- હવે પૂછે છે કે આત્મા રાગાદિનો કર્તા જ શા રીતે છે?

તેનું સમાધાન (આગાનું પ્રમાણ આપીને) કરે છે:-

ગાથા: • અજ્ઞાનીનું કર્મ, અજ્ઞાનપરિણામ પણ કર્મ છે,
-આ રીતના શિષ્યોક્ત વચનો કર્તા જાણે. ૨૮૩.

• અજ્ઞાનીનાં જે - કુલાચારો, તેમ અજ્ઞાનપરિણામ છે,
-આ રીતના શિષ્યોક્ત વચનો કર્તા જાણે. ૨૮૪

• અજ્ઞાનીનાં વળી તેમ અજ્ઞાનપરિણામ કુલનું, નામનું,
આત્મા તરે છે એમ તણી તર્ક બને છે જાણવું. ૨૮૫.

ગાથાર્થ:- • અજ્ઞાનીનાં જે પ્રકારનું તેમજ અજ્ઞાનપરિણામ જે પ્રકારનું જાણવું, આ શિષ્યોક્ત આત્મા કર્તા પરિણામમાં આવતો છે.

• અજ્ઞાનીનાં જે પ્રકારનું છે - કુલ ક્રિયાંક અને નામકર્મનું - આ શિષ્યોક્ત આત્મા કર્તા પરિણામમાં આવતો છે.

• જ્યાં સુધી આત્મા કુલનું અને નામનું અજ્ઞાનીનાં નથી અજ્ઞાનપરિણામ તરે છે ત્યાં સુધી તે તર્ક યોગ્ય છે એમ જાણવું.

ટીકાર્થ:- (ઉત્થાનિકા:-) 'હવે પૂછે છે કે આત્મા રાગાદિનો કર્તા જ શા રીતે છે?'

(પુ.ગ.ગુણ) • આત્મા તો પુણ્ય-પાપ રાગનો કર્તા છે એવી રીતે કોઈ તર્ક છો? અને તેમનું તર્ક તર્ક તો આ તરે છે અને જોડાણે છે તણા? આત્મા પુણ્ય-પાપનો કર્તા? ત્યારે શું પરિણામો તર્ક છે? એમ શિષ્યનો પ્રશ્ન છે. 'તેનું સમાધાન (આગાનું પ્રમાણ આપીને) કરે છે.'

• (ટીકા:). પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ માટે રાગ થાય છે એમ તર્ક ગણવું નહિ. કેમ તો અનાદિકાળ અને અનાદિકાળ સ્વભાવની મર્યાદાનો તર્ક છે. પોતાનાં ગુણ તેમજ અને બંધ પણ તેવા ગુણ વિકાર તરે એવો નહિ. પરંપરાનાં પરસ્પરે વિકારથાય છે એમ સિદ્ધ કરવું છે.

• 'આત્મા પોતાના રાગાદિનો કર્તા જ છે; તિરાત, અને એમ ન હોય તો (કારણ અને આત્મા પોતાના જ રાગાદિભાવોનો કર્તા હોય તો) અજ્ઞાનપરિણામ અને અજ્ઞાનપરિણામના દ્વિવિધપણાનો વિરોધ થઈ જાય નહિ.':

• જો આત્મા [રાગાદિનો] કર્તા હોય તો તેનાથી દરવું જ ન બને. કેમ કે [નિમિત્તોમાં] આવ્યું તો આત્મા રાગ-દ્વેષનો કર્તા પોતાથી નહિ. રાગાદિ દરવું અને પરવું તરફ દોડવું-

[પ્રશ્નોત્તરનો વિરોધ:] એમ જે તેવામાં આવ્યું તે જ એમ બનાવે છે કે આત્મા રાગનો કર્તા નહિ. જો રાગનો કર્તા હોય તો પરથી દરવું અને પોતામાં આવવું એ બન્ને શાંત નહિ.

(પુ.ગ.ગુણ) • [કુલ અજ્ઞાનપરિણામ:] સ્વભાવ તો આવ્યું છે, પરંતુ એ સ્વભાવને જાણતાં જે તેવ પરકુલ ગયા તણાં મૂકતા તર્ક દ્વારા, તરફમાં ભણી દ્વારા, તેમને ભાગ્ય જાણવા દ્વારા તેના વિસ્તાર રહ્યા હોય, તેમાં મગ્ન રહી હોય એવું કુલ અજ્ઞાનપરિણામ તે છે.

• [નામ અજ્ઞાનપરિણામ:] એવું તેના વિભિન્ન જે કાર્યો પોતાના સ્વભાવને જાણતાં રાગ અને દ્વેષ થયા હોય, એ રાગ-દ્વેષના વિસ્તાર રહ્યા હોય, તેમાં મગ્ન રહ્યા, તેમને

[તે દ્રવ્ય અધ્યાત્મના કર્તા]

આ બધા બાબતો એનું નામ ભાવ અધ્યાત્મના છે.

- અધ્યાત્મના - દ્રવ્યને છૂટાં કરે, દ્રવ્યના ગુણને છૂટાં કરે, તેમ નહિ પણ એવું કરે. તે નિમિત્તાદિક [ધર્મને] ઘટતા વિચારી ભાવને વધારે તુચ્છ ભાવો, તેમાં મમતા રહે તે ભાવ અધ્યાત્મના છે.
- પરદ્રવ્ય નિમિત્ત છે અને વિચારી પરિણામ નૈમિત્તિક છે. પણ ચેતનાવ નિમિત્ત છે અને વિચાર નૈમિત્તિક છે, એમ છે નહિ.
- જો અંતરના ખોટાના અભિપ્રાય રાગ-દ્વેષ અને પુણ્ય-પાપ તો ત્યાગ કરે તો અધ્યાત્મના અને અધ્યાખ્યાનના હિતોપદેશનો ઉપદેશ ઉભા થાય નહિ. એ દ્રવ્ય અધ્યાત્મના અને દ્રવ્ય અધ્યાખ્યાનના દેખાવ તારા ચેતનાવને નહિ, એ નિમિત્તને કારણ ધર્મ એ મારે છે.
- 'અધ્યાત્મના અને અધ્યાખ્યાનનો જે ખરેખર દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદે હિતોપદેશ (એ પુસ્તકનો) ઉપદેશ છે તે, દ્રવ્ય અને ભાવના નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણાને અંદર દ્વારા પોતે, આત્માના અંતરંગમાંને જ જણાવે છે.'
- પહેલો તો દ્રવ્ય અધ્યાત્મના અને દ્રવ્ય અધ્યાખ્યાન શું. એટલે? ઠીક ચેતનાવ વાત કરી હતી. એમાં દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદ પાડ્યા નહોતા. એમાં ભેદ પાડ્યા.
- નિમિત્તનું નહિ છોડી દે અને નિમિત્તને તારામાં ધર્મ ભાવને છોડી દે. એમાં જે ઉપદેશ છે એ એમ બતાવે છે તે એનાં એવાના વિચારને, [પરંતુ] એને નિમિત્ત-નિમિત્ત સંબંધમાં વિચાર થાય છે. એને ચેતનાના સંબંધમાં વિચાર થતો નથી.
- નિમિત્તનો [એટલે પરદ્રવ્યનો] આશ્રય છોડવો અને નિમિત્તના આશ્રયે થતા વિચારનો ત્યાગ કરવું એનું નામ ધર્મ છે
- દ્રવ્યની દૃષ્ટિ એટલે એટલે પરદ્રવ્યના નહિ પરદ્રવ્ય મારા છે એવો મમતા રીતે છે અને દ્રવ્ય અધ્યાત્મના કહેવાય. તેના નિમિત્તે થતા રાગ એનો ત્યાગ ન કરે તો ભાવ અધ્યાત્મના કહેવાય. [પરદ્રવ્ય મારા છે એવા મમતાનો] અભિપ્રાયમાં ત્યાગ ન કરે તો દ્રવ્ય અધ્યાખ્યાન કહેવાય. અને [એના નિમિત્તે થતા રાગનો] અભિપ્રાયને મારે ત્યાગ ન કરે તો ભાવ અધ્યાખ્યાન કહેવાય.
- એનામાં હોય એ છોડી ન શકાય, [પરંતુ] એનામાં જોડે તો છોડી શકાય છે.
- ચારિત્ર પરમેશ્વરના [તેઓ] ચેતનાને જ્યાંને પરદ્રવ્ય ચોરાતાની મમતા થાય છે ત્યારે પરદ્રવ્યને નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે. અને તેમ પોતાના વિચારને નૈમિત્તિક કહે છે. એ ... ગણેશ કુવરજી એમ તેમ તેને દ્રવ્ય અને ભાવ અધ્યાત્મના કહેવામાં આવે છે. અને અધ્યાત્મના છોડવાનું જે કીધું એનો અર્થ એ છે તે એનામાં જોડે મારે છૂટી થાય છે. નિમિત્તનું નહિ છૂટી થાય છે અને નિમિત્તને પણ વિચારના ભાવ પણ છૂટી થાય છે તેને એનામાં છે એટલે.
- ઉલટા રીતે એમ કહેવું છે તે દ્રવ્યદૃષ્ટિ છોડે છે અને પર્યાયદૃષ્ટિ કરે છે ત્યારે પર્યાય-દૃષ્ટિવાળો નિમિત્તને કારણ થઈ જાય છે અને તેમ નિમિત્ત વિચાર થાય છે. નિમિત્ત દ્રવ્ય અને [નૈમિત્તિક] વિચારી ભાવ એટલે સમયની પર્યાયમાં વચ્ચેથી કહેવાય છે. પણ એમાં છે એટલે. એ ઉપરનો ત્યાગ કરે. [અમ] એવામાં એટલો વિચારનો ત્યાગ કરે.

- સંન્યાસીના પુત્રો- ઘરડાં અને ઘરડાંના આશ્રયે ઘણા રાગાનો કામાર્થે ત્યાગ છે. એ છોડવાગાયત છે એટલે કારણ વિના તાત્ત્વિક. કામને તો સ્થાવર અને સ્થાવરના આશ્રયે રહેલા ગુણનો આદર છે.
- પ્રભુ! તું નિમિત્તે કારણ(ધર્મને) અંતરંગ નિમિત્તની ગમતા રૂપે અને અંતરંગ નિમિત્તે કારણ સિદ્ધ થાય તો ફિર ફિર ધર્મમાં (ધામ છે), પરંતુ દ્રવ્ય અને ગુણમાં એ જ ધ્યેય નહિ. એ દ્રવ્ય અને ગુણ જે છે એમાં ફરી પર્યાય અને તો નિમિત્ત ઉદયમાંથી દૂરી ગયું અને નિમિત્તના આશ્રયે (ધર્મ) સિદ્ધ એ પણ દૂરી ગયા.
- સિદ્ધનું એટલે સમયનું પરિણામન ખરેખર જ થયાંગ છે, જેને નિમિત્તની અપેક્ષા નથી, જેને દ્રવ્ય-ગુણની અપેક્ષા નથી. એ રીતે અત્યાગ, અપ્રત્યાખ્યાન અને અપ્રતિક્રમણની સિદ્ધી થઈ પર્યાયમાં ખરેખર પણ સ્વાંગ પરિણામે છે.
- નિમિત્તના લક્ષે ત્યારમાં ત્યારા અપરાધીક સિદ્ધનું પરિણામન ખરેખરરૂપે ત્યાં, તમે, ત્યજો એ ત્યારમાં દોષ છે. એનો નિમિત્ત- નિમિત્ત સંબંધ છે એ તો ઉપચાર છે.
- ઘરડાં છોડવાનું કહ્યું અને પરંતુ ઘરડાંનું નહિ છોડવાનું કહ્યું છે. ઘરના ત્યાગ અને ઘરના ગૃહત્યાગ તો પ્રભુ મૂળ છે, એમાં એનો ત્યાગ નથી.
- અપ્રતિક્રમણ અને અપ્રત્યાખ્યાન [એટલે] ત્યારિક ત્યાગ કરી છે, [પરંતુ એટલાં] તેનો ત્યાગ [અપરાધ] પ્રતિક્રમણ અને પ્રત્યાખ્યાન કરવાનું ત્યાગાર્થે કહ્યું છે. તમે એનું જોઈએ તો એનો ત્યાગ થઈ શકે નહિ. [ખરેખર]
- પ્રભુ! તું ક્યારે આ રીતે ઉભો છે તેને તું છોડી દે. [પ્રભુ પોતે તો એકાકાર છે]

(પ્રવ.૩૮૭) (ટીકા ટીકાનો) - જયસેન પંડિત તો એવું કહ્યું છે, કે 'આ અપ્રતિક્રમણ અને અપ્રત્યાખ્યાન શબ્દ કેમ રચ્યા છે? [કે] મુક્તિગયની અપેક્ષાએ નિષેધના ત્યાગ કરી છે. એને મુક્તિગયને ઉત્પન્ન કરવાનું છે એટલે દોષ છે એ એના તરફ (એમ કહ્યું છે). નિશ્ચિત કહ્યું છે તો પ્રતિક્રમણ અને પ્રત્યાખ્યાન. [અપરાધ] સિદ્ધ કે દ્રવ્ય જ અને સમયમાં સિદ્ધનો ત્યાગ કરી પરંતુ એનો મુક્તિગયનું કારણ છે એટલે એના સ્વરૂપમાં તરફ એનો જે અપ્રતિક્રમણ અને અપ્રત્યાખ્યાનનો સિદ્ધ અને રાગનાનો જે ઉદ્દેશ કહ્યો એનો આશ્રય એ ઘરનો સિદ્ધ કરવાનું [એનું] સ્વરૂપ તરફ. એ સ્વરૂપમાં સિદ્ધ કરવાનું દોષ તો કારણ સિદ્ધ જ છે.
- એ પ્રકારનો ઉપદેશ આપ્યો છે તો? કે સિદ્ધને ઉત્પન્નમાંથી દ્રવ્ય અને સમયમાં સિદ્ધ ઉત્પન્ન ન કરો એમ પ્રતિક્રમણ અને પ્રત્યાખ્યાનનો [એ પ્રકારનો] ઉપદેશ કહ્યો છે. એનો આશ્રય નિષેધક, મુક્તિગયને અપ્રતિક્રમણ- અપ્રત્યાખ્યાન નિષેધ- દોષને ઉત્પન્ન કરનાર કહ્યું. [એ] દોષને માટે કરી શકે છે માટે નિમાં દોષ કરવાનો ત્યાગાર્થ નથી.
- પરંતુનું સ્વરૂપ સિદ્ધનું આશ્રય છે, ત્યારે પ્રભુએ કહ્યું કે માર! તું સિદ્ધને દ્રવ્ય કર, કરવા કે તારા સ્વભાવમાં નથી. સમયનો સિદ્ધ કરવા નહિ કે એ સમયમાં પણ તું પવિત્ર છો, તારામાં દોષ રહેશે નહિ.
- નિમિત્તે [ઘરડાંએ] તો એવું માન્યું કે જ દ્રવ્યનું અપ્રતિક્રમણ છે એટલે તેના લક્ષે જે સિદ્ધ કરવા નિમાં તું દૂરનો નથી કે જ સિદ્ધનું અપ્રતિક્રમણ (= અપ્રત્યાખ્યાન?)

છે. ભાઈ! જે રાગના જેવું છે એમ સમકિતના પુરુષાર્થના અને પુરુષાર્થનો અભાવ એ રીતે થયો. એટલે તે (છે)- પરના લક્ષે છોડ અને પરના લક્ષે થતા વિકારને પણ છોડ.

- વ્યવહારનયની દૃષ્ટિમાં પરિણામનો ભેદ દેખાય છે, તેથી તે દૃષ્ટિના વિષયમાં સમકિતી રાગ થાય તેનો ત્યાગ કરે, એનો અભાવ રહે છે. [પરંતુ સ્વભાવની પોતાનું લક્ષ છોડીને, સ્વદ્રવ્યને છોડીને પરદ્રવ્યની સમક્ષમાં આવ્યો બાધ છે અને તે તરફના વિકારમાં સારાપણું માને છે.]
- નિયમસાર [ગાથા ૩૩] [ગાથા ૩૩ પછી] નિયમ એટલે, નિયમને લક્ષે, એટલે, પરંતુ નિયમના સંબંધે થયેલા માટે તેને નૈમિત્તિક કહ્યાં.
- માટે એમ નક્કી થયું કે પરદ્રવ્ય નિમિત્ત છે એને એટલા રાગાદિભાવો નૈમિત્તિક છે. જો એમ ન માનવામાં આવે તો દ્રવ્ય-સ્વભાવ અને દ્રવ્ય-સ્વપુરુષાર્થના નિયમોનો નિમિત્ત નહીંનો નિરપેક્ષ જ થાય,...!
- તું પણ છો એને બાહ્ય કાજ [-પરદ્રવ્ય, નિમિત્ત] પણ છે. એનું છો એ સ્વાંગ સ્વયં તો વિકારનો કર્તા છે. ત્યારે વિકાર થાય છે કેમ? કે જ્યાં પર્યાયમાં નિમિત્તનું લક્ષ કરે છે. [ટીકા] દ્રવ્યનું લક્ષ કરે તો તો વિકાર થાય નહિ, પરંતુ પર્યાયમાં એને નિમિત્તની સમક્ષ છે. એને એના [-નિમિત્તના લક્ષે] થતા એને પોતાના તરફનો વિકાર વિકારમાં એનો સમજણ છે, એ નિમિત્ત-નિમિત્ત સંબંધ બરાબર તે છે કે એના સ્વયં એનાં કર્તા છે.
- જો રાગ એનાથી જ હોય એને એનાથી જ એનો નાશ હોય તો [એને-રાગને] છોડવાનો અભાવનો નિર્દેશ છે એ ખોટો થાય છે.
- 'એને તે રહિત થતાં એનાથી જ એનાને રાગાદિ ભાવોનું નિમિત્તપણું એનાં પરના નિમિત્તપણાનો પુરુષાર્થ એવાયોગ્ય નહીંનો અભાવ કરે.'
- જો પરના લક્ષે થતા એને પરના સંબંધે થતા [તે] એનાથી વિકાર તે તો એનાથી જ નિયત છે એટલે નિત્ય રાગનો નાશ રહે એને સ્વભાવ દુઃખ રહે એને તેથી વિકાર ધર્મ પામે નહિ. તેથી વિકાર સમકિત પામે નહિ [એને મોક્ષનો અભાવ થાય].
- 'માટે પરદ્રવ્ય જ એનાથી રાગાદિભાવોનું નિમિત્ત છે.'
- જો એનાથી એનાથી જ રાગનો નાશ નિમિત્ત-નિમિત્ત સંબંધે થતા હોય તો નિમિત્તપણાનો પુરુષાર્થ એવાયોગ્ય તેથી વિકાર સમકિત પામે નહિ માટે પરદ્રવ્ય જ એનાથી વિકારનું નિમિત્ત છે.
- 'એને એમ હોવાં, એનાથી રાગાદિનો કર્તાપણું જ છે એમ સિદ્ધ થયું. (એ રીતે જો એનાથી રાગાદિનો કર્તાપણું જ છે) તોપણ જ્યાં સુધી તે નિમિત્તભૂત દ્રવ્યને (પરદ્રવ્યને) પુરુષાર્થ કરે નહિ પરાધીનતા કરે (એટલે જ્યાં સુધી નિમિત્તભૂત દ્રવ્યનું પુરુષાર્થ કરે પરાધીનતા ટળતો નથી) ત્યાં સુધી નૈમિત્તિકભૂત ભાવને (-રાગાદિભાવને) પુરુષાર્થ કરે નહિ પરાધીનતા કરે.' [નહિ] [-પરદ્રવ્યનું]
- જ્યાં સુધી નિમિત્તનું લક્ષ છોડતો નથી, ત્યાંથી લક્ષ કરતો નથી; રાગને છોડતો નથી ત્યાંથી પરાધીનતા ટળતો નથી એને પર્યાયનો રાગ ટળતો નથી એમ [વિકારનું] પુરુષાર્થ ટળતો નથી.
- એને જ્યાં સુધી તે એનાથી રાગનો, વિકારનો કર્તા પર્યાયમાં છે. વસ્તુસ્વભાવે નહિ.

- પર્યાયદૃષ્ટિવાળો, દ્રવ્યદૃષ્ટિ વિના તો ત્રિકાળી દ્રવ્યદૃષ્ટિના અભાવે વર્તમાન પર્યાયદૃષ્ટિને જ જાણનારો રાગનો કર્તા હોવાનો અભાવ થઈ જાય છે.

(ગુ. તં. ૩૪૮) (ટીકા-ફલિતાર્થ) - પોતાના અજ્ઞાનથી રાગ થાય એનું એનું સ્વરૂપ જ છે. એનું સ્વરૂપ તો રાગ રહિત જ છે. આ પરદ્રવ્યના નિમિત્તના લક્ષે [રાગાદિ] પોતામાં થાય છે. જે જ્ઞાન રાગનો ત્યાગ (કરે છે એમ) કહ્યું એ ખરા અર્થે ત્યાગ પડતું નથી. જે જ્ઞાન રાગના ત્યાગ-સ્વભાવસ્વરૂપ છે એમ કહ્યું એ વાસ્તવિક છે, રાગનો ત્યાગ કરવો એ ખરા એના સ્વરૂપમાં નથી.

- આત્મા પોતે પોતાને જાણે અને દેખે એને રાગના સ્વભાવસ્વરૂપ (પોતાનું) સ્વરૂપ છે- એ ખરા સ્વભાવમાંથી નિકળતો વ્યવહાર છે. પરને જાણે, દેખે-એ તો તદ્દન અસદ્ભૂત વ્યવહાર છે. આવો આત્મા જેની દૃષ્ટિમાં આવે ત્યારે તેણે આત્મા જાણવો અને દેખવો એમ કહેવામાં આવે છે. આવો એનો સ્વભાવ છે એવી સંદર દૃષ્ટિ થતાં એનું નામ સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન છે. એને રાગના સ્વભાવસ્વરૂપ (એવા પોતામાં), પરના લક્ષે છોડીને શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિના આશ્રયે કેવો એ એનો સ્વભાવ છે. પણ [ખરેખર તો] આત્મા આત્મામાં કેવો એ ખરા સ્વભાવમાં એવો સંબંધનો વ્યવહાર છે.

- જ્ઞાન, દર્શન એને આનંદ એનું પોતાનું સ્વરૂપ જ છે, તેથી પોતાથી ભિન્નતા એ તર્ક જ છે.

- 'અસ્તિત્વના અને અસ્વભાવના વિરોધીપણાનો વિરોધ ઉત્પન્ન થાય છે'... એવા દૃષ્ટાંતની વાત નથી. અત્યારે તો એક દ્રવ્ય અસ્તિત્વના અને અસ્વભાવના છે, એટલે કે પરનું અસ્તિત્વ અને પરનું પરભાવ એમ કહ્યું છે.

- એની સત્તા, એની જાણની સત્તા, એની જાણની સ્વરૂપ છોડી નથી. એને તીર્યા જ કરતો છે. તે રાગનો કર્તા અને રાગનો ભોક્તા અને પરને જાણનારો અને પરને દેખનારો [જ કરતો છે] [એમ] એકાંતપણે રખડે છે.

- પોતાની પર્યાયમાં પરને જાણવું થાય છે એ એ પરથી જ્ઞાન છે કે પરની સાથે તો તન્મય નથી એટલે નિશ્ચયથી તો પરને જાણતો નથી. નિશ્ચયથી તો જ્ઞાન-પર્યાયમાં તન્મય છે તેને જાણે છે એટલે ખરા વ્યવહાર કહેવો છે. એમ કે પરમાં ત્યાં તન્મય થાય છે કે [પરને] દેખે છે. એ દેખવાની પર્યાયમાં તન્મય છે માટે પોતાને પોતાને દેખે છે- એ ખરા વ્યવહાર છે (નિશ્ચય કે) એટલે પડ્યો.

- તો રાગનો ત્યાગ કરે છે એમ કહ્યું એ ખરા તદ્દન અસદ્ભૂત વ્યવહાર છે. આવો તો રાગના સ્વભાવ-વિભાવ સ્વરૂપ આત્મા છે એવો જે એટલે છે એ ખરા વ્યવહાર છે.

- ત્રિકાળી વસ્તુ વીતરાગસ્વરૂપ જ છે એમાં રાગનો અભાવ કરવો એવા આત્માનો રાગનો અભાવ કરે તો વીતરાગપણે રહે, એમ નથી.

- દૃષ્ટિ અને જ્ઞાન તો પહેલી વાતો. અહીં તો પરથી પાછું ફરવું અને સ્વરૂપમાં પરમાં જોડાવું એટલે જે [અસ્તિત્વના અને અસ્વભાવના વિરોધી પણાનો જે] વિરોધ છે એ એમ જ ઉભાવે છે કે આત્મા ત્યાં પોતાથી રાગનો કર્તા છે એટલે.

- આત્માથી જુદો રાગ એટલે એમ નિશ્ચયથી ખરા રાગ એટલે. એની પર્યાયમાં નિમિત્તનું

તરફ તરીને, સ્વભાવનો આશ્રય છોડી દઈને પર્યાયમાં સ્થિર થઈ જાય છે.

એટલે જ્ઞાનીએ કહ્યું કે રાગનું પ્રતિક્રમણ છે, રાગનું પ્રત્યાખ્યાન છે; તેમ કે એ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ છે.

- આ તો કેવળ વર્તમાન અપ્રતિક્રમણ, અપ્રતિક્રમણનું અપ્રત્યાખ્યાન - એટલા જ ભેદ છે. પછી બધી ક્રિયા સમ્યક્ [એટલે] નિશ્ચય જ્ઞાન છે (તેથી).
- એ જ્યારે પોતાથી ત્યાં દોષ નો - એટલે સ્વભાવ જ રાગ તરફનો દોષ નો - વર્તમાન રાગને છોડે, અપ્રતિક્રમણ રાગનું પ્રત્યાખ્યાન (તે), એટલે જે ક્રિયાઓ તે બધી શુદ્ધ જ્ઞાન.
- પહેલો વર્તમાન અપ્રતિક્રમણ અને અપ્રતિક્રમણનું અપ્રત્યાખ્યાન (તે) એ જ્ઞાન છે એમ બતાવ્યું પાછા શું શું તેનો જ્ઞાન છે એ છે. [1(a)] ક્રિયા અપ્રતિક્રમણ એટલે [નિશ્ચિત] પર ઉપર એનું તરફ જાય છે તે અને [1(b)] એને તજીને રાગરહિત થાય છે એ જ્ઞાન- અપ્રતિક્રમણ. નિશ્ચિત અને રાગ રહિત. [નિત જ શીલે] અપ્રત્યાખ્યાનના પણ બે પ્રકાર. [2(a)] અપ્રતિક્રમણ પર ઉપર તરફ જાય એ ક્રિયા અપ્રત્યાખ્યાન અને [2(b)] જે રાગ થાય તે જ્ઞાન અપ્રત્યાખ્યાન.
- 'ક્રિયા અને જ્ઞાનના નિશ્ચિત-નૈશ્ચિત્યપણાને જાણે ત્યારે...': તેથી બધા ક્રિયા ઉપર-પર ઉપર તરફ જાય છે એ ક્રિયા અને એના તરફે [સ્થિરતા] જ્ઞાન થાય છે એ નૈશ્ચિત્ય. એ નિશ્ચિત- નિશ્ચિત સંબંધ એમ બતાવે છે કે પરમાં એકતા સ્થિરતા તોડી નાખે. સ્વભાવ તરફ જોઈને જાય છે, સ્વભાવનું જ્ઞાન જ્ઞાન રહેતું નથી.
- નિશ્ચિત-નૈશ્ચિત્ય [સંબંધ એમ] જાણે તે છે તે જ્યારે જ્ઞાન તરફ સ્થિર થાય છે, આત્માના સ્વભાવમાં ઠરી જાય. એમ એ જ્ઞાનરૂપ સ્થિર છે.
- ત્યારે તે છે, આ [રાગાદિ સ્થિર] છે તે? - એ ક્રિયા અપ્રતિક્રમણ અને ક્રિયા અપ્રત્યાખ્યાનને તજીને છે. એ શું થાય? એ પર્યાયમાં પરદ્રવ્યના તરફે ઠેરવા. સ્વના તરફનો એ થાય નહિ. એટલે નિશ્ચિત અને નૈશ્ચિત્ય જાણે એમ છે એ તે આત્મા સ્વયં એકતાથી છે.
- એકતાથી એટલે જ્ઞાનરૂપ સ્વરૂપ, એકત્વરૂપ સ્વરૂપ. પ્રભુ! તારું સ્વરૂપ જ નિશ્ચિતાનંદ નિધાન છે. એ જ્ઞાનરૂપ જ્ઞાન [સાથે] જ્ઞાનરૂપ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય, રાગ જ્ઞાન નહિ.
- 'ઉપદેશ છે તે, ક્રિયા અને જ્ઞાનના નિશ્ચિત-નૈશ્ચિત્યપણાને જાણે તરત...' એટલે જ્ઞાન શું? સ્થિરતા. ક્રિયા શું? પર ક્રિયા [નિશ્ચિત]. પરદ્રવ્યનું તરફ એ નિશ્ચિત અને નૈશ્ચિત્ય પુણ્ય-પાપ સ્થિર જાણે. એ નૈશ્ચિત્ય જ્ઞાન સ્વભાવને તરફે ઠેરવા નહિ.
- સ્વદ્રવ્ય જે ઉપાદાન છે એનો તો આશ્રય છે નહિ. એક એના આશ્રય વિના એની દૃષ્ટિએ નિર્ણય તો પોતાનું કર્તવ્ય કરશે. એક સ્વદ્રવ્યમાં કર્તવ્ય કરે બાકીના પરદ્રવ્યના તરફે સ્થિર થાય તે મારો છે એમ માનીને એટલાપણે રાગરહિતનો નાશ કરવાની થાય છે.
- 'એ એમ ન માનવામાં આવે તો, ક્રિયા અપ્રતિક્રમણ અને ક્રિયા અપ્રત્યાખ્યાનના નિશ્ચિત્ય નિશ્ચિત તરીકેનો ઉપદેશ નિરર્થક જ થાય...': જ્ઞાનમાં એમ લઈ છે તે પણ નથી એ નહિ, પણ તો આનંદ તે પ્રભુ છે. પરદ્રવ્ય ઉપર તરફ જતાં તને સ્થિર [-ક્રિયા અપ્રતિક્રમણ અને ક્રિયા અપ્રત્યાખ્યાન] થાય છે, તેથી તું તેને તજીશ છે. [એમાં] એ એટલાપણે રાગનો નાશ છે, નિશ્ચિતના તરફે નહિ છે. એ પારતંત્રિત છે- એનો પ્રભુનો

ઉપદેશ છે એ બરાબર છે.

- 'અને તે નિરપેક્ષ થતાં જીવ જ આત્માને રાગાદિભાવોનું નિમિત્તપણું આવતાં નિમિત્તપણાનો પુરુષાર્થ આવવાથી મારીને આત્માને કરે.': નિમિત્તને તરીકે થતા (રાગાદિને) [જીવનું] નૈમિત્તિક ન માન તો આત્મા ઉપર તરફનું જોવાપણું આવે છે. અને આત્મા તો નિત્ય છે તો આત્મા નિત્ય પોતાને તરે [ત્યારે] તેણે શિવાય નિરપેક્ષ થાય નહિ.
- નિમિત્ત સાથેને તરફનો આત્મા સંબંધ છે એમ જો ન કરે તો આત્મા પોતાનો રાગનો નાશ કરતા આત્મા નિત્ય હોવાથી તે રાગનો નાશ નિત્ય કરે.
- આત્મા પોતાનો નાશ કરતાં નિમિત્ત-નિમિત્ત સંબંધ ન રહ્યો. આત્મા રાગનો નાશ કરતાં આત્મા રાગનો નિત્યનાશ કરે, તો તેણે શિવાય મોક્ષ થાય નહિ.

(પ્ર.નં-૩૪૮) (શ્રોતા: પ્રશ્ન) - [તેણે કહ્યું છે કે] આત્મા સંકલ્પાર્થ સ્ત્રીને મુક્તિ નથી એમ સિદ્ધ તમે નથી, માટે તેઓનો તિરસ્કાર કરો! અરે પ્રભુ! પ્રભુ! આ શું થઈ રહ્યું છે?

- દ્રવ્યનું સ્વરૂપ[પ્રકાશ] આત્મા દ્રવ્ય ઉપરથી [તો] પ્રકાશતો નથી અને આત્મા ત્યાં નહિ કામ છે ત્યારે તેને નૈમિત્તિકમાં પોતાને [નિમિત્તમાં, રાગ દ્વેષ] થાય છે. એમ નિમિત્તમાં પણ [તેનું નહિ] નિમિત્ત ઉપર કામ છે ત્યારે તેને પોતાને થાય છે. આવા નિમિત્ત-નિમિત્તના સંબંધના પોતાની ખબર જ નથી એ એમ સિદ્ધ તે છે જે પરના નહિ પણ આત્મા પોતાના સ્વરૂપે પોતાને તે એવું એવું થયું છે એ નહિ.
- દ્રવ્ય એ સ્વતંત્ર દ્રવ્ય છે. તેમાં નહિ તરવાથી પણ સ્વાશ્રય [શ્રોતે] તરવાનો નહિ તે છે એમ પણ સ્વાશ્રયનો નિર્ણય થયા વિના થાય છે. અને નિમિત્ત પરદ્રવ્ય છે પણ નિમિત્તને નૈમિત્તિક પોતાને થતા નથી.
- એ પરદ્રવ્ય [પોતાને] ત્યાંથી અને આત્મા પોતાને તે તરફ-તરફ સંબંધ પડ્યો, એ અને એ નો પણ છે. અને તો નિમિત્ત-નિમિત્ત સંબંધ અને તે છે.
- દ્રવ્ય સ્વરૂપનું અને ભાવ સ્વરૂપનું; દ્રવ્ય સ્વરૂપાવલંબન અને ભાવ સ્વરૂપાવલંબન-એવો જે ઉપદેશ નિમિત્ત-નૈમિત્તિકનો છે તે નિરપેક્ષ થાય, એ પરદ્રવ્ય નિમિત્ત છે અને આત્માના રાગાદિભાવો નૈમિત્તિક છે એમ ન માનવામાં આવે. [આમ તો] પરના નહિ પણ પોતાને થાય તો એ પોતાનામાં આત્મા જ તરવા થાય. [માટે] નિમિત્ત-નિમિત્ત સંબંધે પોતાને થાય છે એ એમ અને તે છે જે આત્મા પોતાનો જ છે તે પોતાનો અંતર છે.

(પ્ર.નં-૩૪૦) 'માટે પરદ્રવ્ય જ આત્માને રાગાદિભાવોનું નિમિત્ત છે.':

- ભાઈ! દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા, તપ, તીર્થયાત્રા એ આત્માના સ્વભાવે ન થાય, તેમાં આત્મામાં તેણે સ્વભાવિતા નથી, આત્મા તો અનંત ગુણનો પિંડ પરમેશ્વર છે. પોતાના આત્મ-સ્વભાવ સંબંધને છોડીને પરદ્રવ્યનું અવલંબન તરફ તરે છે ત્યારે પરદ્રવ્યના નિમિત્તના અવલંબને પોતાના પોતાથી પોતાને થાય છે.
- પરદ્રવ્યના નિમિત્ત છોડી પરદ્રવ્યનું તરફ તરે છે એને તરફ તરવાં તેને આત્મા (પોતાને) પોતાને તરે છે. એ પોતાને તરવાનો પણ એવું બંધન થાય છે એને તેણે તે રખડે છે.
- એ પરના નહિ પણ પોતાને થાય તો પોતાના સ્વભાવ તરફ પોતાને થાય, [તેથી] પોતાનું તરવાનું આત્માને ત્યાં તમ રહેતાં તેની મુક્તિ થાય નહિ.

- 'અને એમ તોડ, આત્મા રાગાદિનો કર્તાપણું જ છે એમ નિશ્ચે થયું'!
- ઘર વસ્તુનું તણ છોડીને બીજા વસ્ત્ર બનવાનું છે, એમ કોઈ નિશ્ચે થયું છે. અજ્ઞાન, મિથ્યા દૃષ્ટિ, અજ્ઞાન અવસ્થા જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી.
- જીવનો આત્મા પુણ્ય-પાપના પરિણામ રૂપે છે એ ખાલી નિશ્ચે જ થયું. એ જે પરભાવ કાર્યરૂપ રૂપે જે પદાર્થમાં વિસ્તાર અવસ્થા થાય, તેના કાર્યરૂપે જે પદાર્થમાં નિમિત્ત ધર્મરૂપ થાય.
- એ પુનિત્મા અને પુણ્યાખ્યાન જે શ્રોત છે. પુનિત્મા કોણ? કે ઘર વસ્તુનું તણ છે તેનાથી તણ છોડ અને તેના તણ જે રાગ પુણ્ય-પાપ થાય, એને છોડ. એ પુનિત્મા (છે). એને સમયમાં નિમિત્તનો કાર્યરૂપ છોડ છે એટલે સમયમાં નિમિત્તના કાર્યરૂપે [જે] વિસ્તાર થાય તેને છોડી દે, તે પરમાત્મા. આત્માના કાર્યરૂપે જ તો તને પરમાત્મા કહીશું.
- (આ રીતે જો કે આત્મા રાગાદિનો કર્તાપણું જ છે) તોપણ જ્યાં સુધી તે નિમિત્તરૂપ દૃષ્ટિને (પરદ્રવ્યને) પુનિત્મા કહે... [કોરોકે] વ્યવહાર આત્મા તો વિસ્તારનો કર્તા જ છે, પરંતુ જ્યાં સુધી [તે] નિમિત્તનું તણ છોડતો નથી, 'એ પરમાત્મા નથી'.- પરદ્રવ્યના સમયમાં પણ ત્યાગ રૂપતો નથી તે પરદ્રવ્ય ઉપર મારું તણ બાકી જ છે.
- '(એટલે જ્યાં સુધી નિમિત્તરૂપ દૃષ્ટિનું પુનિત્મા એવા પરમાત્મા રૂપતો નથી) ત્યાં સુધી નૈમિત્તરૂપ ભાવને (-રાગાદિભાવને) પુનિત્મા કહે એવા પરમાત્મા નથી...';
- જ્યાં સુધી પરદ્રવ્ય ઉપરનું તણ છોડતો નથી, જ્યાં સુધી પરદ્રવ્યનો કાર્યરૂપ છોડતો નથી, ત્યાં સુધી તે વિસ્તારી ભાવ-પુણ્ય કે પાપ કે વિકારભાવને છોડતો નથી.
- જ્યાં સુધી આત્મા સ્વભાવ પરદ્રવ્ય તરફ ખસતો નથી, નિજ તણ ત્યાં પરદ્રવ્યમાં કોઈ રહે છે અને સમયસારે પણ કાર્ય કે ન જોઈએ - એમ કીધા તરફનું [સમયસારમાં] તણ અને કાર્યરૂપ માટે ન જોઈએ તો કે તેના કાર્યરૂપે પણ વિસ્તારને પણ છોડતો નથી.
- તેની પરિણતિ પરતણમે જાય છે અને એને નિમિત્તની મમતા થાય છે. નિમિત્તની મમતા એટલે નિમિત્ત તરફની મમતાની મૂઢતા (મમતા?) રૂપે છે એ નિમિત્ત - નૈમિત્ત
- ત્યાં સુધી, જ્યાં સુધી જીવને એટલે [-શરીરપણાને] ક્રિયામાં રહીને કોઈ સમયમાં જાણે, કોઈને જ કોઈ સમયમાં એવાં કોઈ અનુભવે, કોઈનો જ કોઈ સમયમાં એવાં ભાવે ગુણની રચના રૂપે તે પોતે પોતાની જાણે, પોતાના તણે, પોતાના કાર્યરૂપે વિકારનો પુણ્ય-પાપનો ભાવ રૂપે એ થઈ શકતો નથી. તેથી એ [રાગાદિનો] કર્તા રૂપે પરંતુ પોતાના સ્વભાવના કાર્યરૂપે છોડી જે એમાં નથી તેને પમાડી ઉપાય કાઢી છે
- એટલે) એકાગ્રતાપૂર્વક તત્ત્વચર્ચા કરતા. એ બંધના ભારથી કોઈક કોઈ આત્મા ગયું!
- દુનિયા દુનિયાની ભાવિપણા માટે તો એ છે, ગમે તે પ્રકારે રૂપે.
- એ વ્યવહાર તો શ્રાવકનું કર્મ છે, અનીતિરૂપ અનાર્યનું મૂળ છે, એ પ્રકારે પુણ્યાદિ અનાદિ અનંત દુઃખ છે. પ્રભુ! એવા દુઃખને એ વિસ્તારનો કર્તા અને તેની એ છીએ.
- 'અને જ્યાં સુધી આત્મા પુનિત્મા કહે એવા પરમાત્મા રૂપતો નથી ત્યાં સુધી તણ જ છે...';
- છે કર્તા વ્યવહાર, પરંતુ નિમિત્તનું તણ છોડતો નથી, સમયમાં નિમિત્તનું પણ અનુભવન થઈ રહે છે તે કાર્ય દોષ નથી. દુઃખ નિમિત્ત ઉપરનું દોષ તો મારું, એવો

આપ કેવી રીતે છે અને પુદ્ગલ નો રાગાદિ વિકાર અને નિર્વિકારતા કેવી છે.

(પુ.નં. ૩૫૧) • જો જ્ઞાનગુણ ઓરાણના આકાર રૂપ થઈ રહ્યો છે? કોઈના કારણે આત્મા થઈ રહ્યો નથી. રૂપી એવું પુદ્ગલ કા (આકાર) જાણે ન જાણે, કા જાણે (જાણે) કાય છે તો નિમિત્તે પુદ્ગલે ઓરાણ થઈ રહે છે. જો વિકારને પ્રધાને પરિણમન થાય છે. નિમિત્ત છે તેથી, દ્રવ્ય-ગુણથી નહિ. કોઈ તો આત્મા તેરમા ગુણ સ્થાન રહે તો કોઈની ગેરહાજરીમાં પાર ન મળે. નિમિત્ત-નિમિત્ત સંબંધે વિકાર થઈને રહ્યો નથી છે.

• દ્રવ્ય જે વસ્તુ છે, તેની જે બુદ્ધિ રહે તો પર્યાયમાં નિર્મળ, નિર્વિકાર દશા સ્વાતંત્ર્ય-[પણે] થાય. જો દ્રવ્યને પ્રધાને નહિ. [જો] દ્રવ્યને પ્રધાને દોષ તો અંતરમાં (પર્યાયે) ઘટના કરીશું, પરંતુ પર્યાય સ્વાતંત્ર્યપણે દ્રવ્યનું નહિ થઈને પર્યાયમાં સમકાલીન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ઉત્પન્ન થાય છે.

• આત્મામાં વિકાર થાય છે જે બહારનું-કર્મ, કર્મ બહારથી થાય છે. વિકારની પર્યાય કર્મ, કર્મ, સંયુક્ત, કર્મદ્વારા પોતાથી થાય છે, નિમિત્તથી નહિ, દ્રવ્ય-ગુણ થી નહિ.

• પોતાનો જે સ્વભાવ અનંત અનંતધર્મી છે તેની અંદર વિપરીતતા, અશુદ્ધતા અને અશુદ્ધતા નથી. જ્ઞાન તેજ પણ અજ્ઞાન પોતા, ગાયની, ઘોડા, ઉપાધું શરીર આદિની અંદર વિપરીતતા અને અશુદ્ધતા આત્મા રૂપ વિકાર માને છે. આ જીવને મારી નાખે છે. સંસારમાં રખડાવે છે.

• અરૂપી શરીરને અડતો નથી, કર્મને અરૂપીના પરમાણુઓમાં અને શરીરના પરમાણુઓ માં અત્યંત અભાવ છે.

• 'જો કોઈ ન માનવામાં આવે તો -- તત્ત્વજ્ઞાનના નિર્ણય નયોની ઉપેક્ષા નિરર્થક જ થાય...' [અર્થાત્] જ્ઞાનના કોઈ તત્ત્વ છે તે રાગથી ભૂલી જા, નિમિત્તથી ભૂલી જા-એ ઉપેક્ષા નિરર્થક જાય.

• 'અને તે નિરર્થક થતાં એટલે આત્માને રાગાદિભાવોનું નિમિત્તપણું આવી પડ્યું...' અહીં નિમિત્ત શબ્દ વાપર્યો. આત્માને વિકારનું નિમિત્તપણું આવી પડે. [એટલે] આત્મા રાગાદિભાવોનું નિમિત્તપણું આવી પડે. એવું નિમિત્તના લક્ષે વિકાર થતો એ તો પ્રગટ દેખું; [પરંતુ] એ વિકારનો કર્તા આત્મા દોષ તો આત્મા નિજ સ્વભાવ કર્તા રહે અને તેથી દોષ મુક્તિ થાય નહિ.

(પુ.નં. ૩૫૨) • ઉપાદાનરૂપે તો વિકારનો કર્તા છે, તથા ત્ર દ્રવ્ય વિકાર રહે એવું સ્વરૂપ નથી. [વિકાર] પર્યાયમાં નિમિત્તને આધીન થાય છે એ આત્મામાં નિમિત્ત-નિમિત્ત સંબંધની અપેક્ષાએ આત્મા આવરાઈ રહે છે.

• (આ રીતે જ્યારે આત્મા રાગાદિનો આવરાઈ જ છે) તો પણ અજ્ઞાનુક્ત નિમિત્તાધીન દ્રવ્યને (પરદ્રવ્યને) પ્રવર્તાવતો નથી કે પણ પ્રભાવતો નથી... [એટલે અજ્ઞાનુક્ત તે] નિમિત્તથી-પોતા વિકારના જ્ઞાન દ્રવ્યથી-દ્વારા નથી [તેથી] સંસારમાં નિમિત્ત તરફનું વલણ છોડતો નથી, 'અજ્ઞાનુક્ત નૈમિત્તિકભૂત ભાવને (રાગાદિભાવને) પ્રવર્તાવતો નથી, પ્રભાવતો નથી, સંસારમાં પણ નિમિત્ત તરફ જ જુએ અને નિમિત્ત તરફ વલણ [છે] ભાવ થાય તે જ રહ્યો, એમ અજ્ઞાનુક્ત રહે જ્યારે અજ્ઞાનુક્ત તે નૈમિત્તિકભૂત

ભાવને (–રાગાદિભાવને) પ્રતિષ્ઠા કરે નહીં પરમાર્થ કહે.

- 'અને જ્યાં સુધી ભાવને પ્રતિષ્ઠા કરે નહીં પરમાર્થ કહે ત્યાં સુધી તત્ત્વ જ છે;' ત્યાં સુધીને નિયમ જ્ઞાનિ, રાગ-દ્વેષનો તત્ત્વ છે.
- રામજીભાઈ– અમારે કરવું શું? પૂજ્યશ્રી– એ શું કરવું એની તો વાત આવે છે. આત્મા જ્યાં છે તેને જાણી અને પરતત્ત્વના લક્ષને છોડી નહીં લક્ષના કાર્યને ધર્મના પિતાને પણ છોડી દઈને કાર્યને જાણે તે કરવું અને તેનાથી ધર્મ થાય છે.
- જે મારાં [પોતાનાં] નહીં અને પોતાનું માનીને પરતત્ત્વનું લક્ષ છોડતો નથી અને જે પોતાનાં છે તેની સાથે સંબંધ પણ જરૂર કરતો નથી.
- [કોને જ્યાં સુધી નૈમિત્તિક ભાવને પ્રતિષ્ઠા કરે નહીં પરમાર્થ કહે] વર્તમાન નિમિત્ત અને ભવિષ્યના નિમિત્ત તથા વર્તમાનના નૈમિત્તિક પિતાર અને ભવિષ્યના નૈમિત્તિક પિતારને ન છોડે ત્યાં સુધી તે તત્ત્વ જ છે' પહેલું કોણ નિર્ણય કર્યું [હતું] તે ભગવાન પ્રભુ તો અંદર અંતર્તત્ત્વ જ છે.
- આત્મા ગુણી છે અને એમાં જ્ઞાન, દર્શન આદિ ગુણો છે એનો જે ભેદનો પિત્તા ઉઠે એનો પણ હું તત્ત્વ નથી. એવું મારું સ્વરૂપ છે એમાં ભેદ પાડીને પિત્તાનો તત્ત્વ થાય છે. જ્યાં સુધી ત્યાંથી છોડતો નથી ત્યાં સુધી તત્ત્વ થાય છે.
- તારી સાથે છોડીને પ્રભુ! પરદ્રવ્યના લક્ષમાં તારે કાર્ય કે વ્યભિચાર તને ગમે થાય છે. બીજાની મૂર્તિ ભગવાન એમાં રાગ (ધર્મ) કે વ્યભિચાર ધર્મ.
- નિમિત્ત નિમિત્ત છે, પણ નૈમિત્તિક છે. કે નિમિત્ત-નૈમિત્તિક એમ બંને તત્ત્વ છે તે આત્મા સ્વયં (પોતાને) જ્ઞાનને તેનો-રાગનો તત્ત્વ થાય છે. એવું વસ્તુનું સ્વરૂપ તો અંતર જ છે. ભગવાન આત્મા અંતરનો રાગનો તત્ત્વ કદી પણ રાગ નિમિત્તમાં નથી.
- પોતાને તત્ત્વ વર્તમાન અનંત નિમિત્ત પરત જ્યાં સુધી દૃષ્ટિ છે ત્યાં સુધી નૈમિત્તિક પિતારનો તત્ત્વ છે, પરંતુ જ્યારે તે અનંત દ્રવ્ય-નિમિત્તોને પાછો ફરે છે ત્યારે ભવિષ્યનો પણ પાછો ફરે છે.
- 'જ્યારે નિમિત્તરૂપ દ્રવ્યને પ્રતિષ્ઠા છે તેને પરમાર્થ છે ત્યારે જ નૈમિત્તિકરૂપ ભાવને પ્રતિષ્ઠા છે તેને પરમાર્થ છે, અને જ્યારે ભાવને પ્રતિષ્ઠા છે તેને પરમાર્થ છે, ત્યારે સંસારનો અંતર જ છે.'! એ અનંત દ્રવ્ય સિવાય અનંત દ્રવ્ય પરતત્ત્વનું લક્ષ જ્યારે વર્તમાનમાં છોડે છે ત્યારે ભવિષ્યમાં પણ તેને છોડે છે. નિમિત્તને લક્ષમાંથી છોડે છે ત્યારે જ તેના પરતત્ત્વના પિતારના ભાવને પણ લક્ષમાંથી છોડે છે
- અંતર્દૃષ્ટિ પ્રભુ અને અંતર્દૃષ્ટિ અનંત દ્રવ્ય, એ અનંત દ્રવ્ય પરતત્ત્વનું લક્ષ છોડે છે ત્યારે નૈમિત્તિકરૂપ પિતારનું પ્રતિષ્ઠા તત્ત્વ છે. એવું જ્ઞાન પ્રતિષ્ઠા છે, એવું જ્ઞાન ધર્મ છે.
- 'સંસાર' એ શું? વસ્તુ તો અંતરત જ છે, પરંતુ પર્યાયમાં નિમિત્ત પરતત્ત્વના વલણમાં પિતાર થાય છે તેને છોડે, ત્યારે સંસાર પર્યાયમાં અંતર થાય છે. એ દૃષ્ટિએ અંતરત છે એ પર્યાયે પણ અંતરત થાય છે. વસ્તુ જે છે એ અંતરત છે, પરંતુ એ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક ભાવને છોડે ત્યારે પર્યાયમાં સંસાર અંતર થાય છે. એવું જ્ઞાન પ્રતિષ્ઠા એને એવું જ્ઞાન પરમાર્થ.

(પ્ર.નં.૩૫૩). પ્રતિજ્ઞા અને પ્રત્યાખ્યાન ક્યારે, કેમ, કઈ રીતે થાય ? અને નહીં કરતાં ત્યારે શું દોષ છે ?– એ બાબત આવે છે.

- (ભાવાર્થ). 'અમીન તમામ જે પરકીયાનું ગ્રહણ કર્યું હતું તેમને વર્તમાનમાં મારા બાળકો, તેમના રોજગાર રહેવો, તેમના પ્રત્યે મમત્વ રહેવું, તે ફળ-અપ્રતિજ્ઞા છે.'
- ગયા તમામ બોલાતે નહીં બોલા વિકાલના અમારા ફળોનું ગ્રહણ કર્યું હતું તેમ કરીને તેમને હકીકતમાં ભયને કે મારાં છે એમ માન્યું હતું [તેના] મમત્વ કરી તેમને વર્તમાનમાં જાળવવા એ અપ્રતિજ્ઞા દોષ છે. સ્વકીયને જુદાંને અમારા પરકીયા, અનુકૂલ વિનિતો અમને મળતાં તેમ રોજગાર રહેવો અને મમત્વ રહેવું એમ પર નરકાદિ (બાહ્ય) ન બનવું તે ફળ-અપ્રતિજ્ઞા છે.
- 'અને તે પરકીયાના વિનિતે જે રાગાદિભાવો કિંવા દયા તેમને વર્તમાનમાં જાળવવા, તેમના રોજગાર રહેવો તેમના પ્રત્યે મમત્વ રહેવું તે ભાવ-અપ્રતિજ્ઞા છે.'
- પૂર્વે અમારા પિતા દયા, માતા દયા, અમારી સ્ત્રી દયા, દીકરા દયા એમ પરકીયા પ્રત્યે મમતા રહેવા, રોજગાર રહેવો એ ફળ-અપ્રતિજ્ઞા તજવાયોગ્ય, [પરંતુ] એના વિનિતે ઉપર પિતાર એને ભાવ-અપ્રતિજ્ઞા તજવાયોગ્ય.
- ભગવાન! તું પરમાત્મસ્વરૂપ છો તો! એના પ્રેમને છોડીને અમારા ફળોના પ્રેમમાં ગયો એ વિનિતનું-પરકીયનું [ફળ] અપ્રતિજ્ઞા અને તેના વિનિતે બોલાયા બોલાતે તરાગો જે રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપના ભાવ થાય તેને ભાવઅપ્રતિજ્ઞા તજવે છે.
- ગુરુદેવ શું થાય છે? તે બોલા વિકાલના પરકીયા ક્રિયર તરફ બાધ છે તેમ તેના ભાવજોડમાં એ વિનિત છે. એ બધાં સંયોગો દયા એ કીર્તિ દયા, અનુકૂલ દયા એમ જે વિનિત નરકના બાળ બાળો ભાવ એ વિનિતનું [ફળ] અપ્રતિજ્ઞા તજવાયોગ્ય એને વિનિતના આશ્રયે એ મારા છે, તું એનો છું એવો જે નિર્ધારભાવ (તે ભાવઅપ્રતિજ્ઞા છે) મુખ્ય તો નિર્ધારણી જ બાધક બાબ છે. વિનિતના તરફે થતા [નિર્ધારણાદિ] ભાવથી ન બચવું તે ભાવઅપ્રતિજ્ઞા છે, તેનો દોષ અને તેનું પાપ છે.
- [ફળઅપ્રતિજ્ઞા અને ભાવઅપ્રતિજ્ઞા એકાંતે] ફળથી ત્યાગ કરે અને ભાવથી ત્યાગ નહીં. પૂર્વે અને હવેમાં દયા, અનાકુળતા હોડિયા દયા ત્યારે અમને રુચિ દયા-એને ભાવપાપ અને ભાવઅપ્રતિજ્ઞા તજવામાં આવે છે.
- 'તેના રીતે અનાગત તિર્યંચોને પરકીયાની વાંછા રાખવા, મમત્વ રાખવું, તે ફળ-અપ્રત્યાખ્યાન છે.': હવે ભવિષ્યકાળ તે છે. મને મારી પ્રજાનિંદ્ર દશા અને એમ પાંચા ના ફરતા બહારના સંયોગો અને મારા મને, અનાકુળ દિલ ઘૂરે તો મને ચિત્તમાં, મારી ગતિ મને એવા જે વાંછા. એના મમત્વ રાખવા, તેમને ભાવ જાળવવા તે ફળઅપ્રત્યાખ્યાન છે. 'અને તે પરકીયાના વિનિતે અનાગત તમામ બિનારા જે રાગાદિભાવો તેની વાંછા રાખવા, મમત્વ રાખવું, તે ભાવ-અપ્રત્યાખ્યાન છે.': પહેલાં વિનિત [ફળ]ની વાત કરી. હવે એટલે એના પ્રત્યે જે ભાવ ભવિષ્યમાં થશે એને એકાંતે ન છોડવા એ [ભાવ]અપ્રત્યાખ્યાન છે.
- આમ ફળ-અપ્રતિજ્ઞા અને ભાવ-અપ્રતિજ્ઞા તથા ફળ-અપ્રત્યાખ્યાન અને

ભાવ-અનુચરાખ્યાન - એટલે જે અનિત્યતા અને અનુચરાખ્યાનનો ગુણધર્મ હોય છે તે દ્રવ્ય-ભાવના નિત્ય-નૈમિત્તિક ભાવને જણાવે છે.'

- ભગવાન એમ જણાવે છે કે ત્યાં નિત્ય-નિત્ય સંબંધ જે કારણમાં છે તેને એનો સંબંધ હોય તો, સ્વભાવ સંબંધ ન રહ્યો. ભવિષ્યના અને વર્તમાનના દ્રવ્ય અને ભાવ પુર્યાની સત્તા રાખના હોય અને કોઈ સંબંધ ન થાય.
- 'માટે એમ કહ્યું કે પરદ્રવ્ય તો નિત્ય છે અને રાગાદિભાવો નૈમિત્તિક છે'.
- સ્ત્રી, કુટુંબ-પરિવાર, લક્ષ્મી કે દેહ-શાસ્ત્ર-ગુરુ, એ બધા પરદ્રવ્ય તો નિત્ય છે. તેમના સંબંધ-[તેમને મારા માનવાથી]- જે દ્રવ્ય ગુણમાં નથી એવા વિકારના નૈમિત્તિક ભાવો પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થાય.
- 'આ રીતે કારણ રાગાદિભાવોને સ્વભાવ તરીકે ઠરાવો હોવાથી તે રાગાદિભાવોનો અંતર્ભાવ જ છે એમ સિદ્ધ થયું.
- પોતાના આત્મા અને રાગના સ્વભાવના સંબંધો તો એ રાગાદિ થતા નથી એટલે દ્રવ્ય સ્વભાવમાં તો અંતરાત છે. ભગવાન કારણ નિત્ય-નિત્ય સંબંધ ધરાવતો એવો તો વિકારનો નાશ છે જ નહિ. એ તો પોતાના સ્વભાવનું નહિ છોડી દઈને વર્તમાન પર્યાયમાં નિત્ય-નિત્યનો સંબંધ ધરાવે છે ત્યારે પર્યાયમાં વિકારનો નાશ કરવાની તૈયારી કરવી છે. અહીં મુખ્ય તો નિશ્ચયની વાત છે.
- હું એટલે શું જાણવા? એટલે જેને ભાવનાં કર અને સ્વીકારી લીધી છે તે એ નિત્ય-નિત્ય સંબંધને છોડે છે.
- એ તો મુનિસ્વરૂપ જ છે. મુનિસ્વરૂપમાં ભેદ શું કર? મુનિસ્વરૂપ પોતે તો વિકારનો અંતરાત જ છે, પરંતુ તે નિત્યને બાજુ રાખી અને નિત્યના આશ્રયે થતા વિકારને બાજુ રાખી તેને તે પર્યાયમાં ભેદના ભાવનો નાશ થાય છે.
- એ પ્રભુ! તારી દૃષ્ટિ નિત્ય ઉપર હોય તો એ નિત્ય-નિત્ય સંબંધ રહે નહિ, તો પરિણામના રહે નહિ.
- 'આ પ્રમાણે તારું કે એ કારણ રાગાદિભાવોનો અંતર્ભાવ છે તેમાંના જ્યાં સુધી તેને નિત્યસ્વરૂપ પરદ્રવ્યનાં અનુચિંતન-અનુચરાખ્યાન છે ત્યાં સુધી તેને રાગાદિભાવોના અનુચિંતન-અનુચરાખ્યાન છે'.
- આવું સ્વરૂપ દેખા વગર દ્રવ્ય-ગુણ સ્વભાવ તો અંતરાત છે પણ પર્યાયમાં નિત્ય અને નૈમિત્તિકનો સંબંધ જ્યાં સુધી ન છૂટે ત્યાં સુધી તે રાગનો અને વિકારનો નાશ છે. ભગવાન ભાવમાં સમકિતી તરીકે તો દ્રવ્યદૃષ્ટિ છોડી તે પર્યાયદૃષ્ટિમાં આવે છે ત્યારે તેને નિત્ય-નૈમિત્તિકનો સંબંધ થાય છે.
- વર્તમાનમાં છોડવું એટલે ભવિષ્યમાં છોડવું છે એવું પણ વર્તમાનમાં છે જ નહિ.
- 'અને જ્યાં સુધી રાગાદિભાવોનો અનુચિંતન-અનુચરાખ્યાન છે ત્યાં સુધી તે રાગાદિભાવોનો તર્ક જ છે;'
- જ્યાં સુધી અંતર્ અંતરાત અંતરાત એવો ધ્રુવસ્વભાવની દૃષ્ટિ તરફ નથી ત્યાં સુધી પર્યાયમાં પર નરકનું પાપ અને પર નરકના ધર્મ ભાવને છોડતો નથી ત્યાં સુધી તે વિકારનો

કર્તા જ છે.

- 'જ્યારે તે નિમિત્તરૂપ પરદ્રવ્યના પુનઃપુનઃ-પ્રત્યાખ્યાન તે જ્યારે તેને નૈમિત્તિક રાગાદિભાવોના પણ પુનઃપુનઃ-પ્રત્યાખ્યાન થઈ જાય છે, અને જ્યારે રાગાદિભાવોના પુનઃપુનઃ-પ્રત્યાખ્યાન થઈ જાય છે ત્યારે તે નૈષ્ક્રિય કેવળી જ છે.'
- તે સ્વભાવનો આશ્રય છોડીને પરનો આશ્રય કરતો (કરે) ત્યાં ચુકી ગયો કર્યો. [જ્યારે] પરનો આશ્રય છોડીને સ્વનો આશ્રય તે જ્યારે તેને નૈમિત્તિક રાગાદિભાવોના પુનઃપુનઃ-પ્રત્યાખ્યાન થઈ જાય છે. [અર્થાત્] તેને રાગાદિક થતાં જ નિમિત્તનું લક્ષ છોડી દેઈને તેના તરફના વલણના ભાવ તેને થતા નથી.
- જો જ્યારે પરથી ખસીને સ્વમાં આવતો ત્યારે પર્યાયમાં નૈષ્ક્રિય કેવળી થયો. દ્રવ્યે તો કેવળી છે જ, પરંતુ નિમિત્ત-નિમિત્ત સંબંધમાં જે તફાવત થતો હતો તે જ્યારે પુનઃપુનઃ-પ્રત્યાખ્યાન કરીને ખસી ગયો ત્યારે પર્યાયમાં પણ જેવું દ્રવ્ય કેવળી છે તેવો પર્યાયમાં કેવળી થયો.
- રાગનો કર્તા થયો એટલે રાગના-દુઃખ થયો. રાગના-દુઃખ થયો એટલે સંસારની દશામાં રખડતો થયો. સંસાર દુઃખની દશામાં રખડતો હતો.

(૧) જોડી જોડો

1. દ્રવ્ય અનુપ્રેક્ષા	A. ભવિષ્યમાં નિર્જરાનું લક્ષ્ય રાખીને વારંવાર ચિંતવન.
2. ભાવ અનુપ્રેક્ષા	B. નિર્જરાનું લક્ષ્ય રાખ્યું.
3. દ્રવ્ય અનુત્યાખ્યાન	C. ભવિષ્યમાં નિર્જરાના લક્ષે ઘણાં વિચારનું વારંવાર ચિંતવન.
4. ભાવ અનુત્યાખ્યાન	D. નિર્જરાના લક્ષે ઘણા વિચારમાં મગ્ન રહ્યા.

5. દ્રવ્ય અનુપ્રેક્ષા	A. અનાસ્થાની નૈસર્ગિક ભૂંસ્થાને જોઈને મને ખૂબ જ આનંદ થયો હતો.
6. ભાવ અનુપ્રેક્ષા	B. હું આશા રાખું છું કે અનાસ્થા ટ્રીક જવાનું કદ જલ્દીક બનશે.
7. દ્રવ્ય અનુત્યાખ્યાન	C. હું છે વર્ષ પહેલાં અનાસ્થાની નૈસર્ગિક ભૂંસ્થા જોવા ગયો હતો.
8. ભાવ અનુત્યાખ્યાન	D. ભવિષ્યમાં પણ અનાસ્થા જઈને પહેલાં કરતાં પણ વધારે મજા કરીશ.

9. દ્રવ્યપ્રેક્ષા	A. પરદ્રવ્ય-નિર્જરાના ઉદ્દેશે ઘણા વિચારનો ત્યાગ કરવો.
10 ભાવપ્રેક્ષા	B. પરદ્રવ્ય-નિર્જરાનો [-તેના લક્ષનો, આશ્રયનો] ત્યાગ કરવો.

11. આત્મા સ્વયમેવ સ્વભાવથી તો	A. વિચારનો કર્તા જ છે
12. આત્માને જ્યાં સુધી અજ્ઞાનદશામાં દ્રવ્ય-ભાવરૂપ નિર્જરા-નૈસર્ગિક સંબંધીના પરિણામ રાગાદિભાવોના અનુપ્રેક્ષા-અનુત્યાખ્યાન છે ત્યાં સુધી તો	B. વિચારનો કારણ અકર્તા જ છે.
13. આત્માને જ્યારે રાગાદિ ભાવોના પ્રેક્ષા-પ્રત્યાખ્યાન થઈ જાય છે ત્યારે તો	C. વિચારનો અકર્તા જ છે.

(૨) નીચેના આપેલા શબ્દોમાંથી યોગ્ય શબ્દ વાપરીને ખાલી જગ્યા પૂરો :-

- દ્રવ્યપ્રેક્ષાની વ્યાખ્યા :

·1· વિષય જે પરદ્રવ્યનું ગ્રહણ થયું હતું તેનો ·2· ના સારા ભાવના, તેનાં સંસ્કાર રહેવા, તેના પ્રત્યે મમત્વ રહેવું તે દ્રવ્ય અનુપ્રેક્ષા છે.

[A1 - અતીત; A2- અતીત; B1 - વર્તમાન; B2 - વર્તમાન ; C1 - ભવિષ્ય ; C2- ભવિષ્ય]

→ HINT: જુઓ સારાંશ પાનું નં. ગ્રંથ-૧૧૦

■ ભાવઅપ્રતિક્રમણની વ્યાખ્યા

-3- દિવસમાં જે પરદ્રવ્યોનું ગ્રહણ થયું હતું તેના નિમિત્તે જે રાગાદિભાવો થયા હતા તેને -4- માં ભાવ્યા, તેના સંસ્કાર રહ્યા, તેનાં પ્રતિ મમત્વ રહ્યું તે ભાવઅપ્રતિક્રમણ છે.
[A1 - અતીત ; A2 - અતીત ; B1 - વર્તમાન ; B2 - વર્તમાન ; C1 - ભવિષ્ય ; C2 - ભવિષ્ય]

■ દ્રવ્યઅપ્રત્યાખ્યાન :
-5- દિન સંબંધિ પરદ્રવ્યોની વાંછા રાખવી, મમત્વ રાખવું તે દ્રવ્યઅપ્રત્યાખ્યાન છે.
[A - અતીત ; B - વર્તમાન ; C - ભવિષ્ય]

■ ભાવઅપ્રત્યાખ્યાન :
-6- દિન સંબંધિ વાંછિત પરદ્રવ્યોના નિમિત્તે -7- દિવસમાં ઉદાસ્ય જે રાગાદિભાવો તેની વાંછા રાખવી, મમત્વ રાખવું તે ભાવઅપ્રત્યાખ્યાન છે.
[A1 - અતીત ; A2 - અતીત ; B1 - વર્તમાન ; B2 - વર્તમાન ; C1 - ભવિષ્ય, C2 - ભવિષ્ય]

■ આત્મા પોતે પોતાને ભજે અને દેખે એ પણ -8- વ્યવહાર છે ; પરને ભજે-દેખે એ તો સહજ -9- વ્યવહાર છે.
[A. સદ્ભૂત ; B - અસદ્ભૂત ; C - સ્વસ્વામીસંબંધરૂપ]

③ સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. આ ત્રણ ગાથાઓમાં આત્માનું અંતિમધ્યેય કઈ રીતે છે તે આગમનું પ્રમાણ આપીને સમજાવ્યું છે.
2. આત્મા તેની વિભાવ શક્તિને લીધે પોતાની ભૂલથી વિકારરૂપે પરિણમે છે.
3. પરનું ગ્રહણ કર્યા વિના આત્મા પોતાના પરિણામ વડે વિભાવરૂપે પરિણમે છે.
4. વસ્તુસ્વભાવ નિત્ય છે અને વિકાર નૈમિત્તિક છે.
5. આત્મા સ્વભાવથી તો વિકારનો અકર્તા જ છે પરંતુ પંચમિ પરના લક્ષે વિકાર થાય છે એમ અહીં સિદ્ધ કર્યું છે.
6. પરદ્રવ્ય- નિમિત્તનું ગ્રહણ કર્યું તે દ્રવ્યઅપ્રતિક્રમણ છે.
7. પરદ્રવ્યનું ગ્રહણ કર્યું, તેની મમતા કરી, તેને ભજ્યું માન્યું તે દ્રવ્યઅપ્રતિક્રમણ છે.
8. દ્રવ્યઅપ્રતિક્રમણ અને દ્રવ્યઅપ્રત્યાખ્યાનની હકીકત સ્વભાવને લીધે નહિ, પરંતુ નિમિત્તને આધીન થઈને લીધે છે.
9. ગાથા ૨૮૪ નો સારાંશ આ રીતે છે :- નિમિત્તનું ગ્રહણ છોડી દે, નિમિત્તના સહારામાં

થતા વિભાવને છોડી દે,- એનો જે ઉદ્દેશ છે કે એમ બનાવે છે કે આત્મા વિકારનો કર્તા [કરનાર] અને નિમિત્ત-નિમિત્ત સંબંધમાં વિકાર થાય છે.

10. દ્રવ્યપ્રતિક્રમણ નહીં ભાવપ્રતિક્રમણ [અને દ્રવ્યપ્રત્યાખ્યાન નહીં ભાવપ્રત્યાખ્યાન] તે ધર્મ છે.

11. પર્યાયદૃષ્ટિવાળો જ્ઞાની જ્યારે પરને-નિમિત્તને આધીન થઈ જાય છે, તેને અપ્રતિક્રમણ અને અપ્રત્યાખ્યાનનું કારણ પર્યાયબુદ્ધિ છે.

12. અપ્રતિક્રમણ અને અપ્રત્યાખ્યાનનો ત્યાગ દ્રવ્યદૃષ્ટિથી થાય છે.

13. પરદ્રવ્ય (નિમિત્ત) પ્રત્યેની મમતા અને તેનાથી થતો નૈમિત્તિક વિકારી ભાવ વસ્તુમાં નથી, પરંતુ જ્ઞાની સમયની પર્યાયમાં વ્યવહારે અંદરથી ઊભો થાય છે માટે તે છોડવાલાયક છે અને તેનો ત્યાગ થઈ શકે છે.

14. જે નિમિત્તથી થાય, નિમિત્તને કારણે થાય તેને નૈમિત્તિક [વિકાર] કહે છે.

15. નિમિત્તથી નહિ, નિમિત્તને કારણે નહિ, પરંતુ નિમિત્તના સંબંધે જે વિકાર થાય તેને નૈમિત્તિક કહે છે.

(૭) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો:-

1. નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ બહેર કહે છે જ્યારે આત્મા પર્યાયમાં અકર્તા છે.
2. નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ બહેર કહે છે જ્યારે સ્વભાવથી તો અકર્તા છે પરંતુ નિમિત્તને આધીન થઈને પર્યાયમાં તે રાગાદિનો કર્તા થાય છે.
3. જો નિમિત્તના લક્ષે પણ આત્મા જ રાગનો કર્તા હોય તો તે નિત્યનિગોદનો પુરુષ આત્મા સદાય દુઃખી જ રહે.
4. સ્વના આશ્રયે શુભભાવ થાય, પરના આશ્રયે પાપભાવ થાય.
5. આત્મા પરને જાણે, દેખે એ તો નફ્ફટ અભૂતાર્થ વ્યવહાર છે એકદમ આત્મા ખરેખર પરને જાણતો નથી.
6. આત્મા આત્મામાં કર્તા એ સ્વભાવી અંશી સંબંધનો વ્યવહાર છે.
7. આત્માને રાગનો કર્તા અને ભોક્તા માનવાથી જગત સંસારમાં રખડે છે પરંતુ પરને જાણનારો અને પરને દેખનારો માનવાથી સંસારમાં રખડતો નથી.
8. આત્મા પર માટે તન્મય થતો નથી, પરંતુ પોતાની પર્યાય માટે તન્મય થાય છે, તેથી તે પરને જાણતો નથી પરંતુ પોતાની પર્યાયને જાણે છે એટલા પોતે પોતાને જાણે-દેખે છે.
9. ગાથા ૨૮૩માં અપ્રતિક્રમણ અને અપ્રત્યાખ્યાનના દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે ભેદ પાડ્યા નથી પરંતુ અભૂતાર્થથી પરથી હટવાની અને ભાવિયામાં મળ નહિ જોડવાની વાત કરી છે.
10. અકર્તા = અભોક્તા = જ્ઞાતાદ્રષ્ટા = નિરપેક્ષ
11. જગતમાં રાગાદિ વિકારની ઉત્પત્તિ દ્રવ્યઅપ્રતિક્રમણ અને દ્રવ્યઅપ્રત્યાખ્યાનને કારણે થાય છે, તે બતાવે છે કે સ્વભાવથી આત્મા રાગનો અકર્તા છે.
12. જગતે સ્વદ્રવ્યમાં પોતાનું અસ્તિત્વ કદી માન્યું નથી તેથી તે નિમિત્તના લક્ષે થતા રાગાદિમાં પોતાપણું માનીને તેનો કર્તા અજ્ઞાનભાવે થાય છે.

13. 'મારે પરદ્રવ્ય જ આત્માને રાગાદિભાવોનું નિમિત્ત છે' - આવી 'નિમિત્ત'નો અર્થ વિપરીત થાય છે.
14. જો રાગાદિનું વિકારપણું પરદ્રવ્યમાં ન હોય તો આત્મા રાગાદિનો નિત્યકર્તા થઈ અને મોક્ષનો અભાવ થાય.
15. અજ્ઞાનસંદેહ અર્થે જીવને મુક્તિ નહિ એમ સિદ્ધ થયું નહિ તેમ તેનો વિચારણીય હતા.

(૫) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. આવી દ્રવ્યસ્વરૂપના અને ભાવસ્વરૂપના વરણ તેવા નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધને વિપરીત સંબંધરૂપે તેવામાં આવ્યો છે.
2. પરના લક્ષે થતા ભાવ આત્મામાં વિકાર થવા શક્ય છે.
3. જો પરદ્રવ્યના લક્ષે બાહ્ય [અધિક દ્રવ્યના લક્ષે] વિકાર થાય તો વિકારનું નિવારણ આત્માને સદા સિદ્ધ રહે.
4. પર વસ્તુનું લક્ષ છોડીને પૌદ્ગલિક વસ્તુ બદલવાનું છે - એમ અહીં ઉપદેશ છે.
5. જે જ્ઞાનનું ફળ છે, અતીન્દ્રિય આનંદનું પૂર છે એવો દ્રવ્ય સ્વભાવ સ્વભાવથી જ વિકારનો અભાવ છે.
6. સ્વભાવથી અભાવ એવો આત્મા પર્યાયમાં જ્યાં શુદ્ધ વિકારનું અનુભવન થઈ રહે છે તે જ્યાં નિમિત્ત બને તો સારું ત્યાં શુદ્ધી તે રાગાદિ નહિ નિર્વિકારીનો નાશ છે.
7. દ્રવ્ય અકર્તૃક છે તેમ દ્રવ્યના આશ્રયે પ્રગટેલી પર્યાય પણ અકર્તૃક-અકર્તાવાળી થાય છે.
8. પર્યાય સ્વતંત્રપણે દ્રવ્યનું લક્ષ કરે છે ત્યારે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાદિની નિર્મળ નિર્વિકારી દશા સ્વતંત્રપણે થાય છે, દ્રવ્યને તેવાનો નહિ - તેમ તે અકર્તાવાળી હોતી નથી.
9. જ્ઞાન તારા અનંત આનંદાદિ સ્વભાવની વિદ્યમાનતા, સાક્ષાત્કાર અને આશ્રયના પણ છે અને ધાર્મિત નહિ કાલાજિત વિકારની પણ અવિદ્યમાનતા છે, તેમ તારી મુક્તિ બન્ને છે.
10. 'જ્યાં શુદ્ધ તે નિમિત્તરૂપ દ્રવ્યને (-પરદ્રવ્યને) પુરુષાર્થ નહિ પણ પરાધીનતા નહિ ત્યાં શુદ્ધ નૈમિત્તિકરૂપ ભાવને (-રાગાદિ ભાવને) પુરુષાર્થ નહિ, પરાધીનતા નહિ' અધિક નૈમિત્તિકરૂપ રાગાદિ ભાવોને છોડવા માટે સ્વ, કુટુંબાદિ પરદ્રવ્યરૂપ નિમિત્તોને છોડવા અનિવાર્ય છે.
11. ઉપરના વિષયમાં પરદ્રવ્યને છોડવાનો નહિ પરંતુ પરદ્રવ્ય પ્રત્યેના વલણને છોડવાનો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે.
12. 'અને જ્યાં શુદ્ધ ભાવને પુરુષાર્થ નહિ પણ પરાધીનતા નહિ ત્યાં શુદ્ધ વિકાર જ છે' અધિક સ્વભાવથી રાગાદિનો અભાવ હોવા છતાં જ્યાં શુદ્ધ તે રાગાદિત નૈમિત્તિક-ભાવને છોડતો નહિ, ત્યાં શુદ્ધ પર્યાયમાં તે રાગાદિનો વિકાર જ રહે છે.
13. આત્મા જ્યાં છે ત્યાં જ્ઞાનને પર વસ્તુના લક્ષને છોડી નહિ પર લક્ષના આશ્રયે થતા વિકારને પણ છોડીને સ્વના આશ્રયે જવું - તેનાથી ધર્મ થાય છે.
14. આત્મા ગુણી છે અને એમાં જ્ઞાન દર્શનાદિ ગુણ છે એવો જે તેનો વિકલ્પ છે એનો પણ હું વિકલ્પ નહિ. એવું મારું સ્વરૂપ છે છતાં તેને પાડીને વિકલ્પનો વિકાર છે. અહીં

શાન દર્શનાર્થે ગુણોનું નહિ થવું એ નિયત નિયાર્થે ઉત્પન્ન થતો પિત્ત-રાગ તે નૈયતિત કાય છે.

15. પાપ નિયત છે, નહિત [પ્રયોગી નમના] નૈયતિત છે.

(૬) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો:-

1. 'જ્યારે નિયતત્વ દ્રવ્યને પ્રતિક્ષે છે તથા પર્યાયે છે ત્યારે જ નૈયતિતત્વ કાયને પ્રતિક્ષે છે તથા પર્યાયે છે અને જ્યારે કાયને પ્રતિક્ષે છે તથા પર્યાયે છે, ત્યારે સાક્ષાત્ અંતર જ છે'— આવા સાક્ષાત્નો અર્થ 'પ્રત્યક્ષ' થાય છે.
2. ઉપરોક્ત થિયરીમાં 'સાક્ષાત્ અસ્તિત્વો' અર્થ 'સમાનાધિક અંતર' થાય છે.
3. ઉપરોક્ત થિયરીમાં 'સાક્ષાત્ અંતરો'નો અર્થ 'પર્યાયમાં પણ અંતર' થાય છે.
4. ઈ કોન્ટ્રેક્ટ ટ્રેમ [નિયત] નટ્ટના નહિને છોડયા વિના કોન્ટ્રેક્ટ ટ્રેમ પ્રયોગના કારણે ક્રોધ [નૈયતિત કાયને] છોડી શકું છું.
5. સમાનાધિક અંતર થવું તેનું નામ પ્રતિક્ષણ અને પ્રત્યાખ્યાન છે.
6. સાક્ષાત્ અંતર થવું તેનું નામ પ્રતિક્ષણ અને પ્રત્યાખ્યાન છે.
7. નિયત-નૈયતિત સંબંધ અને નિયત-નિયત સંબંધ પરસ્પર નટ્ટાવન છે.
8. નિયતાનું નહિ થવું એટલે નિયતને મારવાં મારવાં, મારવાં મારવાં, તેમના પ્રત્યે મમત્વ થવું, તેમના સંસ્કાર રહેવા, તેમના પ્રત્યે લગાવ રાખવું આદિ અને સ્થાને મૂકવા જવું.
9. અહીં નૈયતિત કાયમાં મુખ્યપણે ક્રિયાવતી શક્તિ થવામાં કારણ છે.
10. ઈ અહીંથી ક્યાં જઈશ? - એવો ભાવ બતાવો તે એ નિયત-નિયત સંબંધને છોડવા માટેની પાત્રતા છે.
11. દૃષ્ટિ વિષય પર સ્થાપિત થતાં નિયત-નિયત સંબંધ રહેતો નથી.
12. 'તેને નૈયતિત રાગાદિ કાયોના પ્રતિક્ષણ-પ્રત્યાખ્યાન થઈ જાય છે ત્યારે તે સાક્ષાત્ અંતર જ છે' એટલે તેને રાગદ્વેષ થતા નથી અને જેનું દ્રવ્ય અંતરંગ છે એવો તે પર્યાયમાં અંતરંગ થઈ જાય છે.

ગાથા - ૨૮૬-૨૮૭

ઉત્થાનિકા:- હવે કુળ અને જાતના નિયત-અનિયતપણાનું ઉદાહરણ કહે છે.

ગાથા:- 'આકાશકમલ ઇત્યાદિ પુદ્ગલકુળના આ દોષ જે,
તે કેમ 'જ્ઞાની' તણે કહ્યા પરકુળના જે ગુણ છે? ૨૮૬.

- ઉદ્દેશ નિજ અર્થ: તમ્ય પોદ્ગલિક આ કુળ જે,
તે કેમ મુજ કુળ દોષ નિત્ય અજાત જાણું જે હવે. ૨૮૭.

ગાથાર્થ:- • અર્થ: કાર જે આ પુદ્ગલકુળના દોષો છે (નિજને જ્ઞાની અવિરત આત્મા કરતો નથી;) નિજને જ્ઞાની અવિરત આત્મા કેમ તણે કે જે પરકુળના ગુણો છે?
• મારે અર્થ: કાર અને ઉદ્દેશ્ય એવું આ પુદ્ગલમય કુળ છે (તે મારું તણું કેવું નથી;) તે મારું તણું કેમ થાય કે જે તેણે અજાત તણે આવ્યું છે?

ભાવાર્થ:- • કુળ તો નિયત નિરાકરણ અને વિસ્તરણ સ્વભાવ જ છે, પરંતુ તેની પર્યાયમાં જે કંઈ (પુ.ત. ૩૫૯) નિયત વરતવું તહે બને છે એટલે નિયતના કારણે જોતાંમાં જે વિસ્તાર થાય છે તે તેનો દોષ છે, તે દોષનો તે કર્તા થાય છે. આ ગાથામાં એનો ઉત્તર છે: મુનિરાજની મુખવાણી આમ કરી છે.

• (ટીકા:) 'જેમ અર્થ: કારથી નીપજેલું અને ઉદ્દેશથી નીપજેલું એવું જે નિયતાગત (અનાદિ કાળે) પુદ્ગલકુળ તેને વહે પરમાણુનો આત્મા (-મુનિ) અનિયત અનેકવિધ જ્ઞાનને પરમાણુનો (-ત્યાગતો) નથી,...':

• એટલે તીર્થ તેવું હોય કે કામ તણે તો તો અર્થ: કારમાં જાય છે, પરંતુ તેવું ન હોય અને એને મારે બનાવેલું હોય એને ઉદ્દેશિત તે છે. ગામમાં કોઈ આત્મા (હોય) તો એને દોરાવવું તો પડે ને? પછી એને મારે બનાવવો હોય [એને ઉદ્દેશિત તે છે].

• સાધુ [-મોક્ષ] મારે બનાવવો હોય અને એ મોક્ષ તે તો એ સ્વજ તો નિયત છે, પરકુળ છે, પરંતુ તેના કાર્યને નિયતો જે જ્ઞાન થયો એ અનિયત વિસ્તાર છે. એ વિસ્તાર છે ત્યાં સુધી એ વિસ્તારનો ત્યાગ નથી [એને] ત્યાં સુધી તે મુક્ત નથી. એ બનાવેલું જે થયું તો તેના સંબંધનો જે દોષ છે તેનો તેને ત્યાગ નથી, તેથી તે મુક્ત નથી. ત્યાં સુધી તેને રાગના પુદ્ગલનો અને પરમાણુનો નથી.

• આ તો નિયત-નિયત સંબંધનો દૃષ્ટાંત છે. પરકુળ તણે દોષનું થયું નથી, પરંતુ એનો કાર્યક્ષેત્ર તે છે તો દોષ છે. એટલે તે નિયતનું પણ પુદ્ગલનો નથી અને દોષનું પણ પુદ્ગલનો નથી; તેથી તેને અપુદ્ગલનો છે.

• વસ્તુ તો જ્ઞાન થયાં પછી જ છે. 'એટલે હોય જ્ઞાન થયાં પરમાત્મામાં પછી.' [પરંતુ આત્મા હોય તોપણ] એમાં તીર્થ બીજું સંબંધ હોય નહિ. પરંતુ તેમ હોતો થાય છે મારે તીર્થ આવા ઘોડા ગાડા હોય તો બાંધો નહિ એમ એટલે એમાં ન આવે. આ દાખલો તેથી આપ્યો છે. [નિયમ]

• હું તો શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ છું એવા જ્ઞાન સહિત મુનિની દશા, એને મારે તણે આત્મા-પાણીના રાગનો ત્યાગ હોય છે.

• 'એમ સમસ્ત પરકુળને નહિ પરમાણતો (નહિ ત્યાગતો) આત્મા તેના નિયતને પણ જ્ઞાનને પરમાણતો (-ત્યાગતો) નથી.'

- [અધ્યાત્મ અને ઉદ્દેશ્ય કારણની જેમ] કાલના સિવાય સમસ્ત પરિણામ નરકનું નહિ જ હોવે ત્યાં મુક્તિ તેને વિનાશ અને નૈમિત્તિકનો ત્યાગ નહિ.
- કાલ તો સ્વરૂપ અને પરિણામની વર્તણૂકની વાત છે. અનંત દ્રવ્યમાંથી કોઈનું નાશ દ્રવ્ય, એનો કાર્યરૂપ તત્ત્વ વિનાશ નરકના વસ્તુનો કાર્યરૂપ છૂટી જાય છે
- ગાથા ૩૧: 'ઇંદ્રિયે જિણિયા' એનો અર્થ થયો તે અનીન્દ્રિય નરક જ, કારણ કે જ્યાંનો ઉદય વસ્તુ છૂટી ગયો. જડ ઇન્દ્રિય, ભાવેન્દ્રિય અને ઇન્દ્રિયના વિષય એ બધો ઇન્દ્રિયમાં જાય છે તારણ તે અનીન્દ્રિય નહિ. એનો અર્થ તો બરાબર નહિ.
- એના દ્રવ્ય-ગુણમાં ઊંધું પડવાની શક્તિ નહિ, પરંતુ પર્યાયમાં કેવળ યોગ્યતા છે, શક્તિ નહિ. એ પર્યાયમાં યોગ્યતામાં પણ વિનાશનો કાર્યરૂપ જે તે છે તેટલો પર્યાયમાં નૈમિત્તિક વિકાર થાય છે. તેને તે પુરુષાર્થ નહિ તેને તે દોષમાં કાળે છે. પરંતુ જે તેણે પોતાના સ્વરૂપના ગુણનો કાર્યરૂપ નહ એવા સમસ્ત પરિણામ નરકનું નહિ હોવે છે [તેને પુરુષાર્થ થાય છે]
- તારામાં શું કહેવાય છે ? જેમ તને પરિણામનો કાર્યરૂપ તિરો પડે? જેટલો પરિણામના કાર્યરૂપ ઉપર નહિ કાબૂ કરવાનો દોષ છે એમ ધ્યાન રાખ. અને સ્વરૂપને કાર્યરૂપે સમ્યગ્દર્શન થયું છતાં હજી જેટલો પરિણામને કાર્યરૂપે જ કરવાનો દોષ છે એ તારામાં, મુક્તિમાં રાખજે, નહિતર ગોટો વળશે.
- અધ્યાત્મ અને ઉદ્દેશ્ય-એ તો વિનાશ છે, પરંતુ સંસારને તેનો ભાવ છે કે નૈમિત્તિક છે. એ ગુણને જે છોડતો નથી તેને તેનો ત્યાગ નહિ. એનો ત્યાગ થતાં મુક્તિપણું યથાર્થપણું ઉત્પન્ન થાય છે.
- કાલના સિવાય એકના દ્રવ્યો એ વિનાશ છે. એના કાર્યરૂપે થતા દોષને એ છોડતો નથી ત્યાં મુક્તિ એ પામતા છે.
- ૭મા ગાથામાં કહ્યું છે. રાગ છે માટે રાગ થાશે. પરિણામનું નહિ તે માટે રાગ થશે, એમ નહિ. પરિણામનું નહિ તેને રાગ થાય તો સંસારમાં ગયા વિના જાય છે, તો કોને રાગ થતો કહેવો; પરંતુ પ્રભુ! તું રાગ છો, તેથી તને પરિણામ નરક વસ્તુના થતાં, રાગી છો માટે તને રાગ થશે.
- હું મોક્ષે ગુણસ્થાને ચઢી તે પર્યાયને, એને મને પરને કાર્યરૂપે રાગ થાય એને પરનો કાર્યરૂપ કહ્યો [પણ ખરો], પરંતુ મુક્તિમાં એને કાર્યરૂપ કહેવું તે જેટલું નહિ પર ઉપર જાય છે તેટલો રાગ થાય છે એને તે છોડવા જેવો છે.
- 'સિદ્ધાંતકાર' તે પોતે વીતરાગની વાણી વિનાશ છે એનાથી રાગ નથી થાય. એવું માને નહિ તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. [અર્થાત્ એમના તે પણ પ્રભાવે વીતરાગની વાણીથી સાંભળનારને રાગ જરૂર થાય છે]
- પ્રભુ! તારી સત્તાની પૂરી દશા ક્યારે થાય ? તે સમસ્ત પરિણામ નરકના વસ્તુ છૂટી જાય ત્યારે. [એ વસ્તુ] રહે, કેવળ દોષ ત્યાં મુક્તિ રહે, છતાં રહે તે નૈમિત્તિક દોષ છે એમ તો તારી દૃષ્ટિમાં રહેવું જોઈએ. વિનાશ નરકના વસ્તુનો રાગ કરતો છે એને એ મને વિકાસનું કારણ થશે (એમ માનીશ ત્યાં મુક્તિ) તો તેને છોડીને કોઈકમાં જઈ નહિ શકે.
- 'વળી," અધ્યાત્મ આદિ જે પુદ્ગલદ્રવ્યના દોષો તેમને કાલના પરિણામ કરતાં નહિ કિંતુ તે પરિણામ પરિણામ દોષોને તેમને કાલના કારણોનો કોમાવે છે

[જે]

- પરંપરાગત મુનિ એ જે અધઃકર્મી આહારને 'ગ્રહણ કરે' એટલે તે તેનો કર્તા નથી. [એ] કે જો તે એ ભોગ તેવાય. મુનિને અધઃકર્મી [અધઃકર્મી] અને ઉદ્દેશિત આહાર લેવાનો નૈમિત્તિક ભાવ આવતો જ નથી એમ તે છે. એ તો પરદ્રવ્યના પરિણામને એને લેવું એ તો દોષના પરિણામ છે.
- અધઃકર્મી ક્રિયા તો પર છે, પરંતુ એને લેવાનો ભાવ એ દોષનું કારણ છે. એ કારણનો મુનિને અભાવ છે.
- 'માટે અધઃકર્મ અને ઉદ્દેશિત એવું જે પુદ્ગલદ્રવ્ય તે મારું કારણ નથી કારણ કે તેનો નિત્ય અચેતન દોષાદિ તેને મારા કારણભાવનો અભાવ છે' — ...'
- એટલે તે મારે લેવા યોગ્ય નથી, મારે લેવા યોગ્ય એટલે મારું કારણ નથી, એમ.
- 'એમ નયવિભાગપૂર્વક નિશ્ચયનયથી પુદ્ગલદ્રવ્યને પરસ્પરનો કારણ (-મુનિ) એવો નૈમિત્તિક-ભાવ ઉપચરિત ભાવને પરસ્પરે છે, તેમ તેમનો પરદ્રવ્યને પરસ્પરનો (ત્યાગનો) કારણ તેના નિમિત્તે થના ભાવને પરસ્પરે છે. એ પ્રમાણે દ્રવ્ય અને ભાવને નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણું છે.' :
- લેવાનો દોષ એ એ અચેતન છે અને એ પરદ્રવ્ય પણ અચેતન છે. મુનિ એમ કહે કે એ અધઃકર્મી અને ઉદ્દેશિત લેવાનો જે ભાવ (છે) એ દોષ છે અને એ [દોષ] તો કારણ છે, મારું કારણ નથી.
- (પ્રભાવથી) 'આવો અધઃકર્મ અને ઉદ્દેશિત આહારના દૃષ્ટાંતે દ્રવ્ય અને ભાવનું

(ગા.નં. ૩૫૫) નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણું કહે છે.' :

- ઉદ્દેશિત એટલે અધઃકર્મી આહાર બન્ને એ નિમિત્ત છે, પરંતુ એને જે તે છે તેને નિમિત્તનો ત્યાગ નહિ તેમ નિમિત્તને દોષના નિમિત્તે ભાવનો પણ એને ત્યાગ-પરસ્પરાગ નથી.
- 'જે પાનસ્પતિ આહાર નીપજે તે પાનસ્પતિને અધઃકર્મ તેવામાં આવે છે, તેમજ તે આહારને પણ અધઃકર્મ તેવામાં આવે છે. જે આહાર ગૃહસ્થ તરફથી નિમિત્તે જ બનાવવામાં આવ્યો હોય તેને ઉદ્દેશિત તેવામાં આવે છે. આવા (અધઃકર્મ અને ઉદ્દેશિત) આહારને જોઈ પરસ્પરો નથી તેના નિમિત્તે થના ભાવને પણ પરસ્પરો નથી...'
- ઉદ્દેશિત અને અધઃકર્મ આહાર એવું જોઈ ખોટું નથી તેઓ તેને નિમિત્તે થના ભાવનો પણ પરસ્પરાગ નથી. દોષ પણ તે પરસ્પરાગ-ત્યાગ માટે એ તો નિરૂપણ છે. એટલે શ્રાવક તે મુનિ માટે તો તેવે તે એ નિરૂપણમાત્ર છે.
- 'અને જેઓ નયવિભાગપૂર્વક તે આહારને પરસ્પરો છે તેઓ તેના નિમિત્તે થના ભાવને પરસ્પરો છે. આ રીતે દ્રવ્યને અને ભાવને નિમિત્ત-નૈમિત્તિકભાવ જાણવો.' :
- અમારે મુનિ સંઘદાયના દાન. એને માટે તૈયાર આહાર બનાવે તે તદ્દન પરંતુ ફરીથી નિરૂપણ (દાન). એટલે તો નયવિભાગપૂર્વક - નિશ્ચયદૃષ્ટિપૂર્વક - (એમ વાત તે છે). નયવિભાગના અનુભવ કરીને નિરૂપણનો સ્થિરતા રીતે તેના ત્યાગ થઈ જાય એને ઉપાદેય પરસ્પરાગ તેવામાં આવે છે.
- ઘણી સંભાવનાના દાન એને ઘણી થના આહાર-પાણી જે તે સંયમ એને પરસ્પરાગ તેવામાં તે. એ તો નિરૂપણદૃષ્ટિ અપેક્ષિત છે.

કોઈ આત્મા સિવાય બધા પરદ્રવ્યો તરફમાં નિમિત્તનું નહીં થંભવા રહે. ત્યાં મુખ્ય બધા નિમિત્તોનો કોઈને ત્યાગ નહીં. આત્મા સિવાય જેટલા પરદ્રવ્ય છે તેને પોતાના માની, પોતાના કાર્ય કરે [તેમને] તે છે.

- જે પરદ્રવ્યને ગ્રહણ કરે છે તેને રાગાદિ ભાવો પણ થાય છે, તે તેમનો નિમિત્ત થાય છે અને તેથી તેનો બંધ પણ કરે છે;..
- કોઈ વીર સાધક પરદ્રવ્ય કોનો જેટલો કાર્યરૂપ કરે એટલો જ તેને ધર્મ થાય અને જેટલો પરદ્રવ્યનો કાર્યરૂપ કરતો તેને અધર્મ થાય.
- ત્યાં મુખ્ય જેટલે કોઈ આત્મા સિવાય પરદ્રવ્યનો કાર્યરૂપ કે તેના પ્રભાવમાં તેને વિકાર પણ થાય અને તેના પ્રભાવમાં તેને વિકારનું પરિણમન પણ થાય. કેવળી પરદ્રવ્યને પોતાના માની તેનાથી ધર્મ વિકારનો પણ ઉત્પન્ન થઈને તર્ક કરે છે. જ્ઞાની લોકો પરિણમન થાય ત્યાં કોનો તર્ક ન થાય.

→ • આત્મા તો ત્યાં મુખ્ય તે જે નિમિત્તને કાર્યરૂપે, વિભાવભાવી ભાવને કાર્યરૂપે નૈમિત્તિક ભાવ થાય એનો પણ એ નિષેધાત્મક છે.

- કોઈ પણ, ગુ-ખાર દ્રવ્ય પણ પોતાના માન્યા એટલે કાયમી દુનિયાના દ્રવ્ય પોતાના માન્યા.
- પોતાના જ્ઞાનની પર્યાયના કાર્યસ્વભાવમાં પરનો કોઈ તેથી પરને કારણે કોઈ હેતુ કે ઉપકાર છે. પોતાના કાર્યસ્વભાવમાં છે તેને કારણું હેતું કે નિમિત્ત છે.
- 'જ્યારે આત્મા જ્ઞાની થાય છે ત્યારે તેને તેવું ગ્રહણ કરવાનો રાગ નહીં, તેથી રાગાદિરૂપ પરિણામન પણ નહીં અને તેથી કાર્યમાં બંધ પણ નહીં.(એ રીતે જ્ઞાની પરદ્રવ્યનો તર્ક નહીં.)'
- ત્યારે તેને પરને પોતાના માનવાનો રાગ નહીં. ગ્રહણનો કર્મ કે છે. પરને પોતાના માનવાનો રાગ કોને નહીં, તેથી રાગાદિરૂપ પરિણામન પણ નહીં. અને તેથી નિમિત્તમાં બંધ પણ તેને નહીં.
- શરીર અને વાણી પરદ્રવ્ય છે. પરદ્રવ્યના સ્વામીપણે થઈને જે તર્ક કરે તો તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.
- જગતના જેટલા દ્રવ્યો છે તે તેઓનાં કાર્યનું તર્ક સિવાના કોઈને પર્યાય સિવાના નહીં. જેને તેમાંથી કોઈ દ્રવ્યની પર્યાય થાય તે તે તર્ક [કે દ્રવ્ય] કરે છે; બીજો દ્રવ્ય કોનું તર્ક શું કરી શકે?

ગાથા- ૨૮૬, ૨૮૭: વિચારણા

(૧) જોડી જોડો :-

1. આધાકર્મ	A. જે આહાર ગૃહસ્થ દ્વારા સ્વ માટે જ બનાવવામાં આવ્યો હોય.
2. ઉદ્દેશિત	B. જે પાપકર્મી આહાર નીપજે, તેનાથી તે આહાર.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. ગાથા ૨૮૩ થી ૨૮૫માં કહેલા સિદ્ધાંતના દૃષ્ટાંતથી આ ગાથામાં કહેવામાં આવ્યો છે.
2. આધાકર્મ અને ઉદ્દેશિતના દૃષ્ટાંતથી અહીં દ્રવ્ય અને ભાવનું નિમિત્ત-નૈમિત્તપણું સમજાવ્યું છે.
3. આ ગાથા પંચમ ગુણસ્થાનવર્તી પ્રતિમાધારી શ્રાવકની મુખ્યતાથી લખવામાં આવી છે.
4. જે નૈમિત્તિકભાવને પ્રયોજતો નથી તે નિમિત્તને અધીન પરદ્રવ્યને પ્રયોજતો નથી, એમ અહીં કહેવામાં આવ્યું છે.
5. સાધુએ શિષ્ટ કહ્યું હોય કે આમ કરો તો તે આહાર-પાણી આદિ ઉદ્દેશિતમાં જાય છે.
6. સાધુએ શિષ્ટ કહ્યું ન હોય પરંતુ બનાવનારે એને માટે બનાવેલું હોય તેવા આહાર-પાણી આદિને આધાકર્મ કહે છે.
7. જ્યાં ચુકિ [આધાકર્મ આદિ] નિમિત્તના લક્ષે થતા નૈમિત્તિક વિકારનો ત્યાગી નથી ત્યાં ચુકિ તે મુનિ નથી, તિરોભૂત [ત્યાં ચુકિ] તેને રાગના પ્રતિક્રમણ તથા પ્રત્યાખ્યાન નથી.
8. પરદ્રવ્ય દોષનું નિમિત્ત છે નિમિત્ત કે પરદ્રવ્યનો આશ્રય કરવો તે દોષનું નિમિત્ત છે.
9. પંચમકાલ દાણો કહેલો છે એટલે માત્ર આધાકર્મનો નિષેધ કરો તો કરો, પરંતુ ઉદ્દેશિતનો નિષેધ તો ન જ કરીએ જોઈએ.
10. કેવળ જે ચાર દ્રવ્યોને પોતાના માનવાથી શિષ્ટ આખા દુનિયાના સમસ્ત દ્રવ્યોને પોતાના માની લેવાનો દોષ લાગતો નથી.
11. ગાથા ૩૯ માં 'ઇંદિયે જિણિદા' નો અર્થ થાય કે અનીન્દ્રિય જ્ઞાન જ - એટલે [દ્રવ્ય] ઈન્દ્રિય, ભાવેન્દ્રિય નહીં તેનાથી વિષયો- એમ સમસ્ત પદાર્થોના જ્ઞાનથી દૂરી ગયા.
12. આત્માના દ્રવ્યગુણમાં કોઈ પકડાની શક્તિ નથી, પરંતુ પર્યાયમાં તેવી શક્તિ છે.
13. આત્માના દ્રવ્યગુણમાં કોઈ પકડાની શક્તિ નથી, પરંતુ પર્યાયમાં તેવી યોગ્યતા છે.
14. આધાકર્મ અને ઉદ્દેશિત - એ નિમિત્ત નૈમિત્તિકભાવને દોડનારને મુનિપણાનું પ્રયોજનભૂત કેવળ દોષ છે.
15. આત્મા સિવાય અન્યના દ્રવ્યો નિમિત્ત છે. એનો આશ્રય કરવા દોષને એ જ્યાં ચુકિ દોડતો નથી ત્યાં ચુકિ તે પાપ છે.

(૩) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

(2)

1. જે જીવ જગત પરદ્રવ્યનું કરી શકે છે તેને રાગ થાય છે.
2. પરદ્રવ્યનું કરી / પણા શકવાર રાગી જગતને રાગ થાય છે એમ ૭૨ ગાથામાં કહ્યું છે.
3. 'આધાર અને ઉદ્દેશ એવું જે પુદ્ગલ દ્રવ્ય તે મારું કાર્ય નથી' - આવી 'મારું કાર્ય નથી' એવી તે મારે મારે સિદ્ધાંત નથી' - એમ થાય છે.
4. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના સંપ્રદાયના ગુરુ હીરાચંદજી આધાર તથા ઉદ્દેશ કાર્ય-પાણી કહી તેના નહિ મારે તેમને યથાર્થ પરિચય હતો.
5. હીરાચંદજી મહારાજને તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિના અભાવને કારણે યથાર્થ પરિચય નહોતો, પરંતુ ક્રિયાદૃષ્ટિ અધિકતા હતી.
6. 'જે પરદ્રવ્યને ગ્રહણ કરે છે તેને રાગાદિ ભાવો પણ થાય છે, તે તેનો કર્તા પણ થાય છે અને તેથી ફળનો બંધ પણ કરે છે.' [ગ્રહણ = સ્વીકૃતિ, રુચિપૂર્વક ગ્રહણ]
7. 'આત્મા પરમાર પરને બાંધતો નથી' - એમ કહ્યું જરાજર નથી.
8. 'પોતાના જ્ઞાનની પર્યાયના અસ્તિત્વમાં પર તો નથી તેથી [આત્મા] પરને બાંધે [છે] એમ કહ્યું કે વ્યવહાર છે', પરંતુ આત્મા પરમાર પરને બાંધતો નથી.
9. પોતાના અસ્તિત્વમાં જે છે તેને બાંધે છે એમ કહ્યું તે નિશ્ચય છે.
10. 'જ્યારે આત્મા જ્ઞાની થાય છે ત્યારે તેને કોઈ ગ્રહણ કરવાનો રાગ નથી' પરંતુ તેને પરને પોતાના જ્ઞાનદ્વારા રાગ નથી.
11. જેને પરને પોતાનો જાણવાનો રાગ નથી તેને રાગાદિરૂપ પરિણમન પણ નથી અને તેથી અજ્ઞાની બંધ પણ નથી. આ રીતે જ્ઞાની પરદ્રવ્યનો કર્તા નથી.
12. જગતમાં મોટા મોટા દ્રવ્યો ત્રણલોક અને ઘોડા દ્રવ્યો જગતમાં પરંતુ તેમ વિના નિષ્ક્રિય પણ છે.
13. જગતનું કોઈ પણ દ્રવ્ય તેની પર્યાયરૂપ કાર્ય વિનાનું હોતું નથી તેથી જગતું તે નિષ્ક્રિય નથી.

ગાથા-૧૧૮

ઉત્થાનિકા:- હવે આ અર્થનું ગાથારૂપ કથન કરે છે, જેમાં પરદ્રવ્યને ત્યાગવાનો ઉપદેશ કરે છે.

ગાથા:- (હરિગીત) નિજનો અને પરદ્રવ્યનો સંયોગ કામ વિચારી જે,
બહુભાવસંતતિ તણો પરદ્રવ્યને ત્યાગ કરે;
તે પૂર્ણ સંયમ સહિત નિજ કારણને પામતો,
તે સર્વસંયત દેહધારી કારણ સ્તુતિનો કહે! ૧૧૮

ટીકાર્થ:- કામ (પરદ્રવ્યનું અને પોતાના ભાવનું નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણું) વિચારીને, પરદ્રવ્ય જેનું મૂળ છે એવા આ બહુ ભાવોની સંતતિને ઉત્પત્તિ માટે ઉપાડી નાખવાને દરેકનો પુરુષ, તે સમસ્ત પરદ્રવ્યને ગળે (-ઉત્પન્ન, પરાક્રમે) નિજ તરીકે (-ત્યાગીને), અતિશયપણાનો હેતુ (-ધારવાળી) જે પૂર્ણ એવી સંયમ તેનાથી યુક્ત થઈને પોતાના કારણને પામે છે, તેથી જેણે સર્વસંયતને મૂળથી ઉપાડી નાખ્યું છે એવો આ ભાવના કારણ પોતાનાં જ (-કારણભાવનાં જ) સ્તુતિપરમાન થાય છે.

ભાવાર્થ:- (ઉત્થાનિકા:) 'જેમાં પરદ્રવ્યને ત્યાગવાનો ઉપદેશ કરે છે.' પરદ્રવ્યને ત્યાગવાના ઉપદેશનો
(પા.નં.૩૫૫) અર્થ-પરદ્રવ્યનું ત્યાગપણું છોડવાનો ઉપદેશ (કરે છે).

- (ટીકાર્થ:) 'કામ (પરદ્રવ્ય અને પોતાના ભાવનું નિમિત્ત- નૈમિત્તિકપણું) વિચારીને,...'
- શરીર નિમિત્ત છે અને શરીર મારું છે એવો ભાવ થાય તે નૈમિત્તિક છે. પૈસો નિમિત્ત છે, પરંતુ પૈસો એ મારો છે એવો ભાવ તે નૈમિત્તિક છે. શાસ્ત્ર છે એ પર નિમિત્ત, પરંતુ તેને હું ખાઉં છું અને એને હું પચાવું છું એવો જે નૈમિત્તિક ભાવ છે તે વિકાર છે.
- 'આત્મા' [એટલે] ઉપયોગ વિચારીને.
- આ ત્રણ ઉપયોગ સરખું પરિણમે અને સરખું રહે, એનું જે ત્રિકાળ સંયોગનું કારણ તે નિમિત્ત અને તેના નૈમિત્તિકમાં જે વિકાર થાય તે પોતાની પરિણતિમાં. એના નિમિત્ત-નિમિત્ત સંયોગનો વિચાર કરીને.
- નિમિત્તને જેટલો આશ્રય કરે તેટલો વિકાર થાય અને તેનો આશ્રય છોડીને જેટલો પોતાનો આશ્રય કરે એટલો નિર્વિકાર થાય.
- 'પરદ્રવ્ય જેનું મૂળ છે...': [એટલે પરદ્રવ્યનું ત્યાગપણું જેનું મૂળ છે.].
- પોતાનું ત્યાગપણું છોડીને ત્રિલોકના રજકણો મારા છે એવું ત્યાગપણું (કરે છે) એ નૈમિત્તિક વિકારમાં તેનું ત્યાગપણું એ નિમિત્ત છે. પરદ્રવ્ય એને વિકારનું કારણ નથી.
- [પરદ્રવ્યનું ત્યાગપણું જેનું મૂળ છે એટલે] નિમિત્તનું ત્યાગપણું જેનું મૂળ છે [એને] જેણે એનું ત્યાગપણું છોડ્યું છે.
- વિકારમાં, નૈમિત્તિકમાં પરદ્રવ્ય મૂળ છે, સ્વદ્રવ્ય મૂળ નથી.
- 'એવો આ બહુ ભાવોની સંતતિને..' [એટલે] વિકારની પરંપરાને. વિકારની એક પછી એક ઉત્પત્તિને 'એવી રીતે ઉપાડી નાખવાને દરેકનો પુરુષ, તે સમસ્ત પરદ્રવ્યને ગળે (-ઉત્પન્ન, પરાક્રમે) નિજ તરીકે (-ત્યાગીને)...'
- નિમિત્તને તો વિકાર થતો નથી, તેમ સ્વદ્રવ્યને આશ્રયે વિકાર થતો નથી. પરદ્રવ્યનું લક્ષ એ બહુ ભાવોની સંતતિ- વિકારનું મૂળ છે. એ વિકારની દશા નિમિત્તને આશ્રયે થાય છે. એવી ઉપાડી નાખવા દરેકનો પુરુષ તે સમસ્ત પરદ્રવ્યને

ત્રિગુણી રીતે - ત્રિગુણ આધારે આત્મા માન્યું હતું કે આ જગતમાં ત્રિગુણી રીતે. પહેલી વાત તો એ છે. આવીને ધર્મની શરૂઆત થાય છે.

- સ્વભાવ જે અનંત ગુણનું ધામ, તેના તરફના પુરુષાર્થના ઉપક્રમે, બીજાના તરફના પુરુષાર્થને પોતાના સ્વભાવની સન્મુખ થઈને જે પરના તરફે જોવા દ્વારા અને સ્વના તરફે જોવા રીતે અને રાગના જોવાને ત્યાગે છે.
- 'અતિશયપણે વહેતું (-ધારાવાહી) જે પૂર્ણ અંતર્સંવેદન તેનાથી યુક્ત એવા પોતાના આત્માને પામે છે.'
- પરદ્રવ્ય અનંત છે તો એને આશ્રયે અનંત પ્રકારના વિકાર દ્વારા એને આત્માના અંતર ઉપયોગ જોવાવાળા ભાગ-ટુકડા તેનું અંતર્સંવેદન કરતાં કરતાં જ્યાંનો પ્રવાહ અંતરિત રહ્યા રહ્યા અંતર્મુખ એવા પોતાના આત્માને પામે છે.
- પરના નિમિત્તે થતા જોવાથી યુક્ત અને અંતરના સ્વસંવેદનથી યુક્ત એવા પોતાના આત્માને પામે છે.
- આવી પરદ્રવ્યોનો આશ્રય/અને તેનાથી થતાં જોવાનું લક્ષ છોડીને, ધારાવાહી આત્મામાં અંતર્મુખ સંવેદન થતાં આત્માને પામે છે - અનુભવ કરે છે. અંતરમાં આત્મા અંદરમાં પોતાને પામે છે.
- 'કે જેણે જીવે ત્રિગુણીપણાને મૂળથી છોડી નાખ્યું છે એવો એ જોવાવાળા આત્મા પોતામાં જ (-આત્મામાં જ) સ્થિરતાવાળા થાય છે.'
- જે સ્વભાવમાં દ્રષ્ટિ તે અંતર પુરુષાર્થથી પોતાની પર્યાયમાં પ્રગટ થાય છે. ત્રણ બોલ પાસે એક જોવાવાળા આત્મા પર્યાયમાં સ્થિરતાવાળા થાય છે. એનું નામ ધર્મ અને મોક્ષનો માર્ગ છે.

(ગા.૩૫૬) (ભાવાર્થ:-) 'પરદ્રવ્યનું અને પોતાના જોવાનું નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણું જાણી સમસ્ત પરદ્રવ્યને ત્રિગુણી રીતવામાં-ત્યાગવામાં આવે ત્યારે સમસ્ત રાગાદિ ભાવોની નિવૃત્તિ સિદ્ધ થાય છે...':

- આઠમી ગાથાથી તેમ પણ અજ્ઞ એ નિમિત્ત છે તેનું લક્ષ થાય છે તેને નૈમિત્તિક વિકાર થાય છે. જીવ અજ્ઞ સ્વભાવ સિવાયમાં છે એના ઉપર લક્ષ જતાં જે નૈમિત્તિક વિકાર થાય તેને નૈમિત્તિક રીતે અને જે લક્ષ થાય તેને નિમિત્ત રીતે.
- નિમિત્ત-નિમિત્ત સંબંધ બાહ્યની સાથે છે, દ્રવ્ય સાથે તેવો સંબંધ નથી. દ્રવ્યના પર્યાયની સાથે નિમિત્ત-નિમિત્ત સંબંધ (છે), દ્રવ્ય-ગુણની સાથે સંબંધ છે નહિ.
- 'સમસ્ત પરદ્રવ્યને ત્રિગુણી રીતવામાં-ત્યાગવામાં આવે' - એટલે એનું લક્ષ છોડવામાં આવે. આત્મામાં પરદ્રવ્યના જ્ઞાનોપયોગનો છે જ નહિ, તેનાથી તો શૂન્ય છે. દ્રવ્ય જે વસ્તુ આત્મા તરફ છે એ પણ રાગ અને વિકારના જ્ઞાનોપયોગથી શૂન્ય છે. પર્યાયમાં જ્ઞાનોપયોગ છે. એથી આભાસ લાગે છે.
- સ્વદ્રવ્ય અને પરદ્રવ્ય ત્રિગુણી જ છે. અંતર ઊંડાણમાં આભાસ છે પરંતુ પર ઉપર લક્ષ છે એ લક્ષને છોડે તો ત્રિગુણી રીતવામાં આવે એમ રહેવામાં આવે છે.

- નિમિત્ત તરફનું લક્ષ છોડે ત્યારે આત્મામાં વિકારીભાવ થાય છે, તે વિકારી ભાવ દ્રવ્યની પર્યાયમાં નહિ.
- સ્વદ્રવ્યનો આશ્રય જ્યાં સુધી ત્યાં પરદ્રવ્યનું લક્ષ છૂટી ગયું, એટલે વિકાર કરે નહિ કે વિકાર થાય તેવો શેય તરીકેમાં આવે છે.
- દૃષ્ટિ કોણે પકડેલી છે અને ક્યાં દેખાની છે? અનાદિથી પકડેલો કોને-[સ્વ] દ્રવ્યમાં ભાવવાની છે- અહાહા..! એમાં તો અનંત દ્રવ્યની પ્રતીતિ આવે.
- દરેક દ્રવ્ય સ્વતંત્ર છે, એના ગુણ પણ સ્વતંત્ર છે અને પર્યાય વિકારી-અવિકારી દશામાં પણ સ્વતંત્ર છે. એ વિકારી પર્યાય પણ પરદ્રવ્યમાં કરવાની કોઈથી થાય છે. ઈ તદ્દન ખોટી થાય છે.
- <u>અને ત્યારે આત્મા જોતાંજ અનુભવ દશા થતો તેમાં ગંધનને તિલ જોતાંજ જુતાશે છે.</u>
- આનંદન હો, સુખ હો, આશ્રય હો [બધું આવી ગયું]. છેલ્લે જે જોતાંમાં ઘણામાં આનંદન શબ્દ પડ્યો છે. આનંદનનો અર્થ પરનું સુખ છે.
- દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય ત્રણેય સ્વતંત્ર સત્ છે. સ્વતંત્ર છે તેથી તું નાનું તત્ત્વ થઈ શકે છે. પર ઉપર લક્ષ જાય તો વિકાર થાય અને સ્વ ઉપર લક્ષ જાય તો અવિકારી થાય. એટલી વાત છે.
- નિમિત્ત સામે પરદ્રવ્ય તરફનું લક્ષ છોડ્યું તો જ્યાંયે પરનું લક્ષ રહ્યું નહિ, એટલું આત્માનું અવલંબન રહ્યું. આત્મદ્રવ્ય દૃષ્ટિમાં આવતાં એનો જ અનુભવ દશા રહ્યો. (પહેલા) પુણ્ય પરમાં રોકાતો હતો, [હવે] એનાથી પુણ્યમાં આવ્યો. જે નિમિત્તના લક્ષે વિકારમાં પુણ્યમાં હતો, વિકારની પ્રતિષ્ઠામાં હતો એ પરદ્રવ્યના લક્ષને છોડી સ્વદ્રવ્યના આશ્રયમાં આવ્યો એ જોતાંયના પુણ્યે પ્રતિષ્ઠામાં આવ્યો. એનું નામ ધર્મ.
- <u>'મારે જે જોતાનું હિત આવે છે તે કરું છું.'</u>
- જે જોતાના આત્માનું હિત આવે છે તે કરો. ટૂંકામાં આવું થયું.

પ્રકરણ-૧૭ : દિગ્દર્શન

(1) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. આ પ્રકરણમાં પરદ્રવ્યને ત્યાગવાનો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે.
2. પરદ્રવ્યને ત્યાગવાનો અર્થ પરદ્રવ્યનું સ્થાયીપણું ત્યાગવું - એમ થાય છે.
3. સંયોગો કહેવા એના નષ્ટનું લક્ષ એ નિમિત્ત છે અને હું એમને ભોગવું છું એવો વિચાર એ નૈમિત્તિક છે.
4. નિમિત્તનો જેટલો આશ્રય હશે તેટલો વિકાર થાય અને એનો આશ્રય છોડીને જેટલો સ્વનો આશ્રય હશે એટલો નિર્વિકાર થાય.
5. 'પરદ્રવ્ય જેનું મૂળ છે' એટલે પરદ્રવ્યનું સ્થાયીપણું જેનું મૂળ છે.
6. નૈમિત્તિક વિકારનો નાશ કરવાને તત્પર થયેલા પુરુષને દ્રવ્ય-ભાવના નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણાની સમજણ ઉપયોગી છે.
7. પરદ્રવ્યને નિજ કરવું એટલે પરદ્રવ્યનો physical ત્યાગ કરવો.
8. પરદ્રવ્યને નિજ કરવું એટલે પરદ્રવ્ય મારા છે એવી એકત્વની માન્યતાને છોડવા.
9. પરદ્રવ્ય અનંત છે તેથી તેમના આશ્રયે થતા વિકારી ભાવો પણ અનંત પ્રકારના છે.
10. નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ બે દ્રવ્યો વચ્ચે હોય છે.
11. નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ બે દ્રવ્યોની પર્યાય વચ્ચે હોય છે.
12. દ્રવ્ય અને ગુણ જેમ રાગ અને વિકારના ત્રણેકાળે શૂન્ય છે તેમ પર્યાય પણ રાગના ત્રણેકાળે શૂન્ય છે.
13. જ્યારે નિમિત્તનું લક્ષ છૂટે છે ત્યારે ઉપાદાનની યોગ્યતા વિકારી ભાવ ઉત્પન્ન કરતી નથી એટલે તેનો નાશ થાય છે.
14. જ્યારે નિમિત્ત નષ્ટનું લક્ષ છૂટે છે ત્યારે વિકારી ભાવ ઉત્પન્ન થતા જ નથી તેને વિકારી ભાવ ઉત્પન્ન કરવો એ એક ક્રિયામાં આવે છે.
15. અવલંબન, આલંબન, લક્ષ, ભાવના, આશ્રય - એ બધા શબ્દોના અર્થ જુદા જુદા થાય છે.

(2) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય ત્રણેય સત્ છે. સત્ છે, તેથી સ્વતંત્ર છે.
2. દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય ત્રણેય સ્વતંત્ર છે તેથી પર્યાયમાં ઉપર પ્રકાર કરવા માટે મારે તીવ્ર પુરુષાર્થ કરવાનો રહેતો નથી.
3. પર ઉપર લક્ષ કરવું તો વિકાર થાય, સ્વ ઉપર લક્ષ કરવું તો નિર્વિકાર થાય - એ સર્વસામાન્ય સિદ્ધાંત છે.

ગાથા- ૧૭૮

ઉત્થાનિકા:- હવે બંધ અધિકાર પૂરો થતાં પોતા અંતરંગમાં ગટ્ટેને જ્ઞાનના મહિમાના અર્થનું સ્વરૂપ કહ્યું છે:-

ગાથા:- (હરિગીત) જે બંધકારણ રાગ, તેના ઉદયને નિર્દયપણે
વિદારીને, દૂર કરી જ્ઞાનમય નિર્બંધિત બંધને;
અત્યંત અધનો નાશ કરતી જ્ઞાનની પ્રગતિ જાગી,
એનો અતિ વિસ્તાર તેવો આગળ થાતું નથી. ૧૭૮

ટીકાર્થ:- બંધના કારણરૂપ જે રાગાદિ (રાગાદિભાવો) તેના ઉદયને નિર્દય રીતે (અધિક વિના પુરુષાર્થથી) વિદારતી થકી, તે રાગાદિના સ્વરૂપ (રાગાદિભાવો) અને પ્રકારના બંધને તત્કાળ જ દૂર કરીને, એવી જ્ઞાનપ્રગતિ - કે જેનો અત્યંતરનો નાશ કર્યો છે તે - સારી રીતે સજ્જ થઈ, એટલી રીતે સજ્જ થઈ કે તેના ફેલાવને બીજું કોઈ આગળ થાય નહિ.

ભાવાર્થ:- (ભાવાર્થ) 'બંધના કારણરૂપ જે રાગાદિ (રાગાદિ ભાવો) તેના ઉદયને...' (પ્ર.નં. ૩૫૧) - જુઓ જે બંધન થાય તેનું કારણ રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપ ભાવ છે. પરમાણુનું બંધન એ તો સ્વભાવ છે. તે તો પરમાણુની તે પ્રકારની યોગ્યતા છે. બાકીના રાગાદિ નિમિત્ત છે.

- 'નિર્દય રીતે વિદારિ (વિના પુરુષાર્થથી)...' : 'પરમાત્મ પ્રકાશમાં' કહ્યું છે. કેવાદિનું જે કર્મબંધન કાર્ય છે તેને બંધ તરીકે જાણીને, તે બંધને છેદનારો આત્મા છે. આવા બંધ! કેવાદિના સંબંધને તોડી નાખવા દ્વારા દર્શને. પોતામાં જ્યાં સુધી રહે છે ત્યાં સુધી બાધ છે. એવા નિર્દય છે.
- વસ્તુનો એ સ્વભાવ છે કે ઘર ઉપર ઘર તૂટે તેવા બંધન થાય, સ્વ ઉપર સ્વ તૂટે તેવા બંધન છૂટી જાય. પોતાની પ્રભુના પોતાના કાર્યથી જ પ્રચાર થાય છે.
- એમ કે, દબાણ દબાણ નહિ. કોઈક ગુંચાર ખાતા એમ ઘર ઉપર ઘર તૂટે એ ગુંચાર ખાતા આત્મા દ્વારા ઉપર દૃષ્ટિ સ્થિર થતાં તેને નિર્દય રીતે તોડી નાખે છે. જરાય એવા મળ રહેવા દેતો નથી.
- 'નિર્દય રીતે વિદારતી જ્ઞાનપ્રગતિ' - એટલે જ્ઞાનપ્રકાશ જાગેલો જ્ઞાનાનંદ કરીને, એ જ એક છતી ચીજ છે. પોતે જ પોતાની છતી ચીજ કોણ નથી છે, એવા નથી છે, દોષવાળો જ્ઞાન-નથી છે. એવો જ્ઞાનને કાર્યથી..
- 'તે રાગાદિના સ્વરૂપ (રાગાદિભાવો) અને પ્રકારના બંધને તત્કાળ જ તત્કાળ દૂર કરીને,...' : ગોઠવણી ચીજને બાધક ન દોષ. એ તો એવું કરતું કરે એને જાણે એવું કરું કરે એમ બન્યું નથી. દિગંબર આચાર્યના વચનો પુરુષાર્થ પ્રેરક છે. શ્રીમદ્ કહે છે કે દિગંબરના નગ્ન વચનોને નગ્ન રહસ્યને સમજ્યા છે. શ્વેતાંબરની માન્યતાને નગ્ન રહસ્ય ઉડાવી ગયો. વિપરીતના બધાની ગઈ.
- [જ્ઞાનપ્રગતિ કેમ ટકે? જેમ એ કાર્ય કરીને? એ ઉદયને જાણી રહે છે. કહ્યું તો કહે છે કે બંધ કર્મ, કર્મ ખોટા ખોટા ઉદયને જોડે છે. તારી સ્વભાવમાં પાર ન કાળે કોરમ દ્વારા સ્વભાવ કાંઈ નથી છે. એ દ્વારાના બંધ એમાં જ એ બંધાને ઉદયની જોડે જાણી નાખ, દૂર કરી દે.

- 'આ જ્ઞાનજ્યોતિ-ને જોતો આત્મદેવ સંઘાત્મક નાશ થઈ જાય છે.'
- કારણ કોઈને રાગનો તણખો રહેવા દીધો નથી. કારણ કોઈને વિપરીત જ્ઞાન નથી, જેમાં જ્ઞાનનો અભાવ છે. ત્યાં તેવો રાગ થાકો પણ તેમાં જ્ઞાનનો અભાવ છે. અજ્ઞાન જ્ઞાનજ્યોતિ છે, રાગ સંઘાત છે. જ્ઞાનજ્યોતિની સામે સંઘાત ટકી શકે નહિ.
- અહીં જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રગટે છે ત્યાં સંઘાત-રાગ રહેતો જ નથી. નિર્મળ જ્ઞાન કરતાં, નિર્મળ જ્ઞાન સંઘાત તેનો જોતો નાશ થઈ જાય છે.
- 'સાચી રીતે સમજ થઈ, ખોટી રીતે સમજ થઈ તે તેના ફળમાં ગડબડ થઈ આવશે શકે નહિ.' : સાધુ શબ્દ પડ્યો છે ને? સાધુ કોને કહીએ? જ્ઞાનજ્યોતિને ઝડપભેર જેણે રીતની છે તેણે પ્રગટ કરી છે.
- બહારની તિજોરી પણ સોનાં-રૂપાના દાગીના માંડીને બાળી, મન, વાણી, ક્રિયા, પરિવાર એમાં તિજોરી પણ સંઘાતપણું નિકળે તો જ સંઘાત છે. સૌન્દર્ય મારો સ્વભાવ છે એની વિસ્મયતા ન સાધતા બહારની વિસ્મયતામાં સંઘાતપણામાં ઘેરાઈ ગયો. એ આત્માને દેખી નાખે છે.
- જેની અંદર મેઘની પરિણતિ ઉત્પન્ન થઈ શકે નહિ, એ દુનિયાની પરિણતિ ઉત્પન્ન કરે, પોતાને જોતો.
- 'તેના ફળમાં ગડબડ નિકળે આવશે શકે નહિ'. ધર્મ માટે સંગીત સૂક્ષ્મ કરતાં ગંધનો અભાવ. 'ગંધ સંઘાત'માં ગંધનો ધર્મનો અભાવ. દેવોનો કાર્ય તેમ ગંધને સમજવું જ જોઈએ નહિ, ગંધને સમજાવે ગંધનો અભાવ કરવાની વાત છે.
- [ઉ વર્ષના બાળકારના પરેશ જ્યોતિષાચાર્યની વાત] "આત્મા કોણ કેમ જાણતો નથી?" "જાણતો નથી એમ કોણ કહે છે તમે?" "જેણે જાણવાનો પ્રયત્ન કીધો તે." "એ જ જાણકાર એ જ છે."
- એ તો સ્વભાવે જ ગુણનો (સંતોષ) તે સંતોષ, દયા તે વાસ્તવિક નહિ એવાં સાધનો સાધ્ય. (સમાધિ:) 'જ્યારે જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે, રાગાદિ રહેતા નથી.' રાગને (મન પડીને સૌન્દર્યમૂર્તિ તું જુ એમ જ્યારે જ્ઞાન પ્રગટ કરે છે [ત્યારે] વિકૃત અવસ્થાનો રાગ રહેતો નથી.
- 'તેનું ફળ જે ગંધ તે પણ રહેતો નથી.': રાગ રહેતો નથી પછી તેનું ફળ ગંધ પણ રહેતો નથી. જુઓ! 'ગંધ સંઘાત' ગાથાના કાર્યે ગંધના અભાવનું ગાયું. એ ગંધને ત્યારે તેનો નાશ કરવાય તે ગંધને છૂટો પડીને જાણે ત્યારે ગંધને નાશ કરવાય. પછી તત્ત્વ છૂટો પડે ત્યારે મોક્ષ થાય.
- 'ત્યારે પછી તેને (-જ્ઞાનને) આવરણ કરનારું કોઈ રહેતું નથી, તે સદાય પ્રકાશમાન જ રહે છે.' સૌન્દર્યજ્યોતિ સ્વભાવજ્યોતિ કોઈ સ્વ પ્રકાશ્ય કોણ કે કોણ સ્વભાવ કાર્યનો અનુભવ કરતી રહે છે. ત્યારે તેણે ગંધનો અભાવ થયો.
- ટીકા :- 'આ પ્રકારે ગંધ (રંગાનુરંગક) બહાર નીકળી ગયો.'
- ભાવાર્થ :- 'રંગાનુરંગમાં ગંધના સ્વાંગો પ્રવેશ થઈ ગયો. તે જ્યાં જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રગટ થઈ ત્યાં તે ગંધ સ્વાંગને દૂર કરીને બહાર નીકળી ગયો.'

- ભાષાટીકાકાર પં. જયચંદજી છાબડાનું કોન મંગળ :-

જો નર તિય પર રજ માંહિ સચિત્તા કોગ લગૈ વહ ગાંઠૈ,
ત્યાં મતિહીન જુ રાગવિરોધ તિયે વિચરે નગ ગંધ ગાંઠૈ;
પાય તમૈં ઉપદેશ યથારથ રાગ વિરોધ તજૈં નિજ આંઠૈ,
નાહિં ગંધૈં નગ ફિરિસત્ત જુ કોય ગતૈં પરમાવધિ ત્રિઠૈં.

- જે મનુષ્યને શરીર ઉપર તેલ ચોપડેલ હોય અને રજવાળા જગ્યામાં કે નાચે ફરે તો એને ચોટવાથી એણે રજ લાગે, શરીરને લપટે નહિ.
- તેમ [એવાજીને] રાગ-દ્વેષને લઈને બંધન થાય એને બંધનને લપટે ક્યાં રાગ ફરે ત્યાં બંધન વધે.
- પણ એવાને જ્યારે તેને યથાર્થ ઉપદેશ મળે ત્યારે રાગ એને દ્વેષ બેને નહિ, તથા નિજને આઠે કર્મને નિર્જરા અનુભવ કરે. [પહેલાં જે] રાગ દ્વેષને આધીન હતો, અનુભવતો હતો એ રાગ દ્વેષ રહિત થઈને આત્માને અનુભવે. એનું નામ મોક્ષનો માર્ગ અને મોક્ષ છે. મોક્ષના માર્ગમાં આનંદનો અનુભવ હોય છે, બંધના માર્ગમાં દુઃખનો અનુભવ હોય છે.
- ચોદ પ્રકારનો અંતર પરિગ્રહ અને દશ પ્રકારનો બહારનો પરિગ્રહ એ ચોવીસે પ્રકારનો પરિગ્રહ તે પાપ છે. બધારે પૈસો તો બધારે પાપ છે.
- આપ કરીને આત્મા એને ગ્રહે-પકડે, ચૈતન્ય સ્વરૂપને પકડે અને પરને છોડે, ત્યારે બંધન રહિત થઈને સુખ શાંતિ પોતાને અનુભવે અને પરને તરે.

- <u>કોમ શ્રી સમયસારની (શ્રીમદ્ ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવ પ્રણીત શ્રી સમયસાર પરમાગમની) શ્રીમદ્ અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવ વિરચિત આત્મખ્યાતિ ટીકામાં બંધનો પ્રકર્ષ આત્મો અંત સમાપ્ત થયો.'</u>

ક્રિયા-૧૧૮: ધારણાઓ

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. જ્યારે રાગ રહેતો નથી ત્યારે તેના તારણ ગંધ પણ થતો નથી.
2. અનાદિ કાળથી આજ સુધી રાગ સાથે સાથે જ રહેતો છે તેથી તે સદા ગંધ છે એમ સંક્રમણપ્રતિક્રમણમાં કહ્યું છે.
3. અનાદિ કાળથી સાથે રહેતા રાગને ક્રમે ક્રમે ક્રમશઃ ક્રમશઃ નાશ કરવાની પ્રેરણા કાર્યાલયે આવી કાર્યાલયમાં કામ છે.
4. પોતામાં જ્યાં દૃષ્ટિ સ્થિર કરે છે ત્યાં રાગ તત્કાલ જ છૂટી જાય છે- એવો ઉપદેશ આવી કાર્યાલયમાં આવ્યો છે.
5. "નિર્દંડ રીતે" અધિકૃત પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવનો ક્ષેત્ર પુરુષાર્થપૂર્વક કાર્યરત કરીને.
6. ક્રમ ક્રમ દૃષ્ટિ સ્થિર થતાં કરતાં જરૂર કાંઈ પણ રહેતો નથી તેને આવી નિર્દંડ રીતે સ્થિરતા કરે છે એમ કહ્યું છે.
7. ગંધ કહે રાગ થાય છે તો સમજવું ખોટું, કા ગંધ ચારિત્રનું તારણ છે.
8. ગંધ કહે રાગ થાય છે તો સમજવું ગંધનો અભાવ કેમ કરવો તે બાબત પણ કા ગંધચારિત્રમાં કરવામાં આવ્યો છે.
9. 'તેના (જ્ઞાનજ્યોતિના) ફેલાવને જાણે તેણે આખરી શોધ કરી' - એ સૂચવે છે કે ગંધનો અભાવ સંપૂર્ણપણે થયો છે.
10. અંત વખત થયેલો ગંધનો અભાવ સાથે અનંત તપ રહે છે.
11. ૯૯ ક્રમનો એકાંતરા પરિગ્રહ તે પુણ્ય છે, ૧૦ ક્રમનો ગાંઠ પરિગ્રહ તે પાપ છે.
12. ગંઠા ક્રમના પરિગ્રહ તે પાપ છે.
13. રંગાનુક્રમાં ગંધના સ્થાનો

ગંધ અધિકાર સમાપ્ત

જાણે જગતમાં છે, કે જે રાગ અને દ્વેષની ક્રિયા રૂપી છે તેને જડો
જડી થાય પરંતુ એ જડતાય નહિ - કે જેમાં આનંદ સ્વરૂપ છે તેનો અનુભવ એને
દૃષ્ટિમાં ન આવે. એ જડ સ્વભાવ રાગના સ્થિતિને નિજી પડવાને ઉપાય જ નહિ - એવો
ભાવની બાત આગળ [છે], પરંતુ તેરમાં એવા છે કે જેમાંથી નિગોદમાં પડવા છે, દેવ
ત્રણ પણ થવા નહિ. એ ગાથા ૭૪ ઉપર છે, તેઓશ્રીનો આલાપ છે.

- 'માટે તે (આત્મધર્મ) ત્રણે ભૂવનના નિમિત્તરૂપ, જ્ઞાનમાત્ર, અનાદિ (અત્યાદિ) ધર્મને
નહિ ઇચ્છતો, ભોગના નિમિત્તરૂપ, પુણ્યમાત્ર, અનાદિ ધર્મને જ ઇચ્છે છે;..'
- અજ્ઞાનીજીવ તો નિર્ણય, ત્રણે ભવને ઉદ્યાગ એમ કહે છે. પોતાના સ્વરૂપના અનાદરે
ભવને ઉદ્યાગે છે. જે પોતે સ્વાધ્યાય રૂપે જીવને પામ્યા છે એ દયા, દાનાદિના પરિણામને
નિજ પણે ભોગવાનના જ્ઞાન એને અનુભવને નિર્ણય[પણે]ને પામ્યા છે.
- 'અનાદિ (અત્યાદિ) ધર્મને નહિ ઇચ્છતો' - અનાદિ (સ્વરૂપે) ત્રિકાળ અનાદિ છે જે અત્યાદિને
કહે છે. અહીં તો અનાદિ (અત્યાદિ) પરમાત્મ ધર્મ છે જેમાં એ જ્ઞાન-દર્શન આદિ, પરમાત્મા
પર્યાય પ્રકાર રૂપ એવા અત્યાદિ ધર્મને નહિ ઇચ્છતો. [તેને] જ્ઞાની, ઇચ્છાની, શાંતિની,
પરમાત્મા પર્યાય છે તેને તેઓ તેને ઇચ્છતો નહિ.
- 'ભાવો ભાવે એવું ભાવો' એમ આવે પરમાત્માએ જોયું જાણ્યું તેવું થયું છે.
- ધર્મ તો આત્માની જ્ઞાનક્રિયા. જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ પુણ્ય-પાપમાં એની અવસ્થાના રૂપ
ક્રિયાઓમાં ક્રિયાઓ છે - ક્રિયાઓમાં [અંતર્ગત] જ્ઞાની જાણનક્રિયા, ઇચ્છાક્રિયા, શાંતિક્રિયા
એ આધાર છે અને એમાં આત્મા જાણે છે જ્ઞાની ક્રિયા એટલે આત્માની ક્રિયા,
અનંત ગુણની પરિણતિરૂપ ક્રિયા - તે આધાર છે એને આત્મા આધેય છે - એવો જાણવો છે.
- (અત્યાદિ) ધર્મને નહિ ઇચ્છતો - અત્યાદિ ધર્મ તો! અત્યાદિ વસ્તુ અનાદિ કહે, પર્યાય છે.
ત્રિકાળી જ્ઞાયક સ્વભાવને આશ્રયે જે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ધારણ તે અત્યાદિ ધર્મ તેને
તે ઇચ્છતો નહિ, તેને તે પ્રકાર થતાં નહિ. એને ધ્યાનમાં આવ્યા નહિ માટે એને ઇચ્છતો નહિ.
- જ્ઞાનમાત્ર. અહીં જરીને રાગનો ત્યાગ થયા નહિ. જ્ઞાનમાત્ર શબ્દે અનંત ગુણમાત્ર.
એટલે જે પરિણતિ એ અત્યાદિ ધર્મ. એને ઇચ્છતો નહિ, તો શેને ઇચ્છે છે તેને?
- 'ભોગના નિમિત્તરૂપ પુણ્યમાત્ર..' પુણ્યમાં એવા દયા દાન પુજા એ પુણ્યાદિ
છે એને ભોગે સંયોગ તે છે. પરંતુ સંયોગનો જ્ઞાનમાત્ર પણ છે તેની સંયોગના
(ફળ), [તેના] ઇચ્છા, જ્ઞાન એને રમણતા તે સંયોગના છે.
- ત્રણે ભૂવનો તો એને ત્યાગ(ઇચ્છા છે), પરંતુ એનું નિમિત્તરૂપ એટલે જ્ઞાનમાત્ર અનાદિ
ધર્મ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર જે આત્માના આશ્રયે થાય છે - તે આમાં નિમિત્ત છે.
- પુણ્ય ત્રણ ઉદ્યાય છે એમાં પુણ્ય પરિણામ નિમિત્ત છે એને એ જે [ત્રણ] ઉદ્યાવું છે
એ બધાય ભોગ-સામગ્રીનું નિમિત્ત છે. ઉપાદાન તેનું તેના કારણે. પુણ્ય ત્રણ ભોગનું
નિમિત્ત છે, અનુભવનું નિમિત્ત બને એવા ત્રણના ભૂવનનું નિમિત્ત બને.
- રાગનું થવું એ આત્માનું કરવું છે.
- 'તેથી જ તે અનાદિ ધર્મના ઇચ્છાને, પ્રીતિ, રુચિ અને સ્પર્શનને ઉપરના ગૌણને
ઇચ્છતા ભોગમાત્રને પામે છે પરંતુ તેથી ત્રણ ભૂવનો નહિ. તેથી તેને અનાદિ ધર્મના
ઇચ્છાના અભાવને લીધે (કારણે) ઇચ્છાન પણ નહિ.' :

- મુમુક્ષુ- 'એક ખાલ કાંઈ નહિ?'
પૂ.ગુરુદેવશ્રી: ખાલાનું જ કહ્યું નહિ. અહીં તો કેવળજ્ઞાનો આનંદ ખાલો અને નહિમાં જાય એમ છે. 'ધર્મ જાય એવા નાશમાં તમે ખાલાયે છે. આનંદમાં રહેતાં રહેતાં તમે ખાલ જાય છે એની શંકાએ, તેથી ત્રણ નહિ.
- અનીન્દ્રિય આનંદની શ્રદ્ધામાં - રુચિ નામ શ્રદ્ધામાં - વાત નામ વસ્તુ તે ઉપાદેય છે.
- શુભ પરિણામને તમે ઉપાદેય, એ તમને મારા અને અને મારાં સંયોગ મળશે. એ નિયમ તમે એ તોડવાનું નિયમ છે. સંસારના શાસ્ત્રોમાં અને જગતના અનુકૂળ સંયોગો મળે એવું એ નિયમ છે. એને રુચિ, એને પ્રતીતમાં, એની રુચિ અને સ્પર્શન તરફ છે. એ (રાગને) અડે છે, સ્પર્શે છે, (રાગાદિને સ્પર્શતો નથી.
- પર્યાય તે નરકમાં ગઈ છે એ સ્પર્શન છે. [પર્યાય] એનાથી દૂર નહિ. પર્યાય પર્યાયમાં રહીને દ્રવ્યનું જ્ઞાન તરફ છે. ઘણા શાસ્ત્રમાં એવું આવે છે કે દ્રવ્યને સ્પર્શે છે. અહીં રાગને સ્પર્શે છે [એમ] લીધું
- પ્રશ્ન: શ્રદ્ધા, પ્રતીત, રુચિ અને સ્પર્શવું- આમાં વાસ્તવમાં તેથી ફેર છે?
ઉત્તર: તેથી ફેર નહિ. એકાકાર ધર્મની શ્રદ્ધા, જૂઠી ધર્મની માન્યતા, એની પ્રતીતિ, એની રુચિ, એનું પોષણ, એને સ્પર્શે.
- શુભનું ગ્રૌવેયક એટલે બધું ગ્રૌવેયક. એક ક્રિયાકાંડ તરફ તો ઠેકાણાં બધા પરંતુ તમને દૂર નહિ, સમકિત પામે નહિ.
- શિષ્ય પ્રશ્ન કર્યો હતો કે આત્માને ધર્મનું શ્રદ્ધાન તો હોય છે, ઘણા તેને શ્રદ્ધાન નથી એમ કેમ કહ્યું? તેના ઉત્તર આપ્યો કે અજ્ઞાની ધર્મના શ્રદ્ધાનના આભાસને તરીકે (સાચું) શ્રદ્ધાન પણ નહિ. સાચી શ્રદ્ધા એને છે નહિ, મિથ્યા શ્રદ્ધા છે.
- (પ્ર.નં.-૩૩૮) 'આત્મ દ્રવ્યનો નિશ્ચયનય વડે વ્યવહારનયનો નિષેધ યોગ્ય જ છે.': પરના કાર્યને જે જ્ઞાયકભાવ તે ઉદયો વ્યવહાર છે. સ્વાશ્રયની અંદરમાં તેની ઉત્પત્તિ થતી નથી. નિષેધનો અર્થ તો એ છે કે અંદર સ્વનો આશ્રય તરફ છે ત્યારે એ વ્યવહાર ઉત્પન્ન થતો જ નથી, તરત જ ક્યાં સુધી આધાર છે [ત્યાં સુધી] એને સ્વનો-શુદ્ધ ચૈતન્યવસ્તુનો પૂર્ણ આશ્રય નથી તે વ્યવહાર હોય છતાં સ્વને આશ્રયે તેનો નિષેધ છે.
- (ગાથાર્થ:) 'આત્મા જ્યારે સંયોગમાં થવાની યોગ્યતા નહિ હોવાથી તે કર્મપ્રકૃતિઓને બાંધે છે પરંતુ જીવપ્રકૃતિને બાંધતો નથી;'.. • આવો દૃષ્ટાંત છે. આત્મા જ્ઞાન આવું તે છે તેને મુક્તિ નથી તો બધા જ્ઞાન પણ એવું તે તેને ધર્મ નથી - એમ સિદ્ધ કર્યું છે. જ્ઞાયક આનંદસ્વરૂપ છે, એના સ્વના આનંદને તે જાણતો નથી. 'તમે' શબ્દ અહીં પોતાની પરિણામનું જે તમે તેનું દુઃખ તે ફળ છે, એ તમને પ્રકૃતિઓના એને એ અનુભવે છે; પરંતુ જીવસ્વરૂપ જ્ઞાયક તેની અંતરમાં તેને દીઠી નથી, તેથી તેને તે જાણતો નથી.
- 'તેથી શુભ અશુભ ધર્મનું શ્રદ્ધાન તેને નથી.' ત્રિકાળી પર્યાય શ્રદ્ધા, તે અખંડ ધર્મની શ્રદ્ધાની તેને ખબર નથી. 'તે શુભ તમે જ ધર્મ એવા શ્રદ્ધાન તરફ છે': દયા દાન વ્રત તપ એવા શુભભાવ છે એને ધર્મ એવાને શ્રદ્ધાન તરફ છે.
- 'તેથી તેના ફળ તરીકે ગ્રૌવેયક સુધીના ભોગને પામે છે..': બધા ગ્રૌવેયક સુધી

કાય ઉત્તર. 'પરંતુ તમનો હેય ધર્મ નથી. કા રીતે સત્યાર્થ ધર્મનું શ્રદ્ધાન કરે તોપણ તેને શ્રદ્ધાન જ કહી શકાતું નથી.' કે સત્યાર્થ જે શુદ્ધ તત્ત્વ પુરુષ છે તેને અને ધર્મ માને છે તેમ તેને શ્રદ્ધાન જ કહી શકાતું નથી.

- 'આ પ્રમાણે વ્યવહારનયને આશ્રિત આત્મા જાણને જ્ઞાન-શ્રદ્ધાન કરે તોપણ નિશ્ચયનય વડે તત્ત્વમાં અવગાહન નિષેધ યોગ્ય જ છે.'
- 'અહીં અહંતનું નિરીક્ષણ જાણવું તે-આ દૃષ્ટાન્તથી અનુભવપ્રધાન ગ્રંથ છે, તેમાં આત્મ-આત્મામાં અનુભવની અપેક્ષાએ નિરૂપણ છે.'! અહીં રાગનો અનુભવ [આત્મા જાણે] તે છે અને સ્વનો અનુભવ [સ્વનો] નથી, એવું જે દૃષ્ટાંત આપવામાં આવ્યું છે. પરંતુ એકાંતથી જોઈએ તો-
- 'જે આત્મા અનેકાંતવાદ અભ્યાસ કરીને જોઈએ તો-આત્માને વ્યવહારનયના પક્ષનો શ્રદ્ધાન, ત્રિકાળમાં અભાવ રહી જાય છે..'!
- અભ્યાસથી જોઈએ તો અને તેઓ વ્યવહારનો પક્ષ છોડી દીધો રહી જાય છે. રાગની પરિણતિની ક્રિયા જે દયા, દાન, ભક્તિરાગ, અને ગુણ-ગુણીના ભેદનો વિકલ્પ-એવો શ્રદ્ધાન અભ્યાસની અપેક્ષાએ - અનેકાંતની અપેક્ષાએ શ્રદ્ધાન ત્રિકાળમાં કાર્યકારી (પક્ષ) રહી જાય છે તે જે દૃષ્ટાન્તોને અનુભવગોચર કરી પણ લીધાં! કરી જ્ઞાનો એક કરી-તેઓ દૃષ્ટાન્તોને પ્રમાણમાં લીધા પણ કાય અને તેઓને પ્રમાણમાં ન લીધાં.
- શ્રદ્ધાન રાગના ભાવને ધર્મ માને છે, કેમકે જે એનો પક્ષ છે એ શ્રદ્ધાન ભાવ છે એ ત્રિકાળમાં છે, [દૃષ્ટાન્તોને] તે જાણ્યા પણ રાખ્યા છે અને તેઓ જાણ્યા પણ રાખ્યું નથી-એ પાપ છે. 'માત્ર સમકિતી જાણે છે' તે અને રાગનો પક્ષ છે અને એ જ ધર્મ માનીને બેઠા છે.
- એ રીતે વ્યવહારનો પક્ષ રહેવાથી તેને સંસારમાં અનંતકાળ નિષ્ફળતા રહે છે.'
- વીતરાગ જે જ્ઞાનભાવ એનો એને કોઈ અવકાશ નથી તેમ તેને અનંતો રાગનો અભાવ, વ્યવહાર રહી જાય છે.
- 'આત્માને આ વ્યવહારનયના પક્ષનો અભાવ કરવો તો પણ મરણ જ કહે.'
- 'ત્રિકાળ નિત્ય અભાવ તરીકે છે તે એ તો આત્માને માટે છે.[પરંતુ] એમ કહે, આ તો દૃષ્ટાંત આપ્યું છે.[એ] આ રીતે ભાવ જાણ પણ દયા, દાન, ભક્તિ ક્રિયા એમ તે તે એનો પરિણામને તેઓ શુભભાવ (અભાવ રહી જાય તેને) સંવર કહે. જો.ના. ૫. માં આવે છે. દૃષ્ટાંતમાં તેઓને પ્રમાણમાં આવે અને તેઓને જ્ઞ આવે. [એ] પ્રમાણમાં આવે તેનો સંયમની ક્રિયાને ઉદાર ન માનું.

ગાથા-૨૭૫: ધર્મચર્ચા

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. મૂળ ગાથામાં આવેલા શબ્દો - શ્રુતિ, પ્રતીત કરે, રુચિ કરે અને સ્પર્શન કરે એ બધાનો અર્થ અલગ અલગ થાય છે.
2. અહીં જે પ્રકારના ધર્મની વાત કરી છે. ભોગના હેતુ [નિરાગ] એવા ધર્મની અને નિર્જરાના હેતુ એવા ધર્મની.
3. જ્યારે સામાન્ય જીવોને ભોગના હેતુ એવા ધર્મની શ્રુતિ હોય છે.
4. જ્યારે ભવ્ય જીવોને નિર્જરાના હેતુ એવા ધર્મની શ્રુતિ હોય છે.
5. 'નિત્ય નિરૂપણાત્મક વસ્તુને શ્રુતિયું' અર્થાત્ દયાદાનાદિના ફળ જે [નિયત] સુખ, હરખ-શોક આદિ તેને જોયું.
6. 'જૈન સિદ્ધાંત પ્રવેશિકા' અનુસાર લાભ, હરિ, આનંદ, ભવાય, અભવાય - એ જ્યારે જીવના અનુજીવી ગુણો છે.
7. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી એ કહ્યા મુજબ ભવાય, અભવાય એ જીવના ગુણો નહિ, પરંતુ પર્યાયની યોગ્યતા છે.
8. જો કોઈ સાધર્મી જીવને વ્યવહારના પરિણામ સૂક્ષ્મ રહી ગયા હોય અને એને તે ધ્યાનમાં આવી જાય તો તે જીવને જણાવવાની મારી ફરજ છે.
9. સિદ્ધ જીવોમાં ભવાય છે.
10. ભવ્ય જીવને પર્યાયમાં સમ્યગ્દર્શન રૂપ ચારિત્રને પામવાની યોગ્યતા છે, અભવ્ય જીવને એવી યોગ્યતા હોતી નથી.
11. દયાદાનાદિના પરિણામ એ નિર્જરાના છે અને હરખ-શોક, ક્રિયાની ઈચ્છા આદિનું વેદન થવું એ નિર્જરાના છે.
12. 'નિત્ય નિરૂપણાત્મક'માં નિત્યનો અર્થ 'ત્રૈકાલિક-ધ્રુવ' થાય છે.
13. અહીં જે વાત નિરૂપણ કરનાર અભવ્ય જીવ માટે કરી છે, એવી વાત નિરૂપણ કરનાર ભવ્ય જીવને લાગૂ પડતી નથી.
14. નામ સ્મરણ, અનુપ્રેક્ષા, શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય આદિ જ્ઞાનયોગના છે.
15. [અભવ્ય જીવ] 'નિત્ય જ્ઞાન યોગના માત્ર વસ્તુને નહિ શ્રુતિયું' અર્થાત્ યોગ્ય-રૂચિનું યોગ્ય-અનુભવ્યું જે તેને ક્રિયા હોય એવું એ તેની પર્યાયમાં આવ્યું નહિ તેને માનતો નથી.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. જ્ઞાનયોગના બધા શુભોપયોગરૂપ ક્રિયા [=ક્રિયા] યોગના છે.
2. 'શ્રુતિયું નહિ' અર્થાત્ [આનંદાદિ] ભોગાની પર્યાયમાં છે જ નહિ, નહિ તે [અભવ્ય જીવ] તેને જાણતો નથી અને માટે તેને માનતો નથી.
3. અરિહંતપ્રભુના ૨૦મા ગાથામાં કહ્યું છે કે અનુભવના ક્ષણમાં ત્રિકાળી દ્રવ્યનું વેદન થાય છે.
4. જેને ભોગાની પર્યાયમાં જે [દુઃખ, રાગ, હરખ-શોક આદિ] ભાસે છે,

સોની તે જુઠ્ઠો કહે છે.

5. આ પ્રસંગમાં જેટલા અસત્ય કહ્યો છે તેટલા જ અસત્ય કહ્યો છે.
6. અસત્ય કહ્યો સંદર્ભ રાગના સંકલ્પથી કિંચિત્ પણ પ્રગટ જ નહિ.
7. 'અસત્ય કહ્યું મૃષાવાદ (સત્યાર્થ) ધર્મને નહિ જુઠ્ઠો' - અહીં મૃષાવાદનો અર્થ ત્રિકાળી જ્ઞાયકભાવ થાય છે.
8. ઉપરોક્ત કથનમાં 'મૃષાવાદ'નો અર્થ જ્ઞાન-જુઠ્ઠાન આદિ નિર્મળ પર્યાયની પ્રગટતારૂપ ધર્મ - એમ થાય છે.
9. વર્તમાન જ્ઞાનમાં જ્ઞાયકભાવની અસ્તિત્વરૂપ જ્ઞાનક્રિયા તે આત્માનો ધર્મ છે.
10. જ્ઞાનમાત્ર અકષાય અનંત ગુણમાત્ર.
11. પર્યાયનું તે વસ્તુ કેવું તે પર્યાયનું સ્વરૂપ છે.
12. વ્યવહારનય નિશ્ચયનયનો પ્રતિપાદક હોવા છતાં નિશ્ચયનય વડે વ્યવહારનયનો નિષેધ કરવો તે યોગ્ય નહિ.
13. અસત્ય કહ્યો જુઠ્ઠ આત્મા ધર્મનું જુઠ્ઠાન નહિ અર્થાત્ તેને [નિશ્ચયનયાશ્રિત] ત્રિકાળની યથાર્થ જુઠ્ઠાની પ્રાપ્તિ નહિ તેથી [વ્યવહારનયાશ્રિત] સ્થૂલ ક્રિયાને જ તે ધર્મ સમજને તેનું જુઠ્ઠાન કરે છે.
14. સંસારસાર શાસ્ત્ર અહેતુવાદરૂપ અનુભવપ્રધાન ગ્રંથ છે એમ સાબિત કર્યું છે.
15. હેતુવાદ અનુભવપ્રધાન ગ્રંથ હોવાથી અહીં અસત્ય કહ્યો રાગનો અનુભવ કરે છે અને એનો અનુભવ કરવો નહિ એવું હેતુદૃષ્ટાંત આપીને સિદ્ધ કર્યું છે.

③ સંયુક્ત ખાતું (TJF) ગાથા:-

1. કરણાનુયોગના શાસ્ત્રોનો સમાવેશ અહેતુવાદ આગમમાં થાય છે, જેમાં જીવના સ્થૂલ પરિણામોનું કથન હોય છે.
2. અહેતુવાદ આગમના કથનની અપેક્ષાએ અસત્ય કહ્યો વ્યવહારનો સ્થૂલ ક્રિયાકાંડ આશય (પક્ષ) રહી જાય છે, જે ત્રણે કાળ મટતો જ નહિ.
3. હું અસત્ય કહ્યો છું, તેથી મને વ્યવહારનો સ્થૂલ પક્ષ કાંઈ રહી જાય તેવી શંકા નહિ.
4. વ્યવહારનો સ્થૂલ પક્ષ કાંઈક રહી જાય તે આ ગાથાનું નહિ પણ ગુરુકિલ્લીના ઉપદેશનું તાત્પર્ય છે.

ઉત્થાનિકા:- ટીકાકાર પૂછે છે કે 'નિશ્ચયનય પણ નિષેધ્ય (અધિકૃત નિષેધાયોગ્ય) જે વ્યવહારનય અને વ્યવહારનયનો વિષય છે જે નિશ્ચયનય - તે બન્ને નયો કયા છે?' એવું પૂછવામાં આવતાં વ્યવહાર અને નિશ્ચયનું સ્વરૂપ કહે છે:-

ગાથા:-
- 'આચાર' આદિ જ્ઞાન છે, જ્યાંથી દર્શન આગળ,
  પરજીવનિકાય સહિત છે, - એ કથન છે વ્યવહારનું. ૨૭૬.
- મુજ આત્મ નિશ્ચય જ્ઞાન છે, મુજ આત્મ દર્શન સહિત છે,
  મુજ આત્મ પ્રત્યાખ્યાન જે મુજ આત્મ સંવર-યોગ છે. ૨૭૭.

ગાથાર્થ:- • આચારાંગ આદિ શાસ્ત્રો તે જ્ઞાન છે. જીવ આદિ નવ તે દર્શન જાણવું અને છ જીવ-નિકાય તે સહિત છે - એમ તે વ્યવહારનય કહે છે.
• નિશ્ચયથી મારો આત્મા જ જ્ઞાન છે, મારો આત્મા જ દર્શન અને સહિત છે, મારો આત્મા જ પ્રત્યાખ્યાન છે, મારો આત્મા જ સંવર અને યોગ (સમાધિ, ધ્યાન) છે.

ટીકાર્થ:- (ઉત્થાનિકા-) તિહાં તમે નિશ્ચય અને વ્યવહાર કહ્યો છો? એનું શું સ્વરૂપ છે?
(પૃ.નં.૩૩૮) વ્યવહાર પ્રતિષેધ કરવાયોગ્ય છે, નિશ્ચય પ્રતિષેધક છે, એવું છે? એમાં કોણ શું કહેવા માંગો છો? એમ શિષ્યનો પ્રશ્ન છે.

- (ઉત્તર) 'આચારાંગ આદિ શબ્દશ્રુત તે જ્ઞાન છે તથા તે (શબ્દશ્રુત) જ્ઞાનનો આશ્રય છે,'
- જે અધિકાર સૂત્ર આદિ શાસ્ત્રો છે તે જ જ્ઞાન છે. કેમ? કે એમાં - જ્ઞાન થવામાં - નિમિત્ત છે, એથી શબ્દશ્રુત તે જ્ઞાન છે. જ્ઞાન કોને? શાસ્ત્રનું જ્ઞાન - એવું જે જ્ઞાન, એનો આશ્રય શબ્દશ્રુત છે.
- કાર તથાં શેષાં (ફરક તથા), જીવ પુદ્ગલ ધર્મ અધર્મ આકાશ અને કાલ નિરાકૃતિને પરંતુ તેને શબ્દશ્રુતનું જ્ઞાન થવામાં કારણ છે, એ કારણજ્ઞાન જાણ, એ ઘટિત જ્ઞાન જાણ.
- જે તેવું આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ, ઠાણાંગ આદિ શાસ્ત્રોનું જ્ઞાનધ્યાન તે શબ્દનું જ્ઞાન છે તથા તે જ્ઞાનમાં શબ્દશ્રુતનો આશ્રય, આધાર અને નિમિત્ત છે, શબ્દશ્રુતનો હેતુ છે. માટે તેને વ્યવહાર શ્રુતજ્ઞાન તરીકે કહેવામાં આવે છે, તેને તેનો નિષેધ કરવામાં આવે છે.
- 'જીવ આદિ નવ પદાર્થો દર્શન છે તથા તે (નવ પદાર્થો) દર્શનનો આશ્રય છે.'
- નવ પદાર્થો દર્શનનો આધાર છે. નવ તત્ત્વની શ્રદ્ધાનો આશ્રય નવ તત્ત્વો છે માટે તે વ્યવહાર શ્રદ્ધા છે. નવ પદાર્થો દર્શનનો - વ્યવહાર સમકિતનો - આધાર, આશ્રય, નિમિત્ત, હેતુ છે.
- વ્યવહાર સમકિતનો હેતુ નવ તત્ત્વ છે માટે નવ તત્ત્વ જ સમકિત છે [એમ કહ્યું છે જેમ આગમમાં] શબ્દશ્રુત જ જ્ઞાન [વ્યવહાર સમ્યગ્જ્ઞાન] છે [એમ કહ્યું છે].
- વ્યવહાર સમકિત કોરાકોરા. વ્યવહાર, જ્ઞાન કોરાકોરાં જ્ઞાન. વ્યવહાર, શ્રદ્ધા કોરાકોરાં શ્રદ્ધા.
- ગોમ્મટસારમાં નવતત્ત્વની શ્રદ્ધા (આવે છે) એ અભૂતાર્થ વાત છે, તે કોઈ કહે [ગોમ્મટ] તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાને સમ્યગ્દર્શનનું જે જ્ઞાન બોલે ત્યાં એ કોરાકોરાં જ્ઞાન કહી એ કોરાકોરાં જ્ઞાન કહી કોઈ કહે તો વ્યવહારનું છે. એટલે કોઈ આત્માનો આશ્રય તરીકે એનો બધને જાણ્યો છે [ગોમ્મટ. તથા તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં] એને કોરાકોરાં નવતત્ત્વ છે તો એ વ્યવહાર છે.

- જેના જ્ઞાનમાં આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપનું જ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ થઈ તેના જ્ઞાનમાં પરનો ક્ષયોપશમ છે માટે તે વ્યવહાર જ્ઞાન નિષેધવામાં આવ્યું છે.
- અહીં તો જૈનમાં રહેલો ક્ષયોપશમાદિ [જૈન] શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન કરે છે. શિષ્ય વદેન ક્ષાદ્ધ જ્ઞાન એને તો વ્યવહારશબ્દજ્ઞાન (રીત) પણ ના પાડી અહીં તો.
- અહીં તો જૈનમાં રહેલાં ક્ષયોપશમાદિનું જ્ઞાન દોષ તેને પણ વ્યવહાર જ્ઞાન કહે છે એનું તારણ કરવામાં આવ્યું છે.
- 'પ્રવચનસાર'માં જ્ઞાન અધિકાર પૂરો થઈને ગાથા આવે છે કે જ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન આત્માના અનુભવ કરે છે આગમનો અભ્યાસ કરો. અહીં કહે છે કે [આત્માના] ગુણ પર્યાયો જે અભ્યાસ છે (એ તો) શબ્દશ્રુતનું જ જ્ઞાન છે. ઇન્દ્રિયોને જે શાસ્ત્રો કહ્યાં તે શબ્દશ્રુત પણ નહિ.
- આચાર્ય ત્રિકાલિક સર્વજ્ઞદેવની દિવ્યધ્વનિ ક્ષયોપશમાદિ કારણ. એ શબ્દનું જ્ઞાન છે, આત્માનું જ્ઞાન નથી. આત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરવું તે શ્રુતજ્ઞાન છે. આત્માના જ્ઞાન રહિત દોષ તો એને વ્યવહાર જ્ઞાન કહેવામાં આવે. તે પણ નિષેધવા યોગ્ય છે.
- જય, અજય, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, બંધ, સંવર, નિર્જરા એ સાત એક પદાર્થ સંવર નવતત્ત્વ વિચારણા પર્યાયમાં થાય છે નહિ. એના જ્ઞાનની દૃષ્ટિ એ જય નથી પણ છે, એ આત્મારૂપ નહિ.
- જયનય ક્ષયોપશમ છે એમ તો થાય છે નહિ.
- એ દૃષ્ટિ જયનય છે, આત્મનય નહિ.
- આવો શબ્દજ્ઞાનના જ્ઞાનમાં શબ્દનો ક્ષયોપશમ તો માટે શબ્દજ્ઞાન થયું છે એમ કહ્યું વ્યવહાર દૃષ્ટિએ જયનયનો ક્ષયોપશમ તોપણ જયનયજ દૃષ્ટિ [રાખવી] છે.
- અને એ જય-વિષય આશ્રિત છે વિકલ્પ તે તે (એ જય-વિષય) આશ્રિતનો ક્ષયોપશમ છે; એ પ્રમાણે વ્યવહાર છે.' ! વિષય કરેલ તેનું. એ જયનો વિષય તે આશ્રિત છે. એ તો પર જય, પરંતુ અહીં વ્યવહાર આશ્રિત જે શુભરાગ છે તેનો ક્ષયોપશમ, તેનું, [વિષય, આધાર] એ જય-વિષય છે. [આવી] એ જય વિષય આશ્રિત છે એમ થયું છે, વિકલ્પ વ્યવહાર રાગના આશ્રિતમાં એ જય-વિષયનું તેને જય છે, ક્ષયોપશમ એમાં એ છે. અને એમાં એટલે [એ જય-વિષય] જે મૂક્યું છે તેમાં તેમાં પોતાનું સદ્ભાવ ક્ષયોપશમ જાય છે. એ વ્યવહાર આશ્રિતમાં પોતાનું સદ્ભાવ ક્ષયોપશમ.
- એ જય-વિષય એ તિર્યંચ જય નહિ. જય તો તે જ્ઞાનસ્વરૂપ તે જય છે (પોતાવિષય)
- [પરજયની] દયા પાળવાનો ભાવ, પુણ્યનો ભાવ પરાશ્રિતનો છે એટલે પરાશ્રિતને જ આશ્રિત થયું છે. એ જય-વિષયની દયા પાળવી એ આશ્રિત તે નિજ; એ જય-વિષય એ આશ્રિત છે [એમ અહીં થયું છે].
- ત્રણેય જૈનદર્શનના વ્યવહાર નયના છે. જ્ઞાન [આત્મજ્ઞાનનો] વ્યવહાર એ વ્યવહાર નહિ એમ થયું છે.
- હવે નિશ્ચય કહે છે. 'શુદ્ધ આત્મા જ્ઞાન છે વિકલ્પ તે તે (શુદ્ધ આત્મા) જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ છે.' ! શુદ્ધ આત્મા નિયમ તે જ્ઞાન છે શુદ્ધ આત્માનું [જેનાં] જ્ઞાનપણું [તે જ્ઞાની] પર્યાય. એ જ્ઞાન તે આત્મા છે, તેમ તે જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ આત્મા છે.
એ તો જ્ઞાનની પર્યાય, પરંતુ શુદ્ધ આત્મા તે જ્ઞાન છે. શુદ્ધ આત્મા તો નિયમરૂપ

છે અને જ્ઞાન તો વર્તમાન પર્યાય છે, પરંતુ એ જુઠી કલ્પના તે જ્ઞાન છે [એમ કહ્યું છે]. કેમ? જ્ઞાન તો! સ્વપરજ્ઞાનની પર્યાય એ સ્વપરજ્ઞાનનો આધાર, હેતુ, નિમિત્ત, આશ્રય, તરણા ઈત્યાદિ છે, જુઠી કલ્પના છે માટે જુઠી કલ્પના તે જ્ઞાન છે. સ્વપરજ્ઞાનનું સ્વરૂપ ત્યાં ઈત્યાદિ ઉપર છે.

- જો ઈ જ્ઞાન-નિયત તે ચારિત્ર છે, જ્ઞાન જ્ઞાન તે જુઠી છે એમ કહી જુઠી કલ્પનાને જ્ઞાન કહી, એ જ્ઞાન નિશ્ચય છે.

(પ્ર.નં-૬૭૦) (ટીકા ટીકાનો) : 'આચારાંગ આદિ શબ્દશ્રુત તે જ્ઞાન છે તથા તે જ (શબ્દશ્રુત) જ્ઞાનનો આશ્રય છે'! આધિકાર આગળ જે જ્ઞાન (ભાવ) એ શબ્દજ્ઞાન છે. [તે જ્ઞાનને] શાસ્ત્રના શબ્દનો આશ્રય છે [તેથી], એ જ્ઞાનને પરોક્ષ જ્ઞાન કહેવા નહિ. એ કાલ્પનિક નહિ, [પરંતુ] જડ જ્ઞાન છે, કલ્પનાનું સ્વપરપ્રકાશક નહિ.

- 'અવધિ આદિ જ્ઞાન પદાર્થો દ્વારિ છે તથા તે જ (જ્ઞાન પદાર્થો) દ્વારિનો આશ્રય છે'.
- જે પ્રત્યક્ષ સ્વપરપ્રકાશક છે તેનો આશ્રય જ્ઞાનજ્ઞાન છે, તો જ્ઞાનજ્ઞાન જ પ્રત્યક્ષ સ્વપરપ્રકાશક છે. જ્ઞાનજ્ઞાનની જુઠીમાં જ્ઞાનજ્ઞાનનો આશ્રય છે તે તરણે જ્ઞાનજ્ઞાનજ પ્રત્યક્ષ સ્વપરપ્રકાશક હતું.

પ્રત્યક્ષ

- આગળ આવતું જે શાસ્ત્રજ્ઞાન છે એ તો પ્રત્યક્ષે પણ શબ્દ જ્ઞાન નહિ.
- અધિકાર આગળનું શબ્દજ્ઞાન છે તે કાલ્પનિક નહિ, તેઓનો તરણાનો ઉપાય નહિ, એ તો શબ્દજ્ઞાન છે [પરપ્રકાશક જ્ઞાન છે], ગાંઠનું તરણ છે.
- આગળ તેઓ જ્ઞાન, દર્શન, પુરુષ, પાપ (આદિ) જ્ઞાન કરે, એ તેઓની જુઠીમાં એ રાગ છે એ રાગને પ્રત્યક્ષ સ્વપરપ્રકાશક હતું.
- 'અને ઈ જ્ઞાન-નિયત ચારિત્ર છે તથા તે (ઈ જ્ઞાન-નિયત) ચારિત્રનો આશ્રય છે'.
- ઈ તથ્યની રક્ષા એ રાગ છે અને [એ] રાગનો આશ્રય ઈ તથ્યના જ્ઞાન છે, તો એ ઈ તથ્યના જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષ ચારિત્ર હતું. ઈ તથ્ય એટલે પંચમહાવ્રતના પરિણામનો આશ્રય પર છે તથા તેમાં નિજ પરજ્ઞાન - ઈ તથ્ય ઉપર જ્ઞાન છે. રાગનો આશ્રય પરછે માટે તેને પ્રત્યક્ષ હોવામાં આવતો છે.
- 'એ પુણ્યનો પ્રત્યક્ષ છે.' : શાસ્ત્ર આદિનું જ્ઞાન, જ્ઞાનજ્ઞાનના તેઓની જુઠીમાં અને ઈ તથ્યની દયાનો ભાવ - એમાં આત્મા ઉપાદેય છે એ ભાવ આવ્યા કરે. ચિત્તની જુઠ એ જ્ઞાન આત્મા ઉપાદેય આવતો કરે, તો એ જુઠીમાં -જ્ઞાનમાં [નિશ્ચયાત્મક અને એકાગ્ર-ધ્યાની] જ્ઞાન પુદ્ગલિકનો ઉપાદાન, નિમિત્તજ્ઞાન, ક્રિયા પણ થયો કરે. [પરંતુ એમાં તો] રાગ જ ટેક છે, ગાંઠનું તરણ છે તેને પોતાનો માન્યો, તેમાં રાગ ઉપાદેય આવ્યો, પરંતુ જુઠ એ જ્ઞાન ઉપાદેય છે એમ આવ્યું કરે.
- જ્યારે ઈ તે છે એ અને તેઓ શાસ્ત્રો, અને તેઓ જ્ઞાનજ્ઞાનો, અને તેઓ ઈ તથ્યના જ્ઞાન - એને આશ્રયે નાની જુઠીમાં, જ્ઞાન અને ચારિત્ર (ભાવ) એ બધું ગાંઠનું તરણા છે. અને નિમિત્ત તો દૃષ્ટાન્તમાં નાખ્યું, પરંતુ ઈ તે ગાંઠનું તરણા, એ તો જુઠનું તરણા એ. દૃષ્ટાન્તમાં નાખ્યું નિમિત્ત દેવા માટે નિમિત્તનું કથન થયું.
- 'જુઠી કલ્પના જ્ઞાન છે તથા તે (જુઠી કલ્પના) જ્ઞાનનો આશ્રય છે'.
- સ્વપરપ્રકાશક આશ્રય જુઠીકલ્પના છે. પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનમાં પરનો આશ્રય દેવો, નિશ્ચય સ્વપરપ્રકાશ-

તમાં પોતાનો કાર્યક્ષમ છે. જુઓ બીજાનો દૃષ્ટિ છે તિને વિશેષ રીતે જે જ્ઞાન થયું તો તે જુદાજાનું જ્ઞાન કોમ પણ કહે છાયું [પરંતુ] જુદો કાલના જ્ઞાન છે એમ કહ્યું.

- કહીં તો પરમાણના કોમ કહે છે કે કાલે નારાક પરદ્રવ્ય છોડે, તો નારું નહિ તો કમારી સ્થિર જશે તો તને રાગ જ થશે, કાલે નારું નહિ તો કમારા શાસ્ત્રના શબ્દ સ્થિર જશે તો તને શબ્દનું જ્ઞાન થશે, કાલાનું (જ્ઞાન) નહિ થાય.
- અહીં પહેલું જ્ઞાન (નાશું છે). કેમ? કે, જ્ઞાનમાં જે જ્ઞાન છે તે પોતાના પણ કોની પ્રતીતિ અંદર અનુભવ થાય.
- વ્યવહાર જ્ઞાન, વ્યવહાર જુદો અને વ્યવહાર ચારિત્રની દશાની દિશા (પર તરફ) કામ છે અને નિશ્ચય જ્ઞાન, દર્શનની દશાની દિશા અંદર (અંદર તરફ) છે. બંનો જુદ છે. દિશા ફેર છે. વ્યવહારમાં શાસ્ત્રના જ્ઞાનનો કાર્યક્ષ રહેતો નથી. વ્યવહારમાં પર (પર) કાર્યક્ષ છે, નિશ્ચયમાં સ્વ કાર્યક્ષ છે, એમ કહ્યું છે.
- 'જુદો કાલના દર્શન છે તારણ તે દર્શનનો કાર્યક્ષ છે,':
- નિશ્ચય વ્યવહારદર્શનનો કાર્યક્ષ જુદો કાલના છે. એ તેણે નિશ્ચયના, રાગના કે પર્યાયના કાર્યક્ષે થતું નથી.
- જુદો આત્મા એ તો દ્રવ્ય છે, દર્શન છે એ તો પર્યાય છે અને કહ્યું તો તે છે કે જુદો કાલના તે દર્શન છે. એ દ્રવ્ય છે તે પર્યાય છે. એ વ્યવહારદર્શનનો કાર્યક્ષ સ્વાધીન છે તેથી જુદો કાલના તે વ્યવહાર છે, એમ કહ્યું
- ગાથા ૨૭૨ [નિશ્ચયનયાશ્રિત મુનિવરો...] માં આવ્યું છે - આત્માશ્રિત નિશ્ચય, પરાશ્રિત વ્યવહાર. આ સિદ્ધ કરે છે. આત્મા આશ્રિત જ્ઞાન, આત્મા આશ્રિત દર્શન, આત્મા આશ્રિત ચારિત્ર એ નિશ્ચય છે; પરાશ્રિત જ્ઞાન, પરાશ્રિત જુદો, પરાશ્રિત ચારિત્ર એ વ્યવહાર છે.
- અને જુદો આત્મા ચારિત્ર છે તારણ તે તે ચારિત્રનો કાર્યક્ષ છે.':
- પરંતુ દૃષ્ટિમાં આવ્યા, જ્ઞાનની પર્યાયમાં પરંતુ જોયપણે આવ્યા તો પછી એમાં જ્ઞાનના થયા તે ચારિત્ર - એમ નહીં કહેતાં અહીં તો જુદો આત્મા જ ચારિત્ર છે (એમ કહ્યું). જુદો આત્મા સ્વાધીની અને ચારિત્ર પરાધીન પર્યાય. કેમકે, એ ચારિત્રનો કાર્યક્ષ-આધાર જુદોનો છે.
- એ પ્રમાણે નિશ્ચય છે.': ત્રણ પ્રકાર - સ્વનો કાર્યક્ષ થવો માટે જુદોનો તે દર્શન, સ્વનો કાર્યક્ષ થવો માટે જુદોનો તે જ્ઞાન અને સ્વનો કાર્યક્ષ થવો માટે જુદોનો તે ચારિત્ર - એ નિશ્ચય છે.

(પ્ર.નં-૩૭૭). 'તેમાં, વ્યવહારનય પ્રતિષેધ્ય અર્થાત નિષેધ્ય છે, તારણ કે આચારાંગ આદિને જ્ઞાનાદિનું આશ્રયપણું અનૈતિહ્ય છે - વ્યભિચારયુક્ત છે; (શબ્દશ્રુત આદિને જ્ઞાન આદિના આશ્રયસ્થાન માનવામાં વ્યભિચાર આવે છે કેમ કે જુદો શ્રુત આદિ હોવા છતાં જ્ઞાન આદિ નહિ પણ હોય છે, માટે વ્યવહારનય પ્રતિષેધ્ય છે;).

- શબ્દશ્રુત જ્ઞાન હોય, બધાયની જુદો હોય, કે તપની દશા અને પંચ મહાવ્રત હોય તેમ છતાં તેમાં જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર હોતાં નથી. જે પરના આશ્રયે છે,

તેમાં સમ્યક્ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર એ હોતું. એ ત્રણેમાં જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર જે રૂપના આશ્રયે થયા જાણવે, એ નહિ, એ તરફનો વ્યવહારનય નિષેધ છે.

- આચારાંગ આદિનું જ્ઞાન, બધાયની મુક્તિ અને ઉત્પાદ વ્યય ધ્રુવના પર્યાયમાં-એમાં આત્માનું જ્ઞાન ન આવ્યું, તેમાં આત્માનું દર્શન ન આવ્યું, તેમાં આત્માનું ચારિત્ર ન આવ્યું માટે તે નિષેધ છે.
- 'અને નિશ્ચયનય વ્યવહારનયનો પ્રતિષેધક છે, તરત જ મુક્તિ આત્માને જ્ઞાન આદિનું આશ્રયપણું નિશ્ચિત છે. (મુક્તિ આત્માને જ્ઞાનાદિનો આશ્રય જાણવામાં વ્યભિચાર એટલે જ્યાં મુક્તિ આત્મા હોય ત્યાં જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર હોય જ છે.)':
- શાસ્ત્રનું જ્ઞાન છે તે જ્ઞાન નહિ, બધાયની મુક્તિ તે મુક્તિ નહિ, ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રુવપણા એ તીન ચારિત્ર નહિ. એ તરફ આત્માના આશ્રયે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર થાય એ પ્રતિષેધક છે અને વ્યવહાર પ્રતિષેધ તરફ ઢળતાં-ઢોડવાતાં-છે.
- મુક્તિ સૌત્યપ્રકૃતિના આશ્રયે જે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર થાય છે તે નિશ્ચિત સમ્યક્ છે, તેમાં વ્યભિચાર આવતો નથી. એ નિશ્ચિત-અવ્યભિચારી છે, તેમાં દોષ નથી.
- સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન, સમ્યક્ચારિત્રમાં ત્રિતયી જણાવા આવતા, તેનો આશ્રય જાણવામાં વ્યભિચાર નથી, તેમાં ઘટાડેલા છે. આત્માના આશ્રયે જે દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર થાય તે મારૂં તરફનું છે અને વ્યવહાર તે ઊંધું તરફનું છે.
- 'એ જ્ઞાન હેતુ સહિત સમજવામાં આવે છે. આચારાંગ આદિ શાસ્ત્રના નિમિત્તે જ્ઞાનનો આશ્રય નહિ, તરત જ તેના (આદિના શાસ્ત્રના) નિમિત્તમાં પણ આત્માને મુક્તિ આત્માના આશ્રયે તાકે જ્ઞાનનો આશ્રય છે...'
- જ્ઞાનને તો થાય છે પરંતુ આત્માને પણ બધાયનું (જ્ઞાન) થાય છે. એ તરફનું જ્ઞાન થયા એવા આત્માને સમ્યગ્જ્ઞાન નહિ. તેના દૃષ્ટિમાં ત્રિતયી આવતા આવ્યો નહિ. પોતાની પર્યાયમાં જોયું દેખ્યું તેને થાય ત્યાં મુક્તિ જ્ઞાન પ્રગટ્યું નહિ. શાસ્ત્રજ્ઞાન એ પર છે.
- એક વિદ્વાને પ્રશ્નનું જ્ઞાન કર્યું, તેનો ઉત્તર અનુભવ કરવો એને અનુભવ કરીને પ્રતીત કરવી, સ્વરૂપમાં ઠરવાના કરવા એ નિશ્ચિત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર છે. એ અવ્યભિચારી મારગ છે.
- વળી 'બધા આદિ બધા પદાર્થો દર્શનનો આશ્રય નહિ, તરત જ તેના નિમિત્તમાં પણ આત્માને મુક્તિ આત્માના આશ્રયે તાકે દર્શનનો આશ્રય છે...'
- એકાંતમાં તો એકાંત આત્મા આવ્યો. બધામાં એક આવ્યો. બધા એક અને એકાંત, પૃથક અને પાપ. એમાં ઠેકાર, નિર્જરા, મોક્ષ એ પણ આવવામાં આવતાં નથી. એ ઠેકાર, નિર્જરા આવતા નથી. આત્માને પણ બધાયની મુક્તિ છે પરંતુ એ ઠેકાર, નિર્જરા, મોક્ષ [આવતાં] નથી. એ અવ્યાપી છે. 'ક્રિયાસિદ્ધ' એટલે તપશ્ચર્યા ક્રિયાઓ માં આત્મા વિસ્તાર છે. ઠેકાર, નિર્જરા, મોક્ષ ક્રિયારૂપ થયું છે, પરાવલંબ નહિ. બધા બધાયનો એકાંતનો અનુભવ નિષેધાય છે. એ આશ્રય જોરમાં પડે તો એકાંતનો ઠેકાર થયો, ઊંધા જોરમાં આવતાં પડે તો મોક્ષ થયું અને ઊંધા છે તો ઊંધું થયું જોરમાં રાગ આવતા ઊંધા છે તો ક્રિયારૂપ મોક્ષ થયો.

- એ તો વ્યવહારે સંવર, વ્યવહારે નિર્જરા અને વ્યવહારે (મોક્ષ). હૃદયમાં આત્માના ત્રણ ભેદ થાય તેને મોક્ષ કહ્યો. એ નિશ્ચય સંવર, નિર્જરા, મોક્ષ છે.
- જ્ઞાનીઓ સાધકદશાની દશામાં છે. નિર્વિકલ્પદશા પણ નિર્વિકલ્પનું સંવેદન અને અનુભૂતિ જાગૃત થાય છે. ત્યાં જેટલો રાગ ઘટે છે એ અપેક્ષાએ સંવર કહ્યો, જેટલા ત્રણ ખંડે છે-વિખરાય, એ વિખરાતે નિર્જરા કહી અને ત્રીજી નિર્વિકલ્પના ભાવની અપેક્ષા એટલી થાય છે - એટલે નિર્વિકલ્પમાં અને એટલે અનુભૂતિમાં ભેદ થાય છે તેને મોક્ષ કહ્યો. એમ જાણ કહીને બધા નયની મુક્તિ નિર્વિકલ્પને પણ દોષ છે (એમ કહ્યું).
- 'જાણ આત્મા બધા પદાર્થો દ્રષ્ટિને આશ્રય કરે' [એટલે] બધા નયની મુક્તિ સમજવું ત્યારે છે. મુક્તિ પરમાત્મા દ્રષ્ટિમાં આવ્યો એમ, જ્ઞાનમાં આવ્યો એમ એ ત્યારે બધા નયની મુક્તિ પણ નિર્વિકલ્પ મુક્તિ છે.
- 'ઉભય-નિરપેક્ષ ચારિત્રનો આશ્રય કરે, ત્યારે જ નિજના સદ્ભાવમાં પણ અભાવોને મુક્તિ આત્માના અભાવને બધે ચારિત્રનો અભાવ છે.'
ઉભય-નિરપેક્ષમાં ઘણા સદ્ભાવ થઈ ગયા છે. તેના આશ્રયે ચારિત્ર થતું નથી. એમાં તો પરનો આશ્રય છે, એ તો રાગ છે.
- રાગને ટાળ થાય એમ માનનારાએ આત્માની અરુચિ કીધી આત્મા પ્રત્યે ક્રોધ કર્યો છે. 'કુછ અસંયત નથી'- અસંયતના રોગમાંથી જ્ઞાનીની સ્તુતિ કરતાં કહે છે. જેને આ જ્ઞાનીના પ્રભાવિકતા નથી રુચતો એમ કહે જેને ઉભય દ્વારા રાગ રુચે છે એને આત્મા પ્રત્યે ક્રોધ છે.
- શબ્દજ્ઞાનમાં, બધાયની મુક્તિમાં એને ઉભય-નિરપેક્ષની દશાના ભાવમાં પરનો આશ્રય છે, નિજ આત્માનો આશ્રય આવ્યો નહિ માટે એ ત્યાંનો ઉદયના ત્યાગ છે.
- જેમ જ્ઞાનીના આત્માનો આશ્રય આવ્યો નહિ, તેનું અવલંબન લઈ નહિ, તેની સમજણ કરી નહિ એને રાગની સમજણમાં રહ્યો તો એ અચારિત્ર છે.
- 'મુક્તિ આત્મા જ જ્ઞાનનો આશ્રય છે, ત્યારે જ આચારાંગ આદિ શબ્દશ્રુતના સદ્ભાવમાં અને અસદ્ભાવમાં તેના (એટલે મુક્તિ આત્માના) સદ્ભાવને જ જ્ઞાનનો સદ્ભાવ છે;...'
- સમ્યગ્જ્ઞાનમાં અનંત ગુણની શક્તિની વ્યક્તતાનો આવો પ્રકાર થાય છે તો એ આવે બધા અનુભવમાં આવે છે. એ આવે એને જ્ઞાનનો આશ્રય આત્મા છે. તિહાં આચારાંગ આદિ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન જ ~~XXXX~~ દોષ નથી. મુક્તિ આત્માને આશ્રયે થયેલું જ્ઞાન યથાર્થ છે. અને તિહાં આચારાંગ આદિનું જ્ઞાન દોષ નથી. આત્માને આશ્રયે થયેલું જ્ઞાન એ [સમ્યક્] જ્ઞાન છે, એ [શાસ્ત્ર] જ્ઞાન કહે. સદ્ભાવમાં, અસદ્ભાવમાં શું તે? [આચારાંગ] શાસ્ત્રનું જ્ઞાન હો કે ન પણ હો, પરંતુ આત્માના આશ્રયે જ્ઞાન હોય તો તેને [યથાર્થ] જ્ઞાન છે.
- 'મુક્તિ આત્મા જ દ્રષ્ટિનો આશ્રય છે, ત્યારે જ બધ આદિ નયપક્ષોના સદ્ભાવમાં કે અસદ્ભાવમાં તેના (એટલે મુક્તિ આત્માના) સદ્ભાવને જ દ્રષ્ટિનો સદ્ભાવ છે. મુક્તિ આત્મા જ ચારિત્રનો આશ્રય છે, ત્યારે જ ઉભય-નિરપેક્ષના સદ્ભાવમાં કે અસદ્ભાવમાં તેના (એટલે મુક્તિ આત્માના) સદ્ભાવને જ ચારિત્રનો સદ્ભાવ છે.'

- General :- 'નિયતપુદ્ગલાર્થ' નામનો ત્રીજો ગુણ [શક્તિ] છે. સર્વાંગ પુદ્ગલ સંસ્થાનના જે પુદ્ગલ છે તેરના પુદ્ગલ છે તેને 'નિયતપુદ્ગલાર્થ' તરીકે કહે છે, [પરંતુ] 'સિદ્ધાંતમાં' તે છે કે 'અનંતપ્રદેશ' કહીને ત્યાં અણુ પુદ્ગલ લઈને [એ બાબત બરાબર નથી].
- 'દ્રવ્યસંગ્રહ'માં ધર્મદ્રવ્યના કારણસ્વરૂપ, અધર્મસ્વરૂપ, સિદ્ધસ્વરૂપ સંબંધના અધ્યાયસ્વરૂપમાં જે એવું કહ્યું છે કે ધર્મદ્રવ્ય પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપનો વિચાર કરે છે, અનુભવ કરે છે, તેનો સ્વીકાર અને સ્થિરતા કરે છે તો એમાં કાર્ય. એ અધ્યાયમાં કેવો વિચાર કરે છે એને પુદ્ગલાદિ પુગલ દ્વારા અને બધા પુગલોને પણ પુદ્ગલાદિને પુગલ દ્વારા. તેથી અધૂરા જ રહે.

(પ્ર.નં.૩૭૨) (સમાધાન:-) - 'આચારાંગના કારણે શબ્દબ્રહ્મનું જ્ઞાન': શબ્દબ્રહ્મનું જ્ઞાન એ વાસ્તવિક જ્ઞાન નથી. પરંતુ જો કોઈના પોતાના જ્ઞાન સ્વરૂપમાં જવાય છે ત્યારે શબ્દબ્રહ્મ જ્ઞાન ત્યાગ થઈ જાય છે એવુંય તેની ઉત્પત્તિ થતી નથી. [જ્યારે તો] મન, વચન, કાયાની ગુપ્તિ થઈને અંદર જ્ઞાનમાં ગુપ્તિ થાય છે ત્યારે એ વ્યવહાર શાસ્ત્રના જ્ઞાન નથી, જ્ઞાન તેનો ત્યાગ થઈ જાય છે.
- 'જ્યારે બધપદાર્થનું જ્ઞાન કરવું' એ જ્ઞાન પણ યથાર્થ નથી. એ પોતાના સ્વરૂપની પ્રતીતિમાં, અનુભવમાં જ્યારે જાય છે તો એ બધપદાર્થની જ્ઞેયતા ત્યાગ જ છે. તેમાં ઉત્પત્તિ થતી નથી તો સ્વયમેવ ત્યાગ છે.
- 'તથા ઇતરના જ્ઞાનોની રક્ષા - એ કાર્ય દ્વારા જ્ઞાનાવરણને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર નથી દ્વારા...': આગમનું તો દૃષ્ટાંત આપ્યું છે. [બાકી] આગમ[દ્વારા] તો નથી. શબ્દબ્રહ્મનું જ્ઞાન, બધપદાર્થની જ્ઞેયતા એ ઇતરની રક્ષાના પરિણામ અંતરંગ સુધી છે, પરંતુ એ તો ઉપરનું તરણ છે. જ્યારે પોતાનો આત્મા જ્ઞાન એ અંતર્દ્રવ્યમાં એકાગ્ર થાય છે તો સહજ એ વ્યવહારનો ત્યાગ (થઈ જાય છે). આત્મા [જ્યારે] પોતાના [નિશ્ચય] દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રમાં હોય છે ત્યારે તેનો વ્યવહાર છે તે તેની દૃષ્ટિમાં [હોતો] નથી અને તેની પરિણતિમાં પણ રહેતો નથી. એ વ્યવહાર-રાગ, શાસ્ત્રજ્ઞાન, બધપદાર્થની જ્ઞેયતા કે ઇતરની રક્ષાના ભાવ એ દૃષ્ટિના વિષયમાં તો નથી પરંતુ એની પરિણતિમાં પણ નથી.
- પરંપરાકારણની રીતમાં છે - જ્યારે આત્મા પોતાના જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ, ચારિત્ર આદિમાં રમણતા કરે છે તો ત્રિગુપ્તિ અવસ્થામાં એ વ્યવહાર સ્વયં, સહજ નાશ છે.
- નિરીહ ધ્યાનમાં નથી ત્યારે તેને રાગાદિ થાય છે, પરંતુ અંતરમાં તેને આ દૃષ્ટિને કારણે તેનો ત્યાગ છે એને જ્યારે નિરીહ ધ્યાનમાં આવે છે ત્યારે તો વ્યવહારની નાસ્તિ જ છે અંતરમાં ધ્યાન-ધ્યાતા-ધ્યેય એકરૂપ થઈ જઈ ધ્યાનમય થઈ જાય છે ત્યારે તો એ ત્રિગુપ્તિ અવસ્થામાં એ વ્યવહાર નાસ્તિરૂપ ત્યાગ છે. હેજ તરીકે પણ ત્યાગ શું? સ્વરૂપ એ પરંતુ, ચિત્ત એ આવે છે, તો એ નિષેધ છે. એક તરીકે છે પરંતુ હેય છે. [માટે] શબ્દબ્રહ્મ તો તેને તરણાનું તરણા જ. તું જાણે જાણ તો.
- 'તેથી વ્યવહારનય તો નિષેધ છે; એને શુદ્ધનયના હેય ત્યાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તો જ છે, તેથી નિશ્ચયનય વ્યવહારનો નિષેધક છે. માટે શુદ્ધનય ઉપાદેય કહ્યો છે.'

- જેઓ શુદ્ધાત્મા છે તેવા શુદ્ધ પર્યાય સિવાયની પરમાત્માને પ્યાર થાય છે, એ ક્યાંથી પ્યાર થાય છે? કે અંદર શુદ્ધાત્મા જ્યાં પડી છે ત્યાંથી પ્યાર થાય છે. એ જિનની શુદ્ધાત્માનું જ્ઞાન એ જ સત્ય જ્ઞાન છે, તેનું દર્શન તે સમકિત, તેનું ચારિત્ર થાય છે તે શુદ્ધાત્માથી થાય છે.
- ચારેયની રમણતાની બાબતોમાં વ્યવહાર નિષેધ છે નિષેધ વ્યવહારનો છે. પરંતુ ધ્યાનમાં તો નિષેધ વ્યવહારનો પણ રહેતો નથી, નાશિત જ છે. અંદર રમણતા છે ત્યાં (વ્યવહાર) છે જ નહિ.

ગાથા- 295, 297 : વિચારો

પૃષ્ઠ-૧૩૪

(૧) નીચેના કોષ્ટકો :-

1. આચારાંગ શબ્દશ્રુત	A. વ્યવહારક ચારિત્ર છે.
2. જ્ઞાનાદિ નવ પદાર્થો	B. વ્યવહારક દર્શન (શ્રુત) છે.
3. પરૂજ્ઞાપનીય કથિત પંચમહાવ્રતાદિ	C. વ્યવહારક જ્ઞાન છે.

4. નિશ્ચય સમ્યગ્જ્ઞાનનો કારણ શુદ્ધ કાલ છે કેમ	A. શુદ્ધ કાલ જ્ઞાન છે
5. નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શનનો કારણ શુદ્ધ કાલ છે કેમ	B. શુદ્ધ કાલ દર્શન છે
6. નિશ્ચય સમ્યક્ચારિત્રનો કારણ શુદ્ધ કાલ છે કેમ	C. શુદ્ધ કાલ ચારિત્ર છે

7 આચારાદિને જ્ઞાનાદિનું કારણપણું	A. અંતરંગ છે.
8 શુદ્ધકાલને જ્ઞાનાદિનું કારણપણું	B. અનંતરંગ છે.
9 નવપદાર્થને દર્શનનું કારણપણું	C. અંતરંગ છે.
10 શુદ્ધકાલને દર્શનનું કારણપણું	D. અનંતરંગ છે.
11 ઈર્યાસમિતિને ચારિત્રનું કારણપણું	E. અંતરંગ છે.
12 શુદ્ધકાલને ચારિત્રનું કારણપણું	F. અનંતરંગ છે

13 અનંતરંગપણું દોષ	A. અવ્યભિચારપણું દોષ, દોષ ન દોષ
14 અંતરંગપણું દોષ	B. વ્યભિચારપણું દોષ, દોષ દોષ.

(2) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. આ ગાથાઓમાં નિશ્ચય અને વ્યવહારનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે.
2. આચારાંગાદિ શબ્દશ્રુતનું જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન છે.
3. જ્ઞાનાદિ નવ પદાર્થોની શ્રદ્ધા સમ્યગ્દર્શન છે.
4. પરૂજ્ઞાપનીયની રક્ષાનો ભાવ ઈર્યાદિ પંચમહાવ્રતાદિ સમ્યક્ચારિત્ર છે.
5. વ્યવહાર શ્રુત જ્ઞાનમાં શબ્દશ્રુતનો કારણ, આધાર, નિમિત્ત, હેતુ છે.
6. જ્ઞાનાદિ નવ પદાર્થો વ્યવહાર સમકિતનો કારણ, આધાર, નિમિત્ત, હેતુ છે.
7. પરૂજ્ઞાપનીય(સમ્યક્) વ્યવહાર ચારિત્રનો કારણ, આધાર, નિમિત્ત, હેતુ છે.
8. નવપૂર્વીશ્રુતની લબ્ધિ જીવ જ્ઞાનને જ થઈ શકે છે, અજ્ઞાનીને નહિ.
9. કારણ, આધાર, નિમિત્ત, હેતુ દોષને તરીકે શાસ્ત્રકારે જ વ્યવહાર સમ્યગ્જ્ઞાન, જ્ઞાનાદિ નવ પદાર્થોને જ વ્યવહાર સમકિત તથા પરૂજ્ઞાપનીયને જ વ્યવહાર ચારિત્ર તરીકે ઓળખાવ્યા છે.
10. વ્યાખ્યાસૂત્રમાં ગણધરની શ્રદ્ધાને અને ગૌતમસ્વામીમાં ગણધરની શ્રદ્ધાને પણ ઉપચારિત તરીકે જ સમ્યગ્દર્શન તરીકેમાં ગણ્યું છે.
11. ઉપચારિત શાસ્ત્રોમાં અને અનાદિ અનંતની શ્રદ્ધાને નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન કહ્યું છે.

12. પરંતુ આ શાસ્ત્રોના નહિ પ્રતિપાદક શાસ્ત્રોના જ્ઞાનને પણ પ્રધાનતાથી શાસ્ત્ર છે.
13. આત્માના સમ્યગ્જ્ઞાન સિવાયનું શાસ્ત્રજ્ઞાન તે પરજ્ઞાનસંબંધી જ્ઞાન છે, કુજ્ઞાન છે, જડ જ્ઞાન છે, બંધનું કારણ છે.
14. જ્ઞાનની અવસ્થા શુદ્ધ કે અશુદ્ધરૂપ છે, પરંતુ આત્મજ્ઞાન [રૂપ] નહિ, રાગ છે. એમાં ત્રિકાળી શુદ્ધ ધ્રુવ જ્ઞાયક આત્મા દેખાતો છે એમ માનવું નહિ.
15. ઉભય નિયમની દૃષ્ટિએ પ્રધાનતાથી આદરણીય જ્ઞાનમાં પાંચેય મતાનુસાર જ્ઞાન આવે છે.

(3) 1. અહીં તેઓ આચારાંગ, બધ મહાવીર નહિ ઉભયનિયમ - એ ત્રણેય જૈનધર્મના પ્રધાનતાથી છે; એકેય જ્ઞાન અન્ય મતમાં તેઓ પ્રધાનતાથી પણ આવતું નથી.
2. શાસ્ત્રજ્ઞાન, બધ મહાવીર નહિ ઉભયનિયમનો આશ્રય - એ બધા પરાશ્રિત ભાવો છે, સ્વાશ્રિત ભાવો નહિ. એમાં પરનું લક્ષ તોડીને એ બધા રાગ છે.
3. ક્રિયાકાંડ ભાવો રાગરૂપ હોવાથી નિશ્ચયનય નહિ અનંતાનુબંધની ચાર પ્રકૃતિઓનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષય થતો નથી.
4. 'શુદ્ધ આત્મા જ્ઞાન છે' એવાં શુદ્ધ ત્રિકાળી આત્માના આશ્રયે પ્રગટેલી વર્તમાન નિર્મળ જ્ઞાનની પર્યાય તે શુદ્ધ આત્મા છે.
5. સમ્યગ્જ્ઞાનનો આશ્રય, આધાર, નિમિત્ત, હેતુ ત્રિકાળી શુદ્ધાત્મા છે.
6. અહીં ગાથા ૧૫૬ ગાથાઓમાં ૪૪ ઘંટાનું રોકીને ત્રણ મહત્વની જ્ઞાન અને મહી દર્શન લખ્યું છે, એટલે તો મહત્વનું દર્શન અને મહી જ્ઞાન જ લેવું જોઈતું હતું.
7. અહીં જ્ઞાન મહત્વનું લખ્યું છે કેમ કે જ્ઞાનમાં જે શક્તિ છે તે તેનાથી મહી એની પ્રતીતિ થાય છે - એમ આશય છે.
8. પરમાત્મા પરદ્રવ્ય છે તેમ તેના ગુણ એટલે જ્યાં રાગ થાય છે અને તેના દ્વારા શાસ્ત્રોના શબ્દ ગુણ જે લઈએ તો શબ્દનું જ જ્ઞાન થશે, આત્માનું જ્ઞાન નહિ થાય.
9. પ્રધાનતાથી જ્ઞાન, પ્રધાનતાથી દર્શન, પ્રધાનતાથી ચારિત્રની દશાની દિશા પર ગુણ છે અને નિશ્ચય જ્ઞાન, નિશ્ચય દર્શન, નિશ્ચય ચારિત્રની દશાની દિશા સ્વગુણ છે, પરંતુ પ્રધાનતાથી પરાશ્રિત છે અને નિશ્ચય સ્વાશ્રિત છે.
10. અનેકાંત એ જૈનધર્મની ખાસ વિશેષતા છે; તેથી અનેકાંતિક પદાર્થોને પરિભાષાપણું હોવું યોગ્ય નથી.
11. પ્રધાનતાથી પ્રતિષેધ કરીને નિષેધ છે તેથી તે પરાશ્રિત છે, અને બંધનું કારણ છે; નિશ્ચયનય નિષેધ છે તેથી તે સ્વાશ્રિત છે અને મોક્ષનું કારણ છે.
12. આચારાંગાદિને જ્ઞાનાદિનું આશ્રયપણું અનેકાંતિક છે કેમકે આચારાંગાદિનું જ્ઞાન થયા પછી સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્ર પ્રગટે થાય છે.
13. શુદ્ધાત્માને સમ્યગ્ચારિત્રનું આશ્રયપણું અનેકાંતિક છે કેમકે સમ્યગ્ચારિત્રને શુદ્ધાત્માનું આશ્રયપણું હોવાથી અનેકાંત થઈ જાય છે તે અનેકાંતને માન્ય નથી.
14. આચારાંગાદિને જ્ઞાનાદિનું આશ્રયપણું અનેકાંતિક છે કેમકે આચારાંગાદિના

જ્ઞાનના સદ્ભાવમાં સમ્યગ્જ્ઞાનનો સદ્ભાવ પણ હોઈ શકે અને અભાવ પણ હોઈ શકે છે.

15. દુષ્ટાત્માને ચારિત્રનું કાર્યપણું સંભવિત છે પરંતુ દુષ્ટાત્માના કાર્યના સદ્ભાવમાં સમ્યક્ચારિત્રનો સદ્ભાવ નિશ્ચિત હોય જ છે.

(જ) 1. આત્મા તથા શરીરને તેને બનવાની ઇચ્છા સંદેહ હોય, પરંતુ તેને સંચર, નિર્જરા, મોક્ષ આદિ તત્ત્વોની યથાર્થ શ્રદ્ધા હોય છે.

2. શરીરની તથા આત્મા માટે નિશ્ચિત અને સ્થાયી સંબંધ જેટલો રાગ ધરે છે તે સંચર, યથાશક્તિ જે ત્યાગ કરે છે તે નિર્જરા અને બંધની અવસ્થા ઓછી થાય છે તેને મોક્ષ કહ્યો છે.

3. જ્યારે જીવોનો કોઈના જ્ઞાનાદિ ગુણમાં સંકોચ થાય છે ત્યારે શબ્દજ્ઞાન, બનવાની ઇચ્છા અને ઇચ્છાની રક્ષાના પરિણામ સહજ પણે ત્યાગ થઈ જાય છે અર્થાત્ ઉત્પન્ન જ થતા નથી.

4. શબ્દજ્ઞાનનું જ્ઞાન આદિ તેને આત્મામાં સ્થિતિ ન હોય પરંતુ સંસારમાં તે પરંપરાએ સ્થાનાંતરી થાય છે.

ગાથા-૧૯૪

ઉત્થાનિકા:- હવે આગળના કથનની સૂચનાનું કાવ્ય કહે છે:-

ગાથા:-

(દોહરા)

રાગાદિકને બંધના હેતુ કહ્યા છો આપ,
વળી તેને સૌન્યથી ભિન્ન કહ્યા છો આપ;
ત્યારે તે રાગાદિનું નિયત કોણ જ હોય?
સંતનજોગિ આતમા કયિના જાણું તોય?'
પ્રેરિત થઈ આ પ્રશ્નને વદતા શ્રીગુરુદેવ,
શ્રોતા તું તે શિષ્ય! કો કરી તત્ત્વ ધ્યાન. ગા.૧૯૪

શ્લોકાર્થ:- રાગાદિકને બંધના કારણ કહ્યા અને વળી તેમને શુદ્ધ સૌન્યમાત્ર જ્યોતિથી (અખંડિત જ્ઞાનમાત્રથી) ભિન્ન કહ્યા; ત્યારે તે રાગાદિનું નિયત સ્થાન શું હોય? કોના (શિષ્યના) પ્રશ્નથી પ્રેરિત થયા થકા આચાર્યભગવાન કહીને કથન (નીચે પ્રમાણે) કહે છે.

ટીકાર્થ:- (શ્લોકાર્થ:) 'રાગાદિકને બંધના કારણ કહ્યા...': પ્રભુ! જે શાસ્ત્રનું જ્ઞાન, બાળપણની
(પૃ.નં.૩૭૨) ક્રીડા, પંચમહાવ્રતનો રાગ- એ રાગને તો આપે બંધના કારણ કહ્યા. 'અને વળી તેમને શુદ્ધ સૌન્યમાત્ર જ્યોતિથી (અખંડિત જ્ઞાનમાત્રથી) ભિન્ન કહ્યા..' ભગવાન શુદ્ધ સૌન્ય થી તો ભિન્ન કહ્યા.

- 'ત્યારે એ રાગાદિનું નિયત સ્થાન શું હોય?
- તો પછી એ રાગાદિનું કારણ શું છે? રાગાદિ[ને] બંધના કારણ કહ્યા (અને) શુદ્ધ સૌન્યમાત્રથી ભિન્ન કહ્યા, તો બંધનું કારણ શું કહ્યા?
- [શાસ્ત્રજ્ઞાન આદિ] રાગ બંધનું કારણ છે અને રાગ શુદ્ધ ચિન્માત્રથી ભિન્ન છે એમ કહ્યું તો એ રાગનું કારણ શું કહ્યા? કોના છે તે જાણું તોય?
- 'કોના (શિષ્યના) પ્રશ્નથી પ્રેરિત થયા થકા આચાર્ય ભગવાન કહીને કથન (નીચે પ્રમાણે) કહે છે.':
- કથન એમ જાણું કહ્યો છો તે શુદ્ધ ચિન્માત્રથી રાગ ભિન્ન છે અને રાગ બંધનું કારણ છે. તો રાગનું કારણ કોણ છે? એનો શિષ્યના અંતરમાં સમજણની જિજ્ઞાસાથી પ્રશ્ન છે, તેને આચાર્ય ઉત્તર કરે છે.

કલમ-૧૭૮ : ધારવાર

ગુણ-૧૩૮

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) લખો :-

1. આ કલમ દંડ પક્ષોની ગાથાઓના વિરોધાભાસરૂપે લખાયો છે.
2. આ કલમ દ્વારા શિક્ષા મુકે છે કે રાગાદિનું ફરજ ફિટ છે?
3. આગમની ગાથાઓમાં રાગાદિને બંધના કારણ કહ્યા છે.
4. આગમની ગાથાઓમાં રાગાદિને આત્માની ગંદી [પુદ્ગલ/અજીવ] કહ્યા છે.

ઉત્થાનિકા:- ઉપરના પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે કર્તાશ્રીનાગાર ગાથા કહે છે:-

ગાથા:-
- જઘન્ય સ્નિગ્ધતાણુ છે શુક્લ, સ્નિગ્ધરૂપે સ્વયં નહિ પરિણામે, પણ અન્ય જે સ્નિગ્ધાદિ દ્રવ્યો તે બધે રાખો બને. ૨૯૮.
- જઘન્ય 'રાખી' પણ છે શુક્લ, રાખરૂપે સ્વયં નહિ પરિણામે, પણ અન્ય જે રાખાદિ દ્રવ્યો તે બધે રાખી બને. ૨૯૯.

ગાથાર્થ:-
- જેમ સ્નિગ્ધતાણુ શુક્લ દ્વિગુણ રાખાદિરૂપે (- સ્નિગ્ધ કાદિરૂપે) પોતાની મેળે પરિણામતો નથી પરંતુ અન્ય સ્નિગ્ધ આદિ દ્રવ્યો વડે તે સ્નિગ્ધ (- રાખો) આદિ કરાય છે,
- તેમ રાખી અર્થાત્ કાળા શુક્લ દ્વિગુણ રાખાદિરૂપે પોતાની મેળે પરિણામતો નથી પરંતુ અન્ય રાખાદિ દ્રવ્યો વડે તે રાખી આદિ કરાય છે.

ટીકાર્થ:- (ટીકા:) 'જેમ રીતે ખરેખર ત્રિક (- ત્રણ) સ્નિગ્ધતાણુ, પોતે પરિણામસ્વભાવવાળો હોવા છતાં, પોતાને શુક્લસ્વભાવપણાને લીધે રાખાદિનું નિમિત્તપણું નહિ હોવાથી (અર્થાત્ પોતે પોતાને સ્નિગ્ધાદિરૂપ પરિણામનું નિમિત્ત નહિ હોવાથી) પોતાની મેળે રાખાદિરૂપે પરિણામતો નથી,...' : [અર્થ] રાખાદિ + કરતાં રંગ. રાખ કે રંગ.
(પ.ગ.૩૪૨)

- પ્રસરવાળા, ગઠ્ઠાવાળા, પરાંચ ઘટવાળો સ્વભાવ હોવા છતાં સ્નિગ્ધતાનો સ્વભાવ શુક્લ છે. એમાં જે રંગ દેખાય છે એનું કારણ સ્નિગ્ધતાણુ નથી. પોતાની મેળે સ્નિગ્ધતાણુ કાળા અને પીળા રંગરૂપે પરિણામતો નથી. બીજાના સંબંધથી તે રંગરૂપે થતો નથી.
- 'પરંતુ જે પોતાની મેળે રાખાદિભાવને પામતું હોવાથી સ્નિગ્ધતાણુને રાખાદિનું નિમિત્ત થાય છે એવા પરદ્રવ્ય વડે જ, શુક્લસ્વભાવને રચુત થયો થકો જ, રાખાદિરૂપે પરિણામાવાય છે;..' સ્નિગ્ધતાણુમાં જે કાળા, પીળા રંગ દેખાય છે તે બધાં પુદ્ગલ દ્રવ્યના કારણે દેખાય છે. સ્નિગ્ધતાણુ પોતાથી, શુક્લ [સ્વભાવ]પણા ઉપર થયો થકો, કાળા અને પીળા રંગ(પણે) પરિણામતાં કારણ બનતો.
- 'એવા રીતે ખરેખર ત્રિક (- ત્રણ) કાળા, પોતે પરિણામસ્વભાવવાળો હોવા છતાં, પોતાને શુક્લસ્વભાવપણાને લીધે રાખાદિનું નિમિત્તપણું નહિ હોવાથી (અર્થાત્ પોતે પોતાને રાખાદિરૂપ પરિણામનું નિમિત્ત નહિ હોવાથી) પોતાની મેળે રાખાદિરૂપે પરિણામતો નથી,...'
- જ્ઞાનાવ ચૈતન્ય પ્રભુ તો શુક્લ સ્વરૂપ છે. તેથી પોતાની મેળે તો અશુક્લપણે રાગ અને દ્વેષપણે તો પરિણામતો નથી. પોતાની મેળે પોતાથી વિકારરૂપે થતો નથી.
- રાખાદિનું નિમિત્તપણાનો અર્થ છે રાખાદિનું કારણ. પરદ્રવ્યના કારણે પરદ્રવ્યના સંગમાં પોતાની યોગ્યતા છે તો થાય છે. સ્નિગ્ધતાણુમાં કાળા, પીળા થવાની યોગ્યતા છે તો કાળા, પીળા રંગથી કાળા, પીળું દેખાય છે. પરદ્રવ્યને કારણે એનો અર્થ- પોતાની યોગ્યતા છે તો પરદ્રવ્યને કારણે કાળા, પીળા રંગ દેખાય છે. જો કાર્તિકીએ કાળા, પીળા [રંગ] મૂક્યો તો તેમાં કાળા, પીળું થતું નથી, કેમ કે તેની [કાર્તિકીની] યોગ્યતા નથી.
- જેમ કાળામાં રાખાદિનું નિમિત્ત કરે છે, [તો] પોતાની યોગ્યતાને કારણે, પરદ્રવ્યના નિમિત્તને કારણે પોતામાં રાગ અને દ્વેષ દેખાય છે.
- ગાથોક્ત પ્રકાર બાબતમાં આજે સંવત ૨૦૧૩ માં ઘણાં ચર્ચા- લોકો તે 'વિકાર કરીને થાય છે, પોતાથી થતો નથી' (એવી રીતે) પોતાથી થાય છે, પરથી તો પોતાની યોગ્યતાથી થાય

છે, પરદ્રવ્ય તો નિમિત્ત માત્ર છે.

- જુઓ પંચાસ્તિકાય ગાથા ૬૨- ત્રિના ત્રટ વિના પોતામાં પોતાથી રાગ-દ્વેષ થાય છે. પરંતુ પરિણામનથી પોતામાં થાય છે, [ત્રિ] એ તો નિમિત્તમાત્ર કહ્યું છે.
- પર સંગ એવું છે, [પરંતુ] પર દોષ નથી. પરનો સંગ પોતાથી ત્યાં છે. પરથી નહિ, પરના સંગથી. પોતાના સ્વભાવનો સંગ છોડીને નિમિત્તનો સંગ ત્યાં તો ગતિ, પણ એ યોગ્યતા પણ પોતાની યોગ્યતા છે તો થયું.
- (દાખલા) દીવાલની ઈંટ પડી નહિ - એક બાજુ ઢળતો, એક બાજુ ઉંડી રહે છે. એને પોતું લાવું - એટલે ઘાટ તમુક આકાર હોય તો કેટલું સુંદર લાગે છે, એ પોતાની યોગ્યતાથી છે, આકારથી નહિ.
- કોઈ કાલમાં જે રાગ-દ્વેષ થાય છે એ નિમિત્તથી થતા નથી. નિમિત્તનો સંગ પોતાની યોગ્યતાથી ત્યાં તો યોગ્યતાથી રાગ-દ્વેષ થાય છે, એને તે પણ રાગ-દ્વેષ પરંપરાએ પરિણામે છે. એ રાગ-દ્વેષરૂપે પરિણામે તેમાં નિમિત્તની જરૂર નથી એને દ્રવ્ય-ગુણનો આશ્રય નથી.
- પરસંગ દોષ: સંગને આધીન નથી પરંતુ પરનું લક્ષ ત્યાં છે. પરનો સંગ ત્યાં તો રાગ-દ્વેષ થાય છે.
- 'પરંતુ જે પોતાની સંગે રાગાદિભાવને પામતું દેખાય એ આત્માને રાગાદિનું નિમિત્ત થાય છે એવા પરદ્રવ્ય વડે જ, શુદ્ધ સ્વભાવથી ચ્યુત થયો થકો જ, રાગાદિરૂપે પરિણમતો થાય છે. - એવાં વસ્તુનો સ્વભાવ છે.':
- જે આત્મા અનન્ય પણ, પોતાનો સંગ છોડી પરનો સંગ ત્યાં તો પર દ્વારા થયું એમ ત્રિયામાં આવ્યું છે.
- પરદ્રવ્ય એનો અર્થ: પરદ્રવ્યનું - નિમિત્તનું લક્ષ ત્રટાવી પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવથી ચ્યુત થયો
- પંચાસ્તિકાય' અસ્તિકાયને સિદ્ધ કરે છે. રાગનું અસ્તિત્વ પોતામાં છે, સિવાય પોતાના અસ્તિત્વમાં છે અને પોતાથી છે એ એ ત્યાં સિદ્ધ કરે છે. દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય પોતાના અસ્તિત્વમાં છે એ સિદ્ધ કરે છે.
- પ્રવચનસાર ગાથા ૧૧૮-માં [કહ્યું છે કે] સિવાય આત્માની પોતાની પર્યાય છે એ શુદ્ધ દ્રવ્ય નિરુપાધિના સ્વભાવની અપેક્ષાએ છે. શુદ્ધ દ્રવ્ય અંદરને પોતાની પર્યાયથી.
- પરના ગ્રહણ-ત્યાગ આત્મામાં નથી. રાગનો ગ્રહણ-ત્યાગ પર્યાયદૃષ્ટિમાં છે અને સ્વભાવનું ગ્રહણ નથી રાગનો ત્યાગ એ સ્વભાવદૃષ્ટિમાં છે. ગ્રહણ-ત્યાગના બે ભાગ જાણે છે. આત્માની પર્યાયમાં શરીર, વાણી આદિ સંબંધ નથી તો ગ્રહણ-ત્યાગ ક્યાંથી? પર્યાયદૃષ્ટિથી નિજ અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરવામાં રાગનો ગ્રહણ-ત્યાગ છે. સ્વભાવની દૃષ્ટિમાં સ્વભાવનું ગ્રહણ અને રાગનો ત્યાગ છે. જ્યાં નિશ્ચય થયો તો વ્યવહારનો ત્યાગ થયો.
- પર્યાયમાં પરના નિમિત્ત દ્વારા સિવાય પોતાની યોગ્યતાથી પોતામાં થાય છે, પર સિવાથી થતું નથી - એવાં વસ્તુનો સ્વભાવ છે.

(પ્ર.નં. ૩૪૩) (ગાથાર્થ:) 'સૂત્રિતમાત્રિ માંગે તો ત્રિક સ્વતંત્ર શુદ્ધ જ છે; તે પરિણામસ્થાનાધ્યવસાયો દ્વારા કર્તાનો પોતાની સંજ્ઞે ભાવાશ્રા-ભાવિકરૂપે પરિણામતો નથી પરંતુ તાત્ત્વ ભાવિ પરકૃત્યના નિમિત્તે (અર્થાત્ સ્વયં ભાવાશ્રા-ભાવિકરૂપે પરિણામના કર્તા પરકૃત્યના નિમિત્તે ભાવાશ્રા-ભાવિકરૂપે પરિણામે છે...

- સૂત્રિતમાત્રિ તો નિશ્ચિત અને શુદ્ધ જ છે. તેનો ગ્રહણવાનો, પકડવાનો, પરિણમવાનો સ્થાનાધ્યવસાય દ્વારા દ્વારા [તે] કર્તાનો પોતે નિમિત્તના રંગે રંગાઈ ભાવ ભાવિ રંગરૂપે પરિણમતો નથી; [પરંતુ] તેની પોતાની પર્યાયમાં યોગ્યતા છે કે યોગ્યતાને કારણે, પોતાના સ્વભાવરૂપે પરિણમતો થકો ત્યારે, નિમિત્તના રંગમાં ભાવ કર્મ પ્રકારરૂપે પરિણમે છે. એટલે એની યોગ્યતા પર્યાયમાં છે, દ્રવ્યમાં નહિ.
- 'તેવી રીતે આત્મા પોતે તો શુદ્ધ જ છે; તે પરિણામસ્થાનાધ્યવસાયો દ્વારા કર્તાનો પોતાની સંજ્ઞે રાગાદિરૂપે પરિણમતો નથી પરંતુ રાગાદિરૂપ પરકૃત્યના નિમિત્તે (અર્થાત્ સ્વયં રાગાદિરૂપે પરિણમતા, એના પરકૃત્યના નિમિત્તે) રાગાદિરૂપે પરિણમે છે.'
- જ્ઞાનવાન આત્મા તો શુદ્ધ પવિત્ર છે. તેનો ગ્રહણવાનો, પકડવાનો સ્વભાવ પર્યાયમાં દ્વારા દ્વારા [તે] કર્તાનો પરના રંગે રંગાઈ, પોતે રાગ અને દ્વેષરૂપે થતો નથી. પરંતુ પોતાની ક્ષણિક વિકારી શક્તિને કારણે અને નિમિત્તના રંગે રંગાઈરૂપે પરિણમે છે. પર દ્વારા (અંદરમાં) પકડે નહિ, [પરંતુ] પોતાની [વિકારી] શક્તિને કારણે પરના નિમિત્ત દ્વારા પોતે પોતાપણે, શુદ્ધપણે ન પરિણામતાં વિકારપણે પરિણમે છે.
- તેમ રાગાદિરૂપે પરિણમે છે. એના રંગે [આત્મા] રાગાદિરૂપે પરિણમે છે.
- 'આવો પરમાર્થ જ સ્વભાવ છે, તેમાં અન્ય તર્ક નથી તેને અવકાશ નથી.'
- પર્યાયમાં પરના રંગે વિકારરૂપે થવું એનો પર્યાયનો સ્વભાવ છે. પોતાની વિકારપણે થાય એનો પરમાર્થનો સ્વભાવ નથી.

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. ગાથા ૨૭ટ ના ગાથાર્થ વખતે દોષોમાં આવેલા 'રૂચિરમણિના રાગાદિરૂપે પરિણમન' વિષયમાં 'રાગ' શબ્દનો અર્થ 'રંગ' થાય છે.
2. રૂચિરમણિ સ્વભાવથી શુદ્ધ છે તેમજ તે પરિણમનસ્વભાવી છે, તેથી તે પોતાનો શુદ્ધ સ્વભાવ છોડીને અશુદ્ધ સ્વભાવી પોતાની જાતે થઈ શકે છે.
3. રૂચિરમણિ ~~રૂપે~~ પરિણમનમાં પલટાય છે, પરંતુ તે પોતાના [સ્વભાવ] શુદ્ધ સ્વભાવથી રહિત થતો નથી.
4. રૂચિરમણિમાં કોઈ સમયે આવેલ પુષ્પના રંગરૂપે પરિણમવાની યોગ્યતા છે, તેથી તેની પાસે જો લાલ ફૂલ મૂકવામાં આવે તો તે લાલ રંગરૂપે અને જો પીળું ફૂલ મૂકવામાં આવે તો તે પીળા રંગરૂપે પરિણમે છે.
5. રૂચિરમણિ અને આવેલ રંગવાળા ફૂલોના દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધ થાય છે કે દરેક દ્રવ્યમાં દરેક સમયે યોગ્યતા આવેલ પુષ્પની જેમ છે અને તેને જેવું નિમિત્ત મળે તેવું તેવું પરિણમન થાય છે.
6. દરેક દ્રવ્યમાં દરેક સમયે આવેલ પુષ્પની યોગ્યતા જેમ છે અને જેવું જેવું નિમિત્ત મળે તેવું તેવું તેવું પરિણમન થાય છે - એમ માનવું તે ક્રમબદ્ધના સિદ્ધાંતની વિરુદ્ધમાં નથી.
7. દરેક સમયે દરેક દ્રવ્યમાં કોઈ પુષ્પની યોગ્યતા જેમ છે અને તે જ પુષ્પમાં નિમિત્તની હાજરી અવશ્ય હોય છે. એ વાત ક્રમબદ્ધના સિદ્ધાંતની પુષ્ટિ કરે છે.
8. રૂચિરમણિ રંગરૂપે બને પરિણમતો નથી અર્થાત્ તેનું પરિણમન પરદ્રવ્ય વડે થાય છે
9. રૂચિરમણિની જેમ આત્મા પણ પોતાની જાતે વિકારરૂપે પરિણમતો નથી.
* 11. જો દ્રવ્યદૃષ્ટિ આત્મામાં વિકાર થાય છે એમ નહિ માનવામાં આવે તો વિકાર આત્માનો સ્વભાવ થઈ જશે.
10. આત્મા પોતાની જાતે રાગાદિરૂપે પરિણમતો નથી, પરંતુ દ્રવ્યદૃષ્ટિ આત્મામાં વિકાર થાય છે.
12. આત્મા પોતાની યોગ્યતાથી દ્રવ્યના વિષયના નિમિત્તે રાગાદિક જાતરૂપે પરિણમે છે.
13. ત્રણ કાળ વિના રાગાદિક પોતાના પોતાના પર્યાયના પરિણમનથી થાય છે એમ પંચાસ્તિકાયની ૬૨ મી ગાથામાં કહ્યું છે. [ત્ર] એ તો નિમિત્તમાત્ર અકર્તા છે.
14. 'પર તણો કર્તા' અને 'પર કર્મ' - એ બન્નેના વાચ્યમાં તફાવત નથી.
15. 'પર તણો કર્તા' એટલે પોતાના સ્વભાવનો રંગ છોડીને પરના-નિમિત્તના-રંગે પોતાથી થયો તો પોતાની યોગ્યતાથી રાગાદિકરૂપે પરિણમન થાય છે, પરંતુ 'પર કર્મ' એટલે પરથી થાય નહિ.

(૨) 1. 'પર તણો કર્તા' એટલે પરનું કરે તેવું.

૨. પોતાના શુદ્ધિ સ્થળાંતર દ્વારા થઈને પોતાનો રંગ છોડીને પરનો રંગ ત્યારે તો પર દ્વારા થયું-કોણ તફાવત કાયમ છે.

• નીચેના ત્રણ પ્રકારોમાં ગ્રહણ-ત્યાગ સંબંધે ત્રણ પ્રકારના બોધ થયા છે:-

* ૩. પરના (શરીર, વાણી વગેરેના) ગ્રહણ-ત્યાગ કાયમમાં નથી.
* ૪. રાગના ગ્રહણ-ત્યાગ (નવું કર્તવ્ય સિદ્ધ કરવા માટે) પરાધિ દૃષ્ટિમાં છે.
* ૫. વિકલ્પનું ગ્રહણ અને રાગનો ત્યાગ સ્વાધીન દૃષ્ટિમાં છે.

૬. પોતાના દ્રવ્યમાં હોય છે, પરાધિમાં નથી.

૭. પોતાના પરાધિમાં હોય છે, દ્રવ્યમાં નથી.

૮. સૂક્ષ્મ-સ્થૂળ વિભાગના રંગ ભિન્ન ભાવ કારણે રંગરૂપે પરિણમતો નથી, તેથી વિભાગ તો તાત્ત્વિક વિભાગ તરીકે સિદ્ધ થાય છે.

૯. કાયમની સ્વભાવિક શક્તિ વિકાસવાળી છે, તે તરફના વિભાગો પોતે પોતાથી શુદ્ધપણે જ પરિણમતા સ્વતંત્રપણે પરિણમે છે.

૧૦. ત્રિગુણ રૂપાદિરૂપે પરિણમે છે, તેના રંગો કાયમના રૂપાદિરૂપે પરિણમે છે.

૧૧. વસ્તુના સ્વભાવમાં નથી કાયમતા છે.

૧૨. જ્યારે દ્રવ્યો સ્વાધીન છે ત્યારે સૂક્ષ્મ-સ્થૂળ રંગરૂપે પરિણમવામાં કાયમ કાયમના રૂપરૂપે પરિણમવામાં પોતે જ પોતાનું વિભાગ થાય છે.

ગાથા-૧૭૫

ઉત્થાનિકા:- હવે આ અર્થનું ગાથારૂપ કથન કરે છે:-

ગાથા:-

(દોહરા)

સ્વયં અભિનરૂપ થાય જ સ્વૂર્તિમાત્રથી જેમ,
પણ એના પરિણામનમાં સ્વૂર્ત નિયત કહેવા;
એમ આત્મા નિજને જાણે રાગનું કારણ થાય,
'પરસંગ જ' નિયત એ વસ્તુસ્વભાવ કહાય. ગા.૧૭૫.

ટીકાર્થ:- સ્વૂર્તિમાત્રથી જ (અર્થાત્ જેમ સ્વૂર્તિમાત્રથી પોતાથી જ અભિનરૂપે પરિણમતો થકો, તેના અભિનરૂપ પરિણામનમાં સ્વૂર્તનું કારણ નિયત છે, તેમ) આત્મા પોતાને રાગાદિનું નિયત તઃ પણ થતો નથી, તેમાં નિયત પરસંગ જ (પરદ્રવ્યનો સંગ જ) છે. - આવો વસ્તુસ્વભાવ પ્રકારાન્તર છે. (અર્થાત્ વસ્તુનો આવો જ સ્વભાવ છે, બીજો તેવો નથી.)

ટીકાર્થ:- (ઉદાહરણ:-) 'સ્વૂર્તિમાત્રથી જ (અર્થાત્ જેમ સ્વૂર્તિમાત્રથી પોતાથી જ અભિનરૂપે પરિણમતો થકો, તેના અભિનરૂપ પરિણામનમાં સ્વૂર્તનું કારણ નિયત છે, તેમ)...'
(પૃ.નં.૩૭૩)

- સ્વૂર્તિમાત્રથી પોતે અભિનરૂપે પરિણમે જાર [પરંતુ] સ્વૂર્તના બીજાના સંગના સંગદોષમાં પોતાની યોગ્યતાથી એ અભિનપણે -ઉત્પાદન-પરિણમે છે.
- 'આત્મા પોતાને રાગાદિનું નિયત તઃ પણ થતો નથી, તેમાં નિયત પરસંગ જ (પરદ્રવ્યનો સંગ જ) છે.'
- જ્યારથી આત્મા પોતે પોતાની ભાવથી, દ્રવ્યસ્વભાવથી વિપરીતપણે પરિણામે એવું એનું સ્વરૂપ નથી. એની વિભાવશક્તિ છે તે અશુદ્ધ ઉપાદાન કારણ છે. તે અશુદ્ધ ઉપાદાનના કારણે નિમિત્ત-સંગે વિપરીતરૂપે થાય છે. પરના સંગ વિના એવું વિપરીતરૂપે થાય એવું એનું સ્વરૂપ નથી.
- પરને લઈને વિકાર થાય છે, પરને લઈને વિકાર થાય છે એમ નથી. આ મોટો સિદ્ધાંત છે. વિકાર થવાનો [આત્માનો] સ્વભાવ નથી માટે એ વિકાર તો પરને લઈને થાય એમ નથી. [પરંતુ] શુદ્ધ ઉપાદાન એને દ્રવ્યદૃષ્ટિ નથી તેથી તેની પર્યાયમાં અશુદ્ધ ઉપાદાને કારણે નિમિત્તના લક્ષે પોતામાં રાગ-દ્વેષ એને વિકારભાવ એવું પરિણમન થાય છે.
- વિભાવશક્તિ તો સિદ્ધમાં પણ છે, પરંતુ નિમિત્તના સંગના લક્ષે વિભાવશક્તિ પોતાથી પોતામાં વિકારરૂપે પરિણમે છે.
- 'પરસંગ કોણ' છે એ? પરને લઈને થાય છે એમ નથી ત્રિકાળ. પર કોણ નથી. પોતાના અસંગ સ્વભાવને ભૂલીને પર્યાયમાં પરના લક્ષે પોતાની યોગ્યતાથી વિકારભાવ, રાગ-દ્વેષરૂપે પરિણમે છે.
- ગાથારૂપ ૧૭૫ માંથી:- 'આ વસ્તુનું સ્વરૂપ સર્વજ્ઞે પ્રગટ છે. તો એ વસ્તુનો સ્વભાવ? નિશ્ચયથી તો જ્યાંથી પોતાસંબંધ છે જે રાગ-દ્વેષ-મોહરૂપ અશુદ્ધ પરિણામ તેના નિરાકરણરૂપ પરિણામનું બળ.' આવાર્થ આમ છે કે દ્રવ્યના પરિણામનું કારણ જો પ્રકારનું છે. એક ઉપાદાન કારણ, એક નિમિત્ત કારણ. ઉપાદાનકારણ કોણ? દ્રવ્યમાં એકાગ્રતા છે પોતાના પરિણામ-પર્યાયરૂપ...' પરિણામ શક્તિ તે તો જે દ્રવ્યની છે તેમાં જ છે. 'તેજ દ્રવ્યમાં સ્થિર છે તેનો નિશ્ચય છે. નિમિત્તકારણ-જે

દ્રવ્યનો સંયોગ પામી પોતાથી અન્ય દ્રવ્ય પોતાના પર્યાયરૂપે પરિણામે છે;...' તે તો જે દ્રવ્યનો તે દ્રવ્યમાં દોષ છે, અન્ય દ્રવ્ય ઉપર દોષ નહિ એવો નિશ્ચય છે.

જેવી રીતે મૃત્તિકા ઘટપર્યાયરૂપે પરિણામે છે, તેનું ઉપાદાન કારણ છે મૃત્તિકામાં ઘટ-રૂપ પરિણમનશક્તિ; નિમિત્તકારણ છે કુંભાર, ચક્ર, દંડ ઇત્યાદિ; તેવી જ રીતે જીવદ્રવ્ય ક્રોધાદિરૂપે પરિણામે-ભાવ રાગાદિરૂપે પરિણામે છે, તેનું ઉપાદાનકારણ છે જીવદ્રવ્યમાં અંતરાભિત વિભાવરૂપ ક્રોધાદિ પરિણમનશક્તિ.'

- ઉપાદાન પોતાનું છે. કાલ નિમિત્ત નહિ એટલે દુઃખે કાલ નિમિત્ત નહિ, પરંતુ ઉપાદાન પોતે પોતાનું નિમિત્ત છે.
- કર્મ જે જડ છે તેનો ઉદય એ વ્યાપ્ય અને એ કર્મ વ્યાપક. એ વ્યાપ્ય-વ્યાપકસંબંધ કર્મમાં કર્મની સાથે છે. એ કર્મ વ્યાપક અને કાલ-નિમિત્ત વ્યાપ્ય એવો સંબંધ છે નહિ. ઘણાં સમયસાર ગાથા ૩૫-૩૬માં એમ કહ્યું છે કે કર્મ વ્યાપક અને નિમિત્ત વ્યાપ્ય છે. એ કર્મ આત્માને કે સ્વભાવની દૃષ્ટિ થઈ છે એટલે નિર્મળ પર્યાય વ્યાપ્ય અને સ્વભાવ વ્યાપક છે. એવો નિમિત્ત જે છે તેને કર્મની સાથે વ્યાપ્ય-વ્યાપક ભાવને નથી નાખ્યું છે. તેની દૃષ્ટિમાં પર્યાય નહિ, તેની દૃષ્ટિમાં પરના સંયોગનો સંબંધ નહિ માટે ત્રિકાળ દ્રવ્યસ્વભાવની દૃષ્ટિમાં સ્વભાવ પોતે વ્યાપક અને નિર્મળ પર્યાય તેની વ્યાપ્ય છે. મલિન પર્યાય છે તે કર્મનું વ્યાપ્ય(છે એમ) કહીને [તેને] નથી નાખ્યું છે.
- 'કર્મબિચારે કોન, ભૂલ મેરી અધિકાઈ; અગ્નિ સહે ઘનઘાન, લોહકી સંગતિ પાઈ' અગ્નિ લોહનો સંગ કરે છે એટલે માથે [ઘણ] પડે છે, કાંસાના અગ્નિ પર ઘણ પડતા નહિ. એમ સંસારના કાલ નિમિત્તના સંગે જે દોષભાવને વિકાર કરે તો દુઃખી થાય છે. પોતાના સ્વભાવના સંગે જો જાય તો સુખી થાય છે.
- કર્મના ઉદય અને રાગ પરથી તો એકાંતએકાંત છે એટલે જો કર્મને લઈને રાગ થાય તો તો તે [રાગ કર્મનો] ભાવ થઈ જાય
- [આત્મા] પોતાની ભૂલ પોતે પોતા વડે કરે છે અને ભૂલને પોતાના સ્વભાવના આશ્રયે પુરુષાર્થ રાખે છે.
- ૩૦ ગાથા: ['અને સમકિત વિરુદ્ધ કર્મ તથા અવિરુદ્ધ કર્મના હેતુપણાને જેઓ દૂરથી વિશ્વને નિશ્ચયે કરે છે- રક્ષણ રાખે છે.'] વિરુદ્ધ કર્મ અને અવિરુદ્ધ કર્મ સ્વભાવ એ રીતે થઈને આખું જગત બની રહ્યું છે. વિરુદ્ધ-વિપરીતપણે પરિણામે તે અવિરુદ્ધ-પણે પરિણામે, એ રીતે પણ આખું જગત પોતાથી એ રીતે [રચી રહ્યું છે].
- પાણી અગ્નિના તાપને ઠંડું કરે એમ ઈંધણરૂપ સંયોગને જુએ છે એટલે [ખરેખર તો] પાણી પોતે જ ઠંડારૂપે પરિણમ્યું છે; અગ્નિને તાપે પાણી ઠંડું થયું નહિ.
- અનંત દ્રવ્ય પોતપોતાના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયમાં રહે અને પરને લઈને નહિ, ત્યારે અનંતપણાની અસ્તિત્વના રહે. એટલાને લઈને થાય તો એ અનંતપણાનો સ્વભાવ અસ્તિત્વ રહ્યું નહિ.
- નિયત એ એ તારી પર્યાયમાં તારાથી થાય છે એને તારે જો ઉપર તરફ દોષ તો તે

વિચારની દૃષ્ટિ છોડીને ક્રિયાની સાધનતાની દૃષ્ટિ છે.

- 'સાધના' કોષડીમાં છે- 'સંસારમાં સબના કામાન છલાનું છલાનું છે.'
- આ બાબ કોઈને કોઈ જેના માટ કોઈ રૂપે કોઈરૂપ કોઈ નિર્ણયમાં ન આવે. કોઈકાર પડીને આવ તો તે મનુષ્યમાં આવ તે સ્વામિમાં જ આવે.
- 'આવો વસ્તુસ્વભાવ પ્રતીયમાન છે (સાધ્ય વસ્તુનો આવો જ સ્વભાવ છે, તેઓને ફિકો નથી).'

પાઠ-૧૭૫ : ઉત્ક્રાન્તિ

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. દરેક દ્રવ્ય સ્થાયી છે તેમજ પોતાના અણુઓ પરિવર્તનમાં તે પોતાનું નિર્માણ કરતું છે.
2. તિલ્લી પણ દ્રવ્ય પરદ્રવ્યનો રંગ ધરી લેતા અર્થાત્ નિર્માણનું નહિ ધરી લેતા પિતાપુત્રને ક્યાં કોણ કોણ સદૃશ નહિ
3. દ્રવ્યના અણુઓ પરિવર્તનમાં તેની સમાપ્તિ શક્તિ ઉપાદાનરૂપ છે અને પરદ્રવ્યનો રંગ નિમિત્તરૂપ છે.
4. 'પર રંગ ગ્રહણ' અર્થાત્ ધરેલા રંગ કોરોનેટ નિર્માણના નહિ પિતરક્ષાય છે અને 'પર ગ્રહણ' અર્થાત્ ધરેલ પિતરક્ષાય છે - આ બન્ને વાત ખોટી સરખી જ છે.
5. શુદ્ધ ઉપાદાન અને દ્રવ્યક્ષેત્રના અભાવમાં કાલાણી પર્યાયમાં કોઈક ઉપાદાને રૂપે નિર્માણના નહિ પોતાની યોગ્યતાએ રાગ-દ્વેષ સ્નિગ્ધાત્મક નું પરિવર્તન થાય છે.
6. સિદ્ધ ભગવાનમાં સમાપ્તિ શક્તિ નથી.
7. સિદ્ધ ભગવાનમાં સમાપ્તિ શક્તિ તો છે, પરનો રંગ- નહિ નહિ [તેથી પિતાપુત્રે પરિવર્તન નહિ].
8. જ્યારે સ્થાનાંતર ચાલતું અને વિરામ પર્યાયને ચાલ્યા કરે ત્યારે દ્રવ્યત્વને ચાલતું અને જગતના સિદ્ધાંતને ચાલ્યા કરે છે.
9. આ વિશ્વમાં ઉપરોક્ત અનેકો નાશુ પણ છે
10. આત્મા દ્રવ્યત્વ ચાલતું અને તેનો ઉદય તે ચાલ્યા છે, પરંતુ જગતનો પિતાર તે ધરતું ચાલ્યા નહિ - એમ અભાવ છે તારણ કે અહીં પોતાની સ્વભાવ દૃષ્ટિને લઈને પરનો રંગ ધરનાર જગની વાત થી છે.
11. લોખંડનો રંગ ધરનાર અગ્નિને લાગતા ઘા પડતા ધરતા પણ તેમ ધરેલા ઉદયનો રંગ ધરનાર જગ. પિતાર રીતે દુઃખી થાય છે.
12. ધરેલા ઉદય અને રાગ પરસ્પર અન્યોન્યાભાવ છે માટે જો ધરેલે નહીને રાગ થાય તો રાગ ધરેલો ભાવ થઈ જાય.
13. "સંસારમાં ભગવાન સ્વભાવ ધરાવું ધરખાવું છે."
14. આ વાત જે સંસારને અને જેના ભાવ સંસારે રહે તે જરૂર અને નિર્ધારમાં જ જાય. જે સંસાર પણે જાય તો તે નુકસાન જાય તે સંસારમાં જ જાય.
15. "આપો પરસ્પરભાવ ઉત્પાદક છે" અર્થાત્ આપણી સ્વતંત્ર સ્વતંત્ર ઉત્પાદક છે.

ઉત્થાનિકા:- 'આવા વસ્તુસ્વભાવને જાણતો જ્ઞાની રાગાદિને પોતાના કરતો નથી' એવા અર્થનો, આગામી ગાથાની સૂચનારૂપ શ્લોક કહે છે:-

ગાથા:- (હરિગીત)

આ રીત વસ્તુસ્વભાવ જાણી જ્ઞાની નિજ આત્મા વિષે,
રાગાદિને નિજના ન જાણે, તેથી નહિ કર્તા બને. ગા.૧૯૫.

શ્લોકાર્થ:- એવા પોતાના વસ્તુસ્વભાવને જ્ઞાની જાણે છે તેથી તે રાગાદિને પોતાના કરતો નથી, તેથી તે (રાગાદિનો) કર્તા નથી.

ભાવાર્થ:- (ઉત્થાનિકા:) 'આવા વસ્તુસ્વભાવને જાણતો જ્ઞાની રાગાદિને પોતાના કરતો નથી...':

(પ્ર.નં.૩૦૩) • પોતાની પર્યાયમાં ઉત્પન્નથી જાણે થાય છતાં કે રાગ મારો છે એમ કે માનતો નથી. રાગાદિ પરસંગને લઈને મારી પર્યાયમાં થાય છે [પરંતુ] કે મારો સ્વભાવ નથી એમ વસ્તુના સ્વભાવને જાણતો [જ્ઞાની] રાગ-દ્વેષ આદિનો કર્તા થતો નથી, એનો સ્વામી થતો નથી. પર્યાયબુદ્ધિ છૂટી જાય છે એટલે એનો સ્વામી નથી.

• રાગને કર્મ તો કહ્યું નથી પરંતુ પર્યાયમાં સ્વાંગ થયું છે તેને તે દ્રવ્યસ્વભાવની દૃષ્ટિએ જાણે છે.

• મુમુક્ષુ: કર્તા છે તો કરતા કોણ? ૪ મુમુક્ષુશ્રી: પોતે કરતા એને પોતે કર્તા. સિદ્ધના પરિણામ પોતે જ કરતા એને પોતે જ કર્તા. બધું કરતામાં આવ્યું નહિ?

• પર્યાયને કર્તા પર્યાય એનો એ દ્રવ્યદૃષ્ટિવાળો જાણનાર (છે). પર્યાયબુદ્ધિ જાય છે કે?

• રાગ આવે પુણ્ય એને પાપ મારી પર્યાયમાં છે એમ ગ્રહણ જાણે પરંતુ એ મારો સ્વભાવ નથી. થાય છે મારી પર્યાયમાં મારાથી, પરંતુ પર્યાયબુદ્ધિ ત્યાં છોડી જાય છે (ત્યાં તેનો સ્વામી થતો નથી).

• [જેને] પર્યાયબુદ્ધિ જાય છે એ તો બધા આત્માઓને પણ પરમાત્મસ્વરૂપે જોયે છે.

• દ્રવ્યસંગ્રહમાં કહ્યું છે કે એને [મુનિને] પણ તીર્થ નિંદા, આત્મામાં તો તેને સ્વભાવમાં દૃષ્ટિપાત આવતા પ્રમાદ છે કે?

• 'એવા અર્થનો, આગામી ગાથાની સૂચનારૂપ શ્લોક કહે છે.'

• (શ્લોકાર્થ:) 'એવા પોતાના વસ્તુસ્વભાવને જ્ઞાની જાણે છે તેથી તે રાગાદિને પોતાના કરતો નથી,..': તે રાગ મારો સ્વભાવ છે એમ કે માનતો નથી, કે મારું સ્વરૂપ નથી, કે વિકૃત છે, કે મારી ઝાંખ નહિ. પોતાની પર્યાયમાં પોતાથી થાય છતાં દ્રવ્ય સ્વભાવની દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ તેનો કે સ્વામી થતો નથી.

• તેથી તે (રાગાદિનો) કર્તા નથી? :

• જેને સમ્યગ્દર્શન પણ જ્યાં નજરમાં આવ્યો એને કર્તા વિકારનો તેથી? રાગાદિ પણ તેના? એ મારું કર્તવ્ય નહિ. એવા દૃષ્ટિમાં તેનો કર્તા થતો નથી.

ગાથા-૧૧૬ : ઉપસંહાર

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. આગળના ગાથા નંબર ૧૧૫ માં કહ્યું હતું કે 'રાગાદિનું નિમિત્ત પરદ્રવ્ય જ છે - એવો વસ્તુસ્વભાવ યથાર્થ માન છે.'
2. આ ગાથાની ટીકામાં કહ્યું છે કે 'આવા વસ્તુસ્વભાવને જાણતો જ્ઞાની' અર્થાત્ જ્ઞાની આત્માના ગુણમાં દોષોનો વસ્તુસ્વભાવને જાણે છે.
3. રાગની ઉત્પત્તિ પોતાની પર્યાયમાં પોતાની યોગ્યતાથી થાય છે તેથી જ્ઞાની રાગને પોતાનો માને છે - એમ અહીં કહ્યું છે.
4. પરદ્રવ્યને ગ્રહણ કરવાની પર્યાયમાં રાગ થાય છે એમ જાણતો થકો જ્ઞાની રાગનો ત્યાગી થતો નથી.
5. જે જીવ એમ માને છે કે મારી પર્યાયમાં રાગ થતો નથી તેને પર્યાયબુદ્ધિ છૂટી ગઈ છે.
6. જેને પોતાની પર્યાયમાં થતા રાગનું જ્ઞાન તો હોય છે પરંતુ સ્વભાવની દૃષ્ટિના બળથી તેનું ત્યાગપણું હોતું નથી તેને પર્યાયબુદ્ધિ છૂટી ગઈ છે.
7. રાગની પર્યાય તેના ખરૂંઘટક થાય છે - એમ જે પર્યાયના ખરૂંઘટકને માને છે તે જીવ પર્યાયદૃષ્ટિ હોય છે.
8. જેને પર્યાયદૃષ્ટિ છૂટીને દ્રવ્યદૃષ્ટિ થઈ હોય છે તે પર્યાયનો કર્તા પર્યાય છે એમ માને છે
9. જેને પર્યાયબુદ્ધિ રહી નથી તે પોતાને પરમાત્મસ્વરૂપે જુએ છે અને બીજાઓને તેમની પર્યાયરૂપે જુએ છે.
10. જેને પર્યાયબુદ્ધિ છૂટીને દ્રવ્યદૃષ્ટિ થઈ છે તે સર્વજ્ઞોને જ્ઞાયકભાવ સ્વભાવ તરીકે જોઈશે છે.
11. જ્ઞાયકશક્તિની મૂર્તિને ક્યારેય ખંડ ઉત્પન્ન ન કરાવી શકે.
12. 'જ્ઞાની રાગાદિને પોતાના કરતો નથી' અર્થાત્ દ્રવ્યસ્વભાવની દૃષ્ટિ થઈ હોવાને કારણે પોતાની પર્યાયમાં પોતાથી થતા રાગને જ્ઞાની જાણે છે, પરંતુ તેનો સ્વામી થતો નથી.
13. 'જ્ઞાની રાગાદિનો કર્તા નથી' અર્થાત્ જ્ઞાની રાગાદિ કરે તો છે પરંતુ તેનું કર્તાપણું દ્રવ્યસ્વભાવે ગૌણ છે છે.
14. 'જ્ઞાની રાગાદિનો કર્તા નથી' અર્થાત્ રાગ મારું કર્તવ્ય નથી એવી દૃષ્ટિને કારણે જ્ઞાની રાગનો કર્તા થતો નથી.

ઉત્થાનિકા:- હવે, એ પ્રમાણે જ ગાથામાં કહે છે:-

ગાથા:- જો રાગદ્વેષ વિમોહ કારણ ઉપયોગમાં નિજ વિષે,
જ્ઞાની ચિત્ત કરતો નથી; નહિ જ બંધાતો સ્વ. ૨૮૦.

ગાથાર્થ:- જ્ઞાની રાગદ્વેષમોહને જે ઉપયોગમાંને પોતાની સંગે પોતામાં કરતો નથી તે, તે ભાવોનો કર્તા કર્મોનો કર્તા થતો નથી.

ટીકાર્થ (ટીકા:-) 'યથોક્ત (કહ્યા જેવો થયો નિયા) પરસ્વભાવભાવને ભાવતો જ્ઞાની (પોતાના) (પ્રકૃતિ) શુદ્ધસ્વભાવથી જ રક્ત ઘતો થકો...':

- આત્માનો સ્વભાવ જ્ઞાન અને આનંદ (છે). એમાં રાગ, દ્વેષ અને વિકાર એના સ્વભાવમાં નથી - એમ ધર્મી ભાવતો અંતરે વેદતો. જ્ઞાન અને આનંદને વેદવું એ ભાવવાનો અર્થ છે. ધર્મની શરૂઆત કરનાર એને તરીકે જે પોતાના શુદ્ધસ્વભાવ જ્ઞાનાનંદથી રક્ત ઘતો થકો.
- અનાદિકાળ આનંદના રસના સ્વાદમાં ભગવાની અંદર રાગાદિની ક્રિયા એ કરતો નથી. રાગાદિ થાય ખરા પરંતુ તેનો તે કર્તા ઘતો નથી.
- યથોક્ત એટલે જેવો ભગવાને કહ્યો તેવો, તેને અનુભવતો.
- ઈ ભાવ સ્વાદ (ઝેર ગોડી) (પણ) સ્વાદ (ગોળ) ઊડતી નથી, એમ અનાદિકાળને ગોળો, ગુડનો, સ્વાદ તેનો સ્વભાવથિતમાં [તે જ્ઞાની] સ્વરૂપથી રક્ત ઘતો થકો. એના સ્વાદ આગળ રાગનો સ્વાદ એને દુઃખરૂપ અને આકુળતા [ભાસે] લાગે છે.
- 'તેથી રાગ-દ્વેષ-મોહ કારણભાવો રૂપે પોતાની સંગે પરિણામતો નથી અને પરને પણ પણ પરિણામાવતો નથી,..':
- જ્ઞાન, આનંદ, ઉજ્જ્વળતા, શાંતિ, સ્વચ્છતા, પ્રભુતા એના સ્વાદને તેનો [જ્ઞાની] પોતાના સ્વભાવ-સંગે ભરતો થકો એમાં પોતાની સંગાથે રાગરૂપે થતો નથી. અસ્તુ પણ પરને તો પરિણામાવતો જ નથી, પરંતુ એણે પોતે પોતાને રૂપે થતો નથી તેથી પરને [પણ] થતો નથી.
- પોતાના સ્વભાવની અસ્તિપણા છોડીને બીજા કાળની જેને અસ્તિપણા-નિત્યપણા-નિશ્ચયપણા ભાસે છે તે સ્વરૂપથી રક્ત થતો છે, કારણ કે અજ્ઞાન અને રાગ-દ્વેષ પણે થાય છે. [પરંતુ] જ્ઞાની-ધર્મીને ભગવાન શૌનક ચિંતામણિ રત્ન લાધે આવ્યું એની અજ્ઞાન કયો તેને તિરાની કિંમત રહે?
- 'આવે સૈદ્ધાંતિક કોઈ જ્ઞાનસ્વભાવરૂપ જ્ઞાની રાગ-દ્વેષ-મોહ કારણ ભાવોનો અકારક છે - એવો નિયમ છે.':
- એ રાગ-દ્વેષના પરિણામ થાય એનો એ કર્તા નથી, એનો એ રચનાર નથી, એનું એ કરણ નથી, એનું એ કર્તા નથી. અનાદિકાળ એટલે સ્વભાવરૂપ જ્ઞાનસ્વભાવ જેને દૃષ્ટિમાં આવ્યો એવો ધર્મીને તો જ્ઞાન, દૃષ્ટિ અને આનંદ એના કર્તા છોડે છે, કરણ છોડે છે. રાગ

ધર્મની

આવે છે તેને તે જાણે છે. જ્ઞાન-નયના મૂળવાળી ધર્મની રીત આવી છે.
- (ભાવાર્થ:) 'આત્મા જ્ઞાની થયો ત્યારે પરભાવો એનો સ્વભાવ જાણતો જ 'આત્મા પોતે તો શુદ્ધ જ છે - દ્રવ્યદૃષ્ટિએ એ અપરિણામસ્વરૂપ છે, પર્યાયદૃષ્ટિએ પરદ્રવ્યના નિમિત્તથી રાગાદિરૂપે પરિણામે છે';..

- વસ્તુ પોતે શુદ્ધ છે, ચિત્ત નિરાવરણ છે, સ્વ-સ્વભાવ સ્થિત છે, શુદ્ધ પરમપારિણામિક ભાવરૂપ એવું નિજ પરમાત્મતત્ત્વ છે તે સ્વભાવ છે- એમ જાણવું.
- દ્રવ્યદૃષ્ટિએ એકપરિણામસ્થિત છે'- વસ્તુ છે એવા દૃષ્ટિએ જોઈએ તો તેમાં પરિણામનું, ભેદનું જે જ નથી. એ તો ધ્રુવ..ધ્રુવ..ધ્રુવ..ધ્રુવ સ્વભાવ નિત્ય ધ્રુવ ત્રિકાળ એવું સ્વભાવદૃષ્ટિનો વિષય દ્રવ્ય તે એકરૂપ ચિત્ત છે. ભેદ તો પર્યાય છે. દ્રવ્ય એ એક પરિણામનું એક પર્યાયમાં રાગદ્વેષ એવા પ્રકાર છે પરંતુ એ પરિણામ ચિત્તની દ્રવ્યમાં નથી. નિર્મળ પર્યાયનો પણ દ્રવ્યમાં અભાવ છે.
- એકલામાં રોગદ્વેષ ભાવનો એક ગુણ છે. દ્રવ્યસ્વભાવના આશ્રયે જે નિર્મળ પર્યાય પ્રગટ થાય એને પોતે રાખે તે દોષ છે.
- રાગ એવું દુઃખ એટલે એ એવાય છે એ [એ] મારા ધ્યેયનો કુંભકાળ ધર્મ નથી- એમ નિર્ણય એટલે મારામાં એવું છે.
- ત્યાંગાળનું 'દ્રવ્યદૃષ્ટિ પ્રધાન'. એમાં એકપરિણામનો આધાર એટલે એકાંત.
- 'પર્યાયદૃષ્ટિએ બહુવિધ નિર્મળ રાગાદિરૂપે પરિણમે છે'- ત્યારે દલ તે એ જે પર્યાયમાં શું થાય છે? પર્યાયદૃષ્ટિએ એટલે જે વર્તમાન પરિણામની દૃષ્ટિએ પર્યાયમાં રાગ, દ્વેષ, પુણ્ય, પાપ, દયા, દાન વગેરે થાય છે. ત્યાંથી ત્યાંનાનું, નિર્મળ બહુવિધ. દ્રવ્યદૃષ્ટિમાં તો પર્યાય નથી પરંતુ [પર્યાય દૃષ્ટિમાં] પર્યાયમાં બહુવિધનું નિર્મળ છે એવું એટલે થયાને પોતાના તરફથી.
- 'માટે દલ જ્ઞાનીપોતે તે ભાવોનો ત્યાગ કરી, શુદ્ધ કારણ નિજનો જ્ઞાન જ છે'.
- જ્ઞાનાર્ણવ ગ્રંથ શ્લોક[ના] વિધાન આવ્યા કરો, એ વિધાનની દૃષ્ટિએ રાગદ્વેષરૂપે પોતે પરિણામતો નથી, તે મારામાં રાગદ્વેષ (છે) એમ પરિણામતો નથી. થાય છે તેને એ જાણે છે.
- જ્ઞાનમાં રહીને જ્ઞાનનો સ્વભાવ પ્રધાનપણે એમાંથી તે રાગને જાણે છે એમ વ્યવહારથી તેવામાં આવે છે.
- એ ગુણના, દ્રવ્યના પરિણામ આવ્યા, ચિત્તના પરિણામ આવ્યા - રાગ આવ્યો તેનો ત્યાગ કરી. પોતાના જ્ઞાનમાં રહી એને તેને અજ્ઞાન ટાળવા માટે પોતાને એને પકડે જાણે છે.
- ધ્યાનની દૃષ્ટિ દ્રવ્ય ફિર લોકોને જ્ઞાન એને દૃષ્ટિ એને આવેલા પર્યાયે પરિણામતો એ રાગપણે પરિણામતો નથી, રાગનો જાણનાર રહે છે.

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉદાહરણો :-

1. મૂળ ગાથામાં કહ્યું છે કે જ્ઞાની પોતાની જેને પોતામાં રાગાદિ કરતો નથી તેનો ત્યાગ કરે.
2. પોતાના શુદ્ધસ્વભાવને જે રચુત થતો નથી તે જ્ઞાની છે.
3. અહીં 'વસ્તુસ્વભાવને જાણતો જ્ઞાની' તો અર્થ જ્ઞાન અને આનંદને લીધે સંતુષ્ટ અનુભવતો જ્ઞાની - એમ થાય છે.
4. ટીકા પર ઉપરોક્ત ચાર ગાથાની જેમ જ્ઞાની પોતાના અનીરૂપ આનંદને સૂચવતો કેવો સ્વરૂપથી રચુત થતો નથી. આ બધા ૪૦૦ નુયોગો માટે જ છે, વિચારણીયમાં માટે તર્ક-એમ ફલા ગુણધર્મોને કહ્યું છે.
5. જ્ઞાનીને પોતાના સ્વભાવની સંભાવના છોડીને બીજા તેવા પરભાવોની ચિંતવના કરતો નથી તે [પરાશ્રિત ભાવો] રાગદ્વેષાદિ ભાવોરૂપે પોતાની જેને પરિણમતો નથી.
6. આ દ્વારા બીજા દ્રવ્યને પરિણામાવા શક્ય નથી તેથી જ્ઞાની પરદ્રવ્ય પર પણ રાગાદિરૂપે પરિણમાવતો નથી.
7. જ્ઞાની રાગદ્વેષાદિ ભાવોનો ત્યાગ કરે છે તેનો રચયિતા નથી, કર્તા કે ત્યાગી નથી; માત્ર તેને જાણે જ છે.
8. ત્રિકાળ સંતરૂપ ધ્રુવ અપરિણામી શુદ્ધતાય નહીં ઉદ્દભવની નિર્મળ પર્યાય-કે જે નયોને દૃષ્ટિનો વિષય બને છે.
9. દૃષ્ટિના વિષયમાં નિર્મળ પર્યાયનો પણ સમાવેશ છે.
10. ૫. ટોડરમલજીએ 'દ્રવ્યદૃષ્ટિ પ્રધાન'ને તથા 'અપરિણામન'નો સ્વીકાર કર્યો છે.
11. સામાન્ય પર્યાયદૃષ્ટિને અપરિણામનરૂપ છે અને દ્રવ્યદૃષ્ટિને પરદ્રવ્યના નિમિત્તે રાગાદિરૂપે પરિણમે છે.
12. સામાન્ય દ્રવ્યદૃષ્ટિને અપરિણામનરૂપ છે અને પર્યાયદૃષ્ટિને પરદ્રવ્યના નિમિત્તે રાગાદિરૂપે પરિણમે છે.
13. જ્ઞાનનો સ્વભાવ સ્વપરપ્રકાશક હોવાથી જ્ઞાની નિશ્ચયથી રાગને જાણે છે.
14. જ્ઞાન ખરેખર રાગને જાણતું નથી, જ્ઞાનને જ જાણે છે; પરંતુ જ્ઞાન રાગને જાણે છે એમ વ્યવહારથી કહેવામાં આવે છે.
15. જ્ઞાની રાગનો ત્યાગ કરે તે રાગનો માત્ર જાણનાર છે.

ગાથા- ૧૭૭

ઉત્થાનિકા:- 'જ્ઞાની પરદ્રવ્યભાવને અજ્ઞાની જાણતો નથી તેથી તે રાગાદિક ભાવોનો કર્તા થાય છે' એવા અર્થનો, આગામી ગાથાની સૂચનારૂપ ઉત્થાનિકા કહે છે:-

ગાથા:- (હરિગીત) પરદ્રવ્યભાવ ન જાણતો અજ્ઞાની નિજ ભાવને સેવે;
રાગાદિક નિજના કરે તે તેથી તે કર્તા બને. ગા.૧૭૭.

ભાવાર્થ:- જેવા પોતાના પરદ્રવ્યભાવને અજ્ઞાની જાણતો નથી તેથી તે રાગાદિક (-રાગાદિ ભાવોને) પોતાના કરે છે, તેથી (તેનો) કર્તા થાય છે.

ટીકાનો ભાવાર્થ:- (ઉત્થાનિકા:) હવે શિષ્ય કહે છે- 'જ્ઞાની પરદ્રવ્યભાવને અજ્ઞાની જાણ જાણતો નથી તેથી (પુનઃ કેમ) તે રાગાદિક ભાવોનો કર્તા થાય છે': પરદ્રવ્યને જાણી નથી તેથી તેનાથી ભિન્ન ભાવનો કેમ કર્તા થાય છે. જો રાગ કર્મ અને મને રાગનું જ કારણ કેમ કેમકે પુણ્ય ઉદયથી અને મને સાધ્યમાં સામગ્રી મેળવી મનથી અને ઇંદ્રિયો મનથી - રખડવાના.

- (ટીકાનો ભાવ:) 'જેવા પોતાના પરદ્રવ્યભાવને અજ્ઞાની જાણતો નથી...' જેમ દરિયો પાણીથી ભર્યો છે એમ જ્ઞાયક કોનાં અને રાગ અજ્ઞાનીમાંથી પ્રગટ થયો છે, તે નટ્ટમાંથી થયું નથી, કોનાથી ઉત્પન્ન થયો સન્મુખ થયો છે
- 'તેથી તે રાગાદિકનો (-રાગાદિ ભાવોનો) પોતાના કરે છે..' જે જ્ઞાનમાં કાર્ય નથી તે પોતાનું કરે ચિંતાજ્ઞાનમાં રાગ અને દ્વેષ કાર્ય તે તેને પોતાના કરે છે. તથી તો કર્તા [થાય જ]. જો સ્વરૂપ છે એનું કર્તાપણું જાણતો ત્યારે કર્તો [રાગાદિનો] કર્તા થાય છે. પુણ્યને પાપ, દયા ને દાન, તપ ને ભક્તિના પરિણામનો કર્તા થાય છે.
- અને ગુણનો ઉલટાર છે - જેવો જે પોતાનો સ્વભાવ તેને અજ્ઞાની જાણતો નથી, તેથી તે પુણ્યને પાપના ભાવને પોતાના કરે છે.
- જે મૂળ અસ્તિત્વ ત્રિકાળી શૈતન્યસ્વરૂપ છે એને તો જાણ્યો નથી, ત્યારે ક્યાં પોતાનું અસ્તિત્વ છે એમ તો માન્યું પડશે જો? કે રાગ અને દ્વેષમાં અસ્તિત્વ મારું છે એમ ફરીને માનશે
- 'તેથી (તેનો) કર્તા થાય છે.' પોતાને જાણતો નથી તેથી તેને [-રાગ દ્વેષાદિને] પોતાના કરે છે તેથી તેનો કર્તા થાય છે.

ગીતા-૧૧૧ : ધારણા

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. ગાથા ૨૦૭માં વસ્તુસ્થિતિને જોવાનાં જ્ઞાનીની વાત કરી છે, ત્યાર પછી આ ગીતામાં વસ્તુસ્થિતિથી અજ્ઞાન અને અજ્ઞાનીની વાત કરવામાં આવી છે.
2. વસ્તુસ્થિતિને જોવાનાં જ્ઞાની રાગનો ત્યાગ કરતો નથી, વસ્તુસ્થિતિનો અજ્ઞાની રાગનો ત્યાગ કરે છે.
3. 'રાગાદિકને ખોટાના કરે છે' અર્થાત્ તે રાગાદિકનો ત્યાગ કરે છે.
4. રાગની રુચિ અને રાગના ફળની વાંછા જેને હોય તે જ રાગને ખોટાનો કરે છે.
5. જડ ખોટાનું અસ્તિત્વ ક્યાંક માને જ છે - એ સિદ્ધાંત છે.
6. જે જેને જાણે છે તે તેને ખોટાના કરે છે - એ સિદ્ધાંત છે.
7. અજ્ઞાનીને ખોટાનું સ્વરૂપ જણાયું નથી, તેથી રાગદ્વેષ જ જણાયાં આવ્યા છે, તેથી તે રાગદ્વેષમાં જ ખોટાનું અસ્તિત્વ માનીને તેનો ત્યાગ કરે છે.

ઉત્થાનિકા:- હવે એમ કહેતાં ગાથા કહે છે:-

ગાથા:- પણ રાગ-દ્વેષ-મોહયુક્ત જીવોના ઘાતે જાય જે,
તે-રૂપ જે પ્રણામે, કરી તે ગંધનો રાગાદિને. ૨૮૭

ગાથાર્થ:- રાગ, દ્વેષ અને મોહયુક્ત જીવો (અર્થાત્ તેમનો વિકલ્પ ઘાતે) જે જાણો થાય છે તે-રૂપે પરિણામતો એવાની રાગાદિને કરીને પણ ગંધ છે.

ટીકાર્થ:- (ટીકા:) 'ઘટાદિક વસ્તુસ્વભાવને લઈ જણાતો એવાની (પોતાના) શુદ્ધસ્વભાવથી (પ.નં.૩૫૫) કેવાક્ષે ચેતકથી જોડીને રહેલ જ છે તેથી તેમના વિકલ્પ વિષયભૂત થતા રાગદ્વેષમોહાદિ જાણોરૂપે....'

- જ્ઞાયક એટલા તો સ્વભાવ તો જ્ઞાન, આનંદ છે. [એવાની] એ વસ્તુને એવાક્ષે જાણતો નથી. સ્વભાવ પણ એવાક્ષે છે એને તે જરૂરનું નહિ [પણ] એવાક્ષેથી ખૂટી ગયો છે. [આમ] તે સ્વભાવથી રહેલ છે તેથી તમે જે જુઓ છો તેનાથી પોતાના પોતાને તરતો વિકલ્પ થતા શુભ-અશુભ ભાવ તે મોટે ભાગ જ્ઞાનિ-મિથ્યાત્વ તેમ પરિણામે છે.
- '..પરિણામતો એવાની રાગદ્વેષ મોહાદિ ભાવોના તત્ર થતો ઘાતે (તમોથી) ગંધાય જ છે - એવો નિયમ છે.':
- પોતાના પરિણામમાં સ્વભાવથી રહેલ થતો, વિભાવને કારણ પડતો, વિભાવને વશ થતો, સ્વયં રાગદ્વેષમોહરૂપે પોતે પરિણામે છે. તત્ર તરતો નહિ. 'તત્ર વિચારે તો'ન જ્ઞાન મોટી કહેવાય...'
- [એવાની] પોતાના જ્ઞાન અને આનંદનો તત્ર લઈ તેમને [તેની તેને] ખબર નથી. તે તરતો દયા-દાન, વ્રત-ભક્તિ, વિષય-ભૂખ, ચોરી-વિષયભોગ વગેરેનો તત્ર થાય છે. એને એ બધાં છે એવા વિકલ્પાત્મક-વિકારરૂપે પરિણામે છે.
- જ્ઞાયક એટલા શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ સ્વરૂપ જેવો વિભાવથી છે. એ પોતાને જ્ઞાનને તેમના વિભાવને લઈ થઈ, પોતાની પર્યાયમાં પોતાની યોગ્યતાથી, પોતે સ્વયંના તત્ર થયેલ રાગદ્વેષ એને વિકારભાવ એવાક્ષે તરે છે.
- '(તમોથી) ગંધાય જ છે..' [એટલે] એ એવાને રાગ-દ્વેષ એને મોહ તરે છે તો તેનાથી જ્ઞાન તમગંધન થાય છે એવો નિયમ છે. પણ! તું ખબર નથી તમના વિભાવને લઈ થયેલ પુણ્ય-પાપના ભાવનો તત્ર થયેલ જ્ઞાન તમ ગંધે છે. એ તપતો છે.
- (ટીકાર્થ:-) 'એવાની વસ્તુના સ્વભાવને તો યથાર્થ જાણતો નથી..'
- [એવાનીની] દૃષ્ટિ રાગ-દ્વેષ, દયા-દાન તથા વ્રત-ભક્તિ, તમાયું જે રખું એવા ઉપર છે. વસ્તુ સ્વભાવથી તો સ્વભાવને જાણતો નથી. શાસ્ત્ર પણ જાણ્યાં, ઉપરથી તપ, એવાક્ષે ખૂટી છે એવો ઘાટ્યા પણ તરી પરંતુ યથાર્થ જાણ્યું નથી. એ ઘાટ્યાને છોડીને વસ્તુને જાણવાની દશા તેને જાગતી નથી. જે રીતે જ્ઞાન અને આનંદ પુણ્ય છે એ રીતે એકદ્રષ્ટિ જાણતો નથી. જે રાગથી પરમેશ્વરે તરવો તે એવાક્ષે, ગુણ તેવું તરે તે નથી, [તેને એવાની જાણતો નથી]. માટે યથાર્થ જાણતો નથી એમ કહ્યું.
- 'અને તમના વિકલ્પ જે ભાવો થાય છે તેમને પોતાના વિભાવને પરિણામે છે, માટે તેમનો તત્ર થતો ઘાતે તરી તરી એવાક્ષે તત્ર ગંધાય છે - એવો નિયમ છે.':
- જે ક્ષણ પોતામાં છે તેને તો જાણતો નથી, તો ક્યાં તો પોતાનાથી બાહ્યું બાહ્યું પડશે. વસ્તુ જે છે તે તેની સંધિમાં કાયમ છે તેને એ વિચારભાવને પોતાના વિભાવને [પરિણામે

છે. તેનાથી જ્ઞાન થાય છે.

- વસ્તુ સ્વભાવનો આ નિયમ છે. જ્ઞાનમાં [તેને] ત્યાં નથી. [જ્ઞેય] છે તેને જ્ઞાનમાં જાણ્યું એમ કહેવું છે.

- સોનગઢ અમૃત ઝરતાં સિદ્ધ સમાન સદા પદ મેરો,
  મોહ મદાન કોતન કાજ સુજો ધરમંગા મદાન દેરો;
  જ્ઞાનકા દીપક કર મોહૂં, તુહું ગુણ નારત કોગાન ફેરો,
  નાથુ પુકાર કહે શિવમારગ, ઓરો ઘરે નિરે ઘર વાસ ઘનેરો.

- જ્ઞાનનો નાશ જ્ઞાનથી થાય છે, બીજા કોઈ ક્રિયાથી નાશ થાય નહિ.

(૭) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો:-

1. આત્માનો શુદ્ધોપયોગ અનાદિનો છે અને જ્યાં સુધી મોક્ષ અનાદિનો સૂતો રહ્યો છે.
2. પોતાના પરિણામમાં સ્વભાવથી ચ્યુત થઈ જાય તો અજ્ઞાની જીવને ફરીથી રાગદ્વેષમોહરૂપે પરિણમે છે
3. પોતાના પરિણામમાં સ્વભાવથી ચ્યુત થઈ જાય તો અજ્ઞાની જીવને વધ બંધને પોતે જ પોતાની પ્રકૃતિમાં પોતાની યોગ્યતાથી સ્વાર્થ જીવ બંધને રાગદ્વેષમોહરૂપે પરિણમે છે, જીવ તેને પરિણમાવતું નથી.
4. અજ્ઞાની રાગદ્વેષમોહરૂપે પરિણમતો નવા કર્મબંધનો કર્તા થાય છે.
5. અજ્ઞાનીના રાગદ્વેષમોહરૂપ પરિણમનનું નિમિત્ત પામીને કર્મવર્ગણા સ્વયં પોતાની યોગ્યતાથી નવા કર્મબંધરૂપે પરિણમે છે.
6. અજ્ઞાનીએ વસ્તુસ્વભાવને જાણ્યો નથી ત્યારે કે કે અધ્યાત્મના શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો નથી.
7. (ગાથાર્થ માંથી-) 'રાગદ્વેષ અને કષાય કર્મ હોતાં' અર્થાત્ તેનો ઉદય થતાં..
8. કર્મના ઉદયથી થતા ભાવોના કર્તા ન થવું પરંતુ માત્ર જાણવું જ્ઞેયું જ્ઞાનમુક્તિનો ઉપાય છે.

ઉત્થાનિકા:- "તથા કાલ કર્યું (અધિક પ્રકૃતિના તરતમ્યને લીધે પ્રમાણ નથી થયું)" એમ હવે તે છે :-

ગાથા:- એમ રાગ-દ્વેષ-વ્યાપારનિમિત્ત થાય જે,
તે-રૂપ કાલના પરિણામે, તે બાંધતો રાગાદિને. ૨૮૨.

ગાથાર્થ:- રાગ, દ્વેષ અને વ્યાપારમાં લીન (અધિક લીનતા ધરાવનાર) જે આત્મા થાય છે તે-રૂપે પરિણામતો થકો કાલના રાગાદિને બાંધે છે.

ટીકાર્થ:- (રીત:-) 'ખરેખર અધ્યાત્મને, પુદ્ગલાત્મક જેનું નિમિત્ત છે એવા જે કાલ રાગ-દ્વેષમોહાદિ પરિણામો છે, ...' - દૃષ્ટાંતપૂર્વક સ્થિતિ, તીવ્રતા, રસબંધના ભાવ એ બધા વિસ્તાર ભાવ છે. એ વિસ્તારભાવમાં ફરક નિમિત્ત છે. જો કાલના તરતમ તો તેને નિમિત્ત હોવામાં કારણે, પરંતુ વિસ્તાર ન હો તો નિમિત્ત બધા હોવામાં કારણ નથી.

- 'એવો જ જીવને રાગદ્વેષમોહાદિ પરિણામોનું નિમિત્ત જે પુદ્ગલાત્મક તેના બંધનું કારણ છે.': પરિણામ રાગદ્વેષમોહભાવ તરફના નિમિત્તે દેખાતા થયા, એવો જ રાગદ્વેષમોહભાવ બધું તરતમતાવાળા હતો તે જે તરફનું નિમિત્ત પામીને [અધ્યાત્મનો કારણ] જીવને સંબંધમાં રાગદ્વેષમોહ દેખાતા હતો. પરિણામ રાગદ્વેષના પરિણામને [જે બધું] બંધાતા થયું તેબંધાતા સંબંધમાં [બધા] રાગદ્વેષમોહનું નિમિત્ત થયો. [કોણ કેવાદિને] ૨૮૮૨ (આવે છે).

- પરિણામમાં જું નિમિત્તને કારણે થઈને રાગ-દ્વેષ-મોહ હોય છે, તે રાગ-દ્વેષ-મોહ જીવને તરતમતા હોય છે, એ તરતમતા જીવને રાગ-દ્વેષ-મોહમાં નિમિત્ત થાય. એ બંધાતા કે તેને કેવુંક રોકાવી શકવો એને તેનાથી ઉલટો એમ છે જરૂર. એ નિમિત્તથી તેને કારણમાં કાલ થાય એવા એ તરફ કહે.

- પાંચસો વર્ષ પહેલાં સ્થાનવાસી લીધેલા એને એમાંથી ઉત્પન્ન પંથ પહેલાં તેરાપંથી (ગુજરાત) લીધેલા.

- (સારાર્થ:) 'અધ્યાત્મને તરફના નિમિત્તે જે રાગદ્વેષ મોહ આદિ પરિણામનો થાય છે તેઓ જ જીવને કાલાવાળા તરતમતાવાળા થાય છે.'

- એટલે દ્રવ્ય, એટલે ગાથા ગુણ [દ્રવ્યાત્મક ?] તરફને લઈ કહ્યા કહે. તરફના દ્રષ્ટાંતની સાથે અને કાલમાં રાગ (ધ્યાન તો) જે પરદ્રવ્ય તો આત્માના સાથે છે. વિસ્તારમાં ગાથા: એટલે દ્રવ્ય ગુણ દ્રવ્યને લઈ કહ્યું કહે.

- 'મોહ' શબ્દે મિથ્યાત્વ [બાંધવું].

ગાથા-૨૮૨ : ધર્મસાર

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉત્તરો:-

1. ગ્રંથકાર કહે છે- 'રાગ-દ્વેષ ક્ષય કર્યે છતાં' એટલે દુષ્કર્મોનો ઉદય થતાં.
2. દુષ્કર્મોનો ઉદય થતાં ઉદ્દેશ જાગે રાગ-દ્વેષાદિરૂપે પરિણામે છે.
3. દુષ્કર્મોનો ઉદય અજ્ઞાની જીવને નવા રાગદ્વેષાદિનાં નિમિત્ત બને છે.
4. દુષ્કર્મોનો ઉદય થતાં અજ્ઞાની તદ્અનુસાર રાગદ્વેષાદિરૂપે પરિણમે છે, જ્ઞાની તેનો [નિષેધ અને અનુમોદનની અપેક્ષાએ] જ્ઞાતા રહે છે.
5. વર્તમાન રાગદ્વેષ મોહ ભાવ જૂના ત્રિવિધ ઉદયના નિમિત્તે ઉત્પન્ન થયા એ જ રાગદ્વેષ મોહ ભાવ નવું ત્રિવિધ કરશે તે જે ત્રિવિધ નિમિત્ત પામીને [અજ્ઞાની જીવ] ફરીને ભવિષ્યમાં રાગદ્વેષ મોહ ઉત્પન્ન કરશે.
6. મહાવીર ભગવાનના નિર્વાણ પછી પાંચસો વર્ષ બાદ શ્વેતાંબર પંથ અને તે દેરાવાસી અને સ્થાનકવાસી એ બે સંપ્રદાય શરૂ થયા.
7. સ્થાનકવાસી સંપ્રદાય વિક્રમના પાંચસો વર્ષ પહેલાં શરૂ થયો અને તેરાપંથ (આચાર્ય ભીખણ) એનો વર્ષ પહેલાં નીકળ્યા.
8. ત્રિવિધ ઉદય અને આત્મામાં થતા રાગ-દ્વેષ વચ્ચે અત્યંતાભાવ છે એમ શ્રી સમયસાર ગાથા ૩ માં કહ્યું છે.
9. આ ગાથામાં 'મોહ' શબ્દનો અર્થ 'દર્શનમોહ' તથા 'ચારિત્રમોહ' બન્ને થાય છે.
10. અહીં 'મોહ' શબ્દથી ૪th નિષેધાય જ સવિશેષ છે.

સંયોગમાં તું પાપ કરીને થઈ ગયો? તું તો દાગત છું.

- 'પછી તેવા જ રીતે જાગ્રતમાં આપણો જે ધર્મ (અહંકાર ધર્મસ્થિતિ) તેના અધિષ્ઠાનરૂપે પોતાને ધર્મરૂપ થઈ છે.' : ધર્મસ્થિતિ તો અચૂક છે [તેથી] હું ધર્મસ્થિ છું એમ તો [એ]માની શકે નહિ, પરંતુ એ ધર્મસ્થિતિ છે એવો જે સત્ત્વ ઉઠ્યો છે, એને વિચારથી ધર્મસ્થિતિ તરીકેમાં આવે છે. જ્યારે વિચારણી રહેતામાં છે. ધર્મસ્થિતિ જે નથી છે એનો સત્ત્વ થઈ ત્યારે એ સત્ત્વમાં અંતઃકરણ થઈ જાય છે - એને ધર્મસ્થિતિને પોતાનો થઈ છે એમ તે છે. ધર્મસ્થિતિના લક્ષણો વિચાર કરતા જે સત્ત્વ આવે એ સત્ત્વને પોતાનો માને છે, તે ધર્મસ્થિતિને પોતાનો માને છે.
- 'જાગ્રતમાં આપણા અંતરના (અહંકાર અધ્યાસિતના) અધિષ્ઠાનરૂપે પોતાને અંતર્યામીરૂપ થઈ છે,' : અધ્યાસિતના વિચાર કરતા જે સત્ત્વ આવ્યો એ સત્ત્વને પોતાનો થઈ છે. પોતે જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તે જ્ઞાનને એ ધર્મ-અધર્મનો સત્ત્વ થઈ [એમ] એને પોતાનો માને છે, ધર્મસ્થિ-અધર્મસ્થિનો વિચાર કરતા તેમાં અંતઃકરણ થઈ જાય છે એ ધર્મસ્થિ-અધર્મસ્થિને પોતાના માને છે.
- 'જાગ્રતમાં આપણા અન્ય જીવના અધિષ્ઠાનરૂપે પોતાને અન્યજીવરૂપ થઈ છે,...' :
- 'કોઈ મારી પત્ની જુદા જ ઘડે એક ઉંદર માણસને મારે છે, એમ ઉંદર એને ડીએ. એ વિચારના જાય છે, [એ] તીર્થયાત્રાએ જાય છે, પંચમહાભૂતિક જાય છે એવો સત્ત્વ ઉઠે તેને પોતાનો માને છે. એ મારે છે, મારે છે એમ માને છે. પોતાના જ્ઞાનસ્વરૂપને જ્ઞાનને એવો અધિષ્ઠાન થઈ છે એ વિચારકરીને પોતાનો માને છે.
- 'જાગ્રતમાં આપણા પુદ્ગલના અધિષ્ઠાનરૂપે પોતાને પુદ્ગલરૂપ થઈ છે...' :
- જાગ્રતમાં આપણું એ શરીર મારું છે, હું તિર્યક પાણી છું, રંગે ગુલાબી છું - આવો ઉદ્દેશ પધારો છે. દૃષ્ટિમાં 'જાગ્રતમાં આપણા' શબ્દ પડ્યો રહ્યો છે. એ તો જ્ઞાનનો ઉપભાગ છે તે જાણો, પરંતુ જાગ્રતમાં આપણા હું દાગત છું એ દૃષ્ટિ નહિ.

૧૯૬ - 'ઉપસંહાર' એટલે? આ પરિણામ એ દુઃખરૂપ છે. અનંત પ્રકારની દુઃખરૂપ તેણે થશે.

- શ્રીમદ્ કહે છે કે આપણે ફરિ જાવો. એ-આપણે એવું મારાંતરિ - એવો સંકલ્પ અનિત્યપણ દોષ. આપણો સ્વભાવનો ઉદ્દેશ તો પરંતુ વહન નિર્દેશ, ગાળા-ઉદ્દેશ. બૌદ્ધિક ઉપાધિમાં ગયા. એક તમે મારી જાઓ. 'તેમ કહે એક ઘાટીને જાણું રચરૂપ રહ્યો રે.' 'અરોક્ષ તર્કનો માર્ગ છે માર્ગવાળો અગોચર રે. કર એવું રાગ. અક્ષરે અક્ષરે રાગ્યો છે. આત્માનો જ પરિચય કરાવે - તેણે આપણે રોકાઈ નહિ. એકદમ અવાક્ થઈ આવ્યો. અહાહા! પાંચ કરોડનો છે. (તાળીઓ).
- તું મોક્ષ છો? દાગત છો? એટલે તે છે જે ત્રણ ગુણાતીત જાગ્રતારો એ ત્રણ ગુણોના દુઃખને પોતાના માનવાનો અધિષ્ઠાનરૂપે છે. અહીં જાગ્રતમાં આપણું ત્યાં માને છે કે આ મારા છે.
- તીરથી આપણા મારા શોભે છે, પરંતુ તીરથી એનો નહિ, મારું એનું નહિ. જાગ્રતમાં આપણી અજ્ઞાને તું પોતાની માને - આ શું થયું છે તને?
- એક એક દુઃખની વિગતના એને ત્રણ દુઃખની તેને એમણે પરિચય પણ ગયા રાગની પરિચિત વિગતના. એમાં જ ગયા પરિચિત વિગતો.

- પહેલાં શિષ્યોના અધ્યવસાનથી શિષ્ય થઈ એમ કહ્યું. પછી શિક્ષક:
આગળ 'દુઃખ આદિના અધ્યવસાન એમ કહ્યું છે'; પછી 'બાંધવામાં આવતા' એમ કહ્યું.
બાંધવામાં આવતી એ શબ્દને અધ્યવસાનથી જુદો પાડતાં થઈ એ. જુઓ જગતના પદાર્થોને
લિપ્ત રહીને બાંધનારો છું, બાંધ્યા વિના બાંધનારો નહિ. એને કેવાંક બાંધ્યાની અંતર-
બુદ્ધિમાં એ માનું છે (એમ માને છે).
- ભાઈ! તું કોણ? અને તેં શબ્દને પુદ્ગલ! તું તારી માન્યતા વિના રહેતો છો? અને તેં
એવું તારી પાસે છે?
- [પોતાને] પુદ્ગલરૂપ થઈ એનો અર્થ પુદ્ગલ એના પાસે છે, એમ નહિ. [કેવળ] માન્યતામાં
પુદ્ગલ [શું] છું એમ માને છે.
- 'બાંધવામાં આવતા ગાંઠાદિના અધ્યવસાનથી પોતાને ગાંઠાદિરૂપ થઈ છે..':
- એ [ગાંઠાદિ] એને ક્યાં રહ્યાં છે? પરંતુ સિદ્ધિ ક્યાં? એ ગાંઠાદિ છે. એ સિદ્ધિમાં
અંતરાય (વિઘ્ન) છે
- શ્રીમદ્‌માં આવે છે ને? 'અનંત તે સિદ્ધિ પામ્યાં છે, સર્વ માન્યા પુદ્ગલ અંતરાયમાં
જે, એકપણ અવસર એનો ક્યારે આવશે?' જુઓ! ગૃહસ્થાશ્રમમાં પણ (એમ માને છે).
- 'એને બાંધવામાં આવતા ગાંઠાદિના અધ્યવસાનથી પોતાને ગાંઠાદિરૂપ થઈ છે.
(એ રીતે એવાના અધ્યવસાનથી પોતાને સ્ત્રીરૂપ થઈ છે.)':
- ખરેખર તો સ્ત્રીને બાંધનારો પોતે જ્ઞાયક છે, એને કેવાંક સ્ત્રીને પોતાનું થઈ છે:
- (ગાથાર્થ:) 'એવા અધ્યવસાન અજ્ઞાનરૂપ છે તેથી તેને પોતાનું પરમાર્થરૂપે જાણવું':
- શરીરનું તેલ ફરી રાખું, તેલિયો ઘસી રાખું અને દાઢીએ વાળ રાખું, એનો અર્થ એ છે
કે શરીરને પોતાનું માન્યું. એ બાંધવામાં આવતા પુદ્ગલોને પોતાના માન્યા. [અધ્યવસાનથી
- પ્રભુ! તું તેલને ઘસી રાખ્યા વિના બાંધનારો, તેં ઘસી રાખ્યા વિના ઉદ્યાને (પોતાના)
ફરી છે. તું સ્ત્રીને બાંધનારો પ્રભુ! તું શાન એને એ રંગ - એવો રંગીન પણ
ઉપચરિત અસદ્‌ભૂત વ્યવહારનયનો વિષય છે. એને કેવાંક પર માન્યા એને તું કોણ
(એમ માને છે). મારો તેલ ખારો છે, મારા શરીરનું તેલ કાળું છે - એવું પ્રભુ! શું તેલ છે
તું? બાંધવામાં આવતા એ પુદ્ગલોને તેં તેલિયો અધ્યવસાનથી મારા છે, એમ માને
છો, પ્રભુ! એ મારું સ્વરૂપનું તત્ત્વ છે. અલ્યા! ગાંઠ એવિનાશ છે ને?
- એ અંતરબુદ્ધિ તો અજ્ઞાન છે
- 'તે અધ્યવસાનથી જ એવાના પોતાને એવાં અધ્યવસાનરૂપ તેલ એનાથી પોતાનું માની પ્રવર્તે છે.':
- [અધ્યવસાનરૂપ] તેલ છે એવું એને માને છે. તેને પોતારૂપ માનીને પ્રવર્તે છે. એ સિદ્ધિ
ક્યારે થશે.

ગાથા-૨૯૫, ૨૯૬ : વિચારણા

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. 'ક્રિયા અધ્યવસાનનો ત્યાગ છે' અર્થાત્ અધ્યવસાન (હિંસાદિ) ક્રિયાઓને જરૂરતા છે એટલે તે 'આત્મા હિંસાદિ ક્રિયાઓને તજવા છે'-એવો જ્ઞાનાદેશ છે.
2. 'અહિંસાના અધ્યવસાનને જીવોને અહિંસા કરે છે' અર્થાત્ પરની દયા પાળીને તે અહિંસાનું પાલન કરનાર બને છે.
3. 'અહિંસાના અધ્યવસાનને જીવોને અહિંસા કરે છે' અર્થાત્ હું પરની દયા પાળી શકું છું એવો જ્ઞાનીને જીવો અહિંસા છે એવો રાગ કરે છે.
4. 'દેહમાં આત્મા જ્ઞાનના અધ્યવસાનને જીવોને જ્ઞાન કરે છે' અર્થાત્ જ્ઞાન જ્ઞાનસ્વભાવે દેહ આત્મા જડસ્વભાવ જીવોને દેહ આત્મા જ્ઞાન જ્ઞાનને હું જાણી છું એમ માને છે.
5. 'નિર્જરાના અધ્યવસાનને જીવોને નિર્જરા કરે છે' અર્થાત્ દરેક નિર્જરાને જીવો નિર્જરા છે એવો પ્રકાર કરે છે.
6. ગાય, ભેંસ, ઘોડા આદિ આને નિર્જરા દીધે એમ માને છે.
7. મનુષ્ય શરીર અને મનુષ્ય જાતિ બન્ને એક જ છે.
8. મનુષ્ય જ્ઞાનસ્વભાવ દેહના નિમિત્તથી મનુષ્ય જાતિનો દેહ જડની પોતાની પર્યાયમાં થાય છે અને જડ દ્વારમાં મનુષ્યના શરીરનો યોગ માને છે.
9. 'દેહમાં આત્મા મનુષ્યના અધ્યવસાનને જીવોને મનુષ્ય કરે છે' જેમાં હું જ્ઞાન છું એમ જ્ઞાનીને માને એવોભાવવાળો મનુષ્ય પર્યાય જીવોને માની રહ્યો છું.
10. 'દેહમાં આત્મા સુખ આદિ પુણ્યના અધ્યવસાનને જીવોને પુણ્યરૂપ કરે છે' જેમાં હું જ્ઞાન છું એ જ્ઞાનીને માને જે અનુકૂળ સામગ્રીઓ મળી છે તેને લાવે હું પુણ્યભાવ છું એવો મિથ્યા માન્યતા કરી રહ્યો છું.
11. શીતમાં જીવો આદિ અધ્યવસાનોને 'જ્ઞાનમાં આત્મા' અને ઉષ્ણાદિ અધ્યવસાનને 'દેહમાં આત્મા' કહ્યાં છે.
12. ઉષ્ણાવસ્થાના વિકલ્પને ઉષ્ણાવસ્થા કરે છે.
13. 'જ્ઞાનમાં આત્મા' ઉષ્ણાદિ અધ્યવસાનને આદિ શબ્દોમાં 'જ્ઞાનમાં આત્મા'નો અર્થ પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવની દૃષ્ટિ સહિત જ્ઞાનમાં આત્મા'-એમ થાય છે.
14. પંચપરમેષ્ઠીને પોતાના જ્ઞાનમાં તે દરેક આત્મભાવની ભાવના છે.
15. પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવને જીવોને ઉષ્ણાદિના વિકલ્પમાં અંતર (ભેદ) થઈ જ્યારે એટલે પોતાને ઘટરૂપ કરે છે' એમ કહ્યું છે.

(૨) - 1. હું જ્ઞાનાદિના પદાર્થોને જાણી શકીને જાણનારો છું, જ્ઞાન થઈને જાણે.
2. હું મિત્રોને પાળું છું, દરિદ્રને દાન આપું છું; પરંતુ શરીરને મારું જ્ઞાનાદિકે.
3. જ્ઞાન અને દર્શનનો જેવો ગુણ તથા ઉપયોગ અનેકપ્રકારનાનો વિષય છે એમ એટલે પ્રબળ ગુરુ ઉપદેશીને કહ્યું છે. (પ્રવચન)
4. આત્મા પોતાને અને અવસ્થારૂપ કરે છે' અર્થાત્ અને પદાર્થોમાં આત્મા પોતારૂપ માનીને

ગાથા-૧૧૨

સંધિ:- દરેક કા અક્ષરના વિકારરૂપે નથી કારણના વિભક્તિ સૂચનારૂપે થયા છે:-

ગાથા:- (દોહરા) સત્ય દૃષ્ટિએ જિન છે, તોપણ કારણરૂપ
નિશ્ચયરૂપ નિજને ગ્રહે, અધ્યવસાય પ્રતાપ;
મોક્ષ જ રૂપ છે એકત્વ, અધ્યવસાયનું જાણ,
મોક્ષ નહીં જોઈને, તેને મુનિવર માન. ૧૧૨

સંસ્કૃત:- નિશ્ચયેન (સત્યતા દૃષ્ટિએ) જિનૈ દર્શિતા યતો કારણા જેના પ્રતાપથી પોતાને નિશ્ચયરૂપ ગ્રહે છે એવો એ અધ્યવસાય - ત જેનું મોક્ષ જ એક રૂપ છે તે- જેમને નથી તે જ મુનિવર છે.

ટીકાર્થ:- (સંક્ષિપ્ત) 'નિશ્ચયેન (સત્યતા દૃષ્ટિએ) જિનૈ દર્શિતા યતો કારણા જેના પ્રતાપથી (પ.સં.૩૨૮) પોતાને નિશ્ચયરૂપ ગ્રહે છે...': પોતાનું એ સત્ય કારણ પરદ્રવ્યોથી ભિન્ન છે. એમ દર્શિતા યતો જે સંસારનું મૂળ ગ્રહણ નિશ્ચયરૂપ માટે તેના પ્રતાપથી - દૃષ્ટિ મારી જ માટી છે એને હું એનો ત્યાં હું એમ માનતાં પોતાને નિશ્ચયરૂપ ગ્રહે છે- નિશ્ચયરૂપ થતો નથી. જિનૈ કારણને પોતાનો નહિ માનીને બધાં ત્યાં હું નારકી હું, રાગ હું, હું પુણ્ય હું, હું પરને જાણું હું, પરને મારું છું, હું પરની રક્ષા કરું છું-એવો વિભ્રમ-મિથ્યાત્વ (ગ્રહે છે). પરની ક્રિયા પોતાથી થાય છે એમ માનીને પોતે કર્તારૂપ છે તેને નિશ્ચયરૂપ માને છે. સ્ત્રી-કુટુંબાદિને હું બનાવું છું એવા મિથ્યાત્વના પ્રતાપથી પરને પોતાના માને છે.

- પરને પોતારૂપ ગ્રહે છે એમને માને છે. પણ્ણાં દૃષ્ટાંતો થાય તો એક થાય છે એ એકત્વબુદ્ધિ - અધ્યવસાય છે, મિથ્યાત્વ છે.
- એટલે તો ઉપાય કહ્યો છે: કોઈ દિવ્ય-ચમત્કાર જોઈ કોઈ દિવ્ય પુણ્ય હું. મારી જ તો એ નિશ્ચયથી જિનૈ છે પણ!
- એવો એ અધ્યવસાય ત જેનું મોક્ષ જ એક રૂપ છે તે- જેમને નથી તે જ મુનિવર છે!
- એ સમકિતી છે, મુનિ છે. વસ્તુસ્વરૂપ પરથી ભિન્ન છે, એવો પોતાને પરથી ભિન્ન જાણતો એમને પોતામાં એકત્વ થયું તે જ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.
- અધ્યવસાન જેનું મૂળ મિથ્યાત્વ છે એને પરથી ભિન્ન જાણે તેનું મૂળ મિથ્યાદર્શન છે. એવો અધ્યવસાય છે. પોતાનું એકત્વ જાણ્યું એ અધ્યવસાય છે.
- મારી જ્ઞાન મારાથી જુદી થાય નહિ અને જુદી થાય તે મારી જ્ઞાન નહિ.
- એક સ્વભાવ બધા પોતાનો નથી. એ (શરીર) તો એમાં સ્વભાવનો ભેદ છે. એ એકત્વબુદ્ધિનું મૂળ મિથ્યાત્વ છે. મિથ્યાત્વ મહાપાપ છે. તેનાથી તો આત્માને રખડે છે.

ક્રિયા-૧૭૨ : વિચારો

(૧) સાચું કે ખોટું (T / F) કહો :-

1. જેને મોટ નથી તે મુક્ત છે એમ આ ક્રિયામાં કહ્યું છે. અહીં મુક્તિની વાત દોષાને 'મોટ' નો અર્થ આત્યંતિક મોટ થાય છે.
2. મોટને કારણે આત્મા પોતાને વિલક્ષણ રૂપે અનુભવે વિલક્ષણ થઈ જાય છે.
3. અર્થ વગર મારા પગનો દુઃખાવો મટી જાય પછી મને મારા શરીરનો અંગત નથી રહે.
4. અહીં મોટનો અર્થ હું પરને જાણું છું, માનું છું, રેગુલેટ કરું છું, ઈચ્છા કરું છું, પરની રક્ષા કરું છું, પરની ક્રિયા કરું છું, હું મનુષ્ય છું આદિ મિથ્યા અભિપ્રાયરૂપ અધ્યવસાન છે.
5. પરને પોતારૂપ કરે છે અર્થાત્ પરને પોતારૂપ માને છે.
6. મારી સાર મારાથી જુદી થાય નહિ અને જુદી થાય તે મારી સાર નહિ.
7. અધ્યવસાનનું રૂપ દર્શાવવા માટે કારણ કે કિંચિત્ છે.

ઉત્થાનિકા:- આ અધ્યવસાન જીવને બંધ નથી નુકસાન કરતું નિષેધ કરાતા નથી- એમ હવે ગાથામાં કહે છે:-

ગાથા:- આ કારણે અધ્યવસાન નિશ્ચયનયે પાપ તે જીવને,
તે નુકસાન નિષેધ કરે શુભ તથા અશુભ કર્મ પણ. 290.

ગાથાર્થ:- આ (પૂર્વે કહેલા) બધા કાલા ભાવના અધ્યવસાન જીવને બંધ, તે નુકસાન અશુભ તથા શુભ કરતા નિષેધ કરાતા નથી.

ટીકાર્થ:- • અહીં તો શિષ્યોએ એ કહ્યું છે, તીર્થંકર ગણધરોએ અધ્યવસાન બંધ, પરંતુ એવી
(પ.સં.૩૨૮) મુનિની મુખવાણી પ્રમાણ નથી.

• (ટીકા:)- 'આ જે ત્રણ પ્રકારના અધ્યવસાનોને તે તીર્થંકર ગણધરે અધ્યાત્મરૂપ (અધ્યાત્મ અધ્યાન, મિથ્યાદર્શન અને અવિરતરૂપ) દોષોને શુભાશુભ કરનારાં નિષિદ્ધ છે.':

• મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન અને અવિરતિ- એ ત્રણ પ્રકારના અધ્યવસાન [છે]. હું પરને વિષે હું એ(ભાવ) મિથ્યાત્વ રહિત પુદ્ગલદ્રવ્ય અને હું પરને માટે હું એ મિથ્યાત્વ રહિત પણ જીવદ્રવ્ય તરીકે છે. આ પ્રકાર માટે અને મેં પ્રકાર બનાવ્યું, એ પ્રકાર વાણી તો તોડી અને ઓળખે, હું પ્રસિદ્ધિમાં કાર્ય એ બધો મિથ્યાત્વભાવ છે.

• 'શુભાશુભ કરનારાં નિષિદ્ધ છે': જ્ઞાન તો તેનું ખોટાનું [દૂર કરનારું] છે. જે તત્ત્વ બોધ છે એ તો પરમાણુની પ્રકૃતિમાં તે મેળવે તે પ્રકૃતિ શુભાશુભ જાણીને દૂર તો તત્ત્વ બોધક છે. આ અજ્ઞાનનું મિથ્યાત્વ અને રાગદ્વેષ એ તો નિષિદ્ધભાવ છે.

• ત્રીજા ગાથા: એકત્વ છે તે સર્વત્ર સુંદર છે. ત્રિતત્ત્વ દૂર નિરાકરણ અને પરથી ભિન્ન છે. તત્ત્વમાં બોધ્ય, તત્ત્વમારા છે- એ અધ્યવસાન મિથ્યાત્વ છે.

[૧૭A] [અજ્ઞાન] • 'તે વિશેષ સંબંધવાળાં કારણે છે- "હું (પર જીવોને) દુઃખી છું" ઈત્યાદિ જે આ અધ્યવસાન છે તે અધ્યવસાનવાળા જીવને, જ્ઞાનસ્વભાવને બાધે[1] સત્ત્વરૂપ[2] અહેતુક[3] રાખિ જે જેની એવી ક્રિયા છે એવા કારણોને અને રાગદ્વેષના ઉદ્દયમય એવા દૂર કરાતી ક્રિયાઓનો વિશેષ તરીકે જાણવાને બાધે જિનો કારણનું અજ્ઞાન હોવાથી, તે અધ્યવસાન પુણ્ય તો અજ્ઞાન છે,'... ! જ્ઞાનવાન જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. [તેના] દ્રવ્ય, ગુણ તો અહેતુક છે જ, પરંતુ તેની રાખિ-જાણવાની-ક્રિયા પણ તેનું અહેતુક છે. કોઈને પર, વાણી અને સંસાર છે તો એ જાણવાની ક્રિયા બંધ કેમ કરે. દ્રવ્યદૃષ્ટિએ જ્ઞાન ધ્યાન એ કેમ માને તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. સંસારે હેતુ શું? હું તેનો હેતુ શું? આત્મા એ તો તેનો ઈશ્વર તત્ત્વ હેતુ શું? કોઈ બોલાની પ્રકૃતિ એ તેનો પર હેતુ શું? એને અહેતુક રાખિક્રિયા બોલાવે બંધ છે.

• રામજીભાઈ: બોલાવે બંધ છે એ હેતુ ન શકો?

પૂ. ગુરુદેવશ્રી: ના, ના. એ હેતુ બોલે, પર હેતુ ના. પ્રકૃતિનો હેતુ પ્રકૃતિ છે, દ્રવ્યમાં ના. પરથી મારામાં જ્ઞાન થયું, પરને મારાથી જ્ઞાન થયું. તો શું જ્ઞાનની પ્રકૃતિ તેને તરતોરમાં

---

1. સત્ત્વરૂપ = સત્તારૂપ; અસ્તિત્વરૂપ. (આત્મા જ્ઞાનમય છે તેથી સત્ત્વરૂપ અહેતુક રાખિ જ તેની એવી ક્રિયા છે.)
2. અહેતુક = જેનું કોઈ કારણ નથી એવા; અકારણ; સ્વયંસિદ્ધ; સ્વતઃ.
3. રાખિ = જાણવું તે; જાણક્રિયા; (રાખિક્રિયા સત્ત્વરૂપ છે, અને સત્ત્વરૂપ દોષોથી અહેતુક છે).
4. દગ = દેખવું તે; દેખાવરૂપ ક્રિયા. (દેખવું બોલે ક્રિયામાં જ્ઞાનદૃષ્ટિના ઉદ્દયમય છે).
5. વિશેષ = નક્કી; ભિન્ન ભિન્ન.

* આત્મા જ્ઞાનમય છે તેથી સત્ત્વરૂપ અહેતુક જ્ઞાન જ તેનું અંતરંગ છે.

નહોતી ? તારાકે ત્યાં થઇ ?

- હું દ્યાન રાખું છું, પરંતુ જાણું છું કોઇ રાગાત્મક ક્રિયા કરને નિમિત્તોમાં તેને કેવળજ્ઞાન કોઇ વિરોધ કરવાનું નથી, તિમ નહિંતો [કેવળજ્ઞાન નહિ], તીર્થંકર ? તેનું નિમિત્ત જ રાગ હોય, પર હોય છે.
- રાગ થયો તો જ્ઞાન થયું એમ પણ નહિ. રાગની ક્રિયા અને જ્ઞાનક્રિયા એક સમયમાં પણ થાય છે. પરંતુ તો બંનેની પણ થાય જ નહિ, એમ નો નિયમ-પર-છે, પરંતુ રાગ બંનેની પણ થાય છે તેમ છતાં તે જ્ઞાનક્રિયાને નિમિત્ત છે, [તેથી રાગ પણ] એક સ્થાને નિમિત્તમાં લાગે છે.

[૧-B] • 'તિમ કારણનું કારણત્વ (કર્તૃત્વ) હોવાથી (તે કર્મકલાન) નિમિત્તત્વ છે'... !

[કર્તૃત્વ] • જ્ઞાનની ક્રિયા જ્ઞાયકની છે એવા કર્તૃત્વથી કે જ્ઞાનની ક્રિયા રાગથી છે અને રાગ તથા જ્ઞાનની ક્રિયા તે બંને એક છે (એમ માને છે). અને રાગને બંનેનાં કારણો તો બંનેનાં સ્વભાવ જ્ઞાનક્રિયાવાળાં કારણ છે, એવા કારણની કર્તૃત્વ થઇ-નિમિત્ત થયું.

- જ્ઞાનક્રિયા-જ્ઞાનની ક્રિયા. ક્રિયા કેમ નિત્ય ? પર્યાય છે તે (ક્ષણે), ગુણ અને દ્રવ્યમાં તો પરિણામન-ક્રિયા છે જ નહિ.
- અરે..! તીર્થ (તૈયારીવાળું) જ્ઞાન. જ્ઞાયક જ્ઞાન, તીર્થ કેમ નિમિત્ત દેવ જ્ઞાન ? અને રાગ.

[૧-C] • 'અને તિમ કારણનું કારણત્વ હોવાથી (તે કર્મકલાન) કારણત્વ છે'... !

[કારણત્વ] • જ્ઞાનક્રિયા સાથે છે એમ નહિ માનતા, રાગ સાથે કાર્ય છે એમ માનું તો તિમ કારણનું કારણત્વ જ રહ્યું, તિમ કારણનું કારણત્વ થયું, રાગનું કારણત્વ થયું.

- જ્ઞાનક્રિયા સાથે છે એમ કહી દોષ તો તો દ્રવ્ય સ્થિર દ્રષ્ટિ જાય, પરંતુ રાગની ક્રિયાને બંનેની કહે છે તે કારણનું કારણ છે, બંનેની માને છે તે કારણનું કર્તૃત્વ છે અને તે કારણનું કારણત્વ છે- કારણનું કારણત્વ નહિ.

(પ્ર.નં.૩૩૦). હું દિશા કહું છું, જૂઠું જાણું છું કારણ [કાર્ય] ક્રિયા માનું છું, સત્ય જાણું છું કારણ પાંચ પુરુષની સાથે એકતા માનવા એ નિમિત્ત છે [કેવળજ્ઞાન અને કારણત્વ છે, તેઓ યુગપત્ પરિણમતા નિમિત્ત છે].

[૨-A] [કારણ] • 'પણ "હું જ્ઞાન છું" ઇત્યાદિ જે કર્મકલાન છે તે કર્મકલાનવાળા જ્ઞાનને પણ, જ્ઞાન-સ્વભાવને જાણે તેવા દ્રવ્ય કારણત્વ જ્ઞાનજ જેનો એક ભાગ છે એવા કારણનો અને તીર્થંકરનિમિત્ત જ્ઞાન કારણ માનવો વિરોધ નહિ જ્ઞાનવાળાને જાણે તિમ કારણનું કારણત્વ હોવાથી, તે કર્મકલાન પુરુષનો કેવળજ્ઞાન છે,...' :

- હું જ્ઞાન છું, નિર્ણય છું, મનુષ્ય છું, દેવ છું એવો જે કર્મકલાન-એકતાબુદ્ધિ એ નિમિત્ત છે. જ્ઞાનવાળાને તો જ્ઞાયક-જ્ઞાયક એવો એક સ્વભાવ છે.
- જ્ઞાન કેવળને એવા શાસ્ત્રનું જ્ઞાન નહિ. જ્ઞાનમાં [સ્વરૂપ] જ્ઞાનસ્વરૂપ. જ્ઞેય સ્વરૂપનું સ્વરૂપ જાણવા એમ જ્ઞાયકસ્વભાવનું જ્ઞાનસ્વરૂપ. એ તેનું છે એને એને ધ્યાને, સ્વરૂપને તીર્થ હેતુ નહિ. એવો જ્ઞાયકભાવ જેનું એક દ્રવ્ય સ્વરૂપ છે, એવાને જ્ઞાની, મનુષ્ય આદિ તો તીર્થ (નિમિત્ત) જાણે છે.
- તીર્થ અને ઘડી એ જુદા નહિ જ્ઞાનવાળાને જાણે તીર્થ તરતો નહિ, [તેમ] જ્ઞાયકભાવ

અને એ ગતિનો ત્રણેયનો નાશ જેને નિત્ય ન જણાતો હતો તે અધ્યવસાન પુરુષ નો આધાર છે.

- ત્રણેયના નિમિત્તથી થતા ચાર ગતિના (જન્મ, શરીરરૂપે છે)! [પરંતુ] ત્રણના નિમિત્તથી [ઉત્પન્ન થતી] ગતિની ખોટાની યોજના. તે ગતિ તે જ્ઞ-એનો અધ્યવસાન [તે આધાર છે].

[૨.B] • 'નિત્ય એકાકાર અવસ્થિત દ્રવ્યોથી (તે અધ્યવસાન) નિષ્પાદિત છે...':

[અનુક્રમાણ] • કારણ એકત્વ ચારિત્રપણાના દર્શનના અભાવે એ જ્ઞાની એવી ચાર ગતિ જ્ઞ-એનો અધ્યવસાય તે નિષ્પાદિત છે.

- મનુષ્ય ગતિ જીવના ક્રિયાદ્વારા ન પામે તેમ માટે મનુષ્યગતિ મારે વ્યાપ્યત્વ છે. એવા ગતિનાં રૂપમાં-ચારિત્ર તરીકે, મનુષ્યગતિમાં છે માટે ગતિને ગયેલ છે, એમ તરીકે.
- ખોટાના કારણ એકત્વ ચારિત્રપણાની પ્રક્રિયા તરીકે ત્યાં જ્ઞ-મનુષ્યગતિ જ્ઞ તેવા પ્રક્રિયા તે નિષ્પાદિત છે
- દેવ એટલે એવાની બાબત છે એ.

[૨.C] • 'અને જેની એકાકાર અવસ્થાના દ્રવ્યોથી (તે અધ્યવસાન) એકાકાર છે.']

[આધારિત] • [એ અધ્યવસાન] ચારિત્રપણાની એકાકારતા- એકત્વ એકત્વતાના જ દ્રવ્યોથી, એવું એકાકારતા દ્રવ્યોથી તે આધારિત છે.

- જીવમાં એ [ત્રણેય ગતિ નિષ્પન્ન] બાબત રહી જાય છતાં તેથી [અધ્યવસાન પરિણામ] નાશ છે.
- દેવ એટલે જીવને બાકી તે છે.

[૩.A] • 'પછી "એ ઉપરદ્રવ્ય જીવાય છે" ઈત્યાદિ જે અધ્યવસાન છે તે અધ્યવસાન બાધા-ક્ષણે પણ, જ્ઞાનસ્વરૂપમાં તેવો મનુષ્ય એકત્વ જ્ઞાન જ એવું એકત્વ છે એવા એકાકારો અને ચેતનસ્વ એટલે: ઉત્પત્તિ-રૂપોનો વિરોધ કરી બાધાને તેવું નિત્ય એકાકારનું એકત્વ દ્રવ્યોથી, તે અધ્યવસાન પુરુષ નો આધાર છે...':

- એકત્વ વિભાવ તેવું નામનું ઉત્પત્તિવાળું, અનુત્પત્તિવાળું નહિ.
- ઈત્યાદિ એટલે? અનુત્પત્તિવાળું [એવી ધારણા દ્વારા] જ્ઞ છું
- જ્ઞ જ્ઞાનસ્વરૂપ છું, અખંડાકાર નિત્ય એકત્વ, જ્ઞાન અખંડાકાર-ઉત્પન્નકાર એક જ્ઞ છું, એમ ઓળખે, એ ઉત્પત્તિવાળાનો વિરુદ્ધ ક્રિયા તે જ્ઞ છું એમ માનીને વિરોધાભાસ એને મિથ્યા પ્રક્રિયા કરે છે. એમ જ્ઞાનસ્વરૂપ જ્ઞ છું એમ જ જાણતા એ અનુત્પત્તિવાળાનો, ત્રણ દ્રવ્યનો, પુદ્ગલનો - ઘરબારાદિ માટીને મકાનોનો- વિરુદ્ધ ક્રિયા તે જ્ઞ છું, એ બધા છે એમ માનીને એકત્વ, અનુક્રમ અને અધ્યવસાનને રાખે છે.
- મોક્ષના ઓરડાના જ્ઞ બારી રાખું છું, બારણાં ત્રણ રાખું છું-બાકી રાખું છું એમ પુદ્ગલને પોતાનું માને છે. જ્ઞ જ્ઞાનસ્વરૂપ છું એ જ્ઞાનને તે પુદ્ગલની ક્રિયા તે બધા છે, એ પુદ્ગલ જ બધા છે- એમ એકત્વનો અધ્યવસાય રાખે છે.
- પ્રશ્ન એ જડ છે- એ બધે બધા તો [નિત્ય] જ્ઞાનસ્વરૂપને જડ નહીં માનતો.
  ઉત્તરમાં એ છે- જ્ઞાનસ્વરૂપ. એવું ત્રિકાળ રાખું નિત્ય એકત્વ એવું ત્રિકાળ પણ જ્ઞાન.
- 'જ્ઞાનસ્વરૂપને તેવું' - તેવું [પ્રાદુર્ભાવમાં] છે. (જ્ઞાનસ્વરૂપ અખંડ) "એકાકાર છે તેમ મનુષ્ય એકત્વ જ્ઞાન જ તેવું એવું છે" - પ્રમાણે.

- પરની ચિંતા છોડના થાય છે, ગાથી પરની ચિંતા માત્રા કરવાથી કાર્ય સિદ્ધિ થાય.
- 'રાગમય ચિત્તનો નિરોધ'- નિરોધ એટલે રોકવું. એ રાગનાશ કે વીતરાગતા પ્રગટાવવાની છે; પરંતુ એટલે તો તેને પાળીને શું મળવાનું છે?
- ભગવાનના શાસ્ત્રો પણ રાગમાં રોકે છે. એનાથી રાગ થાય? રાગ કોમાં છે? રાગ કહાં છે.
- એ રાગને રોકે તથી ન બાળાં રોકને માટે રાગ છે એમ માને, મારા છે એમ માને તે અજ્ઞાન છે.
- 'નિરોધ દુઃખોનો નિરોધ કરે બાળાવાને કહે...' [ગાથા૧] પુદ્ગલનો, જડનો નિરોધ કરે બાળાવાને કહે 'નિજ આત્માનું અજ્ઞાન દોષાય...' [ગાથા૧] રાગાત્મક પુણ્ય છે, એનું એને અજ્ઞાન છે. એ રાગ મારું છે એમ ન માનતાં રોકે મારું છે એમ માનીને તે અજ્ઞાનને રોકે છે.
- ભાઈ! મનુષ્યનો કોઈ ઉપાય...! ત્રિલોકનાથે પણ ત્રિભુવનમાં કીધું છે- ધ્યાનમાં આવતું આવું રાખું ક્યાં હોય? નિદ્રામાં, બાજીમાં, ઉંઘમાં ક્યાંય ન મળે.
- [3-B] [અવધારણ] રોકીને નિજ રાગરહિતપણું રાગ તેને કરે દોષાય, રોકે તે રાગરહિતપણું છે એમ માનવા તે અજ્ઞાનનું અવધારણ - મિથ્યાવધારણ છે.= 'નિજ અજ્ઞાનનું અવધારણ દોષાયે (તે અધ્યવસાન) મિથ્યાવધારણ છે.'
- [3-C] [અસંભવિત] 'અને નિજ અજ્ઞાનનું અસંભવપણા દોષાયે (તે અધ્યવસાન) અસંભવિત છે.':
- પરમાત્મા તને ભાન થાય તે જ્ઞાન ત્રણે છે. મારા દુઃખના ઉપાય છે. એ દુઃખના નાશ સ્વરૂપ નથી એમ જાણવાને દુઃખનાશ નું રહિત છે એમ જાણે છે. તને મારા સ્વરૂપમાં રહેવાનું જાણે છે.
- રોગ કરીને વિકાર. એમ એ પણ્યમાં છે એમાં રોગ ત્રણેને (અજ્ઞાનસંસ્કારોને) જાણે છે.
- [રોકે] બાળાવા ઉપાય છે એમ ન માનતાં, મારા છે એમ માનવા માગતો.
- સ્ત્રી-પુત્ર તો દુશ્મન છે. એ જુદા રોકે છે, દુશ્મન નથી. મિત્ર કે મિત્ર નથી. તે રાગતના રોકે છે. એ જુદા રોકનારાને પુણ્ય છે, એને કેવાને મારાં છે એવા માન્યતાથી તને નુકશાન છે. એનાથી તને અજ્ઞાન અને એકત્વ થાય છે, એને અજ્ઞાનનું અસંભવપણા થાય છે. જોતો જેને સદ્ભાવપણા ત્રણે છે તે પણ અસંભવપણા છે.
- 'મારે એ બંનેના અધ્યવસાનો ઉદયનાં જ નિમિત્ત છે!':
- 'ઉદય કરિયાર' છે કે?
- અરે! શું વેદની પાછળ! શું આફત મળી! ઝેરના ઝેર છે!! એ મૂળના ઝેરના ઝેર છે!
- (પ.નં.૩૩૧) (ગાથા પરિણામ). 'માત્ર જેનને આ અધ્યવસાનો નિદાન તો તે તિર્યંચ (ક્રિયા) મુનિઓ (મુનિવરો), કાળ અહેતુક રાગિત જ જેની એવી ક્રિયા છે...':
- જેનને આ [ઉપરોક્ત રાગ પ્રવૃત્તિના] અધ્યવસાય નથી તે મુનિની મુખ્યપણે કહ્યું થયા છે. દેહની ક્રિયા તો નહિ, દયા-દાન રાગરહિત ક્રિયા પણ નહિ, પરંતુ નિર્મળ અહેતુક રાગિત જ એવી ક્રિયા હોય છે, એમ તે છે. અહેતુક છે (અકારણ) તેથી રાગ હોતો નથી એટલે, એમ નથી.

- 'જ કાલે કોઈ', જાણક્રિયારૂપ પરિણામન કોઈ જ જેની ક્રિયા છે.
કો ગુણપર્યાય. કો દ્રાવ્યિત ક્રિયા. કો શરીરની ક્રિયા તો જડની છે, કોઈ દયા દાનાદિની ક્રિયા તો રાગ કાલે પરાશ્રની છે – એ તેય કાલાની ક્રિયા નહિ.
- કાલેન ગુણની પ્રતિગ્રાની પરાયિ તેને કહી તાત્ત્વિક્રિયા (હેયાનાં કાલ છે). પરની દૃષ્ટિ – કોત્યબુદ્ધિ તારા ધર્મોક, જાણવા રાગ+રાગરૂપનાં, રાગરૂપનાં કોત્ય ધર્મોક રાગની, શુદ્ધતાની, શાંતિની, આનંદની કોઈ કાલેન ગુણની પર્યાયને તાત્ત્વિક્રિયા કહી છે.
- કો કાલેન ગુણની ક્રિયા ઉત્પાદરૂપ સત્ છે. કો રાગ છે તો તે કાલેતુ (છે), તેય હેતુ નહિ. શું તેને હેતુ કહિ?
- કુંદકુંદાચાર્યદેવ તો છે જેને કોત્યબુદ્ધિ નહિ તે શુભાશુભભાવના ત્યાગ વિધાનો નહિ. કો જ્ઞાનિમાંક [અજ્ઞાનસંદ્રાચાર્ય] તારૂપ્ય પોતાની તાત્ત્વિક્રિયા જેની ક્રિયા છે, એમી જેને ઉત્પત્તિ ક્રિયા થતા છે.
- [જેને] કોઈ રાગમાં પણ કાલા કોઈનો ઉત્પાદ ન કાલે તો તે ઉત્પાદસ્વભાવ કેમ થાય? અને એ ઉત્પાદક, પરને સ્વભાવ કેમ થાય?
- રાગની ક્રિયા તે અધર્મ છે અને તાત્ત્વિક્રિયા તો ધર્મ છે.
- કાલેન ગુણના દ્રવ્યાંશો – દ્રવ્યાંશ કોઈને ઉત્પાદ્યાંશ. તેના નરૂપની પ્રતિગ્રાને કોઈને ન દ્રવ્યસ્વભાવ ઉપર દૃષ્ટિ દીધાં, પરની કોઈના છૂટી દીધાં, પર્યાયબુદ્ધિ તારા ધર્મ દીધાં, દ્રવ્યબુદ્ધિ પ્રગટ ધર્મ દીધાં પર્યાયમાં તાત્ત્વિક્રિયા કોઈ ધર્મિત ક્રિયા છે.
- ગાથાનિમાં દેવ ત્રણ+ધર્મ છે કોઈ એ બાળને ત્રીજો રાગ કાલે ગુણને તો ત્રણ+ધર્મનો કાલાય છે, તેથી તેની તાત્ત્વિક્રિયા ગણ્ય કાલે નિર્જરા છે.
- ત્રયું નહિ, કરવું છે કહી તો. કરવું કે ત્રયું નહિ? પરમેશ્વરરૂપ પણ, એમાં કરવું કે ત્રયું ત્રયું નહિ?
- કોઈનું જ્ઞાન થાય ત્યાર પછી કોઈનું જ્ઞાન ઘટાડી થાય.
- તારા ઘરમાં તો કાલેન કાલેન ગરિબ નહી છે પણ! કોને ખોળાની કો ત્યા છે.
- પુણ્ય કાલે પાપના ભાવ બન્નેરૂપ છે, ત્રસજનિત છે; એ તારા સ્વભાવજનિત નહિ.
- પ્રશ્ન: કો શુદ્ધ ક્રિયાંગની વાત છે?
પૂ. ગુરુદેવશ્રી: શુદ્ધ ક્રિયાંગ તો પણ વાંધો નહિ, પરંતુ એ તો પરિણામિ ગિણ છે. દ્રવ્ય, ગુણ કાલે પર્યાય ત્રણેય ગિણ છે
- ઉત્પાદવ્યયધ્રુવયુક્તં સત્. ત્રણે ત્રણ સત્ છે. એને તે સત્ કાલેતુ છે, કાલે તેય હેતુ નહિ. રાગની સંદના થતી તો કો તાત્ત્વિક્રિયા ધર્મ (સ્વભાવ) એને હેતુ નહિ. એટલે! નિશ્ચયને તાત્ત્વિક્રિયાને દ્રવ્ય-ગુણનો હેતુ નહિ.
- '..જેની કોઈ ક્રિયા છે' – કાલેન ગુણની પર્યાય પ્રગટ ધર્મ છે ઘણા તે કોઈરૂપ છે, ત્યાં કોઈ નહિ.
- નિશ્ચયનય છે તે કોઈન છે કાલે આવું કોઈન ધર્મે પણી રાગ છે તેવું જ્ઞાન કાલેન પણ ધર્મ છે. કાલેન તીર્થંકરની કોઈનાનું કો રૂપ છે.
- 'સત્રૂપ કાલેતુ જ્ઞાયક જ જેનો કોઈ ભાવ છે...': - દ્રવ્યે ત્રીજા વાત તે છે.
[પહેલાં] કો પર્યાય નહિ, દ્રવ્ય (તે છે) કો દ્રવ્ય, પરંતુ કોઈના, જાણવા સત્રૂપ છે, કાલેતુ છે – તેય તેતુ ગણે નહિ., તેય કોઈ તર્ક-દલીલ નહિ. 'જ્ઞાયક' કો જ્ઞાનની

પુદ્ગલદ્રવ્ય વાત એ જાતી પરમ પારિણામિક સ્વભાવ જ જેનો કોઈ અંત નથી.

- પર્યાયમાં ભાવ શેય એ કોઈને પર્યાયની વાત કહેતાં ત્રી, પણ પર્યાયમાં ભાવ શું થયું? ? કહ્યું ચારાત્મકાનું.
- જુઓ સમયસાર'ની એક ગાથા કહેતાં એની ગંભીરતાનો ખ્યાલ આવે. કાળે ત્યારે નિર્ણય શાંત કે?
- કોઈના કારણે એ, નિર્ણય તેનું કર્મ. ઈશ્વર-બિશ્વર કોઈનો તર્ક કે પર્યાય શક્તિ-ક્રિયા એ તો કોઈ દ્રવ્ય એ, કોઈ પણ કર્મ નિમાત્રને ધ્રુવની કોણ્ડી કર્મ કરે ધ્રુવને નિમાત્રની કોણ્ડી કર્મ, તે કોઈ..
- નિર્ણય સ્વયંસ્વ કારણ્યુત શાંત જ એનો ભાવ એ. જે સમયસારનો સિદ્ધાંત-ઉપદેશ એ.
- ત્રીજું, 'કોઈને કારણે કારણ્યુત શાંત જ જેનું કોઈ રૂપ એ.' ત્રણ ગુણ ભાવો. ગુણના ધ્રુવ પણાને પણ નિર્ણય તેનું કર્મ. દ્રવ્ય કોઈ ગુણ વચ્ચે કારણ્યભાવ થઈ એને?
- 'જેનું કોઈ રૂપ એ'.. એ કોઈના ગુણનું કોઈરૂપ એ. ગુણો અનંતાં એ. કોઈ ગુણોનો ભેદ નથી કિંતુ શાંત, દર્શન, કાળે કારણ જેનું કોઈરૂપ સ્વરૂપ એ.
- 'કોઈના નિમિત્ત કારણે (-સાથે કારણદ્રવ્યભાવોને જુદા કારણે) જણાતા થતા,':
- કોઈનો નિમિત્ત કારણ લઈને? તો નિમાત્ત નિમિત્ત? ? કેવળ કારણ દ્રવ્ય કોઈ કારણ દ્રવ્યના ભાવો-કોઈના નિમિત્ત કારણે જણાતા થતા [અનુભવાતા] શક્તિક્રિયા દ્વારા જણાતા થતા.
- દ્રવ્ય કોઈ ભાવ ઉત્પન્ન? શરીર, મન, વાણી કોઈ પુદ્ગલદ્રવ્ય કે પણ નિમિત્ત.
- 'જણાતા થતા' - શાસ્ત્રોએ જણાતા થતા કોણ નથી લખ્યું. કોઈને પર્યાયને (ગુણ) જણાતા થતા કોણ પણ નથી લખ્યું, પરંતુ કારણે જણાતા થતા.
- 'સ્વભાવે પ્રગટે પ્રકટતા થતા..' કોઈ જે કારણ એ કોઈની પ્રકટતા થતા થતા. એ સમયસારમાં. કોઈને જણાતા થતા એ સમયસારમાં. '[કોઈને] અનુભવતા થતા..' એ શાસ્ત્રમાં ભાવ સ્વભાવમાં કારણ થતા થતા. તે ચારિત્ર. કારણના નિયમાં કારણ થયું તે ચારિત્ર એ.

(પા.નં.332) ['આત્ર જ્ઞાનને એ કોઈપણનો વિષયમાં નથી....' ત્યાંથી શરૂ]

- જાણ્યું-દેખ્યું; કારણે, શક્તિ (ક્રિયા) અનંત ગુણોની શક્તિની વ્યક્તતા-કોઈ જે પ્રકાર પરિણામન થયું એ જ કોઈ જેની ક્રિયા એ. પરની ક્રિયા તો કોઈની નથી, પરંતુ દ્રવ્ય-દ્રવ્યાદિના પરિણામ એ ક્રિયા પણ નિર્ણની નથી.
- ત્રણ પ્રકાર એટ કોઈ તો કોઈના નિમાયના પરપદાર્થો જે કોઈના ક્ષેત્રમાં, કોઈના પર્યાયમાં નથી કોઈને કોઈના તર્ક, માંગતા નથી. ત્રણ પ્રકાર: કોઈના પુદ્ગલમાં-ક્ષેત્રમાં રહેતા શરીર, મન, વાણી કોઈને પણ કોઈના તર્ક-માંગતા નથી. બીજા પ્રકાર: કોઈના પર્યાયમાં રહેતા રાગ-દ્વેષ કારણ પર્યાય કોઈને પણ શક્તિક્રિયા દ્વારા તર્કનિ. કોઈ તિર્યંચ દ્રવ્યદૃષ્ટિ દ્વારા જોઈએ તો 'જોયું જ્ઞાન જ્ઞાન જ્ઞાન, કારણે જ્ઞાન કોઈ નિર્ણય ક્રિયા દ્વારા રાગની ક્રિયા તો કોઈની નથી. પણ શાસ્ત્રસ્વરૂપ શું છે? કે જાણવાની-દેખવાની, પ્રકટવાની ક્રિયા પોતાના દ્રવ્યના તર્કે છે.
- જાણવાની, દેખવાની જે ક્રિયા-પરિણામ કેવળ કોણે શું જાણ્યું? કોનું તર્કે થયું છે? ? શાસ્ત્રમાં સિદ્ધાંત એ ત્યાં કોનું તર્કે એ. શક્તિક્રિયા કેવળ તેના ક્ષેત્રે પણ તેનું તર્કે નથી. ત્યારે તર્કે, દ્રવ્યનું તર્કે(થયું) એ તો કોણ એ શું? ? કોણ શાસ્ત્રકારે કારણ

ગુણસ્વરૂપ જાણું છે- એમ દર્શન કિયા જાણે છે.

- કોઈ દાન કરે કારણે જેનું સ્વરૂપ છે, એના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થું તે વિના કારણે કેને જાણો તે.
- એ શાન જેણે છે એટલે એણે જ્ઞાનમાં કાળા વિના જાણી શકીશ કિયાં કાળ?
- જ્ઞાનની પર્યાયમાં જેણે જ્ઞાયકભાવે- કેવળસ્વરૂપે- લોક ગુણાદિને જાણું [તો] જેનું [દ્રવ્યનું] જ્ઞાનમાં છે તેનું જ્ઞાનમાં કાળું [કેવું] નિશ્ચય જ એની શકીશ થઈ. જેના પરદ્રવ્યના જ્ઞાનમાં પણ કાળ પરિણમે નહિ (તો) સ્વદ્રવ્યમાં થઈ શકે કાળ?
- જ્ઞેયના શરીર પ્રમાણે(છે) માટે સ્વભાવ ખોટો છે એમ ન માન. આ અધ્યાત્મના શરીર પ્રમાણે છે પરંતુ એનો સ્વભાવ તો એકાર કરે એવો છે. હું જ્ઞાયક છું, એવાં ગુણનું સ્વરૂપ - નિર્ણય છું.
- જ્ઞાયકભાવમાં રાગના, નિમિત્તના જ્ઞાનનું, રસનું, ગંધનું કે એવું કોઈપણ કરવે આવિત્ત છે. અંદર કોઈપણ કારણનું જોઈએ તેવું કોઈનાં આવિત છે.
- 'સ્વપરને સ્વપરદ્રવ્યનો ઉપયોગ (એટલે સ્વભાવનો પ્રયોગ) એકત્વ કારણે એવાંગોનિત્યે...' સ્વપરને એકરૂપે નિર્ણય કરે સ્વપરને એકરૂપે સ્વીકારે.
- રાગના નિમિત્તથી જ્ઞાન થાય, પરંતુ એની જાણની જાણકી જ્ઞાનમાં, એના સ્વભાવથી જ્ઞાન એનો પ્રયત્ન છે. એવિરોધગુણના દ્રવ્ય ગુણમાં કોઈ છે તે નિમિત્તના સ્વભાવથી જ્ઞાન એનો પ્રયત્ન દ્વારા છે.
- 'અનાકારદ્રવ્યપણાનો એકાંત કરવાથી (એટલે એકાંતરૂપમાં પ્રયત્નની દ્વારાજોનિ જરાપણ એકાંતરૂપ, નિમિત્તરૂપ કરે એકાંતરૂપ થઈ શકી નહિ) શુભ તે અશુભ ફરક પરંપર નિષેધ થઈ.'
- શાસ્ત્રનું તત્ત્વ સાચું છે, પરનું તત્ત્વ સાચું છે, રાગથી-પુણ્યથી ધર્મ થાય - એનો જે અભિપ્રાય, અશ્રદ્ધા કરે એકાંતરૂપ - એ ત્રણેપણાના એકાંત એકાંતમાં લીધે [શુભ તે અશુભ ફરક પરંપર નિષેધ થઈ- નિમિત્ત શુભ તે અશુભ ફરકનિષેધ થઈ એમ.
- એકાંતવાદી: એકાંતમાં એકાંત જોઈએ, દ્રવ્યનો ગુણ, એકાંતનો ગુણ, શુભ એકાંત ગુણ(વિકારને છે).
- (જ્ઞાયક) તને જ્ઞાયક કરવો છે. સ્વભાવમાં નિર્ણય છે તેને પર્યાયમાં નિર્ણય કરવાનો છે.
- (જ્ઞાયક:) 'આ જે એકાંતવાદીઓ છે તે [૧] "હું પરને દઈ શકું છું" એવું પ્રયત્ન છે, [૨] "હું લઈ શકું છું" એવું પ્રયત્ન છે તથા [૩] "હું પરદ્રવ્યને જાણું છું" એવું પ્રયત્ન છે.'
- આ પ્રયત્નની અંતરબુદ્ધિ ખોટી. [૧] હું પરને દઈ શકે ઉપાડું, જૂઠું બોલું કે સત્ય બોલું, ચોરી કરું કે ચોરી ન કરું, શરીરને ઉલ્લંઘન પાડું કે શરીરને નિરોગ રાખું- એવી જેને રુચિ છે- એવા અંતરબુદ્ધિ; [૨] હું લઈ શકું છું, ગ્રહણ કરું- એવી પ્રયત્નની અંતરબુદ્ધિ અને [૩] હું પરદ્રવ્યને જાણું એવી પ્રયત્નની અંતરબુદ્ધિ.
- 'તમને બધાં મુક્ત [૧] આત્માનો અને રાગાદિનો, [૨] આત્માનો અને લઈશકિનો નિર્ણય કરનાર જ્ઞાનનો તથા [૩] આત્માનો અને શેયરૂપ પરદ્રવ્યનો ભેદ ન જાણતો હોય ત્યાં મુક્ત પ્રગટે છે.
તે ત્રણેયનાં આત્માને જાણે [૩૪] નિમિત્તરૂપ છે, [૪] નિમિત્તરૂપ છે,

અને [તે] નિષ્ઠાવાનોનું છે; એમ મારા પ્રભુને પ્રભાવે છે.'

- કેવાદો! તું રાજાઓ, પ્રધાનો, દેશ-દેશનાં રાજાઓ પર પ્રભુ! એ પ્રભાવશાળ છે. દેશનાઓની સામે શિક્ષણનો પ્રભાવશાળ છે. તું એવો ઉદાહરણ રૂપે છે એ રહેવા દે.
- એ ખાતરના સત્યરૂપે મારા છે એ મારા સંસ્કૃતિ-નિષ્ઠાવાન છે.
- 'તે એકબીજાનો જેમને લીધે તે મુક્તિ કરશે છે. તેઓ એકબીજાને સેવાથી બાંધે છે, સેવાથી શુદ્ધ છે અને સેવાથી સંચાલિત છે, તેથી એકબીજાના એકબીજાને સેવાથી નિષ્ઠાવાનોનું ઘર મારા માટે રૂપાંતર તરીકે ઓળખાવા લાગે.'
- આને મુક્ત કરીએ. જેને મુક્તિની મુક્તિનાથી ખાત રહી છે, તેની સંસ્કૃતિનો સેવાસંસ્થાને મારા દોષી લાગે.
- આપણા દુનિયા સિલ્લા છે કે સિલ્લાકુંડ છે. હું તો એનાથી ભિન્ન જાણનાર, દેખનાર, સાંભળનાર છું. એક જ્ઞાન અને શુદ્ધિ એ પ્રકારનો છે કે સેવાનો સંસ્કૃતિમાં રૂપાંતર તરે તે સાહિત્ય-મુક્ત છે.
- તારા તરફથી [પરમાં] તિર્ય લાવે ઘાટ. દેશની સેવા તરું અને પોતાની સેવા તરું એ બંને તરું -તે એ નિષ્ઠાવાનો બાજુને ઉપાડતો છે. પ્રભુ! તારા સંસ્કૃતિમાંથી એ લાવે ઘાટ. કેવાદો! ઉપાધિ તરીકે લાવે, પ્રભુ! કેમકે રાજાને તારું તિર્ય તરજે, એમ તે છે.

(૧) જોડી જોડો :-

અધ્યવસાનનો પ્રકાર	ત્રિ પ્રકારના જીવોનાં અભાવ
1. હું પરને દેહું છું આદિ	A. આત્મા અને ઇન્દ્રિય અચેતનનો પરસ્પર
2. હું નારકી છું આદિ	B. આત્મા અને ત્રિકાલજીવ ભાવો પરસ્પર
3. હું પરને બાંધું છું આદિ	C. આત્મા અને રાગ પરસ્પર
4. હું પરજીવોને મારું છું ઇત્યાદિ અધ્યવસાનભાવો બંધ	A. સ્વ અસ્તિત્વ જ જેનું અસ્તિત્વ છે એવા આત્માનો અને શરીરાદિ એવા ઉપાધિઓનો વિશેષ ભાવાભાવ નથી.
5. હું નારક છું ઇત્યાદિ અધ્યવસાનભાવો બંધ	B. સ્વ અસ્તિત્વ શક્તિ જેની અર્થ ક્રિયા છે એવા આત્મા અને રાગાદિકના ઉદયમાંથી ઉત્પન્ન થનારી ક્રિયાઓનો વિશેષ ભાવાભાવ નથી.
6. એ ઉપરાંત દુઃખી જીવોને છે ઇત્યાદિ અધ્યવસાનભાવો બંધ	C સ્વ અસ્તિત્વ જ જેનો અર્થ ભાવ છે એવા આત્માનો અને ત્રિકાલજીવ નારકાદિભાવોનો વિશેષ ભાવાભાવ નથી.

હું પરજીવોને મારું છું ઇત્યાદિ અધ્યવસાનભાવો બંધને	તે અધ્યવસાન
7. જિનેશ્વરોનું અજ્ઞાન હોવાથી	A. અજ્ઞાન છે
8. જિનેશ્વરોનું અદર્શન હોવાથી	B. મિથ્યાદર્શન છે
9. જિનેશ્વરોનું અનાચરણ હોવાથી	C. અચારિત્ર છે

હું નારક છું ઇત્યાદિ અધ્યવસાનભાવો બંધને	તે અધ્યવસાન
10. જિનેશ્વરોનું અજ્ઞાન હોવાથી	A. અજ્ઞાન છે.
11. જિનેશ્વરોનું અદર્શન (અશ્રદ્ધાન) હોવાથી	B. મિથ્યાદર્શન છે
12. જિનેશ્વરોનું અનાચરણ હોવાથી	C. અચારિત્ર છે.

એ ઉપરાંત જીવોને છે ઇત્યાદિ અધ્યવસાનભાવો બંધને	તે અધ્યવસાન
13. જિનેશ્વરોનું અજ્ઞાન હોવાથી	A. અજ્ઞાન છે
14. જિનેશ્વરોનું અદર્શન (અશ્રદ્ધાન) હોવાથી	B. મિથ્યાદર્શન છે
15. જિનેશ્વરોનું અનાચરણ હોવાથી	C. અચારિત્ર છે

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. આગમની ગાથાઓમાં કહેલા [હું પરજીવોને મારું છું ઇત્યાદિ] ત્રણ પ્રકારના અધ્યવસાનો માટે ક્રમશઃ અજ્ઞાનરૂપ, ક્રમશઃ મિથ્યાદર્શનરૂપ અને ક્રમશઃ અચારિત્રરૂપ હોય છે.

2. પ્રશ્ન પ્રકારના અધ્યયનોનો અભાવ, નિષ્ક્રિયતાનો અને અસ્થિરરૂપ હોય છે.
3. પ્રશ્ન અધ્યયનોનો તારણો શુભ અથવા અશુભ તરીકે ઉપયોગ થાય છે.
4. સાતત્ય અંગે સત્યરૂપ, પ્રમાણરૂપ શબ્દ અર્થ થઈ શકે છે.
5. સાતત્ય અંગે સત્યાસત્યરૂપ, અસત્યરૂપ.
6. અભ્યુત અંગે અયુક્તિજનક, અયોગ્ય.
7. અભ્યુત અંગે અનુમાન, સ્થાપનિક, સંભવ, જેવું તેવ તારણ કરે.
8. વિશેષ અવધિ નિર્ણય નહીં, નક્કી.
9. અનુમાન જ્ઞાનમય છે તેથી સાતત્ય અભ્યુત જ્ઞાન જ તેવું અંગરૂપ છે.
10. દૃષ્ટિ ગુણ અભ્યુત છે, પરંતુ સાપેક્ષ હોય છે.
11. અનુમાની પ્રક્રિયા અને પ્રાગ્નિકમય દ્વારા અંગ્રેજીઓનો વિરોધ જણાવી અને 'અવધિ' તેને જ્ઞાન અને જ્ઞાનપરથી સંબોધન કરે.
12. જેણે જ્ઞાનને પોતાનો જ્ઞાનો તેને જણાવ્યું અનુમાની અભ્યુક્તા થઈ અવધિ નિષ્ક્રિયતા થયું.
13. જણાવ્યું જ્ઞાની છે એમ જ્ઞાનકાર જ્ઞાન જ્ઞાની છે એમ જ્ઞાને છે તેને તેને જ્ઞાનનું અજ્ઞાનપણા - અસ્થિરતા - થાય છે.
14. ત્રુટિયુક્ત નિર્ણયને થતી અનુસારે જ્ઞાનની પોતાની યોગ્યતાને અનુસ્થ જ્ઞાન કહે છે.
15. જ્ઞાનપ્રમાણ અને ત્રુટિપ્રમાણ જ્ઞાન પરથી સંદેહ જણાવો તે અજ્ઞાન છે.

(3) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. અનુસ્થ જ્ઞાન અને સામાન્યતા છે તારણ કે અનુસ્થ જ્ઞાન વિના સ્થપાતા જ નથી.
2. પોતાના સંદ અભ્યુક્ત જ્ઞાનની પ્રક્રિયા જ્યારે તરત જ અનુસ્થ જ્ઞાન જ્યું અંગત પ્રક્રિયા તે નિષ્ક્રિયતા છે
3. જ્ઞાનપ્રમાણનું અવધિ અંગે નિર્ણય કરવા.
4. સંદ અભ્યુક્ત જણાવાર ધિક્કાર તે જ્યું જ્યું અંગ છોડીને દિગ્દર્શનપણ અંગેનો જે વિરોધ દર્શાવે છે તે જ્યું જ્યું, તેઓ તારા છે એમ જ્ઞાનકાર નિષ્ક્રિયતા, નિષ્ક્રિયતા અને નિષ્ક્રિયાત્મક રહેતો છે.
5. દિગ્દર્શનપણ, અદિગ્દર્શનપણ શબ્દોનાં વિરોધમાં કહે.
6. દરેક જ્ઞાન સંદર્ભ સંદેહાનુભવપ્રકારના છે ઈ- એમ અર્થ મૂળગ્રંથમાં થયું છે.
7. દિગ્દર્શનપણ અંગેના દૃષ્ટિકોણથી અર્થ થયું છે તે અનુમાની અંગ જ્ઞાન માટે છે એમ જ્ઞાન અંગે અંગ જ્ઞાન માટે છે અને તે અનુમાન, અભ્યુક્તા અને અસ્થિરતાનું તારણ છે.
8. જ્ઞાનપ્રક્રિયા એ અનુભવની ધારણા પ્રક્રિયા છે.
9. જ્ઞાનપ્રક્રિયામાં ત્રણ જ્ઞાનગુણની પરાધીનતા જ સ્વીકારી થાય છે.
10. જ્ઞાનપ્રક્રિયામાં સંદેહગુણ અથવા થતી અંગત ગુણની પરાધીને જ્ઞાનપ્રક્રિયા થતી છે.

11. અહીં કાનૂનસંદ્રાયાર્થે રીતમાં નાસ્તિક છું તે જેને સ્વધર્મમાં જીવ તે તરફ ઉપાય કરે, જ્યારે કુટુંબીઓર્થે દરક ગામોમાં કાસ્તિક છું તે નાસ્તિકોના જેની સંત ક્રિયા છે તે તરફ ઉપાયો જીવ.

12. અનંતનું જ્ઞાન થાય પછી અનંતનું સ્વરૂપ જ્ઞાન થાય - એમ કહી પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ છું.

13. અનંતનું જ્ઞાન થાય પછી અનંતનું સ્વરૂપ જ્ઞાન થાય - એમ કહી પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ છું.

14. નિશ્ચયનય તે અનંત છે અને એનું જ્ઞાન થયા પછી રાગ છે તેનું જ્ઞાન અનંતનયો થાય છે.

15. 'જ્ઞાન જેની સંત ક્રિયા છે' એવીર એકાંત ગુણની પર્યાય પ્રગટ થઈ છે તેના તે સંતક્રિયા છે, નિરંતક્રિયા નથી.

(૭) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉત્તરો:-

1. 'સત્રક્રિયા અનેકાંત જ્ઞાનજ જેનો સંત ભાગ છે' - એહી દૃષ્ટિના વિષય પરમપારિણામિક-ભાવની વાત કરી છે.

2. 'સત્રક્રિયા અનેકાંત જ્ઞાનજ તેનું સંત ક્રિયા છે' - એહી એકાંત સદ્ભાવની ગુણોના સંતક્રિયા સ્વક્રિયા એટલાની વાત કરી છે.

3. 'એકના સર્વ અન્ય દ્રવ્યભાવોને જુદા એટલાને' - એહી શરીર, કર્મ આદિ અન્ય દ્રવ્યો અને રાગ, પુણ્ય-પાપ આદિ ભાવોને નિજની એટલાની વાત કરી છે.

4. નિશ્ચયનય જ્ઞાન વડે એટલા જાણી શકાય છે - એમ એકિંગ્રાદ્રવ્યના ઉદ્દેશ ઉપરમાં કહ્યું છે.

5- એકિંગ્રાદ્રવ્યના ઉદ્દેશ ઉપરમાં આવે છે તે [આત્મા] પોતાના સ્વભાવથી જણાય એવો પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે.

6. અંતરંગોનિ એટલે સૌભાગ્યનો સૂર્ય, જ્ઞાનનો સૂર્ય, પુણ્ય સૌભાગ્ય પુણ્ય.

7. 'હું ખરેખર દ્રવ્ય છું' એ પ્રકારના સ્વધર્મમાં નિશ્ચયજ્ઞાનનું તારણ છે, 'હું જ્ઞાની છું' એ પ્રકારના સ્વધર્મમાં નિશ્ચયદર્શનનું તારણ છે અને 'હું ખરેખર જ્ઞાન છું' એ પ્રકારના સ્વધર્મમાં નિશ્ચયચારિત્રનું તારણ છે.

ઉત્થાનિકા :- "અધ્યવસાન શબ્દ વારંવાર તેણે કહ્યા છો, તે અધ્યવસાન શું છે? તેનું સ્વરૂપ ગાથાકાર સમજાવતાં કહે છે." એમ પૂછવામાં આવતાં, હવે અધ્યવસાનનું સ્વરૂપ ગાથામાં કહે છે :-

ગાથા :- બુદ્ધિ, મતિ, વ્યવસાય, અધ્યવસાન, વળી વિજ્ઞાન તે
પરિણામ, ચિત્ત તે ભાવ - શબ્દો સર્વ એ એકાર્થ છે. ૨૯૭.

ગાથાર્થ :- બુદ્ધિ, વ્યવસાય, અધ્યવસાન, મતિ, વિજ્ઞાન, ચિત્ત, ભાવ અને પરિણામ-એ બધા એકાર્થ જ છે (-નામ જુદાં છે, અર્થ જુદાં નથી).

સારાંશ :- (ટીકા:) 'સ્વ-પરનો અવિવેક હોય (એટલે સ્વ-પરનું જ્ઞાન ન હોય) ત્યારે જાણવી
(પૃ.નં.૩૩૨) અધ્યવસિતિમાત્ર જ તે અધ્યવસાન છે':

- 'સ્વ-પરનો અવિવેક': આત્મા અને રાગ, આત્મા અને શરીર, આત્મા અને વાણી, આત્મા અને પરદ્રવ્ય [બધાં એકરૂપ ન હોવાં તે]
- રાગને હું કરું છું, શરીરની ક્રિયા મારાથી થાય છે, હું બોલું છું-એવો જે અભિપ્રાય અધ્યવસાય તેને અહીં મિથ્યાત્વનો અધ્યવસાય તરીકે ઓળખાવે છે.
- 'અને તે જ (એટલે જેને અધ્યવસાન કહ્યું તે જ) જ્ઞાનમાત્રપણાથી બુદ્ધિ છે':
- એ અધ્યવસાનને જ જ્ઞાનપણાની અપેક્ષાએ બુદ્ધિ પણ તરીકે ઓળખાવે છે. મિથ્યાબુદ્ધિનું જ્ઞાન છે તેથી તેને બુદ્ધિ તરીકે ઓળખાવે છે. મિથ્યાત્વ, અધ્યવસાનને બુદ્ધિ પણ તરીકે ઓળખાવે છે.
- 'વ્યવસાનમાત્રપણાથી વ્યવસાય છે': (વ્યવસાન એટલે) નિશ્ચય કરવું; હઠીલા હોવું. એવો વ્યવસાય (છે) એને પણ અધ્યવસાય તરીકે ઓળખાવે છે. મિથ્યાબુદ્ધિ વ્યવસાયમાં એને વ્યવસાય તરીકે ઓળખાવે છે.
- ~~[illegible]~~ એ વ્યવસાયનો વ્યવસાય કેવો છે તે કહે? ના. એ વ્યવસાય શું છે એ જાણવા જ નાનું મિથ્યાત્વ છે.
- પ્રભુ! જાણવા ઉપરાંત પણ છે. મિથ્યાબુદ્ધિ રાગવાળી જાણવા કરે છે.
(પૃ.નં.૩૩૩) - 'મનનમાત્રપણાથી મતિ છે-': હું નારકી છું, હું તાર્ય ગોત્ર થઈ છું, હું જૂઠું બોલી શકું છું, આ કુટુંબ મારાં છે-એમ માન્યું તે, જાણ્યું તે-એવી બુદ્ધિને અહીં મનન તરીકે ઓળખાવે છે. મનન નામ મિથ્યાબુદ્ધિનો અધ્યવસાય.
- 'વિજ્ઞાનમાત્રપણાથી વિજ્ઞાન છે,...': વિજ્ઞાન છે તેને અહીં વિજ્ઞાન તરીકે.
- 'ચેતનમાત્રપણાથી ચિત્ત છે': એ મિથ્યાબુદ્ધિને ~~[illegible]~~ ચિત્ત પણ તરીકે ઓળખાવે છે.
- 'ચેતનના ભાવમાત્રપણાથી ભાવ છે': એ મિથ્યાબુદ્ધિ ચેતનનો ભાવ છે કે? એ જડનો ભાવ નથી-એ એનાથી [એને] ભાવ તરીકે ઓળખાવે છે.
- 'ચેતનના પરિણામમાત્રપણાથી પરિણામ છે.': [એને] પરિણામ પણ તરીકે ઓળખાવે છે.
- '(આ રીતે આ બધાય શબ્દો એકાર્થ છે.)': આ બધાય અધ્યવસાનના છે.

---

૧. અધ્યવસિતિ = (એટલે જાણવાની માન્યતાપૂર્વક) પરિણતિ; (નિશ્ચય) નિશ્ચિતિ; (ખોટો) નિશ્ચય હોવો તે
૨. વ્યવસાન = નિશ્ચય કરવું તે; હઠીલા હોવું તે; નિશ્ચય હોવો તે.
૩. મનન = માન્યું તે; જાણ્યું તે.

(ગાથાર્થ:) 'આ જે બુદ્ધિ આદિ આઠ ભાગોને તથા તે ઉપરાંત મોહના કાર્યનો પરિણામ છે.':

શરીરની ક્રિયા હું તથા રાખું છું, મારાં બોલવા રાખું છું, જૂઠ બોલવા રાખું છું, શરીરની-વિષયની સેવા તથા રાખું છું એવો જે પરિણામ છે તે મિથ્યાત્વ (છે), પરંતુ તે છે જીવના પરિણામ, તે જડના પરિણામ નથી.

'જ્યાં બુદ્ધિ સ્વપરનું જ્ઞાન ન હોય ત્યાં બુદ્ધિ જીવને જે પોતાના અને પરના જ્ઞાનના વિપરીત પરિણામ પાડે છે તેને બુદ્ધિ આદિ આઠ ભાગોને તથામાં કહે છે.':

એ જો આઠને કહે. બુદ્ધિ તથા, ચિત્ત તથા, ચિંતન તથા, પરિણામ તથા, મન તથા. પોતાના સ્વરૂપ સિવાય રાગ અને દેહાદિની ક્રિયાને અને પરદ્રવ્યને પોતાના માનવા એવા આ આઠ ભાગ છે. એ મિથ્યાત્વ, પરંતુ તે મિથ્યાત્વને અંતરંગમાં તથા- અંતરબુદ્ધિ તથા આઠ ભાગ ગણ્યા છે.

ગાથા-૨૭૧ : ધર્મચર્ચા

ક્રમ- ૮૮

(૧) જોડી બનાવો :-

	ઉપયોગનો અવિયોગ હોય ત્યારે	
1.	જાણવી અધ્યવસિતિમાત્રને (નિશ્ચય પરિણતિને)	A. અધ્યવસાન છે.
2.	જાણવા બોધિતમાત્રપણાને	B. બુદ્ધિ છે.
3.	જાણવા વ્યવસાયમાત્રપણાને	C. વ્યવસાય છે.
4.	જાણવા મનનમાત્રપણાને	D. મતિ છે.
5.	જાણવા ચિંતાનમાત્રપણાને	E. ચિંતન છે.
6.	જાણવા ચેતનમાત્રપણાને	F. ચિત્ત છે.
7.	જાણવા ચેતનના ભાવમાત્રપણાને	G. ભાવ છે.
8.	જાણવા ચેતનના પરિણામમાત્રપણાને	H. પરિણામ છે.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. અધ્યવસિતિ અર્થાત્ (અર્થમાં જીવની માન્યતાપૂર્વક) પરિણતિ, (નિશ્ચય) નિશ્ચિતિ, (ખોટો) નિશ્ચય હોય છે.
2. વ્યવસાય અર્થાત્ તમામ ભાવો રહેવું તે, ઉદાસી હોવું છે, નિશ્ચય હોય છે.
3. મનનનો અર્થ ચિંતન, ધ્યાન, ભાવનાના અર્થના ધ્યાન ધરવું એ કોમ કરી રહ્યું છે.
4. મનન અર્થાત્ માનવું છે, જાણવું છે.
5. હું મારા હાથને હલાવી શકું છું, પગ-દાંત શકું છું - અર્થમાં મને ઉપયોગનો ક્રિયા અવિયોગ ભાગતો નથી.
6. ઉપરની ફુંગાઈ મારાં એ કોમ માનવું, જાણવું તેની બુદ્ધિને અર્થાત્ મનન થયું છે.
7. અર્થ તેની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે ચિંતન છે અજ્ઞાન છે.
8. આ ગાથા અધ્યવસાન શબ્દના સ્વરૂપનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા માટે લખવામાં આવી છે.

ગાથા-૧૭૩

વિશ્વાસિત:- "અધ્યવસાન ત્યાગવાયોગ્ય છે કેમ કે જેમ સમસ્ત જે પરદ્રવ્યનો ત્યાગ કરાવ્યો છે અને નિશ્ચયનું ગ્રહણ કરાવ્યું છે" - એવો અર્થનું, આગામીની ગાથાની સૂચનારૂપ કાવ્ય કહે છે:-

કળશ:- (હરિગીત)
આ રીત અધ્યવસાન સર્વે ત્યાજ્ય જિનવરે કહ્યાં,
પરદ્રવ્યને પરદ્રવ્ય તો કોઈ કદી ત્યાગ કરે ન;
તો સાધુજનો નિશ્ચયથકી ગ્રહણ નિશ્ચયને કરી,
નિજ જ્ઞાનઘન આત્મા મહીં થઈ સ્થિરતા ધરતા નથી! ૧૭૩.

ટીકાર્થ:- આગાર છે જે સર્વ પરદ્રવ્યોમાં જે અધ્યવસાન ભાવ છે તે બધાય (અધ્યવસાન) જિન ભગવાનોએ પ્રકૃષ્ટ રીતે ત્યાગવાયોગ્ય કહ્યાં છે કેમ કે એમ માનીને કે જીવો છે 'પર જેનો આશ્રય છે એવો પરદ્રવ્ય જ સદાકાળ છોડાવો છે.' તો પછી, આ સત્પુરુષો શું સમસ્ત નિશ્ચયને જ નિશ્ચયપણે અંગીકાર કરીને શુદ્ધ જ્ઞાનઘનરૂપ નિજ મહિમામાં (-આત્મસ્વરૂપમાં) સ્થિરતા કેમ ધરતા નથી?

ટીકાર્થ: • (વિશ્વાસિત:) "અધ્યવસાન ત્યાગવાયોગ્ય કહ્યાં છે": આ આગળ જતાં અધ્યવસાન છે
(પ.ગા.૩૩૩) એ છોડવાયોગ્ય કહ્યાં છે. "તેમ કેમ સમસ્ત છે જે પરદ્રવ્યનો ત્યાગ કરાવ્યો છે.."
• પરની અંતરબુદ્ધિનો ત્યાગ કરાવ્યો છે તેની સાથે પરના આશ્રયે જે કંઈ ભાવ થાય એ પરદ્રવ્યનો પણ પ્રયત્નથી ત્યાગ કરાવ્યો છે, કેમ કે પરદ્રવ્ય પર આશ્રિત દોષોનું કારણ છે. [illegible] તમે અંતરબુદ્ધિ તો પરંતુ પરના આશ્રયે જે કંઈ ભાવ-દયા, દાન, પૂજા, ભક્તિ, વ્રત, તપ, ભક્તિ, વિનય-એ બધા પરદ્રવ્ય પરિણામનો પણ પ્રયત્નથી ત્યાગ કરાવ્યો છે.
• 'એમ નિશ્ચયનું ગ્રહણ કરાવ્યું છે.': મલિનતા, ભાર અશુદ્ધતા પરિણામ પણ પર આશ્રિત છે. [એ] દોષ છે, પૂર્ણ જ્ઞાનદશા ન હોય ત્યાં શુભ ભાવ હોય છે પરંતુ દૃષ્ટિમાં એનો ત્યાગ કરાવ્યો છે અને શ્રીમદ્ભગવત્ જ્ઞાન તે નિશ્ચય તેનો આશ્રય કરાવ્યો છે.
• (ટીકાર્થ:) 'આગાર છે જે સર્વ પરદ્રવ્યોમાં જે અધ્યવસાન ભાવ છે તે બધાય (અધ્યવસાન) જિન ભગવાનોએ પ્રકૃષ્ટ રીતે ત્યાગવાયોગ્ય કહ્યાં છે...':
• તેનો પુરાવા અધ્યવસાય કહ્યાં કેવા છે? [૧] હિંસાદિ તો દૂર રહો, [2] ઈર્યાદિ કારણ કુંભ [3] પરજીવ અને પરપુદ્ગલ મારવા છે - એ આત્મા સિવાય બધા પરદ્રવ્યોમાં અંતરબુદ્ધિ ભાવ તેને છોડાવ્યો છે.
• પરદ્રવ્યની ક્રિયા પરદ્રવ્યને કારણે થાય છે. બધા દ્રવ્યો પરિણામવાળા છે માટે બારે પરિણામ ભાવ થયું છે તેથી - એ તો પરિણામવાળા જ છે.
• 'તેમ કેમ એમ માનીને કીધો કે 'પર જેનો આશ્રય છે એવો પરદ્રવ્ય જ સદાકાળ છોડાવો છે.': અને તો એમાંથી એમ નથી કે કીધો કે આત્મા તો અંતરબુદ્ધિ [છોડાવો] દેવી પરંતુ દયા પરદ્રવ્ય જે છે તેને આશ્રયે થતા ભાવમાં શુભ-અશુભ ભાવ - એ પરદ્રવ્ય છે તેને છોડાવો છે. આ સિદ્ધાંત અંગીકૃત છે.
• સિદ્ધાંતજ્ઞ છે જે નિયમ એની સમક્ષ કોઈ એમ કરે, નિયમને સમજવા માટેકે.
• પ્રવચનસાર ગાથા ૧૦૨: દૃષ્ટ દ્રવ્યની જે સમક્ષે જે પર્યાય ઉત્પન્ન તે સમક્ષે તેની તે નિજ

દુઃખ, નિજ તત્ત્વ છે. એને પરની અપેક્ષા નથી, તેમ તે અવલંબી પણ નથી.

- 'સમયસાર'માં છે કે 'ગાયકે તે દુઃખિ મનુષ્ય!' અંતરમાં જ્ઞાનતત્ત્વે એક સારે મનુષ્યપણું'
- "વ્યવહારનો પર આશ્રય, નિશ્ચય સ્વ આશ્રય"- એ સિદ્ધાંત છે. 'પર-આશ્રય: છે. વ્યવહાર: એવો' એમાં વ્યવહાર છોડાવ્યો છે. જે વ્યવહાર તે ધર્મ નથી.
- પુરુષાર્થસિદ્ધિ ગાથા ૧૦૨: [ચોર-વાત:] જે સમયે જે પર્યાય પેદા થવી હોય તે તેની જન્મક્ષણ. અને બીજા વાત: તે વિકારને તેના ક્રમની અપેક્ષા નથી, કેમકે વિકાર તે સ્વયં છે. તેનુંને તેવું હોય. એ વિકાર જે કાળે થાય છે તેને ક્રમની અપેક્ષા નથી તો પછી નિમિત્તની અપેક્ષા છે એ ક્યાં રહ્યું?
- એક સમયે નિશ્ચયને જ અપેક્ષા નથી છે.
- શાસ્ત્રીજી પણ સાંભળ અપેક્ષાએ રાગ આવે. મુનિને પણ પંચમહાવ્રતના પરિણામ આવે. આવે બધાં તે હેય છે - એ ઉડવાનાં છે.
- પ્રભુ! તું તો જ્ઞાનસ્વરૂપ છો ને! જ્ઞાનસ્વરૂપને પર તો હોય છે જે! રાગ એને શરીર આદિ આખા દુનિયા હોય છે જે! એમાં હોય છે તે મારા છે એમ ક્યાંથી આવ્યું? ઉડ! એ મારી ચીજ નથી. એ એક જ ક્ષણ (ગેર છે).
- એટલે વ્યવહાર અને નિમિત્તની અપેક્ષા છોડાવી અને વ્યવહારની અસ્વીકારતાને છોડાવી છે.
- [એક] ગાડું નથી જે બીજાને સાંભળતું પ્રભુ! એ સિવાય પરદ્રવ્યની અપેક્ષા બુદ્ધિ તે નિષેધાય છે માટે છોડ. ભાઈ, તારો સ્વભાવ તો આનંદ અને જ્ઞાન છે. એમાં પરના આશ્રયની શંકા રાખ, વ્યવહાર એ બંધનું કારણ છે માટે [એમને] દૃષ્ટિમાંથી છોડ.
- દૃષ્ટિને તો પહેલો મુદ્દો. પુણ્ય-દાન તો પછી. દૃષ્ટિના મુદ્દાને સિદ્ધ કરવાં જ્યારે?
- 'તો પછી, એ સત્પુરુષો એક સમયે નિશ્ચયને જ નિરપેક્ષપણે અંગીકાર કરીને શુદ્ધોપયોગ-ઉપયોગરૂપ નિજ સ્વરૂપમાં (એકાગ્રરૂપમાં) સ્થિરતા કેમ કરતા હશે?':
- એક સમકિતી જ્ઞાની, તો સત્પુરુષો અંદરમાં નિરાલંબ કેમ થતા હશે? વ્યવહાર છોડીને તો નિશ્ચયમાં કેમ આવતા હશે?
- એ વ્યવહારની જરૂરિયાત છોડી દે, નિમિત્તની જરૂરિયાત છોડી દે, પ્રભુ!
- (ગાથાર્થ:) 'નિશ્ચયનયથી અન્ય પદાર્થોમાં અંતર્બુદ્ધિરૂપ અધ્યવસાન છોડાવ્યાં છે તેથી એ પરાશ્રિત વ્યવહારજ ઉપાય છોડાવ્યો છે એમ જાણવું.':
- જ્ઞાનવાળે તારા સિવાય જગતના જેટલા ઉદયો(છે) એનાથી અંતર્બુદ્ધિ છોડાવી છે, અંતર્બુદ્ધિ છોડાવી છે. 'નિશ્ચયનયાશ્રિત મુનિવરો પ્રાપ્ત થઈ નિર્વાણને'નો અંતર્ભાવ છે.
- એ તો ઘણા છોડાવી પ્રાપ્તિ અંતરમાંને ગાયત કરે.
- "મારે 'શુદ્ધ જ્ઞાનરૂપ પોતાના અંતરમાં સ્થિરતા રાખવી" એટલે શુદ્ધ નિશ્ચયના ગ્રહણનો ઉપદેશ આચાર્યદેવે કર્યો છે. પણ," જે જ્ઞાનવાળે અધ્યવસાન છોડાવ્યાં છે તો તે સત્પુરુષો નિશ્ચયને નિરપેક્ષપણે અંતર્બુદ્ધિ થઈ સ્વરૂપમાં કેમ લીન કરતા- એ એમને અચરજ છે" એમ લઈને આચાર્યદેવે આશ્ચર્ય જણાવ્યું છે.': અંદરમાં અંતર્બુદ્ધિ છોડાવી છે તો તેને આત્મ અંતરમાં ઠરવું! એમ જ્ઞાનસ્વભાવ સાથે અંતરમાં ઠરે(તો) વ્યવહાર છૂટી જાય છે.
- પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ડૉ. દૃષ્ટાંતોના સાંભળતા પિતાના ઉદ્ગારો માટે જુઓ પાંચ સ્વરૂપ

ફિલ્મ-૧૧૩: ઉપરિયાર

કોડ- ૧૦૨

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) લખો:-

1- હવે પછીની ગાથા "નિશ્ચયકારણિક નુવિયરો પુગલ તે વિભાગી" - એના ઉપોદ્ઘાતરૂપે આ તથ્ય લખાયો છે.

2- અધ્યવસાન ત્યાજ્ય છે તેથી જ્યાં વ્યવહાર પણ ત્યાજ્ય છે અને નિશ્ચય ગ્રાહ્ય ફરમાવાયો છે - એ આ ફિલ્મનું તાત્પર્ય છે.

3. જ્યાં પુરુષના અધ્યવસાનો ત્યાગવાયોગ્ય છે અર્થાત્ આત્મા વિભાવ જીવ પર-વસ્તુની અંતર્વ્યુક્તિ ત્યાગવાયોગ્ય છે.

4. પરની અંતર્વ્યુક્તિ ત્યાગવાયોગ્ય છે તેથી પરના કારણે જે તેણે શુભ કે અશુભ ભાવ થાય છે તે પણ ત્યાગવાયોગ્ય છે.

5. શુભ-અશુભ ભાવો પરકારણ હોવાથી વ્યવહાર છે.

6. શુભ-અશુભ ભાવો ત્યાગવાયોગ્ય છે અર્થાત્ વ્યવહાર ત્યાગવાયોગ્ય છે.

7. પરની અંતર્વ્યુક્તિપૂર્વક થતો જ્યાં વ્યવહાર ત્યાગવાયોગ્ય છે, પરંતુ પરની અંતર્વ્યુક્તિના અભાવમાં થતો પંચમહાવ્રતાદિ વ્યવહાર ત્યાગવાયોગ્ય છે.

8. વ્યવહાર ત્યાગવાયોગ્ય અને નિશ્ચય ગ્રાહ્ય ફરમાવાયો છે.

9. 'બધાય અધ્યવસાનો' આ ત્રણ પ્રકારના અધ્યવસાનોમાં સમાવેશ થાય છે:- (i) હું પરને મારું છું કાર્ય, (ii) હું તારાથી દુઃખી કાર્ય, અને (iii) હું પરને જાણું છું.

10. નિમિત્ત અમુક ભાવોને અંકુશ કરે, પરંતુ નિમિત્તને ભોગવવા જોઈએ.

11. ઉત્પાદને ધ્રુવની પણ અપેક્ષા નહિ તો નિમિત્તની અપેક્ષા છે એમ ક્યાં રહ્યું?

12. સ્વકારણિક તે નિશ્ચય અને પરકારણિક તે વ્યવહાર: નિશ્ચય-વ્યવહારની આ વ્યાખ્યા અહીં વાપરવામાં આવી છે.

13. ગાથા સાથે અંતિમ ફરમાં વ્યવહાર છૂટી જાય છે.

ઉત્થાનિકા :- હવે આ અર્થને ગાથામાં કહે છે :-

ગાથા :- વ્યભિચારભાવ જો હોય જીવ નિશ્ચિત નિશ્ચયથી;
નિશ્ચયકર્માશ્રિત મુનિવરો પ્રાપ્ત કરે નિર્વાણ. ૨૯૨.

ગાથાર્થ :- આ રીતે (પૂર્વોક્ત રીતે) (પરાશ્રિત કર્મો) વ્યભિચારભાવ નિશ્ચયથી જે નિશ્ચિત જીવ; નિશ્ચયકર્મને આશ્રિત મુનિવરો નિર્વાણને પામે છે.

ટીકાર્થ :- (ટીકા:-) 'આત્માશ્રિત (અહિત અને આશ્રિત) નિશ્ચયથી છે' :-

(પ્ર.સં.૩૪૪) • આત્માશ્રિત કેવળ એક જ પદાર્થ છે, બીજાની અપેક્ષા વગર; એવું જે સ્વતંત્ર સ્વરૂપ જીવ દ્રવ્ય જેને આશ્રિત નિશ્ચયથી છે. નિશ્ચયનયથી [એટલે] પરાશ્રિત ભાવ કેવળ જે નિશ્ચય[નય]નો વિષય જે શુદ્ધ સ્વભાવ છે એના આધારને લક્ષ્યીકરણ-જ્ઞાન-આશ્રય કરે મુનિવરો માત્ર શાશ્વત. અહીં જ્ઞાનનો પદાર્થ છે, પરંતુ એ સ્વતંત્ર સ્વભાવ નથી જેને- સ્વતંત્રને- કહી નિશ્ચયનય કહેવામાં આવે છે. એવું દૃષ્ટાન્ત પણ છે.

• પ્રવચનસાર ગાથા ૧૮૮માં કહેલું છે. ત્યાં જ્ઞાનપ્રધાન કથન છે. તેમાં શુદ્ધ દ્રવ્ય નિરૂપણા રૂપ નિશ્ચયનયના કથનની અપેક્ષાએ રાગ અને વિકાર પર્યાયમાં ગણાય છે. પર્યાય કોની છે? ત્યાં શુદ્ધનય નહિ લીધા, [પરંતુ] શુદ્ધ દ્રવ્ય નિરૂપણા રૂપ નિશ્ચયનય અને અશુદ્ધનય રૂપ વ્યભિચારભાવ [કહ્યા છે]. ફરીથી નિમિત્તને ધ્યાન લેતાં કહે છે કે અશુદ્ધનયરૂપ વ્યભિચારભાવનું કથન છે. આ જ્ઞાનપ્રધાન કથનમાં રાગની વ્યાખ્યા કરી.

• ખરેખર તો એ જ્ઞાન જ્ઞાન છે, [પરંતુ] પરને જાણે છે એમ (કહેવું વ્યભિચાર છે), ફરીથી ખરેખર નથી એવું કેવળ પરને નિશ્ચયથી જાણે એમ છે તેવું એને પોતાની પર્યાયમાં નથી પોતાની પર્યાયને માત્ર નિશ્ચયથી જાણે છે.

• નિયમસાર ગાથા ૧૭ માં એવું આવ્યું છે કે જ્ઞાનની પર્યાયનો સ્વ-પર પ્રકાશ સ્વભાવ છે તો જ્ઞાનની પર્યાય સ્વક્ષેત્રને જાણે છે, બધાં નેત્રું ત્યાં નહિ એવું જે પર્યાયમાં પર જણાય છે તે જ પર્યાયમાં એવાં જણાય છે બધાં નેત્રું નહિ ત્યાંથી. એ સ્વપરપ્રકાશ છે તેથી જ્ઞાનની પર્યાય સ્વતંત્ર દ્રવ્યને જાણે છે બધાં નેત્રું નહિ ત્યાં નથી, એવું નહિ પર્યાય એને રાગ હોવાં જોઈએ તે જાણવા બધાં જાણવાનો નથી.

• જેની સત્તામાં 'આ છે' એમ જણાય છે એ એની સત્તા જણાય છે. જ્ઞાનની અવસ્થા સ્વતંત્ર જોવાનું જણાય છે, [પરંતુ] પરવસ્તુ જણાતી નથી, ફરીથી તે એ પરવસ્તુ અને પર્યાય વચ્ચે તો સંબંધ સ્વભાવ છે.

• 'પરાશ્રિત (અહિત પરને આશ્રિત) વ્યભિચારભાવ છે' :- હવે એની સામે લેવાય છે.

• જેટલા દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ એવાદિના પરિણામ જીવમાં થાય છે એ બધા પરાશ્રિત છે, પરાશ્રિત છે તેથી તે વ્યભિચાર છે એવું તેથી તેઓનો વિષય સ્વભાવગત છે એમ એવાં સિદ્ધ થઈ જાય છે.

• એવાં સિવાય પરપદાર્થની ઉત્પત્તિ કરવાની તો તાકાત.. એવાં કાર્ય કરે છે તે એમ પરને આશ્રયે [ધની] ઉત્પત્તિ કરવાના છે તો તું તો એમ કહું છું તે પરાશ્રિત વ્યભિચાર જ કરવાનો છે; તેને તે ઉત્પત્તિ પણ પરને આશ્રયે છે એવું

દયા, દાનાદિ રાગ પણ પરને આશ્રિત છે.

- પરંપરા તો પરથી પોતે વ્યવહાર છે અને ત્રિકાળી નાથ પરંતુ એકત્વપણે નિશ્ચય છે; તેને પરથી કોઈ રાગની ઉત્પત્તિની નાશિયાત છે અને જ્યાંત્ત ત્રિકાળી શુદ્ધ ચૈતન્ય એકત્વપણે છે તે જ નિશ્ચય છે, નિશ્ચયનય છે, તે જ ધર્મ છે. — એમ 'પંચાધ્યાયી'માં કહ્યું છે. 'પરમાર્થ'માં પણ નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગની પરંપરાને વ્યવહાર કહ્યો છે. ત્રિકાળ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ. તેને છે માટે આત્મદ્રવ્યની અપેક્ષાએ તેને વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે.

- વ્યવહારનય પરાશ્રિત છે તેથી એકલા પરથી નહિ, [પરંતુ] પરને આશ્રયે થતા દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા આદિનો શુભભાવ કે અશુભભાવ — એ પરાશ્રિત ભાવને વ્યવહારનયનો આશ્રય છે. એટલે તે પરાશ્રિત જોડાણ ભાવ છે એને વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે.

- નિશ્ચયનય છે એનો જ્ઞાનનો અંશ છે, [પરંતુ] એ સ્વાશ્રિત વસ્તુને જ નિશ્ચયનય કહેવાય છે. જેનો આશ્રય કરવાથી છે તે આખો નિશ્ચયનય કહેવાય છે. ૧૧ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે 'भूदत्थो देसिदो दु सुद्धणओ' — વ્યવહાર અભૂતાર્થ છે અને શુદ્ધનય ભૂતાર્થ છે. દ્રવ્યને મુખ્ય કરીને પર્યાયને ગૌણ કરીને અભૂતાર્થ કહેવાય છે.

- 'ત્યાં, પૂર્વોક્ત રીતે પરાશ્રિત વ્યવહાર અધ્યવસાન (અશુદ્ધ ભાવનાના અને પરના અવલંબની માન્યતાપૂર્વક પરિણામના) ઉત્પન્ન કરવાને જાણે મુનિરાજે તેનો (-અધ્યવસાનનો) નિષેધ કરવા નિશ્ચયનય પર પરંપરા વ્યવહારનયનો જ નિષેધ કરાતો છે, કારણ કે વ્યવહારનયને પણ પરાશ્રિતપણું સમાન જ છે. (-જેમ અધ્યવસાન પરાશ્રિત છે તેમ વ્યવહારનય પણ પરાશ્રિત છે, તેમાં તફાવત નથી.) : લ્યો કે પરાશ્રિત વ્યવહારના ઉપકાર કરીને નિષેધે છે.

[૧] કે પરને રક્ષણ કરી શકું, દુઃખ કરી શકું, જિવાડી શકું, મારી શકું એટલે જે પરદ્રવ્ય સંબંધી અભિપ્રાયનો નિષેધ કરાવે છે એ [૨] પરના આશ્રયને જે વ્યવહાર કહેવ એનો નિષેધ કરાવે છે. દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના પરિણામ એ જાણે વ્યવહાર છે તેનો નિષેધ કરાવે છે.

- જે દ્રવ્ય છે તે બધું એકલે પરથિના તદ્દન ભિન્ન તેવું નિજ ધ્રુવ શાંત જ છે. જ્યારે આત્ત દ્રવ્ય જે એકલા તે બીજા દ્રવ્યની ક્રિયા પણ પરથિ કરી શકે એવા અભિપ્રાયને ફગાવે એનો એણે નિષેધ કર્યો છે, તો એમાં એમ કહીને ધીરેધીરે પરને આશ્રયે જોડાણો વ્યવહાર કહ્યો એનો [પણ] નિષેધ કર્યો છે. જોકે પરાશ્રિત છે, માટે [પરાશ્રિત વ્યવહાર માટે] અભિપ્રાય ન કરે.

- પર સંબંધી અભિપ્રાય એટલે પરને આશ્રયે થતા ભાવ — જોડાણ ઘણાં ગાઢ જ છે. 'જ' લીધું છે. ક્રમબદ્ધ આદરણીય એટલે ક્રમબદ્ધ નિષેધાવાયોગ્ય એમ નહિ.

- પર તરફની ક્રિયાના ભાવની રુચિ છોડી, સ્વ તરફના ભાવની રુચિમાં કામ કરીને પરનો નિષેધ થઈ જાય છે, નિષેધ કરવો પડતો પણ નહિ. રાગના ત્યાગનું કથનનું તો નામમાત્ર છે.

- ચારિત્રનો આશ્રય કરવા માટે પરદ્રવ્યની અભિપ્રાયની અને પરદ્રવ્યના આશ્રયે થતા

વ્યવહાર, તેને છોડાવ્યો છે.

- દિગંબરોના પુત્રો માંહે જે પુત્રો – આત્મવિષયક અને અનાત્મવિષયક વિકલ્પ-પરમાત્મા શું છે એનો વિચાર તે આત્મવિષયક. અનાત્મવિષયમાં છત્રનો વિચાર કેમ છે તો (હું) અને જુદા આત્માનો છત્રીસ રહિત થાઉં, તેથી જુદાપણું થાઉં. જુદા આત્મા પરમાત્મા થાઉં એમાટે પવિત્ર ભાવના તો એ છે – એનો વિચાર દિગંબરોના અનાત્મવિષયમાં છે.

શિ. સંદેહભાવ: આ ભાવના છત્રાવસ્થા છે? પ્ર. ગુરુ ઉત્તર: ઈ ભાવના તો અંદરની અંતરંગભાવની છે. બાકી વિકલ્પ માંહે છે પણ અંતરંગ છે.

- 'અને આ વ્યવહારનય એટલે નિષેધવાચક જ છે; છતાં તે આત્માશ્રિત નિશ્ચયનયનો આશ્રય છત્રનારાઓ જ (છત્રી) જુઠા થાય છે અને પરાશ્રિત વ્યવહારનય તો આશ્રય તો અંતિમે નહિ જુઠા થતો એનો અભાવ પણ છે છે.'

- ભતરાગભાવ ભતરાગ ભાવથી ઉત્પન્ન થાય, એ ભતરાગભાવ પોતા આશ્રયથી ઉત્પન્ન થાય, તિ તે એ સ્વવસ્તુ જ ભતરાગભાવસ્વરૂપ છે. અને પરાશ્રયે તો અંતરો વ્યવહાર જ-રાગ જ થાય છે. વ્યવહાર તો એનો ત્યાં તે આગડ ઉતરીને ખાર ઘાટે તો તેથી ન છે, પરંતુ એ તો જુદો પરાશ્રિત રાગની ક્રિયા છતી. પણ છે એ તે પરદ્રવ્યોનો દુગ્ગઈ-નાશું નહિ એ (તારા પરથી) ઊઠીને મારા ઉપર જશે (તો) રાગ થશે; તેથી તને દુઃખિત [થશે] એવું તે એમાંથી ગતિ નહિ મળે.

- વ્યવહારનો આશ્રય તો અભાવ પણ છે છે, તેમાં તે શું નવું થયું? અભાવ પણ 'ત્ય' શું? [ત્ય] ભાવ પણ છે એને અભાવ પણ છે છે. શેય-ગુરુ-શાસ્ત્રની (શ્રદ્ધા અંદર છી ત) માંથું તાંબા ભાગું ન માને- એવા શ્રદ્ધા છે, પરંતુ એ જુદા પરદ્રવ્યની (શ્રદ્ધા).

- રાગને બચાવે વ્યવહાર તથીએ ત્યારે અમારી મોક્ષમાર્ગની પર્યાયને નિશ્ચય છે; અમારી પર્યાયને બચાવે વ્યવહાર છે ત્યારે દુઃખને નિશ્ચય છે.

- 'અંતિમે નહિ જુઠા થતો' એટલે તેથી કે જુઠા ન થાય, જેનો અંત ભાવ પણ ઘટે નહિ. (ગાથાર્થ) 'આત્માને પરના નિમિત્તથી જે અનંત ભાવો થાય છે તે જુદા વ્યવહાર-નયના વિષય હોવાથી વ્યવહારનય તો પરાશ્રિત છે!...' :

(પૃ.નં.૩૩૫)

- અહીં પર્યાય પોતે વ્યવહાર છે એ વાત ન કરતાં, [પરના આશ્રયે] જે શુભ-અશુભ રાગ થાય છે એને વ્યવહાર તરીકે ઓળખાવ્યો છે. નિશ્ચય વસ્તુ છે તે નિશ્ચય છે અને પર્યાય પોતે છે તે વ્યવહાર છે; તેથી બંને અસ્તિત્વમાં એવાં છે તે પ્રમાણ પ્રત્યક્ષ નથી, પરંતુ નિશ્ચય તે પ્રત્યક્ષ છે છતાં તે તેમાં પર્યાયનો નિષેધ આવે છે. અહીં એ અપેક્ષા નથી કરતા. અહીં તો પરાશ્રિત જે ભાવ થાય તેને વ્યવહારનય તરીકે ઓળખાવ્યો છે-

- 'નિશ્ચયનયાશ્રિત મુનિવરો પ્રાપ્ત તે નિર્વાણને' – એ સિદ્ધાવસ્થાની વાત નહિ, પરંતુ ત્રિકાળી ધ્રુવસ્વભાવનું અવલંબન-આશ્રય તે નિશ્ચયનય. તે એક જ મેળવે છે.

- અને દિવાળીનો દિવસ છે. ભગવાન અને મોક્ષ મહેલાર છે. સોંદમા ગુણસ્થાન ગુણ દેવ અસ્તિક્ષ ભાવ છે તે દિવસભાવ છે, ત્યાં મુક્તિ એટલો વિચાર છે. એ અસ્તિક્ષ ભાવને વ્યવહારમાં નાખ્યો છે, પરંતુ અહીં એ વ્યવહારની વાત અત્યારે નથી.

'અને જે સંત પોતાનો સ્વાભાવિક ભાવ છે તે જ નિશ્ચયનયનો વિષય હોવાથી નિશ્ચયનય સ્વાભાવિક છે.':

- પરિણામ જીવની પર્યાય ત્રિકાળી શાશ્વત સ્વભાવને સ્પર્શ કરનારી તેનો વિષય કરે છે એમ યુક્તિ જ કહેતા સ્વાભાવિક ભાવ છે તે નિશ્ચયનયનો વિષય છે એમ કહેતાં જ પર્યાયનો વિષય સ્વાભાવિકભાવ છે એમ કોણ કરે છે.
- 'પારિણામિક' શબ્દે તો પરમાણુમાં પણ પારિણામિક ભાવ છે, તેથી કહો 'સ્વાભાવિક ભાવ' શાશ્વતભાવ શબ્દ વાપર્યો છે. કોમાં પર્યાય ન કરાય.
- ભવિષ્યનિત્ય પરિણામી ધ્રુવ તેને સમયસારમાં ધ્રુવ. શ્રોતિય સ્વરૂપનો કોણ તેનો સમયસારમાં ધ્રુવ – એ શ્રોતિય [સમયસાર] છે.
- જે પર્યાય ધ્રુવનો કોણ કરી દીધો તે પ્રાભાકરમાં ગયું. દેખે જે પર્યાય સ્વનો કોણ કરે છે એ પર્યાય જ નાશ [પ્રેરણ] કોનો કોણ જે નિશ્ચય છે તે ભાવ વસ્તુ છે.
- શાસ્ત્રધ્યાન સ્થાનમાં પ્રકરણકાર ગાથા ૨૨૨માં કહ્યું તે શાશ્વત અને શાન્ત એની પ્રતીતિ તે સમયસારમાં. શાશ્વત સ્વરૂપ ભાવ અને શાન્ત-અનાકુલ કાર્યનું જે પ્રકાશે શાન્ત છે – એ બેની પ્રતીતિ તેને સમયસારમાં કહ્યું. દ્રવ્યધ્યાન સ્થાનમાં તો એકત્વ ત્રિકાળી શાશ્વતભાવ. એની પર્યાયમાં ધ્રુવ શાન્ત છે પણ, ધ્રુવ તે પર્યાય અંદરમાં વાળી છે. ધ્રુવ શાન્ત તો કોમાં છે ધ્રુવ સ્વભાવ અંદરમાં વાળ્યો છે કોરને એનો વિકાસ સ્વરૂપમાં છે. એકી જે પર્યાયમાં ધ્રુવ પ્રગટ્યું શાન્ત છે એ તિર્યંચ પ્રાપ્ત્યું જ્યું એક ધ્રુવ દેખે તેમાં વિકાસ નહિ.
- 'અંત'નો અર્થ 'ધ્રુવ' અને 'ધ્રુવ'નો અર્થ 'અંત' ત્રિકાળ ઠેકાણે થયો છે. ૭૩મા ગાથામાં 'ધ્રુવ'નો અર્થ 'ધ્રુ' થયો છે.
- જ્ઞાન માં સ્વિત્તા વાળી નિશ્ચયનય કોણ છે તો? કેવળી ધ્રુ, ધ્રુવ ધ્રુ, અંત ધ્રુ – કોનાં સ્વિત્તા. એ સ્વિત્તા કોણનો તેને મળ્યા ધ્રુ? [ગાથા ૧૧૧?] જ્યાંસુધી તેને નિશ્ચયના (સ્વિત્તાના) કોણ ધ્રુવ કોણનો (તેને ધ્રુ?).

ડૉ. કોઠારી: કોણવાળામાં તો કોણ ગયો.

પૂ.ગુરુદેવશ્રી: જે કોણવાળું થાય તેવાય? તે કોણવાળા તો કોણવાળું તેવાય, તેવી તેવાય.

- નિશ્ચયનયનો વિષય ભાગ કોણ. નિર્મળ પર્યાય શું કોણ તે? તે જે સ્વિત્તા નિશ્ચયના કોણ કોણ પ્રગટે પ્રતિભાસમય કોણનાર ધ્રુવ પરિણામિત પરમભાવ તેવું નિર્મળ પરમાણ દ્રવ્ય તે જ હું છું, એમ પર્યાય કહે છે. પર્યાય એમ નક્કી માનતી તે પર્યાય છે.
- શરીરનો જે વિકાસ છે તે અધ્રુવ છે (અને કહો) પરાશ્રિત ત્રિકાળ. અને જે વિકાસ અંદરમાં ગયો, નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપ એ વિકાસ શું છે?–પ્રથમ ધ્રુવ વિકાસ કાળ તો. પછી એની પરિણતિ રહે, પછી સ્વિત્તા કોણ.
- કોણ તે પર્યાય છે, પરંતુ તે પર્યાયનો કોણ કાળ પરંતુ છે તે ત્રિકાળી છે.
- 'અંતરંગભાવ પણ પ્રભાકરનો જ વિષય છે તેથી અંતરંગભાવનો ત્યાગ તે પ્રભાકરનો જ ત્યાગ છે, અને મહેનાની ગાથાઓમાં અંતરંગભાવના ત્યાગનો ઉપદેશ છે તે પ્રભાકરનો જ ત્યાગનો ઉપદેશ છે.'!

હવે શું તે છે? [તે] પર્યાય વ્યવહારનો વિષય છે એમ ન કહો, પરંતુ હું તો શું, પરંતુ મારામાં થાય એવો જે એકત્વ અધ્યવસાય નિશ્ચય એને અહીં વ્યવહારનો વિષય કહ્યો છે. રાગાદિ દયા, દાન તો પરાશ્રિત છે, એ તો વ્યવહાર છે, પરંતુ એની એકત્વબુદ્ધિ એ પણ વ્યવહારનયનો જ વિષય છે.

'સુદૃષ્ટિ તરંગિણી'માં ૨૫ પ્રશ્નની ચર્ચા આવી છે. રાગને દૂર થાય, નિમિત્તને અંદરમાં ઠેષ થાય, એને પર્યાય બગડ પર્યાયને ઠેષ તે, એ અંદરનું નિમિત્ત રાગ જે વ્યવહાર છે તે નિશ્ચય બગડરાગના આધારે તે- એ બધા ચર્ચાઓ છે.

સમ્યગ્દર્શન પણ એ નિર્વિકલ્પ ભાવ છે એને નિર્વિકલ્પ પર્યાયથી જ પ્રગટ થાય. એ એકાંતજ છે. એ અધ્યવસાનનો ત્યાગ કરાવ્યો એ જ વ્યવહારનયનો ત્યાગ કરાવ્યો છે- એમાંથી એ તારવ્યું.

'આ પ્રમાણે નિશ્ચયનયને પ્રધાન કરીને વ્યવહારનયના ત્યાગનો ઉપદેશ કર્યો છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે - જેઓ નિશ્ચયનયના આશ્રયે પ્રવર્તે છે તેઓ જ સમ્યક્ દૂર છે અને જેઓ એકાંતે વ્યવહારનયના જ આશ્રયે પ્રવર્તે છે તેઓ સમ્યક્ થી દૂરવર્તી છે.'

તેનાથી ઉલટા થાય છે માટે નિશ્ચયનયને મુખ્ય કરીને એનો આશ્રય કરવાનો છે અને વ્યવહારનયના ત્યાગનો ઉપદેશ કર્યો છે.

જે પ્રવર્તે છે તે પર્યાય છે, પરંતુ એ ત્રિકાળના આશ્રયે પ્રવર્તે છે. નિર્વિકલ્પ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનની પર્યાય તે વિષય કરવાર અને તેનો વિષય ત્રિકાળી ધ્રુવ [છે]. પર્યાયનો વિષય આનંદ છે, તેથી જ કહ્યું કે જે નિજ પરમાત્મ દ્રવ્ય તે હું છું એમ પર્યાયમાં છે. હું પર્યાય છું એમ તે માનતો નથી. શ્રો.-સંદુભાઈ: પર્યાયમાં જોવા છે એવા એવા એમાં. પૂ. ગુરુદેવશ્રી: જોવા છે એવા એને દેખાય તે એનો જે વિષય થયો છે એવડી એની પર્યાય માત્ર નિર્વિકલ્પ આનંદસ્વરૂપ છે, તે નિર્વિકલ્પ પર્યાયથી જ જણાય એવો છે. [છે.]

નિર્વિકલ્પ પર્યાયથી જણાય ત્યાર પછી નિર્વિકલ્પ પરિણતિ હોય અને સવિકલ્પ પરિણતિ પણ હોય. સવિકલ્પ પરિણતિ હોય ત્યારે સમ્યગ્દર્શન ન હોય એમ નહિ; પરંતુ ઉત્પન્ન થવાના કાળે સવિકલ્પ દશાથી પણ ઉત્પન્ન થાય [અને] નિર્વિકલ્પ દશાથી પણ ઉત્પન્ન થાય એમ નહિ.

વ્યવહારનયથી પણ પ્રગટ થાય અને નિશ્ચયના વિષયથી પણ પ્રગટ થાય, એમ નહિ. વ્યવહારથી પણ દૂરવર્તી છે અને નિશ્ચયથી પણ દૂરવર્તી છે - દૂરવર્તિપણું એમ અને દૂરવર્તિપણું એમ - એમ નહિ.

[જેને] નિશ્ચયનયનો આશ્રય નહિ અને એકલો વ્યવહારનો જ આશ્રય છે એમ એકાંતે વ્યવહારનયના આશ્રયે [નહિ] મુક્તિને પામતા નહિ; પરંતુ નિશ્ચયનયનો આશ્રય [લક્ષ] ત્યાં વ્યવહાર હોય, પ્રવર્તે નહિ ત્યાં, અને એમ પણ હોય તે કે વ્યવહાર નિષેધ છે.

નિશ્ચયના આશ્રય વિના - ત્રિકાળી ધ્રુવના આશ્રય વિના - એકાંતે દયા, દાન તે પુણ્ય, વ્રત અને તપ, પૂજા અને દાન એનાથી કલ્યાણ માને તેઓ 'સમ્યક્ થી દૂરવર્તી નહિ એટલે તે મિથ્યાત્વથી દૂરવર્તી નહિ. મિથ્યાત્વથી દૂરવર્તી તે સમ્યક્ દૂરવર્તી નહિ.

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. નિશ્ચયનય પ્રમાણના દ્વારા કાલ્પિત હોય છે.
2. નિશ્ચયનય ત્રિકાળી જ્ઞાયકભાવને કાલ્પિત કહે છે.
3. નિશ્ચયનય તે ક્રિયાનો પર્યાય છે.
4. નિશ્ચયનય તે જ્ઞાનનો પર્યાય છે.
5. "નિશ્ચયનયાશ્રિત મુનિવરો" - અહીં જે મુનિવરો નિશ્ચયનય કરીને જ્ઞાનની પર્યાયનો આશ્રય કરે છે તેમની વાત કરી છે.
6. ત્રિકાળી જ્ઞાયકભાવ તે નિશ્ચયનયનો વિષય છે.
7. "નિશ્ચયનયાશ્રિત મુનિવરો" એટલે જે મુનિવરો નિશ્ચયનયના વિષય ત્રિકાળી જ્ઞાયકભાવનો આશ્રય કરે છે.
8. આ ગાથામાં દ્રાવ્યપ્રધાન કથન છે.
9. સમયસાર ગાથા ૧૧-માં 'શુદ્ધિદ્રવ્યનિરૂપણા રૂપ નિશ્ચયનયના કથનની અપેક્ષાએ આત્મા અને પર્યાયને ભેળાની પર્યાયમાં" કહ્યો છે.
10. જેની સત્તામાં 'આ [પરવસ્તુ] છે' એમ જણાય છે પણ પરવસ્તુ જણાતી નથી પરંતુ તેના જ્ઞાનની અવસ્થાનું તોડાયેલું જણાય છે.
11. 'હું પરને મારું છું, હું મનુષ્ય છું, હું પરને જાણું છું' આદિ અભિપ્રાય પરને આશ્રયે થાય છે અને એવા વિકારી શુભાશુભ ભાવો સ્વને આશ્રયે થાય છે.
12. ત્રિકાળી જ્ઞાયકવસ્તુ નિશ્ચય છે, પર્યાય માત્ર વ્યવહાર છે.
13. વ્યવહારનય જેમ પરાશ્રિત છે, તેમ વ્યવહારનયને આશ્રિત [વ્યવહારનયના વિષય] શુભ-અશુભ ભાવો પણ પરાશ્રિત છે.
14. ઉદય પરાશ્રિત ભાવોને વ્યવહાર કહેવાય છે.
15. [નિશ્ચય સિવાયના વ્યવહાર ભાવોને વ્યવહારાભાસ કહેવાય છે.]

(2) 1. સમયસાર ગાથા ૧૧ માં દ્રવ્યને મુખ્ય રૂપે નિશ્ચય અને પર્યાયને ગૌણ રૂપે વ્યવહાર કહીને તેને અનુસાર-અભૂતાર્થ કહીને તેનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે.
2. હું પરને મારું કે બચાવું આદિ અભિપ્રાયોમાં પર માટેની અંતર્બુદ્ધિ સહિત પરાશ્રિત [વ્યવહાર] પણું છે અને અણુવ્રત, મહાવ્રત આદિ ભાવોમાં પર માટેની અંતર્બુદ્ધિ રહિત પરાશ્રિત [વ્યવહાર] પણું છે.
3. ઉપરોક્ત પરાશ્રિત [વ્યવહાર] પણું બન્નેમાં સમાન હોવાથી બન્ને પ્રકારના પરાશ્રિત વ્યવહાર ભાવોનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે.
4. પરદ્રવ્યની અંતર્બુદ્ધિ તેમજ પરદ્રવ્યના આશ્રયે થતો વ્યવહાર - એ બન્ને દૂરવર્તી જ સ્વદ્રવ્યનો આશ્રય થાય છે.
5. પરમાત્મા શું છે એ તેનો વિચાર તે અભ્યંતર વિચાર નામનું ધર્મધ્યાન છે.
6. કરવો વિચાર દુઃખરૂપ છે તો બધા વિકલ્પોથી રહિત થઈને, બધા પરમાત્મા વિશે - એનો વિચાર તે આત્મવિચાર નામનું ધર્મધ્યાન છે.

7. આત્મા જાતે કોઈ દેહ-ઇન્દ્રિય-બુદ્ધિની ક્રિયા કર્તા નથી.
8. આત્મા જ માત્ર વ્યવહારનો જ્ઞાતા છે અને આત્મા જ નિશ્ચયનયનો જ્ઞાતા છે.
9. વ્યવહારનયનો જ્ઞાતા આત્મા નહીં પણ જડ છે.
10. નિશ્ચયનયનો જ્ઞાતા પણ આત્મા નહીં પણ જડ છે.
11. શુભ-અશુભ રાગ તે વ્યવહારનયનો વિષય છે અને વ્યવહારનય વિષયી છે, તેમ વિષય અને વિષયીને આધારે શુભ-અશુભ રાગને વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે.
12. રાગને જ્યારે વ્યવહાર કહીએ ત્યારે અરાગી જ્ઞાનીની પર્યાયને નિશ્ચય કહીએ; અરાગી પર્યાયને જ્યારે વ્યવહાર કહીએ ત્યારે ત્રિકાળી દ્રવ્યને નિશ્ચય કહીએ.
13. પ્રમાણ જ્ઞાન છે તટસ્થ તેમાં નિશ્ચય અને વ્યવહાર બન્ને આવે છે; નિશ્ચય જ્ઞાન નહીં તટસ્થ તેમાં આખું દ્રવ્ય આવતું નથી.
14. નિશ્ચય જ્ઞાન છે તટસ્થ તેમાં પર્યાયનો (વ્યવહારનો) નિષેધ આવે છે; પ્રમાણ જ્ઞાન નહીં તટસ્થ તેમાં પર્યાયનો નિષેધ આવતો નથી. નિશ્ચયના આશ્રયથી નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય છે.
15. "નિશ્ચયનયાશ્રિત મુનિવરો" - અહીં Sattvant નિશ્ચયનયની વાત કરી છે.

(3) 1. ઉપરોક્ત ચિત્રમાં નિશ્ચયનયના વિષય ત્રિકાળી ધ્રુવતત્ત્વના આશ્રયથી નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ કહ્યું છે.
2. દૃષ્ટિ પરમાણુમાં પરમ પારિણામિકભાવ હોય છે.
3. પ્રવચનસાર ગાથા ૨૪૨માં જ્ઞાનપ્રધાન ચિત્રમાં [ત્રિકાળી] જ્ઞાયક અને જ્ઞાન [પર્યાય] બંનેની પ્રતીતિને સમ્યગ્દર્શન કહ્યું છે.
4. દૃષ્ટિપ્રધાન ચિત્રમાં કેવળ ત્રિકાળી જ્ઞાયકભાવ દૃષ્ટિનો વિષય બને છે.
5. સમયસાર ગાથા ૧૪૪માં મારા હું કર્તા છું, ભોક્તા છું, એવું આદિ દ્વારા કયા જ્ઞાને નિશ્ચયનયાશ્રિત દૃષ્ટિના વિષયની વાત કરી છે.
6. ગાથા ૧૪૪માં Sattvavaan નિશ્ચયનયની વાત છે. કે નિશ્ચયનયના વિષય બંધ નહીં પરંતુ તેનાં દ્વારા સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે.
7. નિશ્ચયનયનો વિષય તે કારણપરમાત્માનું ધ્યાન કરું ધ્યેય છે.
8. જે સંત નિરાકુલ આનંદ એટલે પ્રત્યક્ષ પ્રતિભાસમય અવિનશ્વર શુદ્ધ પારિણામિક પરમભાવ ઉત્કૃષ્ટ નિજ પરમાત્મ દ્રવ્ય તે હું છું - એ દૃષ્ટિનો વિષય અને ધ્યાનનું ધ્યેય છે. તેના આશ્રયથી નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય છે.
9. રાગથી ધર્મ થાય, એટલે પર્યાય જીવ પર્યાયને તોડે તો, વ્યવહાર(રાગ)એ નિશ્ચય (જ્ઞાનરાગના) થાય એ બંને વિરોધાભાસ છે - એમ યુક્તિ નહીંગણીએ કહ્યું છે.
10. નિશ્ચય (ત્રિકાળી દ્રવ્ય)ના આશ્રય વિના કોઈને વ્યવહાર (ઉપાદાનાદિના રાગ)ને છોડવા માટે એકો તરફી તો છૂટતા નથી કોઈને તે નિષેધાયેલો તો છૂટતા નથી.

પ્રશ્નાર્થ:- શું એ પુરુષ એ જે કાલ્પક કાય પણ વ્યભિચારકર્મનો ત્યાગ કરે કાર્યમ કરે એ? તો ઉત્તર કહે છે:-

ગાથા:- જિણવર કહિયા પુણ, સંજમિણ, ગુત્તિણ વઝી ણય-ણિયમે
ઠિદા ઉણાય કાલ્પક કાય કરણાણી ણિરિયાઈણિ એ. ૨૯૩.

ગાથાર્થ:- જિનવરોએ કહેલા પુણ, સંયમિણ, ગુપ્તિણ, શીલ, નય કરણા ઉણા પણ કાલ્પક કાય કરણાણી અને નિરિયાઈણિ છે.

ટીકાર્થ:- • એ તો કો વ્યભિચારભાવ, નિશ્ચય નહિ; ઉણા કારણે વ્યભિચાર કહેવામાં કાર્યો છે.
(પૃ.નં.334) અને સિદ્ધાંત કો [એ તે] જ્યાં નિશ્ચય હોય ત્યાં વ્યભિચાર હોય. અહીં તો નિશ્ચય એ નહીં; પણ કોઈ પ્રકારે વ્યભિચારપણ એ એમ કહ્યું છે.

• (ટીકા) 'ઠિદા...': અને [કાલ્પક કાય] નિરિયાચણી પણ મંદતા કરે એ અને કષાયની પણ મંદતા એને હોય છે, ઉણા કારણ જ્ઞાન નહિ; તેથી તેને ઉદયિ અને જ્ઞાન નથી, તેથી તેનું ગર્ભ પાતિ કરાવ્યું છે. વ્યભિચારભાવની ટીકામાં છે.

• જેણે કુદેવ-કુગુરુ-કુશાસ્ત્રની શ્રદ્ધાનો ત્યાગ કર્યો હોય અને સુદેવ-સુગુરુ-સુશાસ્ત્રની શ્રદ્ધા એણે હોય કે મારું જ્ઞાન લોકના લાભ શ્રદ્ધા ન કરે; પરંતુ એ તો પરદ્રવ્યની શ્રદ્ધાથી. સુદેવ-સુગુરુ-સુશાસ્ત્રની શ્રદ્ધા કરી એ તેથી તેનું નિરિયાચણ મંદ છે.

• ભાવ રીતે કહીએ તો એને સૂક્ષ્મ નિરિયાચણનો મંદ કરી નાખ્યો છે અને કાયમ સ્વભાવની દૃષ્ટિ ઉદય એણે કરી, અનુભવ ઉદયો એણે તેનો તેને અભાવ છે.

• પુણ્ય કાય તો પણ એને મારે કરેલો અનાદર એ કરે એણે એની ક્રિયા [છે].

• 'અને ણયણ પરિયુઢા...': • જીવરાશિ કહેલા અભાવ, ઉપાદેય, વૃત્તિસંક્ષેપ, રસપરિત્યાગ, વૃત્તિસંક્ષેપ, તપ-તપસ્યા, પ્રતિ-સંલીનતા, ઈન્દ્રિય-દમન, પ્રાણિદયા, વિનય, વૈયાવચ્ચની એણે ક્રિયા સામાન્ય છે. એ વાત નિશ્ચયનયની નહિ. નિશ્ચયનય તો અંતર્દૃષ્ટિને જ જોયે છે.

• અભાવમાં ઉ ઉ જાતિના ઉપવાસ કરે, ઉપાદેયમાં [રસપરિત્યાગમાં] અને અને રસને એણે ગણ રસનો ત્યાગ કરે, [વૃત્તિસંક્ષેપમાં] વૃત્તિકોને ઘટાડી ટૂંકી-સંક્ષેપ-કરી નાખે તે એ અમુક ઘરે જ મારે જવું, અમુક સ્થાન મળે તો લેવા નહિ નહિ કરે, પાંચ ઈન્દ્રિયનું દમન છે, શરીરને વિષય સેવતો નથી - બ્રહ્મચર્યપાલન છે તેથી એણે એણે તપમાં પરિયુઢા કીધો છે. એનો દેવ-ગુરુ અને ધર્મનો વ્યભિચાર વિનય ઘટાડો હોય છે. પણ એ બધી ક્રિયા રાગની છે.

• સ્વજ્ઞાય, શાસ્ત્રોનું અભ્યાસ એણે કરવું જ્ઞાન કરે, કરણો ઈલાજો કરવા કરે, એણે શિષ્ય ગરાજર સ્વાધ્યાય કરે, શાસ્ત્રાભ્યાસ-મનન-શાસ્ત્રોનું અભ્યાસ કરે પરંતુ એ બધો શુભભાવ છે. જ્ઞાન શક્તિ પુણ્યના દૃષ્ટિ અને અનુભવ વિના એ ક્રિયા કરીને વ્યભિચાર એને રંગરાગ અને ગર્ભનું કારણ છે.

• એણે 'પરિયુઢા' શબ્દ નાખ્યો છે. 'પરિ' એટલે સમ્યક્ પ્રકારે જેવાની વ્યભિચારની ઉત્કૃષ્ટતા છે. બારપ્રકારના તપ - એમાં જે ઉ અભ્યંતર તપ છે એ પણ પ્રાયશ્ચિત્ત તપ લેવા છે. ગોમ્મટસારમાં કહ્યું છે - અભ્યંતર [તપ] એ પણ ઉત્કૃષ્ટની જેમ જ અભ્યંતરના પ્રાયશ્ચિત્ત છે.

• 'ણય ગુણિ...': મન, વચન અને કાયાને ગરાજર ગોપવે. અશુભમાં ન જાય છે.

- સમયસારમાં [એવું છે ?]- શુભમાં પ્રવૃત્તિ અને અશુભની નિવૃત્તિ. પરંતુ એ બધો શુભભાવ છે. જેને તેવું છે કે એટલો અભાવ ન થાય એટલે બધા કાળ સ્થિતિ દેખે છે. આખો બધા એવું અનંતવાર થયું છે. આ બધા અનંત વાર બધી ચૌદપૂર્વ ગયો. એ બધા બહારના ત્યાગી તે ક્રિયાના ત્યાગ છે.
- 'અને પાંચ સમિતિ..': એને માટે પાણીનો એક બિંદુ ઉભાળો દેખે તો તે એને જોની એકબાજુ સમિતિ દેખે છે. ઉભાળે નાખે થયું નહિ, થવાનું નહિ, પરંતુ એને માટે થવું તે છે એ એવું અનુમોદન છે. બધ તીર્થમાં એનો ત્યાગ રહેતો નહિ.
- ગાથાર્થમાં 'કર્મ' સંસારના વ્યાપારના બાકી એક પ્રકારના [સંસૃત-વ્યાપારનો] સમાવેશ માટે રાખ્યો છે. દોષ જે જાતિના સંસૃત સાધ્યા છે. [દેહ એક કોળ કોળાનો પુરાવો]
- સંસૃત સાધવા સાર થઈ શકે છે? સાધવા થઈના નહિ. [સંકોચની થયાની નો પુરાવો]
તો એમાં સાધ્યું શું? દોષી કે સંસૃત સાધવાનું. સંસૃત દોષી દીધું.) ^
- આ સમયસારમાં એક મુનિની એક રાખની દશામાં તો એકાંતમાં શરીર અને એક શરીરમાં એકપણા બધ [છે].
'પુરુષે સાવધાની સાધવું,': તેવું પણ પુરાણમાં દુઃખ થાય એમ આત્મદશે, એમ બાંધે છે. આ ગુણિત, સમિતિમાં સાવધાનીપણું એવું એટલે સાધવું એવું
'એટલેકે પાંચ મહાવ્રતરૂપ વ્યવહારચારિત્ર અભાવ બધા તરે છે એવિરતિ પાળે છે; સાધવા તે (અભાવ) નિશ્ચયચારિત્ર (-ચારિત્રરહિત), એટલી એને નિર્વાણ જ છે.':
- એટલેકે પાંચ મહાવ્રત ઉચ્ચાર પાળે. નગ્ન દિગંબર. વસ્ત્રનો એક ટુકડો પણ રાખે નહિ. આવું સાવધાનીપણું (દોષ ઘણાં) એ ચારિત્ર નહિ. એ (અભાવ) નિશ્ચયચારિત્ર છે - નિશ્ચય ચારિત્ર રહિત છે. જે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન સહિત આનંદમાં રમણતા કરે છે તે સહિત વ્યવહાર ચારિત્રવાળો છે.
- આત્મામાં તો દ્રવ્યનો ભાવો છે. આખો બધા એવું અનંતવાર થયું છે, એટલે સમ્યગ્દર્શન સિવાની એ ઉદય સ્થિતિએ સંસારમાં રખડવા માટે છે.
- શ. એકુમાર: સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થવા માટે પ્રથમ વ્યવહાર શું?
પૂ. ગુરુદેવશ્રી: તેવું વ્યવહાર-ફોગટ એટલે જ વાત છે- નિશ્ચય[નો] એનો કારણ થવો.
- એક ભાવાર સંસારમાં ૧૮૦૦૦ ખંડ અને એક ખંડમાં પણ ત્રણ ગાઉના ક્ષેત્રે. એનાથી ઉલટ સૂર્યવાળાં, એકે ઉલટ ઉભાળાં, એકે ઉલટ સમુદાય એવો એવિચાર એવું નું ઠગ અનંત વાર થયું: બાળ્યું, થયું એ એવો બધા એ તેવું વ્યવહાર નહિ તે [-એવિરતા] એનાથી ધાય એમ નહિ.
- એવા વ્યવહારને તો (પુણ્ય ધાય) એટલે પરંતુ એનો જે નિશ્ચય છે તે હું શુદ્ધ છું, અખંડ છું, પરિપૂર્ણ છું, આનંદ છું, અખંડ છું, આનંદ છું - એનો જે નિશ્ચયનો પક્ષ એવો નહિ શું એવું? એટલે ત્યાં શું લાભ થાય?
- એટલેકે સંસૃતનો ઉદ્દેશ બોધ: પોતાના સ્વભાવને જાણવા એનો પ્રયત્ન એ પ્રયત્ન તો બધા છે. એવા શિક્ષાદિક જાણવા એનો એવા છે જ એટલે. ઇન્દ્રિયને જાણવા એનો એટલે, ઇન્દ્રિયને જાણવાનો નહિ, ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષનો વિષય નહિ, એનાથી ઉલટ અનુમાનને જાણવા એનો નહિ, એનો પણ અનુમાન થઈને જાણવા એનો નહિ.

- એટલે સમયની પ્રક્રિયા જે છે એ સ્થિર નથી છે. પ્રક્રિયાની અંદર જીવે આખું પ્રકાશ નાખ્યું છે. જેના નામમાં અનંત નામ, અનંત શાંતિ, અનંત અનંત ગુણોનો સાગર એ પોતાના નિર્વિકલ્પ સ્વભાવથી જણાય એવો છે.
- અહાહા! જ્ઞાન આત્મા જ્ઞાન છે, જ્ઞેયનું સ્વરૂપ છે. આત્માનું નિર્વિકલ્પ ધ્યાન એને નિર્વિકલ્પક જ્ઞાનથી તો ઓળખી શકાય છે. એવો પહેલો શ્રદ્ધાનો વિકલ્પ તો છે, પછી પરાશ્રિત શ્રદ્ધા, હોં! આગળમાં ત્રીજો (૨૬૧) બોલ તો છે. ઉદાહરણમાં છેલ્લું લીધું 'નિજ પ્રાણની પ્રાણ....' - એ દૃષ્ટિ અને પ્રક્રિયા એવા સ્વરૂપનું દૃઢીકરણ થાય.
- 'ત્રિરૂપ તે નિશ્ચયચારિત્રના ત્રિરૂપરૂપ જ્ઞાન શ્રદ્ધાનરૂપ ધ્રુવ છે.' :
- અહીં તો સિદ્ધાંત સિદ્ધ કરવો છે. તત્ત્વનાં જ્ઞાન-શ્રદ્ધાન ત્રિરૂપ અને ચારિત્ર ત્રિરૂપ એવું એક ગુણનું ત્રિરૂપ-ત્રિરૂપપણું. એવોક્તિ પાઠ છે. જ્યાં સમ્યગ્દર્શન અને જ્ઞાન છે ત્યાં નિશ્ચય ચારિત્ર ત્રિરૂપે કાયમ? - એવું સિદ્ધ કરવું છે.
- પ્રશ્ન: 'સર્વ ગુણાંશ તે સમકિત' - એમ તો બોલ ફરમાવ્યો છે.
ઉત્તર: સમ્યગ્દર્શનની પ્રક્રિયા પ્રગટી ત્યારે એ બધા ગુણોનો એક અંશ પ્રગટયો છે એમ કહે પણ સાથે પ્રગટયો એમ લીધું છે. સમ્યગ્દર્શનની પ્રક્રિયા પ્રગટતા સાથે જ એની પ્રક્રિયા પોતાની સ્વતંત્રતાથી પ્રગટી છે.
- દૃષ્ટિ ગુણ એકદેશ છે. 'પંચાધ્યાયી'માં આવે છે કે એક ગુણને બીજો ગુણ વિરોધ નથી, વિરોધ તો વિ. વિરોધ દૃષ્ટિ સ્વતંત્ર છે. દૃષ્ટિ ગુણની શક્તિ સ્વતંત્ર છે. અહીં બધું સિદ્ધ કરવું છે ? આવું આચરણ કરતાં ઘણાં એને નિશ્ચય ચારિત્ર કેમ કહે? કે તેને દર્શન અને જ્ઞાનની શ્રદ્ધાના છે માટે.
- શુભ ભાવમાં શ્રદ્ધાનો અંશ છે એમ કાળું છે તો? તો શુભમાં શ્રદ્ધાનો અંશ જ હોય અને અંશી અશુદ્ધ જ હોય તો અશુદ્ધ ના વેદનને શ્રદ્ધા થાય એમ બને તો. અહીં એ ચારિત્રની તદ્દન અશુદ્ધ જ હોય તો એ અશુદ્ધના વેદનને શ્રદ્ધા ત્રિરૂપ થાય?
- 'દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર': ધર્મ એટલે ચારિત્રનું રૂપ સમ્યગ્દર્શન એ એકદેશે ત્રણ છે.
- (ગાથાર્થ:) 'નિશ્ચય એક જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર ત્રિરૂપ વ્યવહાર ચારિત્ર માટે તો બધા નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન શ્રદ્ધાન વિના તે ચારિત્ર 'સમ્યક્ ચારિત્ર' નામ પામતું નથી;
- [નિશ્ચય એક ચારિત્ર માટે] એ બધા ત્રિરૂપ? સાધકની ભૂમિકા અને પરિપૂર્ણ, પરંતુ આનંદમાં નહિ. ચારિત્ર સમ્યગ્દર્શન વિના હોય નહિ એમ સિદ્ધ કરવું છે. જો સમ્યગ્દર્શન હોય પછી ચારિત્રમાં રમણતારૂપ ચારિત્ર હોય; ત્યારે જ જો આજ દૃષ્ટિમાં કાળ નહિ ? એવા છે, [તો] એમાં રમણતા ક્યાંથી આવે? જો આજ દૃષ્ટિમાં કાળ નહિ ? એની પૂર્ણતા કાળની સાથે છે એને કાયું છે એનું જ્ઞાન થયા વિના એમાં રમણતા કાળે ક્યાંથી? પ્રશ્ન: સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ શું ? ઉત્તર: સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ કારણ-કારણકાર્ય. જ્ઞાનાદિનો કાર્ય તે સમ્યગ્દર્શન. પૂર્વાનંદનો નાથ ત્રિરૂપ પરમાત્મા એ સમ્યગ્દર્શનનું ત્રિરૂપ છે.
- 'સાર તે આત્મા, ત્રિરૂપાદિક અને નિશ્ચયચારિત્ર જ છે.': આવું પાઠમાં છતાં નિર્વિકલ્પ સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનના પોતાના વિના એ ચારિત્ર તે અચારિત્ર અને નિશ્ચય-ચારિત્ર છે.

(૧) સાચું ખોટું (T/F) ગણાવો :-

1. આત્મા જ્ઞાન પણ વ્યવહારનયનો આશ્રય થઈ શકે છે તેનો વિચાર આ ગાથામાં કરવામાં આવ્યો છે.
2. વ્યવહારનયના નામમાત્રને વ્યવહારાભાસ કહે છે.
3. નિશ્ચય સહિતના વ્યવહારને વ્યવહાર કહે છે અને નિશ્ચય વિનાના વ્યવહારને વ્યવહારાભાસ કહે છે.
4. અહીં આત્મા જાણવા વ્યવહારાભાસને માત્ર વિચારરૂપે વ્યવહાર તરીકેમાં આવ્યો છે.
5. આત્માને સમ્યગ્દર્શન હોય શકતું નથી, કેમ તેને સાચા દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુની શ્રદ્ધા પણ હોઈ શકતી નથી.
6. સાચા દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુની શ્રદ્ધા દ્વારા પણ ગુણિત મિથ્યાત્વની પ્રકૃતિ નાશ પામે છે.
7. જેનું ગુણિત મિથ્યાત્વ નાશ પામે છે તેને તત્કાળ જરૂર નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન પ્રગટે છે.
8. ભાવે અનુભૂત ઘટે જ જ્યું, અનુભૂત ભાવ માટે તો જ કોઈ કારણે પ્રગટે વૃત્તિઓને જેમાં ઘટાડી દીધી તથી ભાવવામાં આવે છે તો વૃત્તિઓ પણ થઈ છે.
9. જે જીવ આખો દિવસ વારંવાર ગરાગર સ્વાધ્યાય કરે, શાસ્ત્રોનું જ્ઞાનાભ્યાસ-મનન કરે, ક્રિયા કાંડ કરે તે તેને આત્માની દૃષ્ટિ અને અનુભવ થયા વિના રહે નહિ.
10. અહીં આત્મા જાણવો હોય તો પ્રકારના અજ્ઞાનને નષ્ટ પણ કરીને જ્ઞાન જાણી જ્ઞાન જ અજ્ઞાનના વિષય છે.
11. આત્મા વાર વાગતી ગ્રંથોમાં જ્યાં આકાર જાણ આત્મા જ હોય છે.
12. સંવત ૧૮૬૮ (ઈ.સ.૧૮૧૨)માં [સોળમા 22 વર્ષની વયે] પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી ગાડિયાધારમાં શ્રી ગુલાબા શિક્ષક પાસે સૌભાગ્ય-વ્યાકરણ શ્રી દોઢ મહિના માટે શીખવા હતા.
13. પંચમહાવ્રત, સમિતિ, ગુપ્તિનું પ્રવર્તન માત્ર વિચાર જ્ઞાન શિવાય આત્મા જાણ સમ્યક્-દૃષ્ટિના આત્મામાં 'નિશ્ચારિત્ર' અર્થાત્ નિશ્ચય ચારિત્ર રહેતા છે.
14. મહાવ્રત કાંઈ વ્યવહારથી જ્યાં નહિ મારું હું શુદ્ધ હું, અબદ્ધ હું, પરિપૂર્ણ હું, આનંદ હું - એવા ધ્યાનથી જ આત્માની પ્રાપ્તિ જરૂર થાય છે.
15. આત્મા સ્વ નિર્વિકલ્પ ધ્યાનથી જ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૨) - 1. જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાન ત્રણ છે અને ચારિત્ર ત્રિ છે.
2. સમ્યગ્દર્શન અર્થાત્ શ્રદ્ધા ગુણની નિર્મળ પર્યાય પ્રગટ થવાથી જ્ઞાન અને ગુણોની બીજી નિર્મળ પર્યાય પ્રગટ થાય છે જેને 'સર્વગુણાંશ તે સમકિત' કહેવામાં છે.
3. સમ્યગ્દર્શનની પર્યાય પ્રગટતાની સાથેજ અનંત ગુણની પર્યાય પણ તાની સ્વાભાવિક પ્રગટે છે.
4. દૃષ્ટિ ગુણ અખંડ છે અર્થાત્ દૃષ્ટિ ગુણની વિભાવ શક્તિ સ્વાભાવિક છે.
5. શુભમાં શુદ્ધિનો અંશ છે.
6. જ્ઞાનીનો આશ્રય તે સમ્યગ્દર્શનનું મૂળ છે.

ત્રિગુણાતીત (પૃ.નં. 339)

કળશટીકા : ત્રિગુણાતીત (સુપ્રમાણ)

(આને) સુપ્રમાણ કોને? સુપ્રમાણના જે અર્થ છે. જીવમાંથી સત્યાસત્યનિર્ણય થાય એને પણ એક સુપ્રમાણ છે, [અને] એમાં પૂર્ણ વિજ્ઞાન પ્રગટ થાય અને સુપ્રમાણ ઉપયોગમાં આવે છે. ત્રિગુણાતીતમાં સત્યાસત્યની વાત લખી છે. અહીં વિજ્ઞાન લખ્યું છે.

(દોહરો)

પૂર્ણતા રીતે જે પુરુષ એ મૂર્તિનો આશ્રય કરે,
તેને જ આત્મા એ હૃદયને પાસે ખરે-
ચિત્પુંજના સ્વભાવરૂપ છે જાણવું જેનું અને
આત્યંત શુદ્ધિ પ્રકાશ જેનો સુપ્રમાણ સમાન છે;
આનંદમાં સ્થિત જે રહે સુખીને સદાયે એવું જે
અસ્પષ્ટતિ જેનું રૂપ છે તે અચળ જેની જ્યોતિ છે. ૬.૨૬૮

- [ચિત્ત પિન્ડ તસ્ય ઠેવ] 'પુરુષ મૂર્તિનો આશ્રય કરે..' અગીયારમા ગાથા- 'અદ્વૈત-મસ્તિષ્કો' અર્થાત્ પૂર્ણ આનંદસ્વરૂપ પ્રભુ એનો જે આશ્રય કરે.
- [ચિત્-પિન્ડ-ચન્દ્રિમ-વિલાસિ-વિકાસ-હાસ:] 'ચન્દ્રિમ' ના ઘણા અર્થ થાય છે. ચન્દ્રિમ એટલે નિરાકિ છે, પૂર્ણ છે, પ્રકાશ છે. સૌન્દર્યપિંડનો પ્રકાશ પૂર્ણ થયો. જેનો નિરાકિ સ્વભાવ એવો પ્રગટ થયો કે જેને કોઈ વિઘ્ન આવે નહિ.
- એ એકનું વર્ણન છે. આનું નામ સુપ્રમાણ કહે છે. એ (સૂર્ય) તો બીજાને પ્રકાશક કાય. આ તો કહે છે બીજાને બીજાનો. જેમ તમને ખબર તેમ આત્મા...સ્વરૂપ છે એમાંથી વ્યક્તતામાં આવે છે. જ્ઞાન અને આનંદનો સ્વભાવ વિકાસનો પ્રયત્નમાં છે. (પ્રગટાવું છે.)
- 'નિરાકિ વિકાસતો જે સ્વભાવ તે-રૂપ જેનું જાણવું છે.' હાસ: એટલે જાણવું છે. નિર્વાણનું નિદાન આવે છે. અંતરનો આશ્રય કરતાં જે સૌન્દર્ય આવે છે. (એટલે સૌન્દર્યપુંજનો જે આત્યંત સ્વભાવ થયો તેજ જેનું જ્ઞાન નીકળ્યું છે)
- [શુદ્ધિ-પ્રકાશ-ભર-નિર્ભર-સુપ્રમાણ:] ભગવાન આપણા સૌન્દર્યના પુંજનો ભર છે. આખું ગાડું ભરે એને અહીં તડોપાડતાં ભર કહે છે. 'ભર' અને 'નિર્ભર'- ભરેલો ઘણા અતિશયપણે સ્થિતિ થયેલો. 'અતિશયપણાને લઈને જે સુપ્રમાણ સમાન છે.' એનું નામ સુપ્રમાણ એને એનું વર્ણન છે. જે પ્રવાહ પ્રગટ થયો એ થયો એને તેને અટકાવવાનું ન નહિ. સૌન્દર્ય ધ્રુવ ભગવાન એનું અવલંબન લઈને જે પર્યાય પ્રગટ થઈ, એ ક્રમનો નાશ થાય તો પર્યાયનો નાશ થાય. એટલે જેનો નિદાન પર્યાયમાં પ્રગટ થઈ ગયો છે એનું નામ સુપ્રમાણ છે, એ એનું વર્ણન એનું નામ છે.
- રાગ અને વિકારની અંતરમાં પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થતો, એ રાગાવળી અંતર થતાં પર્યાયમાં સુસ્થિત થઈ ગયો. અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત આનંદ, અનંત વીર્ય એ ચતુષ્ટય છે એનો અનુભવ થયો અને તે ચતુષ્ટય છે તેની વ્યક્તતા પ્રગટ થઈ. સાચા પોખરીનું નિદાન જેમ ખબર તેમ અનંત ગુણની પોખરીનું નિદાન આત્મા એ અનંત ગુણની ખબર થઈ ગઈ એ સુપ્રમાણ, વર્ણન એનું, સુસ્થિત, સ્થાન છે.
- [આનન્દ-સુસ્થિત] 'આનંદમાં સુસ્થિત એવું જેનું સદા અસ્પષ્ટતિ રૂપ છે...' અનંત જ્ઞાન પ્રગટ્યું અને ચિત્પિંડમાં સ્થિર થઈ ગયું, શુદ્ધિ પ્રકાશમાં જ્ઞાન સ્થિર થઈ ગયું અને

આનંદમાં આત્મિક આનંદ લહો. તવે ખાતે નહિ, પાછો પડે નહિ કહો આત્મિક આનંદ પ્રગટ થશે.

[અચાલશ્રૂતિ:] ત્યાં નાટક જોયું છે. જેમાં નાટકનો પ્રસંગ કેદર ટ્રેન નહિ કહોપેર ગયો છે.

'કેવળ જેની જ્યોત છે એવો એ આત્મા ઉદય પામે છે'. પ્રથમ આત્મા અનુભવ સ્વરૂપની દૃષ્ટિ અને અનુભવ થયો એ પછી સ્થિર અને સ્થાપન અને પ્રમાણ છે એને એમાંથી પ્રચારવાળા, દીક્ષા, આનંદ પ્રગટવું એનો અભિપ્રાય સ્વપ્રમાણ એ એ ક્રિયાઓ એ ક્રિયાઓ તેને કાયમને એવો નહિ.

ઉત્થાનિકા: હવે શિષ્ય પૂછે છે કે - તેને અતિચાર આગનું જ્ઞાન તો હોય છે; છતાં તેને અજ્ઞાની કેમ કહ્યો? તેનો ઉત્તર કહે છે :-

ગાથા: મુણિદ ણાણી પુદ્ધારહિદ અત્તાણ જાણ દોસાણં તણે,
પણ્ણા ણાણી પુદ્ધારહિદત્તે પુણ ણ ગુણા ણિ કદે. ૨૯૪

ગાથાર્થ:- મોક્ષને વિષે પ્રીતિનો અભાવ જે તે દોષોને તો જાણે છે, પરંતુ જ્ઞાનને વિષે પ્રીતિના અભાવ તેને દોષોપણે ગુણ કરતું નથી.

ટીકાર્થ: (ઉત્થાનિકા): 'હવે શિષ્ય પૂછે છે' - અજ્ઞાનનું કારણ અને તેનું પરિણામ છે - સંસારરૂપ
(પૃ.નં.૩૩૭) વિના. અને અને અસ્તિ એવા મુક્તિમાં સંપ્રદાનપણું છે. તોપણ પ્રભુ! તમે તેને ચારિત્ર રહિત કહો છો.

- દૃષ્ટ ગુણ અભાવ અને દૃષ્ટ પર્યાય પણ ચેતન અભાવ છે. કોઈ ગુણને જોઈ ગુણનું [તથા કોઈ પર્યાયને જોઈ પર્યાયનું] અભાવપણું અટકે તરીકેપણું નથી. હવે અહીં [નિશ્ચયચારિત્રના તીરોભૂત જ્ઞાન-શ્રદ્ધાનરૂપ શૂન્ય છે એમ] કહેવા કહે છે, કે જોઈ અપેક્ષા છે. એ તો એને નિશ્ચયચારિત્ર પહેલાં જ્ઞાન-શ્રદ્ધાનનું હોવું જોઈએ - એ જ એનું નિષ્ફળ કરવું છે - એ અપેક્ષાએ તીરોભૂત કહ્યું છે.
- 'એવું અતિચાર આગનું જ્ઞાન (હોય) એને તમે તેને અજ્ઞાન કહો' - એમ તમે જે જિજ્ઞાસા કરો તો તેનો ઉત્તર કહીએ છીએ.
- [ટીકા:] 'પ્રથમ તો મોક્ષને જ અભાવ જાણ, (પછી) શ્રદ્ધાનરૂપ આત્માના જ્ઞાનને શૂન્ય કરવાને લીધે...': પૂર્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ તે મોક્ષ છે. તે મોક્ષને જ શ્રદ્ધતો નથી તેને જ્ઞાનને શ્રદ્ધતો નથી કે તો પુણ્ય અને પાપ - દયા દાન વ્રત તપ આદિના પરિણામને શ્રદ્ધે છે. તું જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્મા છું એવી એને શ્રદ્ધા નથી.
- જ્ઞાન કરતાં અંદર વસ્તુનો ચૈતન્યભાવ અખંડપણે જેમ સંભવે એમ જ્ઞાનમય આત્મા. એવા જ્ઞાનમય આત્માનું એને જ્ઞાન નથી, માટે અતિચાર આગ જાણતો હોય.
- ૧૩મી ગાથામાં કહ્યું છે. જેમ નિશ્ચય પ્રમાણથી આત્માનો નિર્ણય કરે; પરંતુ તે આત્મામાં છે નિશ્ચય આદર અને જેમ જ્ઞાન કરવા છે, છતાં આત્માનું જ્ઞાન કરવા માટે તેનું નિર્ણય કરવું પડશે. [જેમ નિશ્ચય પ્રમાણ] એનું પણ જ્ઞાન તે વ્યાવહારિક જ્ઞાન નથી. એ પણ સ્થિતિ છે, એ વ્યાવહારિક નિર્ણય નથી. વ્યાવહારિક નિર્ણય તો એને કહીએ કે એનું જ્ઞાનમય અંદર પોતામાં આવે. એ જ્ઞાન-દૃષ્ટિ એને શ્રદ્ધતો નથી. એ ઘોડાની સ્થિતિ નથી પણ મનમાં ઓઈ-પાંચ ઘોડીની સ્થિતિ છે. એવાને મનો મનની સ્થિતિ છે.
- શ્રદ્ધાજ્ઞાનમય આત્માનું જ્ઞાન - વસ્તુ ત્રિકાળી નિજનું જ્ઞાન. નિમિત્તનું નહિ, રાગનું નહિ, પર્યાયનું નહિ, ગુણ-ગુણી ભેદનું પણ નહિ. શાસ્ત્રનું જ્ઞાન પણ નહિ. શ્રદ્ધાજ્ઞાનમય આત્માને તે શ્રદ્ધતો નથી માટે મોક્ષને પણ તે શ્રદ્ધતો નથી.
- ત્રિકાળ જ્ઞાની એક [આત્મા] એની જાત છે. ગુણ ભેદ (છે).
- 'તે આચારાંગ આદિ અતિચાર અંગરૂપ શ્રુતને (શાસ્ત્રને) જાણતો હોય છતાં, શાસ્ત્ર જાણવાનો જે ગુણ તેના આત્માને લઈને જ્ઞાની નથી.'
- એમ એમ અંગમાં અક્ષર ઉત્કર પડે છે, એમ એમ પદમાં સંયોગ થાય ગાથાઓ રચાય છે. એ શાસ્ત્ર જાણવાનો ગુણ તો આત્મજ્ઞાન થયું એટલે, એનું શાસ્ત્રનું

કે તેવું પણ નહિ.

'જે જિનપ્રણીત જ્ઞાનમય કેવળીનું જ્ઞાન તે શાસ્ત્ર ભણવાનો ગુણ છે, અને તે તો (અર્થાત્ એવું જ્ઞાનસ્વરૂપ તો) જિનપ્રણીત જ્ઞાનને વિષે જ્ઞાન કરો અને આત્મામાં શાસ્ત્ર-ભણતર વડે દૃઢ થાતું નથી (અર્થાત્ શાસ્ત્રભણતર તેને જ્ઞાનસ્વરૂપ દૃઢ થાતું નથી).

જિનના નામ શરીરને જુઓ, વાણીને જુઓ, અંદર પુણ્ય-પાપના ભાવ થાય છે તેનાને જુઓ છે ઇ. અંદર દયા, દાન અને વ્રત, તપ પરિણામ જિન, જિનેશ્વર વીતરાગ પણ છે. ભાઈ, ભાઈને ભણવા પણ અંદર આત્મા છે શું? એનું જ્ઞાન ન થયું તો શાસ્ત્ર ભણવાનો ગુણ એને આવ્યો નથી; તેને એનું પરિણમન થયું નથી.

ચોથાની ટીકા અંદર છે - જ્ઞાન તત્ત્વ. એમાં એક બધું જણાય છે. ઇ જણાય છે એ તો એની પોતાની દશા જણાય છે, ત્રણ ભુવનને તો એ અડતોય નથી. અંદરવાળાને જે ગ્રહણ જ્ઞાનમય છે એને [આત્મામાં] જ્ઞાન તો નથી. એક જિનપ્રણીત જ્ઞાન તત્ત્વ તો એની જ્ઞાન પણ નથી.

'માટે તેને શાસ્ત્ર ભણવાના ગુણનો અભાવ છે; અને તેને જ્ઞાન-જ્ઞાનના અભાવને લીધે તે અજ્ઞાની કહીએ-નથી કહીએ.'

'અજ્ઞાન વિષયક અભિપ્રાય વિના જ્ઞાન ભણવાના, કેળવણી કરી ગુરુ પંડિતને સુખી કરવાના! એમને જણાવવું છે, અને જ્ઞાનને ધીમે પણ અંદર-પાપ રહી ગયો.

અને તે અંતરાય કર્મના ભાવો હોય, મહાપુણ્ય પાપનો હોય, શરીરને આધીન ઇન્દ્રિયજ્ઞાન પાપનો હોય તો પણ અજ્ઞાની છે. ઇ શરીરને વિષય કરે છે તો ઇ શરીરની ક્રિયા મારી થઈ એમ પણ માનતા છે, તેને શરીરને વિષય ન કરતાં તો મેં ન કરેલો, શરીરની ક્રિયા ન થઈ તો મેં ન કરી - એમ પણ માનતા છે.

(ભાવાર્થ:-) 'અંતરમાં વ્યવહાર અંગ ભણે તો પણ તેને શુદ્ધ આત્માનું જ્ઞાન-શ્રદ્ધાન થતું નથી; તેથી તેને શાસ્ત્રના ભણતરે ગુણ ન થયો; અને તેથી તે અજ્ઞાની જ છે.'

નોંધ :- આચારાંગ સૂત્રમાં આવતા શ્લોક વિષે જુઓ પાનું ગાથા-૧૧૭

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. આ ગાથામાં આત્મા જ્ઞાની વાત કરી છે.
2. અધિકાર એટલે જ્ઞાન કરવા છતાં અજ્ઞાની રહેનાર જીવ આત્મા જ હોય છે.
3. આત્મા જીવ જ્ઞાનને જુદું કરે અધિક જ્ઞાનગુણને જુદું કરે.
4. આત્મા જીવ જ્ઞાનને જુદું કરે અધિક જ્ઞાનમય એવા આત્માનું તેને જ્ઞાન અને જુદાપણ કરે.
5. તેથી અધિક પૂર્ણ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ.
6. આત્મા જીવ જ્ઞાનને જુદું કરે કરવા કે તે દ્વારા દ્વારા પુણ્ય પ્રકૃતિના નિમિત્તોને જુદું છે.
7. આત્મા જીવને જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનું જ્ઞાન-જુદાપણ કરે તેને પૂર્ણજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ એવા તેનું ફળ જ્ઞાન-જુદાપણ કરે.
8. દૃષ્ટિ શુદ્ધ અભિપ્રાય છે અધિક દૃષ્ટિ ગુણ જીવ ગુણની અભિવ્યક્તિ થઈ રહે છે.
9. દૃષ્ટિ ગુણ અભિપ્રાય છે અધિક સ્વભાવ છે એટલે તેને જીવ ગુણનું વિકાસપણું કરે.
10. દૃષ્ટિ પર્યાય પણ અભિપ્રાય છે.
11. દૃષ્ટિ ગુણ સ્વભાવ છે તેથી સમ્યગ્દર્શન વિના સમ્યગ્ચારિત્ર હોવામાં વિરોધ કરે.
12. નિશ્ચય ચારિત્ર પહેલાં સમ્યગ્જ્ઞાન-જુદાપણું હોવું જરૂરી છે [એ નિયમ છે].
13. નિર્વિકલ્પ જ્ઞાનમય આત્મા જેને પહેલાં આવ્યો કરે તે અજ્ઞાની છે, તેને તે અધિકાર એવા લાગ્યો હોય.
14. સર્વ શાસ્ત્ર ભણવાનો ગુણ [અધિક ભણવાનું ગાઈને] આત્મજ્ઞાન થયું તે છે.
15. આ ગાથામાં કહેલા આત્મા સિવાયની બાકી બધા જીવને લાગૂ પડતી નથી.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. પહેલા એવા અખાડાઓમાં ૧૮,૦૦૦ મુનિ છે. દૃષ્ટિ પદમાં પણ કે ગણધરા લોકો છે
એક એવા સૂત્રાર્થોમાં નિષ્ણાત બનશે,
બીજા એવા કાર્યોમાં નિષ્ણાત બનશે,
ત્રીજા એવા સંઘમાં નિષ્ણાત બનશે
આમ નિરંતર બનશે લોકો ૧૧ એવા મુનિના સંઘોમાં છે.

ઉત્થાનિકા- જેની શિષ્ય પૂછે છે કે - આત્માએ ધર્મનું જ્ઞાન તો કીધું છે, હવે 'તેને જ્ઞાન નથી' એમ કેમ કહ્યું? તેનો ઉત્તર કહે છે:-

ગાથા:- તે ધર્મને જ્ઞાની, પ્રતીત, રુચિ અને સ્પર્શન કરે,
તે માટે હેતુ ધર્મને, નહિ ફરિસિના હેતુને. ૨૭૫.

ગાથાર્થ:- તે (આત્મા જ) માટે નિમિત્તરૂપ ધર્મને જ જ્ઞાની છે, તેની જ પ્રતીત કરે છે, તેની જ રુચિ કરે છે અને તેને જ સ્પર્શે છે, પરંતુ ફરિસિના નિમિત્તરૂપ ધર્મને નહિ. (ફરિસિના નિમિત્તરૂપ ધર્મને નહિ જ્ઞાની, નહિ તેની પ્રતીત કરતો, નહિ તેની રુચિ કરતો અને નહિ તેને સ્પર્શતો.)

ગાથાર્થ:- • અજ્ઞાની ફરસનું કુળ જે રાગ આદિ તેને માને છે, પરંતુ રાગના કુળ વિનાની માટી આદિ છે એને માનતો નથી. જ્ઞાનચેતના પ્રભુ છે એનો જાણનાર, દેખનાર, જ્ઞાતા છે, [પરંતુ] જ્ઞાન શેય છે, દૃશ્ય છે અને પોતે જ્ઞાતા છે, દ્રષ્ટા છે એમ ન માનતાં ફ્રસ્પર્શ અને ગંધ અને તેવી બાહ્ય-અંગ અભ્યંતર જડ નિત્ય ફરસ્પર્શ સ્વભાવરૂપ વસ્તુને જ્ઞાની છે. ઉપર દાન પુણ્ય પૂજા ફરવાં અને તેવી ફરસ, મહાવ્રત-ઉપવાસાદિ- એમ જ્ઞાની છે કહને ધીરે છે, પરંતુ કોનાથી કોનામાં નિમિત્ત છે એનો એ જાણતો નથી.

(પ્ર.નં.૩૩૬) • શિષ્યનો પ્રશ્ન છે કે આત્મા જુઠને ધર્મની જ્ઞાની તો કીધો છે તો પછી તેને કેમ ન થાય એમ તમે કેમ કહો છો? (જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ)

• જૈન સિદ્ધાંત પ્રક્રિયાનાં અનુભવી ગુણની વ્યાખ્યામાં નિત્ય, કાયમ કહ્યા છે, પરંતુ [નિત્ય, કાયમ] ગુણ નથી, એની પર્યાયની યોગ્યતા છે કે ગુણ કીધો તો ત્રિકાળ રહે અને સિદ્ધોમાં તો સ્વભાવ છે નહિ. એનો અર્થ એ કે નિત્ય જાણે પર્યાયમાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને પામવાની યોગ્યતા છે, [પરંતુ] આત્માને પામવાની યોગ્યતા નથી. [કોઈ જ્યારે, કોઈકવાર] એ પર્યાયની કાર્યકારણ ઉપાય, ગુણની અપેક્ષાએ ન ઉપાય. ગુણ તો નિત્યની રહ્યો.

• સ્વભાવ તો તેની યોગ્યતા છે એ પ્રાપ્ત થઈ જાય પછી સ્વભાવ રહેતું નથી. અહીં પ્રશ્ન છે કે આત્માને ધર્મની જ્ઞાની છે કહ્યા એને જ્ઞાની નથી એમ કેમ કહો છો? તો કહ્યું, એ પર્યાયની વાત આવે છે, ગુણની નહિ.

• (ટીકા:) 'આત્મા જ્ઞાન (પર્યાયમાં) નિત્યફરસ્પર્શસ્વભાવરૂપ વસ્તુને જ્ઞાની છે...'

• અહીં ફરસ્પર્શના ન કહેતાં ફરસ્પર્શસ્વભાવ કહ્યું છે, કારણ કે દયા દાન પુણ્ય કરવાનું કુળ જે [ફરિસિના] દુઃખ, દ્રષ્ટ-શાંત એને કે તેને છે, એને કે જ્ઞાની છે એમ એને દુઃખનું વેદન છે, આનંદનું નહિ.

• 'નિત્ય' નો અર્થ કે નિયમ તેની પર્યાયમાં દ્રષ્ટ-શાંતનું વેદનાનું એને જ્ઞાન છે. તેમાં એને શાંતિ ઉપાય છે, શુભાશુભની મંદતા (ઘટાડો) એને કે તેને એને જ્ઞાની છે.

• દયા-દાનના પરિણામ છે તે ફરસ્પર્શના છે અને તેનું વેદન થયું તે ફરસ્પર્શના છે. ફરસ્પર્શ શબ્દે જડ ફરસની વાત અહીં નથી.

• આત્માએનો તો દૃષ્ટાંત દીધો છે કે આત્માને પણ આવા સ્થિતિ છે તો તમને પણ આવાસ્થિતિમાં અંતરવાર નવમી ગ્રૈવેયક ગયો પરંતુ દયાદાનાદિના

પરિણામ-ક્રિયાના તો ક્રિયા કરતાં જોઈએ છે, એમાં એને ધર્મ નથી પણ અવિરતિને લીધે સ્વરૂપ કેટલા પદ્મ એટલે એની એને ખબર નથી, એટલે પર્યાયમાં જે રાગ, દુઃખ-શાંતિ થાય તેને નિત્ય એટલે ક્રિયા કહે છે.

- 'પરંતુ નિત્યજ્ઞાનચેતનામાત્ર વસ્તુને નહિ જુઓ...':
- નિત્ય એટલે ક્રિયા વસ્તુની વાત નહિ, અહીં પર્યાયની વાત છે. જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા ચૈતન્યમૂર્તિ, તેનું પર્યાયમાં જ્ઞાનનું વેદનું, અનુભવનું, જોયું જે ક્રિયા એને દેખું એટલે તેને એ જુઓ નહિ, તેને એ માનો નહિ. પર્યાયમાં આવું નહિ એટલે માનો નહિ.
- પુણ્ય, બાહ્યક્રિયા, અનુકૂળતા બધાને એ બધો વિકલ્પ છે, રાગ છે, ક્રિયાના છે. ક્રિયા એટલે ક્રિયા, ક્રિયા એટલે જડ એમ નહિ. એ [બધા] વિકારના ક્રિયાની એનના છે.
- એટલે એ જ્ઞાનચેતના જે ત્રિકાળ છે એને પણ એટલે જુઓ-ઉપયોગરૂપ ક્રિયાચેતના છે. એ તો નિત્યચેતના [માત્ર] વસ્તુને નહિ [જુઓ] એટલે શું? તે જે જ્ઞાનસ્વરૂપ જ્ઞાયક આત્મા તેનો જે વિકારો જુઓ ઘણો અને જુઓપયોગરૂપ જે ક્રિયા (પર્યાય) એને ક્રિયાચેતના તરીકે તેને તે અનુભવનો નહિ (એટલે દેખું).
- અહીં તો એટલે ક્રિયાનો અર્થ આત્માનું આનંદ તથા આનંદની વાત એટલે નિત્યજ્ઞાનચેતના [માત્ર] જે વસ્તુ, એનો જે જુઓ વિકારો એટલે જે ક્રિયાચેતના, તેનું દુઃખ જે આનંદ, તેને તે વેદનો નહિ, જુઓ નહિ; એટલે તે એને એ છે નહિ. પર્યાયમાં આવે નો 'એ આનંદસ્વરૂપ છે' તેમ એનું વેદનનું વેદન થાય. વેદન તો પર્યાયમાં છે કે? ધ્રુવનું તો વેદન નહિ.
- આચાર્ય શ્રદ્ધાના કાળમાં ગાથામાં કહ્યું છે- પ્રભુ શાંત સિદ્ધાંત દ્રવ્ય સ્વભાવ છે તેને એ સ્વીકારો નહિ, એટલે નિયમ જુઓ આનંદની પર્યાયને વેદે છે, દ્રવ્યને આશ્રિત થતો નહિ.
- પ્રભુ તુમ જ્ઞાયક શક્તિ, તુમ જ્ઞાન દેખના તો ગાઉ; નિજ સત્તાકો જુઓ અમને પ્રેરણા તો ગાઉ. પ્રભુ! આપની સત્તા નિજ જુઓ એટલે તને તો આપણા દેખો છો; પુણ્ય તો પાપ, શરીર આદિ બધું પર છે એને તને આપણા દેખતા નહિ. જ્ઞાન આપ દેખો [છો] એમ એને દેખીએ ત્યારે આનંદ સંભવે થાય.
- નહિ જુઓ' એટલે તે એની પર્યાયમાં એ આવતું નહિ તો જુઓ શાને? એને ખબર નહિ તે એ તો શાન છે.
- 'ક્રિયા તે તો (આત્મા જાણ) સ્વભાવ (સ્વપરના) સંદેહરહિતને અયોગ્ય છે.'
- તેને વિકારના દુઃખનું જ વેદન છે. વેદનામાં [જે] આવે છે તે દુઃખ એમ [કેમ] જુઓ છે. [શાંતિ શાંતિ શીતળતામાં ઘેરાય જેને પડદા તે છોડીને વાત-] ભાઈ! એ પુણ્યના ક્રિયાનો ઉદય (છે) પરંતુ તારું વેદન પર્યાયમાં રાગ અને વિકાર ઉપર છે, એ વેદન તારું છે, શરીરનું વેદન નહિ. શરીર, ક્રિયા, રાગ એ તો એ આત્માની પર્યાયમાં આવતા નહિ. આત્માની પર્યાયમાં તો એ મને થયું, મને એ થયું, એટલે! હું દુઃખી છું, એટલે જે ક્રિયાનો વિકારી ભાવ એની પર્યાયમાં આવ્યો એને તે જુઓ અને માને છે. તેની પર્યાયમાં દુઃખ અને રાગ અને દુઃખ-શાંતિ તારામાં છે, તારામાં તેની જુઓ ઠરે છે.
- 'સંદેહ (સ્વપરના) સંદેહરહિતને અયોગ્ય છે'- તારું જ્ઞાન અને જ્ઞેય એ દોય એ ભાગ પાડીને બાકી તેમાં ભેદ નહિ. ભેદ પડે ઘાય, તેના ખાડા અને પડી ઘાય. એટલે

ગાથા ૨૫૪ થી ૨૫૬

(ગંદ-૪૧)

ઉત્થાનિકા :- હવે પૂછે છે કે આ અધ્યવસાય અજ્ઞાન કેવી રીતે છે? તેનો ઉત્તર કહે છે :-

ગાથા :-
- જ્યાં ત્વ-દ્વેષે જગ સર્વે દુખિત તેમ સુખી થતા,
  તું ત્વ તો હતો નહિ, તો શું દુખિત-સુખી ત્યાં? ૨૫૪
- જ્યાં ત્વ-દ્વેષે જગ સર્વે દુખિત તેમ સુખી બને,
  તો ત્વ તુજ હતા નહિ, તો દુખિત તેમ ત્યાં તને? ૨૫૫
- જ્યાં ત્વ-દ્વેષે જગ સર્વે દુખિત તેમ સુખી બને,
  તો ત્વ તુજ હતા નહિ, તો સુખિત તેમ ત્યાં તને? ૨૫૬

ગાથાર્થ :-
- જો સર્વ જગત ત્વના દ્વેષથી દુઃખ-સુખ પામે છે, અને હું તેમને ત્વ તો હતો નહિ, તો (હે ભાઈ!) તે તેમને દુઃખ સુખ કેવી રીતે ત્યાં?
- જો સર્વ જગત ત્વના દ્વેષથી દુઃખ-સુખ પામે છે, અને તેઓ તને ત્વ તો હતા નહિ, તો (હે ભાઈ!) તેમનો તને દુઃખ કેવી રીતે ત્યાં?
- જો સર્વ જગત ત્વના દ્વેષથી દુઃખ-સુખ પામે છે, અને તેઓ તને ત્વ તો હતા નહિ, તો (હે ભાઈ!) તેમનો તને સુખ કેવી રીતે ત્યાં?

ટીકાનો ભાવાર્થ :- (દોહા) 'પુદ્ગલ તો, જગતને સુખ-દુઃખ પરસ્પર પોતાના ત્વના દ્વેષથી જ થાય છે,
(પ.ગ.૩૨૦) ત્યારે તે પોતાના ત્વના દ્વેષના અભાવમાં સુખ-દુઃખ થવા કેવી રીતે છે?'

- અહીં તો નિમિત્ત કથન છે. સુખ-દુઃખનો કર્તા જે અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ સંયોગ મળે છે તે કર્મોદયથી છે, પરંતુ સુખ-દુઃખની કલ્પના કરે તો તેનો અભાવ છે. - કલ્પના છે. તત્ત્વે તત્ત્વ તેની [છે] એમાં કોઈ તત્ત્વ ભળતું નથી તે?
- શાતાનો ઉદય હોય તો અનુકૂળ સામગ્રી મળે, અશાતાનો ઉદય હોય તો પ્રતિકૂળતા મળે. જો પોતાના ત્વનો દ્વેષ ન હોય તો અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ [સામગ્રીનું] મળવું કેવી રીતે છે.
- 'વળી પોતાનું ત્વ બીજાને જીવને દઈ શકાતું નથી, ત્યારે તે (પોતાનું ત્વ) પોતાના પરિણામથી જ ઉત્પન્ન થાય છે; માટે તેથી ખરા રીતે જીવને જીવને સુખ-દુઃખ થી શું નહિ.' : પૂર્વે પોતાના પરિણામથી જે ત્વ ઉત્પન્ન કર્યું છે તે ઉદયમાં આવે છે તો અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ (સંયોગ) મળે છે [તેથી] તેથી તું ત્વ તેથી જ આવે છે એમ છે નહિ.
- અહીં સુખ દુઃખની કર્તા સામગ્રી નથી. સુખદુઃખનો સંયોગ, કર્મોદયથી પરિણામમાં સુખ-દુઃખ થાય છે એ વાત અહીં નથી. એના સુખ દુઃખના વેદનની વાત અહીં નથી.
- પરિણામ શુભ કર્યાં તો પુણ્યબંધન થયું તે તો પરમાણુની પર્યાયથી બંધન થયું, પરંતુ એ નિમિત્તથી છે. પોતાના પરિણામથી ત્વ બંધાયા છે, એમ.
- અહીં તેના પરિણામને નિમિત્ત નહીં બનાવને તેણે [ત્વ] બાંધ્યું એમ વ્યવહારથી ઉદયમાં આવ્યું છે અને તેનો ઉદય આવવો તો અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ(સામગ્રી)મળી એ બધા સ્થળ છે; પરંતુ ત્વનો ઉદય નિમિત્ત છે અને સામગ્રીનું મળવું તેના આધીન છે.
- ઉપરભાવ સામગ્રી સાથે પૂર્વના કાળના [સ્થાનાંતર અવસ્થામાં] સંબંધભાવ અંગીકાર કરેલા હતા.
- પોતાના પરિણામથી પૂર્વનો શાતા-અશાતાનો બંધ થયો હતો અને એ શાતા અશાતાનો ઉદય આવ્યો તો પોતાના ત્વથી અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ સામગ્રી મળી.

[પરંતુ] લોકમાં આવા એ પાપ ગણાય નહિ.

- 'તેથી "હું પરજીવોને સુખી-દુઃખી કરું છું અને પરજીવો મને સુખી-દુઃખી કરે છે" એવો અભિપ્રાય ધ્રુવપણે અજ્ઞાન છે.'
- ધ્રુવ એટલે નિશ્ચય. ધ્રુવ એટલે સ્થિતિ એ નહિ.
- એટલે તેરાપંથ [કાચાર્ય તુલસી]ની જેમ નહિ કે પરજીવને જિવાડે તો પાછળથી રહેતા હશે - જળને રહેતા હશે [માટે પરની દયાનો ભાવ તે પાપ છે]. એ તે એમાં ગાર શું?
- (ભાવાર્થ) 'જગતનો જેટલો આશય હોય તે કાર્ય પ્રમાણે જગતમાં તેટલો ફળદાન હોય તો તે કાર્ય એકાન્ત છે. માટે, સર્વજીવો પોતપોતાના કર્મના ઉદયથી સુખ-દુઃખ પામે છે ત્યાં એમ માનવું કે "હું પરને સુખ-દુઃખ કરું છું અને પર મને સુખ-દુઃખ કરે છે" તે એકાન્ત છે. નિમિત્તનૈમિત્તિક ભાવના આશ્રયે (નિયત નિયમ) સુખ-દુઃખનો ફળાર કહેવો તે વ્યવહાર છે; તે નિશ્ચયની દૃષ્ટિમાં ગૌણ છે.'
- મારા અભિપ્રાયમાં છે તે અનુસાર થઈ શકતું નહિ [માટે] તારી માન્યતા એકાન્ત છે. સર્વજીવો પોતપોતાના કર્મના ઉદયથી સુખ દુઃખ પામે છે ત્યાં એમ માનવું કે 'હું પરને સુખ દુઃખ કરું છું અને પર મને સુખ-દુઃખ કરે છે' તે મિથ્યાત્વ છે, મહા પાપ છે, મહા એકાન્ત મિથ્યાત્વનું પાપ છે. એકાન્ત ગોઠવણમાં આત્માનો દોષ છે અને એ માન્યતા મિથ્યાત્વનો દોષ છે.

HB - ભાઈએ તે અનેકાનુબંધનું એવું કહ્યું છે કે એકનો (પણ) નાશ છે તો અનંતનો નાશ છે માટે અનેકાનુબંધ છે. પરંપરા તો મિથ્યાત્વ તે અનંત છે અને અનંત મિથ્યાત્વની સાથે જ થાય છે તેનું નામ અનેકાનુબંધ કહે છે. અભિપ્રાયમાં મિથ્યાત્વનું અનંત છે, એની સાથે થાય થાય તે અનેકાનુબંધ છે. અને એક પરમાણુની ક્રિયાનો પણ નાશ નહિ, હું તો જાણતા હું તો આખા જગતનો જાણતા છે. નિશ્ચાદૃષ્ટિ જાવ એક-બે જણને કહ્યું કે મારું-એનો અભિપ્રાય રાખે છે તો એ આખા જગતને જિવાડું, ભરાવું એમ તેનો અભિપ્રાય છે.
- જ્ઞાનીને રાગનું પરિણામન છે પરંતુ એ મારું કાર્ય ચલાવી નહિ, મારી અવસ્થાથી પરિણામન છે. એ દુનિયાની તેવી અવસ્થાનો નાશ નહિ. એવા અવસ્થાદૃષ્ટિમાં નાશ છે.
- વ્યવહારથી તેવામાં આવે કે એનો નાશ થશે, [પરંતુ] એ નિયમનું ફળ છે. પરમાર્થથી એમ છે નહિ.

ગાથા ૨૫૪ થી ૨૫૬ : વિચારણા

(૧) જોડી જોડો :-

	ગાથા	વિકલ્પો
1.	ગાથા ૨૪૭	A. 'હું પરજીવોને મારું છું'-એ અધ્યવસાય તે આશ્રવ છે.
2	ગાથા ૨૪૬, ૨૪૮	B. જીવનું મરણ આયુષ્યના ઉદયને આધીન છે, માટે ઉપરોક્ત અધ્યવસાય આશ્રવ છે.
3	ગાથા ૨૫૦	C. 'હું પરજીવોને જીવાડું છું'-એ અધ્યવસાય તે આશ્રવ છે.
૪	ગાથા ૨૫૧, ૨૫૨	D. જીવનું જીવન આયુષ્યના ઉદયને જ આધીન છે, માટે ઉપરોક્ત અધ્યવસાય આશ્રવ છે.
૫	ગાથા ૨૫૩	E. 'હું પરજીવોને સુખી દુઃખી કરું છું'- એવો અધ્યવસાય તે આશ્રવ છે.
૬	ગાથા ૨૫૪-૨૫૬	F. જીવોને સુખ દુઃખ પોતાના (શાતા-અશાતા) કર્મના ઉદયને જ આધીન છે, માટે ઉપરોક્ત અધ્યવસાય તે આશ્રવ છે.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. જીવ 'સુખી થાય અથવા દુઃખી થાય' તો અશુભના પરિણામમાં સુખ અથવા દુઃખનું વેદન થાય'- એમ થાય છે.
2. જીવ 'સુખી થાય અથવા દુઃખી થાય' તો અશુભ અનુકૂળ અથવા પ્રતિકૂળ સંયોગો અથવા સામગ્રી મળતી- એમ થાય છે.
3. અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ સામગ્રી મળવાથી પોતાને સુખ કે દુઃખી માનવો તે અજ્ઞાનીનો અભિપ્રાય છે.
4. મારા પૂર્વના પરિણામના નિમિત્તે શાતા-અશાતા કર્મનો ઉદય તેના પોતાના ઉપાદાનથી થયો તેમ જેના ઉદયના નિમિત્તે અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ સામગ્રી તેના પોતાના ઉપાદાનથી મારે મળી છે.
5. 'હું પરજીવોને સુખી-દુઃખી કરું છું' એવો અધ્યવસાય દુઃખપણે અશ્રવ છે'- આ કથનમાં 'દુઃખ' શબ્દનો અર્થ કિંચિત્ દુઃખ આવવા થાય છે.
6. ઉપરોક્ત કથનમાં 'દુઃખ' શબ્દનો અર્થ 'વિકલ્પ' અથવા 'વિકિરણ' થાય છે.
7. જો કોઈ જીવ પરજીવને જિવાડે અને તે પરજીવ ત્યાર પછી કોઈની હિંસા કરે તો જિવાડનારને તેનું પાપ લાગે, માટે પરની દયાનો ભાવ તે પાપ છે. (કાયાર્થી મુમક્ષુ)
8. 'હું પરને સુખી-દુઃખી કરું' એવો અધ્યવસાય એ અજ્ઞાનનો દોષ છે અને અજ્ઞાન એટલું એ વિકારનો દોષ છે.
9. જે પોતાને જ્ઞાનનો કર્તા માને છે, તે [તેના અભિપ્રાયમાં] અજ્ઞાનનો કર્તા થાય છે.
10. જે પોતાને સર્વ પરમાણુની ક્રિયાનો પણ કર્તા માને છે તે એકના જ્ઞાનનો કર્તા છે.
11. વિકાર અજ્ઞાન છે, તેથી તેના કારણે બંધાયેલા કર્મને અજ્ઞાનુબંધી કર્મ કહે છે.

ગાથા-૧૫૮

ઉત્થાનિકા:- હવે એ અર્થનું સમર્થન કરવા કહે છે:-

ગાથા:- (હરિગીત) આ જગતના સર્વે જનો નિજ નિજ ઉદયગત મિલે,
પામે સદા જીવન-મરણ, સુખ-દુઃખ સઘળું નિયમથી;
તેહ પુરુષ તણાં જીવન જે મરણ, દુઃખ-સુખ તણાં,
ત્યમ માનવું અજ્ઞાન છે, જિનવર તણું છે વચન આ. ૧૫૮.

ભાવાર્થ:- આ જગતમાં જીવોને મરણ, જીવન, દુઃખ, સુખ-ઉદયને અનુસરે નિયમથી (-avashyam) પોતાના નિજ ઉદયથી થાય છે; 'તેઓને પુરુષ તેઓના મરણ, જીવન, દુઃખ, સુખ કરે છે' આમ જે માનવું તે તો અજ્ઞાન છે.

સારાંશ: (ભાવાર્થ:) 'આ જગતમાં જીવોને મરણ, જીવન, દુઃખ, સુખ- ઉદયને અનુસરે નિયમથી
(પ.નં.૩૨૭) (-avashyam) પોતાના નિજ ઉદયથી થાય છે;

- પ્રાણીનું જીવન પોતાના ત્રૈકાલિક છે. તેનું મરણ ત્રૈકાલિક આયુષ્યથી છે, એને સુખદુઃખ પણ તેના ત્રૈકાલિક તથા આનુકૂલ્ય-પ્રતિકૂલ્ય સંયોગ મળે છે.
- 'તેઓને પુરુષ તેઓના મરણ, જીવન, દુઃખ, સુખ કરે છે" આમ જે માનવું તે તો અજ્ઞાન છે.':
- અહીં તેઓને પ્રાણ કરે છે કે હું એને જિવાડું છું, હું મારું છું, હું આનુકૂલ્ય સંયોગ આપું છું, હું પ્રતિકૂલ સંયોગ આપું છું - એવાં માનવાં તો મિથ્યાત્વ છે, વિપરીત દૃષ્ટિ છે.

ગાથા-૧૬૯

ઉત્થાનિકા:- 'ફરી, આ જ અર્થને દૃઢ કરતું અને આગળના વિષયની સૂચનારૂપ કથન હવે કહે છે.'

ગાથા:- (હરિગીત) પૂર્વોક્ત આ આત્માને પામી પુરુષ જે જાણતા,
તિષ પુરુષ કરતા જાણવા જે જગના સુખ-દુઃખ તિહના;
'પરને કરું હું'-ગ્રહણ એ કરણ વાંછા કરે,
અજ્ઞાની વિષયા દૃષ્ટિ એ નિજ આત્મના ઘાત ખરે! ગા. ૧૬૯

સંસ્કૃતટીકા:- આ (પૂર્વે કહેલ જાણવારૂપ) આત્માને પામીને જે પુરુષો પરથી પરના જીવન, જાણવા, દુઃખ, સુખ હોય છે એવી માને છે, તે પુરુષો- જેઓ એ રીતે અંતરંગરૂપથી ક્રિયા કરવાના ઇચ્છક છે (અર્થાત્ "હું આ ક્રિયાને કરું છું" એવા અંતરંગરૂપ રૂપથી જેઓ ક્રિયા કરવાની- મારવા-બચાવવાની, સુખ-દુઃખ કરવાની-વાંછા કરનાર છે) તેઓ- નિયમથી મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, પોતાના આત્માનો ઘાત કરનારા છે.

ટીકાર્થ (ગુ.ગ. 329) - (સંસ્કૃતટીકા:) 'આ (પૂર્વે કહેલ જાણવારૂપ) આત્માને પામીને જે પુરુષો પરથી પરના જીવન, જાણવા, દુઃખ, સુખ હોય છે એવી માને છે, ...'

- પરના જીવન, મરણ કરે શાતાને દેવા (કરવા) માને છે તો અંતર છે.
- ક્રિયાવાળા આત્મા જાણ કરવાની વાંછા છે, તે કરવા આત્મા જાણ અને જાણવા વાંછા રાખવી એ જ અંતર છે તેની તો દૃષ્ટિ નથી.
- 'તે પુરુષો-જે જેઓ એ રીતે અંતરંગરૂપથી ક્રિયા કરવાના ઇચ્છક છે (અર્થાત્ "હું આ ક્રિયાને કરું છું" એવા અંતરંગરૂપ રૂપથી જેઓ કરવાની- મારવા- બચાવવાની, સુખ-દુઃખ કરવાની-વાંછા કરનાર છે) તેઓ- નિયમથી મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, પોતાના આત્માનો ઘાત કરનારા છે.'!
- એ કરવા અંતરંગ ક્રિયા પરને મેં બચાવ્યો, મારાં એ ક્રિયા (મેં કર્યું)-એ અંતર છે. [આત્મા પરેપર] એ ક્રિયા કરી શાતા દેવી. મેં તેને આત્મજ્ઞાન આપ્યું તો જાણ્યો, બહારમાં માણસ પડી ગયો, તેને મેં હાથે ઊભો તો જાણવાનો. શું કરે છે? તેનું આયુષ્ય હતું તો બચે છે.
- રાગ કરે છે અને માને છે કે હું પુણ્ય કરું છું, મને ધર્મ થાય છે, એ રાગ મારું કર્તવ્ય છે (એ જાણવાનો) પ્રભુ! તારો આત્મા દુઃખી છે: તું અજ્ઞાન કરે છે.
- જેમ સંસારની સ્થિતિ છે ત્યાં 'ભગવાન તેવો જાણ-દીકરી જાણ તેનું નામ જ્યાં છે.
- [૧૮૮૦ માં પૂ. ગુરુદેવશ્રીએ કહ્યું કે] રામજીભાઈ મારા વતીક દાદા. ૩૫ વર્ષ પહેલાં પાંચ તોલાના ૨૦૦ રૂપિયા લીધા દાદા.
- જગતના સ્થિતિમાં ક્રિયાને કરનારરૂપે જુઓ છે. કોઈનો દીકરો ખાધાજ કરે. જાણવાને સંયોગ રહેવા, બાકીને બચાવવા એને દેખે પરિણામ રહેવા સિવાય છે.
- [ચરિત્રમાં કરવા પાપથી કરેલ કરાવતા લિખે] રામજીભાઈ: એનું પુરુષાર્થ કાંઈ કાંઈ પૂ.ગુરુદેવશ્રી! આ સંસારના કરવા તે પુરુષાર્થ છે. 'મોતનું રૂપ આયુષ્ય, સિદ્ધિ સંસારના પદ મારો'- મારી અજ્ઞાન અંદર સિદ્ધિસ્વરૂપ જાગવાના છે. તેનું સંસાર કરવું અને પુણ્ય કરવા એ સંસારનું પુરુષાર્થ છે.
- 'કરે કરવા તો જે કરવારા- એ જ્ઞાન મિથ્યાદૃષ્ટિ [પોતાને] કરતો [કરતો] કહેવાય છે.
'એ જાણે તો જાણનારા- જાણીએ એ જાણે છે તે [જે] ધ્યાન છે, [તેનો] કહેવાનું કર્તા કહે.

આત્મા દાતા-દ્રષ્ટા છે, જ્ઞાન અને આનંદનો નાથ છે. તેને પકડો
તો માને છે કે આત્માનો ધ્યાન થઈ છે. ડૉક્ટર દ્રષ્ટા કરે [પરંતુ]
ડૉક્ટરનું કામ [તો] માને છે; એ આખ્યાન થઈ છે

- તારું સ્વરૂપ તો પ્રભુ જ્ઞાન અને આનંદ છે. જે પરવાનગી તે રોગ છે એને તું જાણ છો.
એ તારું તત્ત્વ છે એમ નક્કી તો [જે] તત્ત્વ ધ્યાન છે તે [તત્ત્વ] જ્ઞાનનું કેન્દ્ર છે, જ્ઞાનાનંદની
ખાણ છે; [પરંતુ] દ્રષ્ટાભાવ ખાણ છે, ફક્ત તેનું જ્ઞાન નારામાં નથી.
- આત્મા તો જ્ઞાતા દ્રષ્ટા છે અનંતાનંત ત્રિકાળનું સંપૂર્ણ [એક તો] સંપૂર્ણતાને જાણવું
પરિણામ તદ્દાકાર બનાવ્યો.
- જ્ઞાનીકાર પ્રવચનસારમાં કહ્યું છે, 'મારા આત્માને આ ગાળા છે'. પ્રભુ તેને નારી નજર ત્યાં
જાય જોઈએ.
- ખરેખર તો રાગની અને પરત્વની રુચિ છે તેને જ્ઞાન-આનંદની અરુચિ છે અરુચિ
એ આત્મા પુરુષનો દ્રોહ છે.
- આત્મા પરનું તત્ત્વ કરવામાં પાગલ છે, પોતાનું તત્ત્વ કરવામાં મહાપુરુષાર્થી છે.
- પુરુષ એટલે આત્મા, તેની ચેતના- જાણનાર-દેખનારમાં રહે તે પુરુષ. તેનાથી
વિપરીત રાગ કરવો એ તો નપુંસક છે.
- ~~શૂદ્રોક્તિ~~ : તું પવિત્રતાનો પિંડ છો, ~~ક્ષુદ્રોક્તિ~~ : જ્ઞાનનો પિંડ છો, ~~નિર્વિકલ્પોક્તિ~~ :
તારું ચિદાનંદી તારી સાથ નિશ્ચિત આનંદ છે, ~~ઉદાસીનોક્તિ~~ : રાગ અને પરથી તારું
કારણ ક્રિયા અને પર છે. તારું કારણ તારામાં છે, રાગમાં નથી.
- (સમયસાર:) 'જેઓ પરને મારવા-જિવાડવાનો તથા સુખ-દુઃખ કરવાનો અભિપ્રાય કરે છે
તેઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. તેઓ પોતાના સ્વરૂપથી ચ્યુત થયા થકા રાગી હોઈ, તેથી વિપરીત
પોતાથી જ પોતાનો ઘાત કરે છે, નહિ કે પરનો ઘાત છે.'
- પરને જિવાડું એ ભાવ મિથ્યાત્વ છે.

[ડૉ. હુકમચંદજી ભારિલ્લના 'દ્રવ્ય સ્વભાવ પ્રકાશ' પ્રવચનમાં 'સંયમ'ની વ્યાખ્યા વિશેષ:]

- ગુણ વિકાર કરવો છે. ગુણવાળા શાંત છે.
- બહારની સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ કરવાની જે તમારે કારણ તમ તો કરવા પડશે. તમારી મહત્તા છે,
તમારી નીતિ છે, તમે કોણ છો, તમે કોણ છો, તમે કોણ છો; એને જાણતાં એટલા
જાણે-દીક્ષિતોને જાણવાનું એટલું ધ્યાન કે વિચારો (અંતરમાં જઈ શકે છે).
- કોઈ મુનિવરોમાં પ્રભુનું રોકાઈ ગયો, કોઈક મહત્ત્વ આજ છે તેને જોવાનો તો આવતા
ન લખો. તેને જોવાની બધારો તો ન લખો. તો શું કર્યું? એ વાંચવાથી તે રોકાઈ જવાનું
(ગયો) ત્યાં રોકાઈ ગયો.
- એ વાંચવાના છે, કરવું છે એ એક જુદું દીક્ષિતનું જ્ઞાન છે, એ એકાગ્ર છે-જ્ઞાન નથી. પોતાના
જ્ઞાનાનંદ સ્વભાવમાં પુરુષાર્થ કરવો તે દિશાનો છે. પરમાં દિશાનો જાણવો એ તો મહા
મિથ્યાત્વ, ભ્રમ છે.
- પરનું જ્ઞાન તે જ્ઞાન જ નથી. સ્વનું જ્ઞાન થાય પછી પરનું જ્ઞાન થાય તે સ્વપર જ્ઞાનપૂર્વક
છે. કેવળી દીક્ષિતોને પરનું જ્ઞાન કરવું એને ત્યાં રોકાયું તેઓ તો પોતાનીમાં જ કાયર રહી ગયા.

ચિત્ર-૧૬ : ઉત્ક્રાંતિ

ગુણ-૨૭

(૧) જોડી બનાવો :-

1.	નિયંત્રણને	A.	જૈવિક સંતા સિદ્ધિ છે
2.	મનુષ્યને	B.	ભય સંતા સિદ્ધિ છે
3.	નારીને	C.	પરિવાર સંતા સિદ્ધિ છે
4.	દેવને	D.	આધાર સંતા સિદ્ધિ છે.

5.	શુદ્ધોદન	A.	તું રાજાનો પિતા છો.
6.	બુદ્ધોદન	B.	નારી સાથે નિર્દોષ વાતો છે.
7.	નિર્વિકલ્પોદિ	C.	તું પરિવારનો પિતા છે.
8.	ઉદાસિનોદિ	D.	ઘર અને રાગથી નાનું આસન ઉઠાવે છે.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. દુનિયાના વિષય વિશેની ઘણાં અર્થ બહુવ સંસાર નહિ તિરાગ કે જગતનો સંસાર તેની પરિધિમાં છે અને ઘણ તો પરિધિ સિવાની સાર છે.
2. દુનિયા વિષય વિશેની ઘણાં જાણવા જાણવાથી અંતિર નિર્વિકાર નથી રાગ-દ્વેષાદિ વિકારવાળો નહિ.
3. નિર્વિકાર અર્થાત બધ તરવાની ભાવના છે તિરાગ કે નિર્વિકારદશામાં ઉપર વધવિનો વિશેની ઘણની દૃષ્ટિ હોતી નહિ.
4. 'તે પુરુષો -કે જેઓ એ રીતે અહંકાર રહિત કર્મો કરવા પરિણત છે ! અને' 'કર્મો'નો અર્થ ઘણાતર થાય છે.
5. ઉપરોક્ત ચિત્રમાં 'કર્મો'નો અર્થ પરજાતોને મારવા-જાણવાની કે સુખ દુઃખ તરવાની વાંધાજનક તરફ- એવો થાય છે.
6. તથાની સમજણ તરીને કું'નિક સમાન કું એવો જ્ઞાન-બુદ્ધિ તરવા એ પૂર્વના પાપનું પ્રાયશ્ચિત છે.
7. કું જાણ કુદરા નહિ પરંતુ પરનો કર્યું એમ માનવું તે અજ્ઞાનતા છે.
8. મને આત્માની પણ રુચિ છે અને સાંસારિક ગદારના સંસારિત કર્મો તરવામાં પણ રસ છે- એ રીતે મારું જીવન બરાબર Balanced છે.
9. પરને જિજ્ઞાસુ એ ભાવ અહિંસા છે.
10. પરને જિજ્ઞાસુ એ ભાવ હિંસા છે.
11. પોતાના જ્ઞાનાર્થે સિદ્ધાંતમાં પુરુષાર્થ તરવો તે ખરો હિંસા છે.

ગાથા ૨૫૭, ૨૫૮

વિશેષાર્થ:- હવે આ અર્થને ગાથા દ્વારા કહે છે:-

ગાથા:- મરણ અને જે દુઃખ આપે- તો તમના હૃદયે બળે,
તેથી 'હણ્યો મેં, દુઃખ દીધું'- તુજ મત શું નહિ મિથ્યા ખરે? ૨૫૭.

પણ જીવ મરે, જીવ દુઃખી બને, તે તમના હૃદયે ખરે,
'મેં જીવ હણ્યો, જીવ દુઃખી દીધો'- તુજ મત શું નહિ મિથ્યા ખરે? ૨૫૮.

ગાથાર્થ:- • જે મરે છે અને જે દુઃખી થાય છે તે તો તમના હૃદયને થાય છે; તેથી 'મેં મારો, મેં દુઃખી કર્યો' એવો તારો અભિપ્રાય શું ખરેખર મિથ્યા નથી?

• પણ જે જીવ મરતો અને જીવ દુઃખી થાતો તે પણ ખરેખર તમના હૃદયને જ થાય છે; તેથી 'મેં જીવ માર્યો, મેં જીવ દુઃખી કર્યો' એવો તારો અભિપ્રાય શું ખરેખર મિથ્યા નથી?

ટીકાર્થ:- (ગાથા) 'જે મરે છે અથવા જીવ છે, દુઃખી થાય છે અથવા સુખી થાય છે, તે ખરેખર
(પ્ર.સં.૩૨૨) પોતાના તમના હૃદયને જ થાય છે, તમારા તે પોતાના તમના હૃદયના અજ્ઞાનમાં તેનું તે પ્રમાણે થવું (અર્થાત્ મરવું, જીવવું, દુઃખી થવું કે સુખી થવું) અયોગ્ય છે.':

[પ્રશ્ન જણાવે] તેના તમને તમારો જીવન, મરણ, સુખ અને દુઃખ થાય છે. બીજાને અને આપણ શું - એ બાબત લક્ષિત કિયા કરીએ છીએ.

• એ તો યોગ્યતાની જોડ નથી તે પરને ઉપકારકનો ભાવ પણ છે. પરને ઉપકારકનો ભાવ એ શુભ ભાવ-પુણ્ય- છે, પરંતુ પરને ઉપકાર થાઉં છું એ [માન્યતા] મિથ્યાત્વ છે. દૃષ્ટિ મિથ્યાત્વ છે, ભાવ મિથ્યાત્વ સહિત પુણ્ય છે.

• 'મારે "મેં અને મારો, અને જિવાડ્યો, અને દુઃખી કર્યો, અને સુખી કર્યો" એવું ઉપકાર અભિપ્રાય મારનાર મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.'

• (ભાવાર્થ:) તેણે તેણેનું મારું મરતું નથી, જિવાડ્યું જીવતું નથી; સુખ-દુઃખ કર્યું સુખ-દુઃખ થતું નથી; તેથી જે મારવા, જિવાડવા આદિનો અભિપ્રાય કરે છે તો મિથ્યાદૃષ્ટિ જ છે એમ નિશ્ચયનું કથન છે.'

• નિમિત્તથી [માત્ર] કથનમાં અને કાર્યે ઉપકારક. નિમિત્તનું જ્ઞાન કરવા કથન આવે.

ગાથા ૨૫૭-૨૫૮: ધર્મસાર

ઉદ્દેશ-૪૬

(૭) સાચું કે ખોટું (T / F) ઉદાહરણ :-

1. પરને ઉપયોગનો ભાવ તે પાપ છે. (- તેરાપંથ આચારસંહિતા)
2. પરને ઉપાદાન શક્તિ છું તથા માન્યતા તે મિથ્યાત્વ છે.
3. પરને ઉપયોગનો ભાવ તે મિથ્યાત્વ મોહનો પુણ્ય ભાવ છે.
4. જ્ઞાનના ગાંભીર્યને ભાવનને ચારિત્રના અભાવ કે ઔદાસિત સત્ય દોષાદિ નિશ્ચયનું ફળ છે.
5. ક્રિયાતિત ફળ માત્ર વિભાવની પુષ્ટતાથી દ્વારાનું આવેલું ઘટદારનું વચન છે.

ફિકરા-૧૭૦

રિમાર્ક:- દરેક કારણના ફિકરાની મુજબનાસ્વરૂપ લખી શકે છે:-

ફિકરા:- (હકિકત) કોઈ કાર્ય કરિયાય એવા જે દોષ ક્રિયાકૃતિને; તે દોષ વિષયીભૂત તેણે ગુનાનું તારણ ગણે. ફિ.૧૭૦.

લોજીક:- ક્રિયાકૃતિને એવા જે કારણસ્વરૂપ *કર્તવ્યતાય બાબામાં કાર્ય છે તે કર્તવ્યતાય જ વિષયીભૂત (-વિષયીત, ક્રિયા) હોવાથી તે ક્રિયાકૃતિને ગુનાનું તારણ છે.

દાખલા (મૂરજાર:) 'જે પરિણામ ક્રિયા કરિયાય સહિત દોષ (-ચલાવના કરિયાય સહિત દોષ) (પ.નં-૩૨૨) --- ' ક' પરનું ફરી શકું કે એવા કરિયાયુક્તિ [જેના દોષ] 'કરિયા પૌનાર્થિત દોષ તે પરિણામ માટે કર્તવ્યતાય શબ્દ વપરાય છે.' [જુઓ નીચે]

(લોજીક:) ક્રિયાકૃતિને એવા જે કારણસ્વરૂપ કર્તવ્યતાય બાબામાં કાર્ય છે તે કર્તવ્યતાય જ વિષયીભૂત (-વિષયીત, ક્રિયા) હોવાથી તે ક્રિયાકૃતિને ગુનાનું તારણ છે.

(દાખલા:) 'જૂઠો કરિયાય તે જ ક્રિયાત્વ, તે જ ગુનાનું તારણ-કર્મ બાધ્ય'.

[મૂરજાર continued] (ક્રિયા) ક્રિયાત્વ, (ક્રિયા) કરિયાય - એવા કર્તવ્યતા પણ તે શબ્દ વપરાય છે.

---

* કર્તવ્યતાય: જે પરિણામ ક્રિયા કરિયાય સહિત દોષ (-ચલાવના કરિયાય સહિત દોષ) કરિયા પૌનાર્થિત દોષ તે પરિણામ માટે કર્તવ્યતાય શબ્દ વપરાય છે. (ક્રિયા) ક્રિયાત્વ, (ક્રિયા) કરિયાય - એવા કર્તવ્યતા પણ તે શબ્દ વપરાય છે.

વિષય-૧૭૦ : ધર્મશાસ્ત્ર

(ગુણ-૫૧)

(૧) સાચું કે ખોટું (T / F) જણાવો :-

1. જે પરિણામ ક્રિયા અભિપ્રાય સહિત હોય તેને અધ્યવસાય કહે છે.
2. જે પરિણામ ચેતનના અંતરના અભિપ્રાય સહિત હોય તેને અધ્યવસાય કહે છે.
3. જે પરિણામ વૈભાવિક હોય તે પરિણામને અધ્યવસાય કહે છે.
4. અનધ્યવસાયને પણ અધ્યવસાય કહે છે.
5. મિથ્યાદૃષ્ટિને અધ્યવસાય અવિરતિ ક્રિયા અભિપ્રાય તે બંધનું કારણ છે.
6. અનવધારણ વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે :
7. અધ્યવસાય વિષે સમયસાર ગાથા

ગાથા-૨૫૮

ઉત્થાનિકા:- હવે, આ આત્માનમાં અધ્યવસાન જ બંધનું કારણ છે એમ ગાથામાં કહે છે:-

ગાથા:- આ બુદ્ધિ જે કુર- 'દુઃખિત તેમ સુખી કરું છું જગતને',
તે મૂઢ મતિ તારી અરે! શુભ અશુભ બાંધે કરતો. ૨૫૮

ગાથાર્થ:- તારી જે આ બુદ્ધિ છે કે હું જગતને દુઃખી-સુખી કરું છું - તે તારી આ મૂઢ બુદ્ધિ જ (મોહસ્વરૂપ બુદ્ધિ જ) શુભાશુભ કરતો બાંધે છે.

ટીકાર્થ (ટીકા) "પર જગતને હું દઉં છું, તથા દયાનો દુઃખી કરું છું, સુખી કરું છું" એવો જે આ આત્માનમાં અધ્યવસાય મિથ્યાદૃષ્ટિને છે, તે જ (અધ્યવસાય તે અધ્યવસાય જ) પોતે રાગાદિરૂપ દોષાદિ તેને (-મિથ્યાદૃષ્ટિને) શુભાશુભ બંધનું કારણ છે.' (પૃ.નં-૨૨૨)

- હું પરને જિવાડી શકું છું, સુખી કરી શકું છું એ માન્યતા મિથ્યાત્વ છે, પરંતુ પરને જિવાડું, સુખી કરવાનો જે ભાવ છે તે શુભ અને પુણ્ય છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ સહિત તે પુણ્ય બંધે છે.
- તીર્થંકર તુલ્ય તે છે તે પરને ઉપકારના તે ભાવ છે.
- ઘણા અજ્ઞાનીઓની અભિપ્રાયમાં હેરાન હેરાન છે. 'કીધા કરે, કીધા કરે' કરે છે. મુંબઈમાં કાલે છે. આનંદધનજીમાં કાલે છે - 'કર કીધે સો કીધા કહીયે, અને અકીધા જે રાખીએ તે સહિ કહીયે.'
- હું પરને જિવાડી શકું છું અને સુખના સાધન આપી શકું છું એ માન્યતા મિથ્યાત્વ છે અને એ ભાવ જે છે તે પુણ્ય છે. નિગોદ અવસ્થાનું કરી બંધાશે, શુભકર બંધાશે, શાતા બંધાશે, પ્રકૃતિ કાંઈ બંધાશે. મિથ્યાદૃષ્ટિ છે એટલે મહા મિથ્યાત્વનું પાપ સાથે છે.
- હું પરને મારી શકું છું, દુઃખી કરી શકું છું એવો અભિપ્રાય તે મિથ્યાત્વ છે અને ભાવ છે તે પણ અશુભ છે - મિથ્યાદૃષ્ટિ સહિત અશુભ ભાવ છે.

(ભાવાર્થ:) 'મિથ્યા અધ્યવસાય બંધનું કારણ છે.':

- હું પરને જિવાડું, મારું છું' એ જ અજ્ઞાન છે.

ગાથા-૨૫૬: ઉપસંહાર

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો:-

1. કું પરને વિચારી શકું, સુખ કરી શકું એ શુભ ભાવ છે અને પુણ્યબંધનું કારણ છે.
2. કું પરને વિચારી શકું, સુખ કરી શકું એ માન્યતા મિથ્યાત્વ છે, અભાવ છે.
3. કું પરને વિચારું અને સુખ કરું એવી બાંધ્યા તે મિથ્યાત્વ સહિતનો શુભ ભાવ છે અને પુણ્યબંધનું કારણ છે.
4. કું પરને દુઃખ કરું એવા બાંધ્યા મિથ્યાત્વ સહિતનો અશુભભાવ છે અને પાપબંધનું કારણ છે.
5. પુણ્યથી શુભ કર્મ બંધાશે, શાતા બંધાશે, જશકીર્તિ બંધાશે. મિથ્યાત્વ સહિત દેખાશે તેનું અભાવ થતા આવે તેમ.

ગાથા ૨૬૦, ૨૬૧

ઉત્થાનિકા:- હવે, અધ્યવસાનને ગાથાના તારણ તરીકે ગ્રહણ નથી કરે છે- કારણ કે (અહીંયા ત્રિક્રિયા અધ્યવસાન જ બંધનું તારણ છે એમ નિશ્ચયથી કહે છે):-

ગાથા:
- તત્ત્વો નું અધ્યવસાન- 'દુઃખિત-સુખી તત્ત્વ હું બધાને' તે પાપનું બંધ આસ્રવ તો પુણ્યનું બંધ ઉભે. ૨૬૦.
- તત્ત્વો નું અધ્યવસાન- મારું જિવાડું હું પર જીવને, તે પાપનું બંધ આસ્રવ તો પુણ્યનું બંધ ઉભે. ૨૬૧.

ગાથાર્થ: • 'હું બધાને દુઃખી-સુખી કરું છું' આવું જે મારું *અધ્યવસાન, તે પાપનું બંધ અને પુણ્યનું બંધ થાય છે.
• હું બધાને મારું છું અને જિવાડું છું' આવું જે મારું અધ્યવસાન, તે જ પાપનું બંધ અને પુણ્યનું બંધ થાય છે.

ટીકાર્થ:- (રોચા) 'ત્રિક્રિયાદૃષ્ટિએ જે આ અધ્યવસાન જીવનો રાગમય અધ્યવસાય છે તે જ બંધનું (પૃ.નં.૩૨૨) તારણ છે એમ નિશ્ચયથી તત્ત્વ.':

HB
- જ્ઞાનસંચેતનાએ કહ્યું છે કે યશોદા છોકરી માટે પાંચ-પચાસ લાખ ખર્ચાય અને તેને દીકરાની ઉપમા આપે, પણ તિર્યંચને દીકરાને, કોઈના ઘરિણને દીકરાની ઉપમા કોણ?
- પંખો બાળકને પરિણામના-પંખો દારૂડિયા એમ નહિ. પંખોની તમારી ઉપર વધારવાનો ભાવ નો છે જ. દારૂડિયા ઘોડે તેવાય ? કે જ્યારે ઈચ્છાદ્વારા વિકલ્પ પરિણતનું પરિણામ કરે તો એ પરિણામ વાળા એ દારૂડિયા, એવો રાગ દારૂડિયો.
- રાગમય ચેતનાભૂમિકા જ બંધનું તારણ છે.
- પરને જિવાડું છું, સુખ-દુઃખ કરું છું એ અધ્યવસાય દૃષ્ટિ જ ત્રિક્રિયાદૃષ્ટિ છે એમ નિશ્ચય તત્ત્વો કરીએ, વ્યવહાર નિશ્ચય તત્ત્વો કરીએ. બંનેને તંદ્ર આવું છું તો આત્માને બંધ દશા- બિનતુ બંધ, ત્રિક્રિયાદૃષ્ટિ છે.
- 'અને પુણ્ય-પાપપણે (પુણ્ય-પાપ રૂપે) બંધનું બે-પણું હોવાથી બંધના તારણોનો ભેદ ન દર્શાવતો (અહીંયા એમ ન માનવું કે પુણ્યબંધનું તારણ બંધનું છે અને પાપબંધનું તારણ તિર્યંચ બંધનું છે.) તારણ કે એટલે જ આ અધ્યવસાય "દુઃખી તત્ત્વ હું, મારું હું" એમ અને "સુખી તત્ત્વ હું, જિવાડું હું" એમ બે પ્રકારે શુભ-અશુભ અભિપ્રાયરૂપે ભેદાયેલા છતાં પુણ્ય અને પાપ-બંનેના બંધનું તારણ હોવામાં અવિરોધ છે (અહીંયા એટલે જ અધ્યવસાયને પુણ્ય અને પાપ-બંનેનો બંધ થવામાં તિર્યંચ વિરોધ નથી.)'
- પુણ્ય અને પાપમાં ભેદ નથી. બંને બંધના તારણ છે.
- યોગીન્દુદેવ [નિશ્ચયના 'યોગસાર'માં કહ્યું છે કે ' પાપ પાપને લાવે તે પણ અનુભવીને પુણ્યને પાપ તે!' અશુભ ભાવ તો પાપ છે જ, પરંતુ શુભ ભાવ પુણ્ય છે તે પણ અનુભવીને અપેક્ષાએ પાપ છે.
- સોનાની બેડી અને લોઢાની બેડી. બંને તત્ત્વ સોનામાં અપેક્ષા વધારે છે. સોનાની

---

* અધ્યવસાન: જે પરિણામ ત્રિક્રિયા અભિપ્રાય સહિત હોય (વ્યવહારના અભિપ્રાય સહિત હોય) અને બંધાસ્રવ હોય તે પરિણામ માટે અધ્યવસાન શબ્દ વપરાય છે. (ત્રિક્રિયા) નિશ્ચય તત્ત્વો, (ત્રિક્રિયા) અભિપ્રાય તત્ત્વો- એવા અભિપ્રાય પણ તે શબ્દ વપરાય છે.

[ગ્રંથ] પદાર્થના દોષ તો આવી શકે નહિ, ગુણવાળી દોષ તો થોડું થાડું આવી શકે. જ્ઞાનવાળી ગુણ દોષ તો પણ થાય, વિકારવાળી ગુણોમાં પણ ન થાય.

- [નિરાકૃતા જાયમાં] જાણે દયા, દાનાદિ ન હો, પરંતુ ભાવ તો અંદર શુભ અને અશુભ બન્ને થાય છે. દરેક પ્રાણીને કોઈ શુભ અને કોઈ અશુભ, કોઈના ઉપદેશ અને કોઈ કુળ ગુણોને અધીન જ છે. એ તેઓ બધા જાણે નહિ. ત્યાં તો જ્ઞાન અને વાણી પણ નહિ, એટલે થયા છે. તેવાનું શું થશે? કોઈના કહેવે, તો અંદર રાગની મંદતાથી શુભભાવ પણ બંધાય છે. શુભભાવથી પુણ્ય બંધાય તો એમાં જે કોમાં તેઓ પદવિ પણ, બાહ્યપણે જાણે. બીજાઓ, એટલે એટલે બાંધવામાં આવેલ છે. દરેકના કોઈ કોઈ શુભ-અશુભનો બંધ થયો.
- એટલે તે છે તે કું પરના કામ માટે થયું કે નિરાકરણનો અંતર છે.
- નિર્ણયની માટી ખાણ છે. અનંત અનંત પડ્યા છે. પંચાસ્તિકાય નિર્ણય કરવાના છે કે તેમાં દાણા બાકી છે અને ત્યાંથી નીકળીને સ્વભાવમાં પણ દાણા નિર્ણય બાકી છે. પંચાસ્તિકાય નિર્ણય, તો! એમાંથી ફરતી બાર તો ગાથા, થોડો અંતે સમયમાં સ્વભાવ બાકી છે, એટલો શાસ્ત્રમાં માર્ગ છે. પંચાસ્તિકાયની અંદરની રચના છે. અનંત ક્રમ સમુદ્રમાં (છે).
- (આચાર્ય:) · એટલે દ્રવ્ય ગુણ દ્રવ્યનું થયું એ માન્યતા જ નહિ નિરાકરણ છે. તેથી પદાર્થ પર્યાય વિનાનો જ્ઞાનમાં છે કે બધાં બધા તેની પર્યાય થયું? 'જ્ઞાનમાં નહિ' તેનો અર્થ કે દરેક દ્રવ્ય-ગુણ, આત્મા કે પરમાણુ, બધામાં પર્યાયરૂપ થઈ ગયું જ છે. એ પર્યાયરૂપ થઈ વિનાની તેઓ જાણે નહિ. તો તું જાણતું શું થયો?
- શિષ્યભાઈ: ગુણ તેનો પણ થઈને થઈ શકે?
- પ્ર. ગુરુદેવશ્રી: ગુણ તેનો છે ખરો? કોઈને એટલે ન ગણાય છે.
- 'એ અનાદિનાથ અધિકારમાં જ ગાથાનું થયાં છે. તેમાં, "જિનાનું છું, શુભ થયું છું" એવા શુભ અંતરંગ ભાવો તે શુભ અધિકરણ છે અને "નાશું છું, દુઃખ થયું છું" એવા અશુભ અંતરંગ ભાવો તે અશુભ અધિકરણ છે. અંતરંગરૂપ નિરાકરણ તો બન્નેનાં છે; તેથી અનાદિનાથમાં બન્ને અધિકરણ એટલે જ છે. બાકી એમ ન માનવું કે પુણ્યનું થયાં બન્નું છે અને પાપનું થયાં બન્નું છે. અનાદિનાથ અધિકરણ જ બન્નેનું થયાં છે.'
- જ્ઞાની માને છે કે કું તો પરની ક્રિયા થયાં નિમિત્ત છું, કર્તા નહિ. પરને કું બચાવી શકું છું, બચાવી શકું છું — એવો અભિપ્રાય તેને નથી. એ શુભ ભાવમાં એને પુણ્ય બંધાશે. નિરાકૃતિને કું પરને સુખી થયું છું, એવા અંતરંગ ભાવ નિરાકરણ કરનારને ભાવ છે તે પુણ્ય છે. અને પરને દુઃખી થયાનો ભાવ તે પાપ છે. પુણ્ય અને પાપ બન્ને બંધના થયાં છે. અનાદિની અપેક્ષાએ બન્ને એટલે છે.
- એટલે દ્રવ્ય અને ગુણ દ્રવ્યની પર્યાય પરથી અનાદિ અભાવ છે. અભાવ છે તો પરને કેવું થયાં? પાણીના પરમાણુ અને એકના પરમાણુ ભિન્ન ભિન્ન સત્ત્વ છે. પાણી શીતું થયું તો પોતાના થયાં થયું છે, એકને એકથી માટે શીતું થયું છે એમ નહિ. જો એકે તો એટલે થઈ જાય [પરંતુ] એમ તો છે નહિ. | થયાં તે એમ કરીને દ્રવ્ય ઉપર છે.
- આત્માના કેટલા ગુણો પવિત્ર છે. એ પવિત્ર ગુણ અપવિત્ર રાગને થયાં થયું? પર્યાયમાં અપવિત્રતા થાય છે તે ગુણને નહિ. કું અપવિત્રતાનો નાશ થયું છું એમ જાણીને નહિ —

(9) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. આગમ ગાથાઓમાં 'અધ્યવસાન' શબ્દ વપરાયો છે, આ ગાથામાં 'અધ્યવસાન' શબ્દ વપરાયો છે. બન્નેના અર્થમાં તફાવત છે.
2. અધ્યવસાનમાત્ર પુણ્ય અને પાપનું ઉત્પાદક કારણ છે.
3. મિથ્યાદૃષ્ટિનો અધ્યવસાય રાગમય હોય છે [તથા તે જીવ અજ્ઞાનમય અંતર્બુદ્ધિક હોય છે] તેથી તે ઉદયનું તારણ છે.
4. હું મંદિરમાં દાન આપીશ તો મારા આત્માને લાભ થશે.
5. પુણ્યબંધ અને પાપબંધ એમ બંધનું બંધપણું છે માટે તેના મૂળ કારણનું પણ બંધપણું શોધવું જોઈએ એમ અહીં કહ્યું છે.
6. પુણ્ય અને પાપ બન્ને બંધના કારણ છે માટે તે વસ્તુ તરીકે ન જાણવો.
7. 'પાપ પાપને જો તે પણ અનુભવાય જીવ પુણ્યને પાપ તે' આ કથન ઉપરોપરોક્ત છે.
8. ભીખારીના કોઈ પોટલામાં સોનાં જાણે છે.
9. નિગોદના જીવને કોઈ શુભ અને કોઈ અશુભ એમ બન્ને પ્રકારના આયુ રહે છે.
10. ચરમ ચાર તો કોઈ સમયમાં લાખો કરોડો પંચેન્દ્રિય જીવોની હિંસામાં જાય છે.
11. પુણ્ય અને પાપ બન્ને પુદ્ગલના બંધનું કારણ અજ્ઞાનમય અધ્યવસાય જ છે.
12. પરના [જીવના, મરણ કે સુખ દુઃખ ઇત્યાદિ] ક્રિયા તત્ત્વમાં જ્ઞાની જીવોને ફક્ત નિમિત્ત જ માને છે જ્યારે અજ્ઞાની જીવોને તે ક્રિયાનો કર્તા માને છે.

ઉત્થાનિકા:- 'આ રીતે, પરંપરાએ જ્ઞાનીઓનો અધ્યવસાય જ જ્ઞાન છે એમ ફલિત થયું'- એમ લો તો છે:-

ગાથા:- મારો - ન મારો જીવને, છે બંધ અધ્યવસાનને,
- આ જીવ તણા બંધનો સંક્ષેપ નિશ્ચયનય થકી. ૨૬૨.

ગાથાર્થ:- જીવોને મારો અથવા ન મારો- ત્યાદિક અધ્યવસાનને જ થાય છે. આ, નિશ્ચયનયે, જીવોના બંધનો સંક્ષેપ છે.

ટીકાર્થ:- (ઉત્થાનિકા) 'આ રીતે પરંપરાએ જ્ઞાનીઓનો અધ્યવસાય જ જ્ઞાન છે એમ ફલિત થયું': (પા.નં.322) પરની જ્ઞાનીઓનો અભિપ્રાય તે જ પોતાની જ્ઞાન છે.

(ટીકા:) 'પર જીવોને પોતાના ત્રણ કાળના સમસ્ત પ્રાણોનો વ્યપરોપણ- (વિયોગ, વિનાશ) હણાય થાઓ, હણાય ન થાઓ, - "હું હણું છું" એવો જે અભિપ્રાય અહીં જ્ઞાનીઓનો જ્ઞાન (એટલે જ્ઞાનીઓનો અભિપ્રાય) તે જ નિશ્ચયથી તેને (જ્ઞાનીઓ અધ્યવસાય દ્વારા જીવને) બંધનું કારણ છે, કેમ કે નિશ્ચયથી પરનો ભાવ એવો જે પ્રાણોનો વ્યપરોપ તે પરથી ત્યાંનો અભાવ છે (એટલે તે પરથી થતો નથી.)

- [પરને] મારવાનો ભાવ થયો, એ તો એના ત્રણે કાળે જીવ તો પ્રાણનો વિયોગ થાય [પરંતુ] ભાવ થયો માટે [પરજીવ] મરે છે, એમ નથી. મારવાનો ભાવ છોડ પરંતુ ત્યાં મરે નહિ. હું પરને જિવાડું છું, મુનિ કહે છે કે મારું છું એ [અભિપ્રાય જ્ઞાનીનો] અધ્યવસાય જ [પોતાનો અજ્ઞાની] જ્ઞાન છે. અજ્ઞાન અજ્ઞાનના ભાવ-ક્રિયા, અને જ્ઞાનના ભાવ-ક્રિયાને [હું] પરનો નાશ કરું છું એવો અભિપ્રાય - એ મિથ્યાબુદ્ધિ - તે જ અજ્ઞાની જ્ઞાન છે.
- પૈસા ઉધરાવવા અને લોકો ત્યાં એ [fit] આવતું નથી? [પોતાનો] એ તો પરપદાર્થ છે.
- [પર જીવોની] જ્ઞાનીઓનો અભિપ્રાય એ અધ્યવસાય દ્વારા જીવને બંધનું કારણ છે, [ત્યારે] બધા જીવના પ્રાણનો નાશ બધાને કેમ થઈ શકે?

(આચાર્ય:) 'નિશ્ચયનયે બધાના પ્રાણોનો વિયોગ બધાને થઈ શકતો નથી; તેના પોતાના ત્રણ કાળના સમસ્ત પ્રાણોનો હણાય થાય છે, હણાય નહિ થતો.'

- તારો મારવાનો ભાવ છોડ અને [તેનું] આયુષ્ય છોડ તો તેને મરે અને આયુષ્ય પડું થયું હોય તો મરી જશે- તે તેના કારણે, તારા કારણે નહિ.
- 'મારે એમ જે માને છે- અભિપ્રાય ધરે છે કે "હું પરજીવોને મારું છું", તેનો તે અભિપ્રાય અધ્યવસાય છે. તે અધ્યવસાય જ જ્ઞાન છે.'
- પોતાનું સ્વરૂપ જ્ઞાન-ક્રિયા છે, તેમાં હું પરને જિવાડું છું એવો ભાવ ત્રણે તેમાં સંબંધપણા - ભાવ, ક્રિયા, કાર્ય પ્રાણની ક્રિયા થાય છે. પર મરે, જન્મે, જાવે, ન જાવે તે તેને ત્રણે. તારો જે અભિપ્રાય એવો થયો તે જ તને ક્રિયાનું કારણ છે.
- 'પોતાના સ્વરૂપે સંબંધપણાનો ભાવ છે એને તે જ બંધનું કારણ છે, આ નિશ્ચયનયનો મત છે.': આગળ ઉપરનો અભિપ્રાય આ છે. બીજાનો સિદ્ધાંત છે.

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) ગણાવો :-

1. પરની હિંસાનો અભિપ્રાય તે જ પરની હિંસા છે.
2. પરની હિંસાનો અભિપ્રાય તે જ સ્વની હિંસા છે.
3. પરજીવનો ઘાત સ્વજીવનો ભાવ મને થયો, તે મારા ભાવને લીધે જ પરજીવનો ઘાત થાય છે.
4. પરજીવ મારા ભાવને લીધે નહિ, પરંતુ તેના સ્વના ઉદય અનુસાર મરે છે અથવા જીવિત રહે છે.
5. પરજીવની કું હિંસા કરું છું એવા મારો અંતરમુહૂર્તનો અધ્યવસાય મને ઊંધું લીધે જાય છે.
6. "તેના સ્વના ઉદયની વિચિત્રતાના વશે" એવીર એનું આયુષ્ય હશે તે નહિ તોય તે પ્રમાણે.
7. પરને મારવાનો અધ્યવસાય તે સ્વહિંસા છે લીધે તે તેનાથી જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ આદિ સંપત્તિઓનો ઘાત થાય છે.
8. આ ગાથામાં વ્યવહારનયથી ઊંધું લીધે કહેવું છે.
9. આ ગાથામાં નિશ્ચયનયથી ઊંધું લીધે કહેવું છે.

ઉત્થાનિકા:- હવે, (રિંદ્રિય-અવિરતિના જેમ ત્રણ ગાથાઓમાં) અધ્યવસાનને જ પાપ-પુણ્યના બંધના કારણપણે દર્શાવે છે:-

ગાથા:- • જેમ અસ્તિત્વમાંથી, અસત્ય, અભૂત કે પરિગ્રહ વિષે, જે થાય અધ્યવસાન તેથી પાપ બંધન થાય છે. ૨૬૩.

• એ રીત સત્યે, દત્તમાં પણી ભૂત કે અપરિગ્રહે, જે થાય અધ્યવસાન તેથી પુણ્યબંધન થાય છે. ૨૬૪.

ગાથાર્થ:- • એ રીતે (અગાઉ પૂર્વે હિંસાના અધ્યવસાયો વિષે કહ્યું તેવું તેમ) અસત્યમાં, અદત્તમાં, અભૂતમાર્થમાં અને પરિગ્રહમાં જે અધ્યવસાન કરવામાં આવે તિનાથી પાપનો બંધ થાય છે; અને તેમ જ રીતે સત્યમાં, દત્તમાં, ભૂતમાર્થમાં અને અપરિગ્રહમાં જે અધ્યવસાન કરવામાં આવે તિનાથી પુણ્યનો બંધ થાય છે.

ટીકાર્થ: (ટીકા:) 'એ રીતે (-પૂર્વોક્ત રીતે) અસત્યને અને જે[મ] હિંસામાં અધ્યવસાય કરવામાં આવે છે
(પુ.નં.૩૨૩) તેમ અસત્ય, અદત્ત, અભૂતમાર્થ અને પરિગ્રહમાં પણ જે (અધ્યવસાય) કરવામાં આવે, તે ઉદયમાં પાપના બંધનું એકમાત્ર (-એકનું એક) કારણ છે;...':

- આત્મા અંદર નિત્ય સત્ય છે. શરીરથી ભિન્ન, ત્રસથી ભિન્ની-જુદી એ તો એકલો સત્ય છે. પોતાનો આત્મા પરની પર્યાય ત્રણ કાળ કાળ કરી શકતો નથી. [તેમ જ] હું પરની ક્રિયા કરી શકું છું-એવો જે અધ્યવસાય મિથ્યાત્વ કરે છે [તેમ] હું જૂઠું બોલી શકું છું પરની સત્ય કહી શકું છું, શરીરથી વિષય સેવન કરું છું, પરિગ્રહ રાખું છું એ અધ્યવસાય [પણ] મિથ્યાત્વ છે, પાપબંધનું કારણ છે.
- 'અને જે[મ] હિંસામાં અધ્યવસાય કરવામાં આવે છે તેમ જ સત્ય, દત્ત, ભૂતમાર્થ અને અપરિગ્રહમાં પણ (અધ્યવસાય) કરવામાં આવે, તે ઉદયમાં પુણ્યના બંધનું એકમાત્ર કારણ છે.'
- [જેમ] હું પરની દયા પાળું છું એવો અધ્યવસાય-એકત્વબુદ્ધિ મિથ્યાત્વ સહિત પુણ્યના બંધનું કારણ છે, [તેમ] હું સત્ય બોલું છું, મેં ચોરી નહિ કરી, બ્રહ્મચર્ય મેં એ શરીરથી વિષય સેવન કર્યું નહિ, પરિગ્રહ છોડી દીધો - એ પણ મિથ્યાત્વ સહિતનું પુણ્ય છે.
- બાકી તો જડ છે, જોયવાનો ભાવ આવ્યો તે રાગ છે. એ રાગમાં એકત્વબુદ્ધિ એ મિથ્યાત્વ છે. એ જડની ક્રિયા મેં ન કરી એ પણ એકત્વ અધ્યવસાય મિથ્યાત્વ છે.
- ત્રિકોટીએ ભિન્ન ભિન્ન પદાર્થો કહેલ છે એમ કહ્યું. તો ભિન્ન ભિન્ન પદાર્થ [આંખે] એક પદાર્થને જાણ કરી કરી કરી કે આત્માના નહિ મિથ્યાદૃષ્ટિ મહાપાપ પામશે છે. [પરની] ક્રિયા મેં ન કરી એવા જડની સાથે એકત્વબુદ્ધિ છે. જડની ક્રિયા કરવાની નહોતી, તો મેં ન કરી એવા જડની સાથે એકત્વબુદ્ધિ છે. શરીરની ક્રિયા મેં કરી એ મિથ્યાત્વના અભિપ્રાય સહિત પાપબંધ એને શરીરની ક્રિયા મેં ન કરી એ મિથ્યાત્વ સહિતનું પુણ્ય છે. એને બંધના કારણ છે.
- એકત્વબુદ્ધિ અજ્ઞાન અર્થાત્ અજ્ઞાન તેમાં રાગની, શરીરની એકતા માનવા એ મિથ્યાત્વનું મહાપાપ છે.
- બધું સરખું વર્તે એને 'સમાજવાદ' કહે. એ તો સમાજવાદનો 'અપરિગ્રહવાદ' છે. ચક્રવર્તીનું રાજ હોય ઘણા સમકિતીને 'અપરિગ્રહ'ના ભાવને પકડી લીધો છે. એવા પાસે એવું નહોય તો સમાજવાદની એકદમ બધાનું સરખું ન કહ્યું: [પરંતુ] ચક્રવર્તીનું

રાજા કે તોપણ રાજાની આજ્ઞા તૂટી જાય છે તો સ્વચ્છંદવૃત્તિ કરીને આપરિગ્રહી છે એને મિથ્યાદૃષ્ટિએ બધું છોડી દીધું છે પરંતુ અંદરમાં રાગની આત્મબુદ્ધિ છે એ પરિગ્રહી મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. [આત્મબુદ્ધિ સહિત] પરિગ્રહ રાખવો છે એ મિથ્યાત્વ સહિત પાપ છે અને પરિગ્રહ છોડી દીધો છે તે મિથ્યાત્વ રહિત પુણ્યવંત છે.

- નિગોદના ભવમાં કોને અંતર્મુહૂર્તમાં ૬૦ ભવ! ઉંચાં, નીચાં, મધ્યમ તે એમાં એને જાય છે. તે કોને અંતર્મુહૂર્તમાં જ ભવ તરે છે?
- આત્મા તો પરિગ્રહ રહિત જ છે. પરવસ્તુમાં રહિત છે તો છોડે શું અને ગ્રહે શું? એ આજ કાલ નહિ તો ગ્રહણ થઈ અને કાલ નહિ તો તેને છોડી - એ મિથ્યા અભિપ્રાય છે, મિથ્યા દર્શન શલ્ય છે. કઠોર પાપ તે છે ને?
- કોઈ ગુણસ્થાને પરિગ્રહનું પરિમાણ નહિ, ત્યાં તો અન્યાયનો ત્યાગ છે. પાંચમે ગુણસ્થાને પરિગ્રહ પરિમાણ તરે છે એ તો પરિગ્રહના રાગની જે મમતા હતી તેની મમતા ઘટાડે છે. પરિગ્રહ મારો છે અને હું પરિગ્રહ છોડું છું એ દૃષ્ટિનો છે નહિ. પરિગ્રહમાં આત્મબુદ્ધિનો ત્યાગ થઈ નહી મમતા રહે છે તો મમતાનું પરિમાણ તરે છે તે માટે કારણ મમતા રાખતા, વિશેષ મમતા નહિ - એ પરિગ્રહ પરિમાણ.
- (ગાથાર્થ:) '<u>જેને હૃદયમાં અધ્યવસાય તે પાપબંધનું કારણ કહ્યું છે તેને અભાવ, અદત્ત (-વગર દીધેલું લેવું તે, ચોરી), અબ્રહ્મચર્ય અને પરિગ્રહ - તેનામાં અધ્યવસાય તે મહા પાપબંધનું કારણ છે.</u>': જૂઠું બોલવું, વિષયસેવન કરવું, પરિગ્રહ રાખવો એ અધ્યવસાય- આત્મબુદ્ધિ પાપબંધનું કારણ છે.
- '<u>વળી જેને આત્મામાં અધ્યવસાય તે પુણ્યબંધનું કારણ છે તેને અભાવ, દત્ત (-દીધેલું લેવું તે), બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ- તેનામાં અધ્યવસાય તે મહા પુણ્યબંધનું કારણ છે.</u>':
- મિથ્યાત્વ સહિત હોં! કોઈ પરની સાથે આત્મબુદ્ધિ સહિત વિચારે શુભ ભાવ કરે તો પુણ્યબંધ થશે. પરંતુ છૂટી જાય છે, એને હું છોડું છું એવા આત્મબુદ્ધિ તરે તો મિથ્યાત્વ છે. પરદ્રવ્ય આત્મામાં આવે છે? ગ્રહણ કરી એને છોડવા શું?
- એ દૃષ્ટિ છૂટવાનું કારણ આવશે. આંગડિયા લાગશે, શું લાગશે, રેળાતા આવશે. ગુણસ્થાનમાં ઉંચાનીચા ભાવો આવતા લાગશે. એ તો જડની દશા છે. જડની દશા મારામાં થાય છે એ મારાના અજ્ઞાન છે. એ જડની દશા એ તો પરમાણુની પર્યાય છે અને એ જાણે છે ને મારામાં થઈ છે તે મિથ્યા અધ્યવસાય છે.
- શ્રીમદ્માં આવે છે - 'દેહનો ધર્મ જગતમાં જણાય છે! દેહનો ધર્મ આવે દેહની દશા. રોગની ને નીરોગની, જે દેખાય. આત્મા જણાનાર છે. [એમ કહ્યું] એ બધા એને આત્મામાં પ્રગટાવે છે.
- મૂલચંદભાઈને મૃત્યુનું કારણ આવ્યું. ગાળ દે 'ગોળાનો કિરિટને.' એ તે, કિરિટને નહિ, ગોળાનો ગાળવાળાને.' [બધી] એમ ગોળા ને એ શરીરનો ધર્મ જગત જાણે છે ને જગત પોતાની પર્યાયને જાણે છે? એવા મૃત્યુ પછી નિશ્ચય રોગ નહિ. 'એમને એવાર એવો થયો એવાર આવશે' ગાથાને પછી મડદું થયું.
- શરીર મારું નહિ શરીરને હું જાણું છું - એ બધા નહિ પરને જાણું છું ને હું પોતાને જાણું છું?

દેહ છૂટી ગયો, પછી મડદું રહ્યું ત્યારે મહાભારતમાં 'ઝૂલર ઝાઝરૂ' લખ્યું.

આ વાત રોમાંચકારી નથી, આ તો સૌ સૌની વાત છે. જીવન સંસારમાં પગરાખ સિંદ, રૂઝારી સિંદ - રોંતીરો સિંદ જોગાડ માંડે આખરે નિરંજનની સંસારમાં ગોઠે છે. ગોઠ સંસાર શું છે? તમારા બાપા પરણ્યા-પરણ્યા દાદા બાંધા જોગાડમાંથી આવ્યા આવે, શિષ્ટને ગમ નથી. એ બાબાની પાસે ઉંદર દોડ તો ઉંદરને ગમ નથી. તેઓ તેઓને ઘોડ છો નથી.

આ રીતે, પાંચ માણસો (અનુયાયીઓ) એકદમ્યાર રૂપમાં આવે તે પાપ કહેવાય રૂપ છે અને પાંચ (અંતિમ ૬ ચરણિયો) ગુણોમાં અંદરમાંથી રૂપમાં આવે તે પુણ્ય કહેવાય રૂપ છે. પાપ અને પુણ્ય બંનેના ગંઠનમાં એકદમ્યાર જ અંતિમાત્ર ગંઠ-રૂપ છે.

~~[illegible]~~ કહી તો એ સિદ્ધિ રૂપ છે. પુણ્ય-પાપ નથી, અંતિમાવસ્થિતિ છે ત્યાં પ્રાપ્ત છે.

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. 'અસ્તિ' એટલે અસત્ય
2. હું અસત્ય બોલી શકું છું, પરની સાક્ષી લઈ શકું છું, શરીરથી વિષયસેવન કરી શકું છું, પરિગ્રહ રાખી શકું છું - એવા અધ્યવસાયથી નિર્વાણ થે.
3. હું અસત્ય બોલું છું, પરની સાક્ષી લઉં છું, શરીરથી વિષયસેવન કરું છું, પરિગ્રહ રાખું છું - એવા અધ્યવસાયથી નિર્વાણ સહિત પાપનો બંધ થાય છે.
4. હું સત્ય બોલું છું, ચોરી કરતો નથી, બ્રહ્મચર્ય કે શરીરથી બ્રહ્મચર્ય પાળું છું. મેં પરિગ્રહ છોડ્યો છે- એવા અધ્યવસાયથી નિર્વાણ સહિત પુણ્યનો બંધ થાય છે.
5. હું જડની ક્રિયા કરી શકું છું એવો અંતર અધ્યવસાય નિર્વાણ છે.
6. મેં એ વિષયસેવન કાર્ય જડની ક્રિયા કરી એ નિર્વાણ સહિતનું પાપ છે.
7. વિષયસેવન કાર્ય જડની ક્રિયા મેં ન કરી એવો અભિપ્રાય તે નિર્વાણ નથી.
8. વિષયસેવન કાર્ય જડની ક્રિયા થયાની નહોતી તો મેં ન કરી એવી જડની સાથે અંતરબુદ્ધિ સહિતનો ભાવ તે નિર્વાણ સહિતનું પુણ્ય છે.
9. જડની ક્રિયા મેં કરી નિજ જડની ક્રિયા મેં ન કરી - એ બન્નેમાં નિર્વાણનો બંધ છે.
10. મોટું ઘર છોડીને નાના ઘરમાં રહેવાથી મારો અપરિગ્રહ વધ્યો છે.
11. ગરીબ નિર્વાણકીર પૌગલાની સાધર્મી કરતાં વધારે અપરિગ્રહી હોય છે.
12. સોના ગુણસ્થાને પરિગ્રહનું પરિમાણ અને ચાંદીના ગુણસ્થાને અન્યાય નો ત્યાગ હોય છે.
13. પરિગ્રહની મનનાનું પરિમાણ તે સાચું પરિગ્રહ પરિમાણ છે.
14. નિગોદમાં જીવ એક ૯૮ ભવ કરે છે.
15. કુંડાળી, ગમાણ, મકાન વિગેરે અજીવ છે. નિકો એક અનંતુ દ્રવ્યમાં જીવ કરે છે.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. જ્યારે હું ભાવશ્રુતની નુનિશ્રાની પ્રાપ્તિ કરીશ ત્યારે હું પરભાવનો ત્યાગ કરીશ.
2. જ્યારે હું ભાવશ્રુતની નુનિશ્રામાં આવીશ ત્યારે પરભાવ આપોઆપ છૂટી જશે, મારે તેનો અંતરબુદ્ધિપૂર્વક ત્યાગ કરવો પડે.
3. જ્યારે કોઈ દેહ છૂટવાનું રાખું આવશે ત્યારે મારા કોઠારા ભરાશે, મારી સ્ત્રી ખોવાશે અને મારા ગુણમાં ઉભરા થશે જાણે કે કરિયાવર ભરાયા!
4. પૂજ્ય ગુરુશ્રીના દેહે નુજ્ય મહાત્માઓને પોતાના મૃત્યુ સમયે સંથારાને બદલે ઉપાશ્રયમાંથી બોલાવ્યા અને કહ્યું કે જ્ય એ શરીરને (ઓરડાને પરને) વહે પરંતુ મોક્ષની પ્રયત્નિને જાણે છે.
5. સમોસરણમાં ૧૨ કોઠા હોય છે. તેની અંદર સમાયાં કરતી સિંહ અને સર્પ દયાના ભાવની સાથે તેવા પણ એક બીજા ઉંદર પણ બેસે છે.

ગાથા-૨૬૫

ઉત્થાનિકા :- વળી 'જ્ઞાનાવરણ તે જીવનું પણ બંધનું કારણ હશે' એવી શંકા ન કરવી. ('અધ્યવસાન તે બંધનું જ્યાં કારણ હશે અને જ્ઞાનાવરણ તે બંધનું જીવનું કારણ હશે' એવી પણ શંકા કરવી યોગ્ય નથી; અધ્યવસાન જ જ્યાં બંધનું કારણ છે, જ્ઞાનાવરણ બંધનું કારણ નથી.) આવા આશયની ગાથા હવે કહે છે :-

ગાથા : જે થાય અધ્યવસાન જ્ઞાનને, પરંતુ-આશ્રિત તે જ્ઞાને,
પણ વસ્તુથી નહિ બંધ, અધ્યવસાનમાત્રથી બંધ છે. ૨૬૫.

ગાથાર્થ : વળી, જ્ઞાનીને જે અધ્યવસાન થાય છે તે પરંતુને આશ્રીનેને થાય છે તો પણ વસ્તુથી બંધ નથી, અધ્યવસાનથી જ બંધ છે.

ટીકાર્થ :- (દૃષ્ટાન્ત:) "વળી જ્ઞાનાવરણ તે જીવનું પણ બંધનું કારણ હશે" એવી શંકા
(પૃ.નં.323) ન કરવી....': જ્ઞાન જ્યાં જ છે તે બંધનું કારણ નથી. બંધનું કારણ તો 'તે મારું છે' એવું જ્યાં અધ્યવસાય જ છે. જ્ઞાની પરના આશ્રયે એ જ્યાં અધ્યવસાય થાય પરંતુ એ પર [વસ્તુ] બંધનું કારણ નથી.

- (રીતિ:-) 'અધ્યવસાન જ બંધનું કારણ છે; જ્ઞાનાવરણ બંધનું કારણ નથી, કેમ કે બંધનું કારણ જે અધ્યવસાન તેના કારણપણાથી જ જ્ઞાનાવરણને અવિચારવું છે (અર્થાત્ બંધનું કારણ જે અધ્યવસાન તેનું કારણ થવામાં જ જ્ઞાનાવરણનું તિરસ્કારવા પૂરું થાય છે, તે સિવાય બંધનું કારણ થતું નથી).'
- તું માને છે કે [પર] જ્ઞાન તેનો હું સ્વામી છું તો એ જ્ઞાન વસ્તુ તારે છે? કયા માટે સ્વામી છે? પોતા માને છે કે કયા માટે સ્વામી છે?
- 'જ્ઞાનાવરણ કે રિદ્ધિ વૈભાનિત દ્વિપની સર્વે માન્યા પુદ્ગલ એવું સ્વામીપણું...' એ બધું પુદ્ગલનો સ્વભાવ છે, માટે કહે. 'દૂધ વાય પણ માયા થાય ન રોમમાં' દૂધ બગાડો તાપ હોય તો રોમમાં 'એ જ્ઞાન મારી છે' એમ નહિ. એ તો સંયોગી જ્ઞાન છે, વિયોગી થતાં જશે. માટે પુત્ર જ્ઞાન, દ્રવ્ય, આબરૂના સ્વામીપણાવાળો છું, એ સ્વામીપણું વિયોગ થઈ જાય એમાં તારી ગણતરી નહિ. એ શરીર, ત્વચા, વાળ એ બધા સંયોગી જ્ઞાન વિયોગ થઈને જાય
- 'તત્ત્વાર્થસાર'માં આવે છે કે જેની માતા જન્મ આપે છે તે પહેલાં એ નિત્યપણાને [છે] તેને ગર્ભમાં થઈ ગયું છે. તેથી જ્યાં દૂર જશે... એવા એ નિત્ય જ્ઞાન છે એ એ નિત્ય જ્ઞાન બંધનું કારણ નથી. બંધનું કારણ તો અધ્યવસાન છે; તે સંયોગનું જ્ઞાન છે.
- પ્રભુ છે તેને પરની સાથે આત્મા કરવો તે અધ્યવસાન મિથ્યાત્વ છે. અધ્યવસાનનો આશ્રય પરવસ્તુ છે પરંતુ પરવસ્તુ બંધનું કારણ નથી. એ આશ્રય છે એટલું. ત્યાં તેનું (તિરસ્કારનું) પૂરું થઈ ગયું, પરંતુ તે પરવસ્તુ બંધનું કારણ છે એમ નહિ.

(પૃ.નં.324) • રાગ, શરીર, ત્વચા, પરપદાર્થની અસ્તિત્વબુદ્ધિનો અધ્યવસાય એ જ મિથ્યાત્વ છે અને એ જ બંધનું કારણ છે. ગમે તેટલા સામગ્રી હોય, કોઈનું શરીર પાતળું હોય, કોઈનું શરીર જાડું હોય એવી રીતે 2 જાતિના જ્ઞાનો (છે) માટે જ્ઞાનાવરણ બંધનું કારણ છે જ નહિ. અધ્યવસાય પરના આશ્રયે ઉત્પન્ન થાય છે એટલા એની મર્યાદા છે, એટલું એનું તારણ છે, ત્યાં તેનું તારણ પૂરું; થઈ જાય છે; પરંતુ પરવસ્તુ બંધનું કારણ છે એમ નહિ.

(આશ્રય પૂરતું)

- 'અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે- જો જ્ઞાનાવરણ બંધનું કારણ નથી તો ("જ્ઞાનાવરણનો પ્રસંગ ન કરો, ત્યાગ કરો" એમ) જ્ઞાનાવરણનો પ્રતિષેધ (નિષેધ) શા માટે કરવામાં આવે છે?'

- ગાથાવસ્તુનો સંબંધ ન હતો પરંતુ ત્યાગ કરો એમ નિષેધ માટે કહ્યાં ગાથાવસ્તુનો કાલે છે. 'તેનું સમાધાન:- અધ્યવસાનના પ્રતિષેધ અર્થે ગાથાવસ્તુનો પ્રતિષેધ કહ્યાં કાલે છે. અધ્યવસાનને ગાથાવસ્તુ આશ્રયભૂત છે; ગાથાવસ્તુનો આશ્રય કરીને અધ્યવસાન પોતાના સ્વરૂપને પામતું નથી. માટે નિષ્ફળ છે. જો ગાથાવસ્તુનો આશ્રય કરીને પણ અધ્યવસાન નિષ્ફળ હોય તો, જેમ આશ્રયભૂત એવા ચારજનીના પુત્રના સદ્ભાવમાં (હોવે) એવો અધ્યવસાય નિષ્ફળ છે કે "હું ચારજનીના પુત્રને હણું છું" તેમ આશ્રયભૂત એવા પરિયાપુત્રના અભાવમાં પણ (હોવે) અધ્યવસાય નિષ્ફળ (-નિષ્ફળતા જોઈએ) કે "હું પરિયાપુત્રને (પોતાના પુત્રને) હણું છું." પરંતુ એવો અધ્યવસાય તો (હોવે) નિષ્ફળ નથી. જ્યાં પરિયાનો પુત્ર જ નથી ત્યાં મારવાનો અધ્યવસાય કેમ નિષ્ફળ?)':
- અધ્યવસાનનો ત્યાગ કરાવવા ગાથાવસ્તુનો ત્યાગ કરાવે છે, [પરંતુ] કે ગાથાવસ્તુનો ત્યાગ થતાં મારે અધ્યવસાનનો ત્યાગ થઈ ગયો એમ નથી.
- ત્યાગનો અર્થ એ નહતું નહિ છોડાવે છે.
- અધ્યવસાન-અંતરબુદ્ધિમાં ગાથાવસ્તુ નિમિત્ત છે, આશ્રય છે. ગાથાવસ્તુના આશ્રય વિના અધ્યવસાય ઉત્પન્ન થતો નથી, પરંતુ [ગાથાવસ્તુ] તેનું કારણ નથી.
- હવે દૃષ્ટાંત આપે છે. ચારજનીને પુત્ર છે. [તેણે] હોવે એવો અધ્યવસાય નિષ્ફળ કે "હું ચારજનીના પુત્રને હણું છું" તો એ તો ગેરાજર છે, કેમ કે પુત્ર છે. [પરંતુ] પરિયાનો પુત્ર જ નથી અને હું તેને મારું છું એ ભાન જૂઠી છે, નિરર્થક છે.
- શું આ ગાડામાં 'પ્રતીત' [પ્રતીત્ય - અવલંબને] રાખે છે કે? પ્રતીત એટલે ગાથાવસ્તુનું અવલંબન, નિમિત્ત. એ વસ્તુ છે તો તેના આશ્રયે અધ્યવસાન ઉત્પન્ન થાય છે. તેવો અર્થ છે તો અંતરબુદ્ધિ થાય છે? [જો] નહિ તેનો અર્થ અંતરબુદ્ધિ કેમ થાય?
- 'માટે એવો નિયમ છે કે (ગાથાવસ્તુરૂપ) આશ્રય વિના અધ્યવસાન રોકું નથી. અને તેથી જ અધ્યવસાનને આશ્રયભૂત એવા જે ગાથાવસ્તુ તેનો અત્યંત પ્રતિષેધ છે, કેમ કે ત્યાગના પ્રતિષેધથી જ ત્યાગનો પ્રતિષેધ થાય છે. (ગાથાવસ્તુ અધ્યવસાનનું ત્યાગ છે તેથી તેના પ્રતિષેધથી અધ્યવસાનનો પ્રતિષેધ થાય છે).':
- તેના [આશ્રયભૂત ગાથાવસ્તુના] નિષેધથી અંતરબુદ્ધિનો નિષેધ થાય છે.
- અહીં કોઈ એવા તર્ક કરે તો [તેને] એવો ઉત્તર આપે છે કે ગાથાવસ્તુનો ત્યાગ પરિણામને સુધારવા માટે છે, પરંતુ ગાથાવસ્તુનો ત્યાગ તો અનંતકાલ થયો છે. એ ત્યાગ-ગ્રહણ કાલમાં છે જ ક્યાં?
- જેમાં એક ઠાકામાં કહ્યું છે કે રાઈરમણ એમ તે છે કે 'ગાથાવસ્તુના ત્યાગથી પરિણામ સુધરે છે.' આ કોણે કહ્યું છે? અહીં જો પરિણામ સુધારવા તેણે ગાથાવસ્તુનું નિમિત્ત, કારણ ઘટી ગયું, આશ્રય ઘટી ગયું એમ કહ્યું છે.
- 'પરંતુ, જો કે ગાથાવસ્તુ બંધના કારણનું (અંતરબુદ્ધિના કારણનું) કારણ છે તોપણ તે (ગાથાવસ્તુ) બંધનું કારણ નથી; કેમ કે ઈચ્છાનિરોધમાં પરિણામોના મૂળીભૂત એવા પદે દૃઢાગ્રહ જતા એવા તીવ્ર કષાયથી કાલાંતરના કારણપૂર્વક ઉદયના અભાવની મર્યાદા, ગાથાવસ્તુ- કે જે બંધના કારણનું કારણ છે - તે બંધનું કારણ નહિ થતી હોવાથી, ગાથા-

- પરંતુ બંધનું કારણપણું માનવામાં અનેકાંતિત દોષાભાસપણું છે - વિચાર કરીએ.

- દ્રવ્ય ગુણોમાં તો ગાદ્યપરત્વનો વિનાશ થાય છે પરંતુ પર્યાયમાં પણ ગાદ્યપરત્વનો વિનાશ થાય છે. તો પર્યાયમાં શું આવ્યું? કે ગાદ્યપરત્વના આશ્રયે ઉત્પત્તિ-વિનાશમાન, એવું વિશેષણ પર્યાયમાં આવ્યું.
- પરપદાર્થ- ઓદારિક, તૈજસ, કાર્મણ, ભાષા, મન તુરંત આદિ બધું પરદ્રવ્ય છે. પર્યાયમાં છે નહિ તો ત્યાગ કરું છું (એમ માને) એ તો વિકલ્પ થયું:- ત્યાગ જ છે એનો ત્યાગ કરું છું!
- મુનિ તો દયાનાં આવતા દોષ ત્યારે અહીં પણ નહિ છે ત્યાં તીવ્ર પ્રેરણા થતાં ક્રુદ્ધ પણ નીચે બેસી જાય છે. એને તો પોતરામાં જાણે બેસી છે.
- પર્યાયિનાશવાળા રાગમાં છે. રાગભાવની સાથે એકત્વ એ પણ એકાંતવાદ છે. એકત્વ-સમાવેશ નિત્ય એકાંતવાદ તે છે. બંધ એને માટે બંધને એકાંતવાદ તે છે.
- ગાદ્ય પદાર્થને બંધનું કારણ કહો તો મુનિને તો બંધ થતો નથી તો અજ્ઞાની વધારાનો [બંધ] નહીં કરતા તેથી [મુનિને] બંધ થાય [પરંતુ] એમ છે નહિ. પરંતુ બંધનું કારણ તો રાગની-પરની એકતા બુદ્ધિ છે.
- [ગાથામાં] ગાદ્યપરત્વ છોડો તો પરિણામ દુઃખરૂપ એમ કહીને [બીજાને] ગાદ્યપરત્વનો ત્યાગ છે તેની મહિમા બતાવવા છે. ટીકામાં તે છે કે તો પરિણામ દુઃખરૂપ તેને ગાદ્ય પરત્વનો ત્યાગ કહેવામાં આવ્યો છે.
- 'એમ નિશ્ચયથી ગાદ્યપરત્વને બંધનું કારણપણું નિર્બાધ રીતે સિદ્ધ થયું નથી.) માટે ગાદ્ય-પરત્વ કે જે કાળને અનુલક્ષીને છે તે બંધનું કારણ નથી; એકત્વભાવ કે જે કાળને અનુલક્ષીને છે તે જ બંધનું કારણ છે.'
- ગાદ્યપરત્વ[નો] કાળમાં અનુભવ છે. અનુભવ નામ તેની પર્યાયમાં તે ભાવ છે કે દ્રવ્યગુણની તો વાત જ શું કરવી? એનો વિનાશ થયું છે. [અને તો] પર્યાયમાં અનુભવ છે. એકત્વ એભાવ છે. પર્યાયમાં પરદ્રવ્ય છે જ નહિ પછી તેનો ત્યાગ કરવો, ગ્રહણ કરવું ક્યાં રહ્યું? પર્યાયમાં પરપદાર્થ છે જ નહિ તો તારે છોડવું શું છે?
- ૩૮૭ ગાથામાં કહ્યું છે કે રાગસ્વરૂપ અજ્ઞાનભાવ કાળમાં બધાં કર્મો ત્યાં રાગની ઉત્પત્તિ ન થઈ તો રાગનો ત્યાગ કર્યો એમ વ્યવહારમાત્રથી કથન છે, પરમાર્થકથન નહિ.
- પરમાણુ નામ રાગ કે વિકાર. એને વિકારનો ત્યાગ કરવો એ પણ નામમાત્ર કથન છે. કેમ? કે, અજ્ઞાન રાગસ્વરૂપ છે તો રાગરૂપ થયો જ નહિ. એ રાગસ્વરૂપની બધાં ઉત્પન્ન થઈ સમ્યગ્દર્શન થયું એને સ્વરૂપમાં બધાં સ્થિરતા થઈ ત્યાં રાગ ઉત્પન્ન થયો જ નહિ તો રાગનો ત્યાગ કર્યો એમ નામમાત્ર કથન છે.

૪૧૬ - જ્યારે એમ કહ્યું છે કે આ સ્વર્ગાદિક છે એ જીવસ્વભાવ છે એને એકાંતિકપણે છે. આપ બંધ તરફ તો રૂચિ ન કરો, તમ બંધ તરફ-ધ્યાન ન રાખો તો શબ્દ ન રોકાય, તો બંધ તરફ તો રુચિ નહિ કરો પરંતુ સ્વર્ગમાં શું કર્યું? સ્વર્ગમાં તો કંઈ દયા, દાન દયા કરવાં એમાં શું રોકાયું? એ તો બધાં જીવ તરફ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે સ્વર્ગાદિકનો વિષય બનવામાં આવ્યો. ખરાં દૃષ્ટિએ છે તે એકાંતિક નહિ. એ તો એકાંત તમે કરાવો છો. નિગોદમાં બધાંની સ્વર્ગાદિક તમારે એકાંતિક એને જાણો એમાં છે. ખરાં દૃષ્ટિએ ખોટાં ખોટાં છે એને એકાંતિક નહિ. માટે એને જીવસ્વભાવ તો છે

- ઇન્દ્રિય જ્ઞાનમાં, ઇન્દ્રિયના વિષયમાં કેવળીઇન્દ્રિય જ્ઞાનમાં કેવળનું નથી. પણ ઇન્દ્રિયમાં તો પુદ્ગલની મર્યાદા પ્રમાણમાં કેવળીને. જ્ઞાનમાં સ્વતંત્ર થાય છે. પણ ઇન્દ્રિય કેવળ જાણવું જાણવું જ્ઞાનઇન્દ્રિય કેવળજ્ઞાનનો કેવળજ્ઞાનસ્વભાવ થાય છે.
- ભાઈ! જેનો કેવળજ્ઞાન છે તેનો ભાવ કેવળજ્ઞાન થવાનો છે? કે જ્ઞાન તેનો ત્યાગ થવાનો છે?
- પરિણામ જેના ટુકડે છે તેને ગાંઠવાળું તો કેવળજ્ઞાન નિરાવરણતા થઈ જાય છે. મર્યાદામાં છે જ્ઞાન, રેંટિયાગણો તે ઊડી જાય છે.
- પરદ્રવ્ય મારાં છે કેવળ રાગ મારો છે એવો એકત્વભાવ મર્યાદામાં જ્ઞાનમાં છે. મિથ્યાત્વ-અજ્ઞાન-એકત્વભાવ મર્યાદામાં છે એ એવાની એવાની વાત છે.

(પ્ર.નં.૩૨૫) • ગાંઠ એટલે ગંઠનું થવું એમ ગાંઠ એટલે ત્યાગ ને મોહનું થવું એમ. જ્ઞાન મર્યાદામાં કેવળ દુનિયા એમ, જ્ઞાનમાં છે;[તેથી] તો કેવળ દુનિયા ગંઠનું થવું નથી. પરંતુ તો ફક્ત પણ મર્યાદામાં એમ; તો ફક્ત પણ ગંઠનું થવું એમ; પરંતુ જ્ઞાન ફક્ત મારામાં છે એ માન્યતા-એકત્વભાવ ગંઠનું થવું છે [તે જ] જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. એકત્વભાવ રાગ પણ મર્યાદામાં જે રાગ એકત્વતાનો રહે તે પણ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે એને ચારિત્ર ગંઠનું થવું છે.
- ભાઈ! એ તો સ્વરૂપની વાત છે.
- શરીર એટલે શરીરની ક્રિયા મોટાની મર્યાદામાં એમ, તો તે ગંઠનું થવું એમ. એટલું છે. તેથી રાગ ઘટાડો તો (શરીરની ક્રિયા થઈ જાય એમ એમ).
- એ પરનો ત્યાગ થઈ જાય એકત્વભાવ દૂરી જાય, એમ નથી; પરંતુ એ એકત્વભાવનો ત્યાગ થવાના માટે- પરનું નહિ છોડવાના માટે- પરનો ત્યાગ થઈ જાય છે; પણ ગાંઠના ત્યાગ ક્રિયા એની દૃષ્ટિ છે એ તો જ્ઞાન વિપરીત છે.
- એ શરીરની વિષયની- મૈથુનની ક્રિયા એ ગંઠનું થવું એમ, તેમ તે મોટાની મર્યાદામાં એમ. હા, એ પણાને જે એકત્વબુદ્ધિ છે તે એ દૃષ્ટિની ક્રિયા છું તેથી છું તો એ એકત્વભાવ મોટાની મર્યાદામાં ગંઠનું થવું છે. તેમાંથી એ એકત્વબુદ્ધિનો નાશ થઈ જાય છે વિષયગાંઠના છે એને એ ક્રિયા થાય છે. એવા ચારિત્રની વિષયગાંઠ તોડ દો, પરંતુ એવા તાર્કિક જ્ઞાન નીકળે તેવું છે ત્યાં ઉદાસીનતા નિર્વિકલ્પ થઈ જાય દો, તેમ તે રાગની જરી એકત્વતા દો, [પરંતુ] દૃષ્ટિમાં ભેદબુદ્ધિ દો.
- શિષ્યે પોતામાં માન્યું છે એને તેમાંથી થયું. પરવાર થવા મર્યાદામાં છે? એકત્વની મર્યાદામાં પોતાના એકત્વતાનો નાશ કોણ કરે છે? [ગા.] એ જ્ઞાનમાં છે.
- પ્રવચનસાર ગાથા ૮૨- 'એને મર્યાદામાંથી પ્રવર્તાવે તો રહ્યા છીએ. [સ્વયંસંબુદ્ધ]
- એકત્વબુદ્ધિ દૂરી જાય તેવાસ્વરૂપે થાય છે ત્યારે પણ તેની મર્યાદામાં રાગ છે એ ગંઠનું થવું છે, પરની ક્રિયા ગંઠનું થવું એમ.
- રેંટિયાગ ગંઠનું થવું એમ. જ્યારે રાગમાં રેંટિયાગમાં રાગ રહે (તેવાં ગંઠ છે).
- પંડિત ટોડરમલ: 'કોઈને એકત્વતા કેવળ ભાવના નીકળે, કારિત તેમાંથી તે દૂર થઈ ગયા!- પરદ્રવ્યની રેંટિયા સહજે તો ફક્ત છોડી દો, એ તેવું ગંઠનું થવું એમ [રેંટિયાગમાં એકત્વબુદ્ધિ તે ગંઠનું થવું છે.]
- તેમાંથી જ નીકળે ગાંઠ ગાંઠો છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ એવું, ઉદાસ તે ભાવ કેમ રાખે છે.
- એટલે તો એકત્વભાવનું જોર દીધું છે, 'ગંઠ એકત્વતાર' છે તો રેંટિયાગણિમાં રાગ તો છે,

કોણ જાણે છે. કરિશ્મામાં રાગની વાત કરતાં જણાવે છે, તે વાતને ગાંઠમાં રાખજો છે. તેથી જ્ઞાનીએ ગાયન ગાવાનું કહ્યું - "ક્રિયાંગાનુસિ પાવન કરવા પધારજો." કૃષ્ણને તે છે. પધરામાં કૃષ્ણ કોણ જાણો. ક્રિયાંગાનુસિમાં રાગની વાતો છે એ ધ્યાન જાણો. ક્રિયાંગાનુસિમાં રાગની જે વાતો છે તે જ અધ્યાત્મ છે.

- કૃષ્ણ કાંઈ ગુણ તેણે પધરામાં આવતા નથી, પરંતુ કૃષ્ણગુણની જેટલી માનતા છે એ માનતા પધરામાં આવતા જાય તો કૃષ્ણ પધરામાં આવતા જાય, એમ તેવામાં આવે છે.
- જુનિકોએ પણ જે પંચ મહાવ્રતનો નિયમ આપ્યો છે એનાની પધરામાં એ ગંઠનું તરવા છે [તરવા ?] એ જણાવે છે. તેથી ક્રિયા ? ગાદેય વસ્તુ ગંઠનું તરવાનો. એટલે એનું અધ્યાત્મ જાણે છે પરંતુ પધરામાં રાગ[ને ~~...~~ આત્મગંઠનું તરવા] પણ કિંમત.

HB

- ઈતરાંકોએ એ ગોમાંસ શબ્દ વાપર્યો છે. પહેલો ઈંડા એટલે વાત એટલે વાપરે છે. ગોમાંસ ત્યારે ગદો થાય જાય માટે ગોમાંસને પાપનો ગાય તરીકે છે.
- [૨. ગુરુદેવશ્રીના ~~[illegible]~~ સિદ્ધાંત સ્વરૂપે!]
- એવાં ચિત્તો પોતાની પધરામાં કહે. એવાં તો એવાં જાય છે. પ્રભુ! તારે રોમરોમ વાંચવાનું ટાંચણ ચિત્તોને વંદન, એટલે? ચિત્તોને પધરામાં રહેવાનું તરવું, તો ચિત્તે ગમાન માટું સ્વરૂપ છે એવા તારી દૃષ્ટિ થઈ જશે. એ પણ [તારી પધરામાં] તરી જાવે પરંતુ પધરા સ્વીકારો તે એવાં ચિત્તો તારી પધરામાં છે. એવાં ચિત્તોને દૂરાવા તર્ક કરતાં કરતાં દૃષ્ટિ ગુણાર પ્રભાવે કૃષ્ણ ઊભા રહી જાય. માટું કૃષ્ણ ચિત્તસ્વરૂપ જ છે. એવાંના ચિત્તો પધરામાં આવવાથી પધરા નવાની તરી રહે. પધરામાં આત્મા કૃષ્ણ થઈ જશે. એવાંના એવાંના ગુણોના ઘરનાર પ્રભુ, તેના પ્રભાવે થવાની [પધરામાં] માનતા આવી જશે.
- પ્રતિસંદર્ભના સ્થાને કરતાં હું ચિત્તે છું. પધરામાં ચિત્તે સ્થાપ્યા તો તેનું કૃષ્ણ ચિત્તે એવાં કૃષ્ણ થઈ.
- એમાંથી જે પધરા પ્રગટ થઈ છે તે દરે પડશે તરી. એને સમાધિરૂપિણી તરી પડીએ. એ કૃષ્ણ પડે તો પધરા પડે. એટલે કૃષ્ણની પ્રભાવે એનાની પધરામાં આવતા જાય.
- જ્ઞાન! એ તો એનાના માર્ગે છે. આદ્ય! એ એનાના ઉદ્ગાર છે.

(પ.ગ.૩૨૬) • (જ્ઞાનાર:) 'ગંઠનું તરવા નિશ્ચયથી અધ્યાત્મ જ છે અને જે ગાદેયવસ્તુઓ છે તે અધ્યાત્મનું કારણ છે - તેમને આદરણને અધ્યાત્મ શિખરે છે, તેથી તેમને અધ્યાત્મનું તરવા તેવામાં આવે છે. ગાદેય વસ્તુ વિના નિરાશ્રયતાનો અધ્યાત્મ શિખરતા નથી તેથી ગાદેયવસ્તુઓનો ત્યાગ તરવામાં આવે છે.' :

- [જ્ઞાનાર્ક પરના પ્રવચનના સારાંશ માટે જુઓ જુઓ.]
- ~~દૃષ્ટાંત:- "વસ્તુ ગાદેયવસ્તુ તે ગંઠનું પણ ગંઠનું તરવા તેવો એવો શિષ્ય તે તરવા. એવાંથી તે ગંઠનું એટ તરવા તેવો એવો ગાદેયવસ્તુ તે ગંઠનું ગંઠનું તરવા તેવો" એટલે પણ શિષ્ય તરવા ચાલ્યા નથી; અધ્યાત્મમાં જ એનું એટ ગંઠનું તરવા છે, ગાદેય વસ્તુ ગંઠનું તરવા નથી.) એવા એવાંના ગાયે તેવો તે છે.' :~~

- એવા શરીરરૂપ હું, તરું, એવા પરરૂપ હું એવાં જે માનવા - અધ્યાત્મમાં - છે એ એવાની પધરામાં સ્થિત છે માટે એ ગંઠનું તરવા છે. પધરા ગંઠનું એવાં પધરા માંઠનું તરવા છે, કૃષ્ણ-

ગુણ નહિ. પરમાત્મ અધ્યવસાયમાં નિમિત્ત છે. કોનું કહી શકીએ? તેથી નિમિત્તે [પરમાત્મને] અધ્યવસાનનું [નિમિત્ત] તરીકે હોવામાં કારણ છે. શિષ્યના તરીકે પણ જોઈએ છે.

- કારણ છે કે જીવનું જીવનપણું ન માનતાં 'હું' કોણ fixit કોને માનવું તો પડે. તેનું સિદ્ધાંત કોણે કારણ [જીવે] છે કોને માનવામાં ન કાર્યું કોણ વધ કોની કૃતિ છે - શરીર, મન, કુટુંબ - એ બધા નારા છે કોણ કોત્યબુદ્ધિ-અધ્યવસાય-સંસારનું તરીકે છે.
- તારી ઘરબાળી છે ? તારું ઘર તો અંદર કારણ છે. કહેવે..! કેવાય!
- વ્યવહારાશ્રય દૃષ્ટિમાં ઉપર બાન દીધી છે. જીવહિંસા અધ્યવસાય અને બંધનો અધ્યવસાય. કારણ જીવે શુદ્ધ ચૈતન્યઘન છું કોણ જે અધ્યવસાય એ તો જીવનું તરીકે છે. ગાથા ૨૬૬. [એને] એના સ્વભાવે અશુદ્ધ અધ્યવસાય વિના એને બંધ ન થાય.
- પુણ્ય સંસાર દેવાને ? તો કારણ જિંદગી કામાં જ જાય છે. કારણ જિંદગી નિષ્ફળ.
- નિશ્ચયાભાસના પરિણામને ત્યાગ થાય છે ત્યારે ગાંધર્વપણુંનો પણ નિષેધ ત્યાગ થાય છે. ખરેખર તો તારા કોઈપણ કાલપુરુષ છે એમાં કો અનંત જીવો તિર્ય દિયો કાળ કરે ? જાય નહી. કેવાય! [કારણ તો] ખરપણુના ત્યાગ-ગ્રહણથી રહિત છે.
- 'અને બંધનું તરીકે ગાંધર્વપણુ હોવામાં કારણ તો નિમ્ન અધિકાર કાળે છે. (તરીકે દોષ ઘણાં તિર્ય સ્થાને તરીકે ઉપાય અને તિર્ય સ્થાને તરીકે ન ઉપાય તેને અધિકાર હે છે અને એના તરીકે અધિકારી- અનેકાંત-તરીકાસાર હે છે.)'
- ગાંધર્વપણુને] બંધનું (તરીકે હોવામાં) કારણ તો કોઈક નિયમ સિદ્ધ થતો નથી. [તેથી તે તરીકે ખરેખર] તરીકે માટે [છે], વાસ્તવિક તરીકે નહિ.
- 'તિર્ય મુનિ ઇર્યાસમિતિપૂર્વક ચાલતો ગમન કરતા હોય તેમના પગ નીચે તિર્ય જીવડું અચાનક ઓચિંતો કાળ પડીને મરી જાય તો તેની હિંસા મુનિને લાગતી નથી. એવો બાંધ દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે તો હિંસા થઈ, પરંતુ મુનિને હિંસાનો અધ્યવસાય નહિ હોવાથી તેમને બંધ થતો નથી. જો તે પગ નીચે મરી જતું જીવડું મુનિને બંધનું તરીકે તેમ કોઈ બાંધવાનું નિષેધ પણ કેવાય.' :
- 'ભાવપાહુડ' માં કહ્યું છે કે ધર્મ અને નીર્મિત્ત ભાવના ભાવવા. એ અશુદ્ધ ભાવના માટે. ભાવપાહુડ માં વ્યવહારનો ઘણો વિસ્તાર છે. એ તો [સંસારદૃષ્ટિએ] તેનો શુદ્ધિમાં રહેવું એને તે શુભમાં કાળવું - એ માટે તે વિસ્તાર છે.
- તિર્ય પડેલું જીવડું નહિ. ત્યાં જીવ પડ્યો હોય તો તે ખ્યાલ કાળ કાય. મારવાની બુદ્ધિ નહિ તે મારવાનો ભાવ નહિ એને અંતરંગ કાળ પણ છે. [તેથી મુનિને બંધ થતો નથી.]
- શરીર દ્રવ્ય, શરીરના ગુણ એને શરીરની પર્યાય તે કાળાની પર્યાયમાં નહિ. કાળપણામાં હોય તો તે અંતરબુદ્ધિ એવા રાગ્રહિત હોય.
- 'એ રીતે ગાંધર્વપણુને બંધનું તરીકે માનવામાં અધિકાર કાળવો હોવાથી ગાંધર્વપણુ બંધનું તરીકે એમ સિદ્ધ થયું. પછી ગાંધર્વપણુ વિના નિરપેક્ષે અધ્યવસાન થતાં એને તેને ગાંધર્વપણુનો નિષેધ પણ છે.' : રાગનો નિષેધ થતાં ગાંધર્વપણુનો પણ નિષેધ છે - અંતરંગ ગાંધર્વપણુનો નિષેધ. સમ્યગ્દૃષ્ટિ સહિત રાગનો ત્યાગ થાય છે ત્યારે તેને ગાંધર્વપણુનો પણ ત્યાગ હોવામાં કારણ છે.

ગદ્ય-૨૬૫ : ઉપસંહાર

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉત્તરો :-

1. પરમાણુ નાશી છે - એવો અભિપ્રાય ગંધનું ખરું તારણ છે.
2. પરમાણુ નાશી છે એવો અભિપ્રાય પરમાણુને અવયવીને થાય છે, પરમાણુ વિના થતો નથી.
3. પરમાણુ નાશી છે એવો અભિપ્રાય જો પરમાણુ હોય તો જ થાય છે, માટે પરમાણુ પણ ગંધનું ખરું તારણ છે.
4. જો પરમાણુને હું નાશી માનું છું એ સાથે એમ ફલિત થતું નથી કે તે નાશી છે, એનિત્ય હું તેનો સ્વભાવ છું.
5- સંઘાત સિદ્ધાંતને લઈને આવે છે.
6. ખરા તારણનું તારણ તે પણ ખરું તારણ જ હોય છે; દાખલાંતે જો "A"નું તારણ "B" છે અને "B"નું તારણ "C" છે તો નિયમથી "A"નું તારણ "C" જ હોય છે.
7. તારણનું તારણ એટલું જ જે તારણના તારણનું તારણ છે, એનો જ એની પરિભાષા છે.
8. અભિપ્રાયોનો ત્યાગ તર્કથી જ્ઞાનપરમાણુનો ત્યાગ તર્કથી થાય છે.
9. જ્ઞાનપરમાણુનો ત્યાગ તર્કથી અભિપ્રાયોનો ત્યાગ અવશ્ય થઈ જાય છે.
10- ત્યાગનો અર્થ એટલે પરમાર્થને છોડી દેવો એમ થાય છે.
11. ત્યાગનો અર્થ એટલે પરમાર્થ તરફનું ગતિ છોડવું - એમ થાય છે.
12. તારણના પુનરાવર્તન તારણનો પુનરાવર્તન થાય છે એમ એટલે થયું છે.
13. 'જ્ઞાનપરમાણુના ત્યાગથી પરિણામ સુધરે છે' એમ પં. રાજરત્નજીએ કહ્યું છે, એનિત્ય જ્ઞાનના પરિણામ સુધારવા માટે જ્ઞાનત્યાગ નિશ્ચય તારણ છે.
14. જીવે પોતાના પરિણામ સુધાર્યા છે તેણે જ્ઞાનપરમાણુનું આલંબન દૂરી જાય છે અને સંઘાતમાંથી તે છૂટી જાય છે એવું ઉપરોક્ત સૂત્રનું ભાવ છે.
15. જ્ઞાનપરમાણુને ગંધનું તારણરૂપ માનવામાં આવેલ દૃષ્ટાંતરૂપ - વિચાર- આવે છે.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉત્તરો :-

1. 'અભિપ્રાયોનો અર્થ 'સ્વભાવ' માટે અંતિમ' એમ ફલિત થતો નથી.
2. મુનીન્દ્રના પદ્ય નીચે તત્ત્વપૂરિત જણાવું મારી રાખું પરંતુ અભિપ્રાયોના અભાવથી મુક્તિ લાભ થતો નથી - એ દૃષ્ટિકોણથી અલંકૃત દૃષ્ટાંતરૂપ પ્રચાર થાય છે.
3. જ્યાં ગંધનું તારણ નિરાકરણ અથવા અનિરાકરણ - એમ બંને પ્રકારે દોષ રહે છે.
4. અનિરાકરણ તેમજ નિરાકરણ એમ બંને પ્રકારના જ્ઞાનોનો ત્યાગ જ્યારે થઈ રહે છે.
5. જ્યારે રાગનો ત્યાગ થાય એ પરમાર્થરૂપ છે એમ ગુરુના વાક્યોમાં કહ્યું છે.

6. સામાન્ય શરીરની ક્રિયાઓ રાગની હાજરી જ ન થઈ તેને રાગનો ત્યાગ થયો એમ વ્યવહારથી કહેવાય છે, પરમાર્થથી નહિ.
7. પૂ. ગુરુદેવશ્રીએ કહ્યું 'અનુભવ'નો અર્થ 'અનુભવ કરવો' થાય છે.
8. દૃષ્ટિ ~~[illegible]~~ સંસારી જીવને સમ્યગ્દર્શન થતું નથી.
9. સમ્યગ્દર્શન વિકાસની ચાર ભૂમિકાનો વ્યાપાર કોઈ રીતે શક્ય છે, પરંતુ સમ્યગ્દર્શનનો વ્યાપાર કોઈ રીતે શક્ય નથી. [શ્રી. માર્ગદર્શક]
10. પરદ્રવ્ય મારા છે, રાગ મારો છે - એવો અભિપ્રાય અજ્ઞાનરૂપ પર્યાયમાં હોય છે.
11. જ્ઞાનીને રાગ જોઈતું નથી, પરંતુ જ્ઞાનીને રાગનો ત્યાગ જોઈતું નથી.
12. મિથ્યાત્વ ગયા પછી અસ્થિરતાનો રાગ જે જોતી રહે છે તે અજ્ઞાનરૂપ છે અને ચારિત્રદોષનું કારણ છે.
13. આ પંચમ કાળ ખરાબ છે, તેથી મને સમ્યગ્દર્શન થતું નથી.
14. પંચમ આરો મારી પર્યાયમાં નથી, તેનો મારામાં અનુભવ છે તેથી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ માટે છઠ્ઠો આરો જરૂરી નથી.
15. સંજ્ઞાદિ ત્યાગ કરવાના ભાવનાર તિર્યંચ જીવને તીર્થંકરગોત્ર બંધાય છે, માટે તે જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય જ મિથ્યાદૃષ્ટિ.

(3) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. ગોમટસાર ગ્રંથનો ભાવ તો એ છે ત્યાગ કોઈ કાળમાં કોઈ પદવીમાં રહે (નહિ) છે.
2. પર્યાય બંધનું કારણ અને પર્યાય મોક્ષનું કારણ છે, દ્રવ્ય-ગુણ નહિ.
3. ૬ કારણ શુદ્ધ સૌગંધિક છે એ નાટકનો અભિપ્રાય છે.
4. જ્ઞાનમાં સ્થગિત અશુદ્ધ અભિપ્રાય વિના બંધ થતો નથી.
5. ત્યાગ દોષ કયા તિર્યંચ સ્થાને તર્ક ઉપાય અને તિર્યંચ સ્થાને તર્ક ન ઉપાય એવા ત્યાગને પરિણામ કરવા અને તિર્યંત ત્યાગાભાસ તે છે.
6.

ઉત્થાનિકા:- આ રીતે ગંધના ત્યાગમાં (-ત્યાગ નહીં) તથી ત્યાગમાં કારણ જે અધ્યવસાન તે પોતાની અપરાધિયા ત્યાગ કરી લોકોને સિદ્ધિ થાય છે- એમ હવે દર્શાવે છે:-

ગાથા:- ત્યાં હું દુઃખી-સુખી બાળને, બાળી ગણું-મુક્ત ત્યાં કરે!
આ મૂઢ મતિ તુજ છે નિરર્થક, નહીં જે સિદ્ધિ પામે. ૨૬૬

ગાથાર્થ:- હે ભાઈ! હું બાળકોને દુઃખી-સુખી કરું છું, બંધાયું છું તથા મુક્ત છું, એમ જે આ તારી મૂઢ મતિ (-મોહિત બુદ્ધિ) છે તે નિરર્થક લોકોને પરસ્પર સિદ્ધિ (-પ્રાપ્તિ) છે.

ટીકાર્થ:- • (ઉત્થાનિકા:) આ રીતે ગંધના ત્યાગમાં (-ત્યાગ નહીં) તથી ત્યાગમાં કારણ જે
(પૃષ્ઠ.૩૨૬) અધ્યવસાન તે પોતાની અપરાધિયા ત્યાગ કરી લોકોને સિદ્ધિ થાય છે- એમ હવે દર્શાવે છે:

- હું પરને મારું, જિવાડું અથવા અનિયમથી પુણ્યનો ઉદયમાં અપરાધિયા નામ પદાર્થની ક્રિયા થતી નથી. અધ્યવસાય દ્વારા જે પુણ્યનો પરમાં ત્યાગ થાય છે, એમ જે કરે, તેને સિદ્ધિ થાય છે એમ નહીં.
- (ટીકા:) 'હું પર જીવોને દુઃખી કરું છું, સુખી કરું છું ઇત્યાદિ...': હું પરજીવોને આયુષ્યના કારણે દુઃખી કરું છું, સાતાવેદના કારણે સુખી કરું છું ઇત્યાદિ પરિણામ જે તેની તીવ્ર દશા તે પરિણામથી થતી નથી. પરનું જીવવું, મરવું એ તારા પરિણામથી થતું નથી, માટે તારો અધ્યવસાય મિથ્યા-જૂઠો છે.
- 'બંધાયું છું, મુક્ત છું...': હવે આ [જે જીવો] વિપરીત ભાવના કારણે મુક્તિ જાણતા નથી, સુખી, દુઃખી થાય છે [તેને કહે છે] હું પરજીવોને મેળવીને મુક્ત કરું છું એ અધ્યવસાય જૂઠો છે. એના વિપરીત પરિણામ થયા એટલે મુક્તિ ન થઈ?
- 'નિયમસારમાં કહ્યું છે ને? 'બાળ જીવો', 'બાળ મરો', 'બાળ બંધાઓ-બાહ્યભાવ કરો' જીવો અને પુદ્ગલ- બાળ, આબાળ; તથા અને પુદ્ગલ બંધાયેલા, બંધાયેલા કર્મોદયાની પ્રાપ્તિ અને પુદ્ગલની, તેને તું તેની સાથે બાહ્યભાવ કરી. તું તારું સ્વરૂપ વિચાર ન કર.
- જીવોને હું સુખી કરું અને જીવોને હું મારી કરું દઈ-એવો અભિપ્રાય ન કર, પ્રભુ! એ તારો અભિપ્રાય નિરર્થક છે, કેમકે એ બંધાયેલા સંયોગમાં જીવો બંધાયેલા જ રહે અને મારી-બચાવવાના ભાવ વિના એ મુક્ત થઈ જાય.
- જીવોને દોષ ઘટાડી દઈ અને મુક્તિ કરાવી દઈ [એવો] વિકલ્પ કરવો પડતું એનો અર્થ એવો નથી કે જીવને સુખી કરી અને એની મુક્તિ થઈ.
- ગુરુએ પૂછ્યું કે એ તો નિમિત્તથી થાય છે. ઉપદેશદ્વારા- પોતાને સમજાવે તે ગુરુ.
- એ મૂઢમતિ: એ શબ્દની રચનાથી શાંત થઈ ગયો છે, પ્રભુ! મેં કરી લીધી, લીધી! અને એ શબ્દો તારે તારે મારે તને શાંત થાય છે, એમ જ સમજીશ. તારી શાંતિની પ્રાપ્તિ તારાથી થશે, [શાંતિ] શબ્દથી નહીં થાય. એ શબ્દ તારી શાંતિની પ્રાપ્તિ રચાતો એ એમ સમજીશ નહીં.
- એના પરિણામ તો એવો મુંઝાયલા છે. શું કરી મુંઝાયે અને તું એને મુંઝાવી દઈશ?
- 'ઇત્યાદિ જે આ અધ્યવસાન છે તે જીવ, પરજીવોને પરમાં વિચાર કરી દુઃખી-સુખી પોતાની અપરાધિયા ત્યાગ કરી લોકોને...':
- પ્રભુ! તું શાંતસ્વરૂપ છો ને, પ્રભુ! શાંતસ્વરૂપ જીવોને બંધાયે અને મુક્તિ એ તો કાર્ય કરી? ૩૨૦ ગાથા. ગંધ અને મોક્ષને જાણે. એ દ્રવ્ય કાયે તિર્ય જાણે, નિર્જરા થાય તિર્ય જાણે, ત્રે કરી પોતાના બંધ-મોક્ષને [જાણે, પરંતુ] ત્રે કરી.

- પરિણામ એ તેનો ખરેખર દુઃખ જ છે. એ અજ્ઞાનતા પરિણામને પરથી જોતે જુવાનને જ છે, જેને દુઃખ અને ગુણનો પણ કાર્યક્રમ નથી.
- આત્મા! ગાથા-બારમી, ક્રિયા-નિર્જરાને જે વર્તમાન પરથી જાણે છે તે પરથીજ જ દુઃખ છે.

(પ્ર.નં.૩૨૭) (ટ્રીક)

- જ્ઞાનની વ્યવસ્થા તે તે રોગથની જ્ઞાનના પદાર્થિક થઈ રહી છે. તેમાં એક કાર્ય કોમ તેને આની વ્યવસ્થા કું ત્રણ કે ક્રિયાકલિયાય-ક્રિયાના છે, કોઈનું ત્રણ છે, અને તે રોગારનું ત્રણ છે.
- અધ્યવસાય કેવળ કેલિયાય.
- "હું આત્માના દુઃખને ચૂંટું છું" એવા અધ્યવસાયની માટ્ટ ક્રિયાકૃત છે...'!
- આત્માને દુઃખ નથી અને તોડું છું-એમ એનો કલિયાય તે હું જીવને જિવાડું-મારું, સુખ-દુઃખ ત્રણ-એ આત્માના દુઃખને તોડું છું એના જેવા ભાવ છે. હું પંખો રાખ શકું, પંખો બાળવી શકું, તોડું ટટ ટટ બાળી શકું એનો જે કલિયાય તે પંખાની ક્રિયા-મૂર્છાની ક્રિયા ત્રણને અસમર્થ છે. એનોજુંની પરથી એનાથી થાય છે. મારે મારો કલિયાય નિરપેક્ષ કેવળ ક્રિયા છે.-આત્માના દુઃખને તોડું છું એનાજેવા ભાવ છે.
- [અરે!] ભગવાન પરમેશ્વર જિનેશ્વરદેવ, એના ગોરદાજી, તેમ તેવી ત્રણ બાળી નહિ, અપ્રતિકારી નહિ, તેવી સ્વાર્થની દૃષ્ટિ એવા નહિ.
- બાકી બધા તેવી ભાવ બાળની-તેવી પરભાવની-ક્રિયા તે એ જ્ઞાન ત્રણમાં બનાવું નહિ. અંદર એને ઓળખું જોઈએ. તે વિના જૂઠો કલિયાય નહિ રહે.
- 'હોંશિયારા માન હોંશે ન કીજે'-એ પરના ત્રણમાં હોંશિયારી હોંશે ન ત્રણે.
- બાળી તિને પડે મારે એને જ્ઞાન થાય છે, એમ નથી ભાઈ! તે તેને તે કાળાનો તે પ્રત્યેનો જ્ઞાનનો પ્રત્યે થયાનો જ્ઞાનક્રિયા દ્વારા તે થયો છે, બાળીને નહિ. ઘોર ઉપસર્ગ નહોતું અને અહીં થયું મારે કાળાને નથી થયું? ભાઈ! અત્યારે તે પરથી મારા જ્ઞાન-ગુણની તે પ્રત્યેના ક્રિયાપરિણામની ક્રિયાની થયાનો ત્રણ છે. એમાં એક શબ્દ તો નિમિત્ત છે, એનાથી થયું નથી.
- 'હું ત્રણ, હું ત્રણ એ જ અજ્ઞાન છે, શરીરનો ભાર જેમ ઓછો ભાગે!'- નરસિંહ મહેતા.
- 'ક્રિયા પોતાના અનર્થને માટે જ છે. (અર્થાત્ માત્ર પોતાને જ ગુણકારનું ત્રણાધાન છે, પરને તો તેવી ત્રણ થતું નથી).'!
- મારો કલિયાય પરની અર્થક્રિયા ત્રણમાં સમર્થ નથી, પોતાના અનર્થને માટે સમર્થ છે. [મારે] મારા કલિયાયમાં [હું] પરનું ત્રણ થતું છું, એ ઓળ છે. જ્યારે તો જ્ઞાન થયાનું હોય તેમ થાય છે. જ્ઞાનને હું સમજાવ્યું કહે ધર્મપ્રભાવી દઈ, [એવું] ખોટું જોર રહેતો છે. (સમયસાર) 'જે પોતાની અર્થક્રિયા (-પ્રયોજનભૂત ક્રિયા) ત્રણ થતું નથી તે નિરપેક્ષ છે, અર્થાત્ એનો વિષય નથી તે નિરપેક્ષ છે.'!
- અર્થ કેવળ પ્રયોજન. [અર્થક્રિયા કેવળ] પોતાની પ્રયોજનભૂત ક્રિયા..
- જ્ઞાનને જિવાડું-મારું, બનાવું એવા જે મારા પરિણામ, એના અર્થક્રિયા કેવળ [તે મૂળભૂત] પરમાં થયું તે ફરી થતું નથી [તેથી] નિરપેક્ષ છે. એટલા તે મારા પરિણામ ફરી ફરી આને બનાવું-એ વિષય એમ છે જ નહિ. એ કલિયાય પ્રમાણે થાતું નથી, આને ત્રણમાં થાતું નથી માટે તેનો વિષય નથી.

- તો જે કોઈ ગાંઠનું દોરી કાને કામ કરું, પરંતુ મેં તારા પરિણામનો વિષય જ નહિ. મેં તો દોરી છે. તારા જીવનની પરિસ્થિતિ મેં દોરી વિષય છે. મેંને કેવાળો વિચારું-મારું, ગાંઠાયું કોઈ પરિણામનો મેં વિષય નહિ.
- મેં દ્વારકા રાજા મારે નહિ. મેં તો નિમિત્ત છે. તે પરમાણુ[ની] તે ગમાને [જે] પરાધીન ઉપાદાની (દોરી તે ઘાય).
- 'જગત પરજીવોને દુઃખી-સુખી કરાવે કરવાની બુદ્ધિ તદ્દન છે, પરંતુ પરજીવો તો પોતાના ફળ દુઃખી-સુખી થતા નથી; તેથી તે બુદ્ધિ વિપરીત છે મેંને વિપરીત દોષાદિ મિથ્યા છે-ખોટી છે.' :

(૭) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉત્તરો :-

1. (હા/ના) 'પોતાની અર્થક્રિયા' કરવાનું અધ્યવસાન અનુસાર પરપદાર્થની ક્રિયા
2. 'સ્વ-અર્થક્રિયા' એટલે પોતાની પ્રયોજનવાળી ક્રિયા (આચાર)
3. અમારાની ગાથાઓમાં વપરાયેલા 'નાડ, જાણું, રૂઠ્ઠા તણું, દુઃખ તણું' એ ઉદાહરણ એ ગાથામાં 'ઉદય-ગુણ તણું' (ઉદયાનું, ગુણનું) એ જ બધા ઉદાહરણ કહ્યા છે.
4. 'ઉદયના વિકલ્પોને નથી વિચારતાં કહ્યું જે અધ્યવસાન તે પોતાની અર્થક્રિયા વિનાશક નહિ હોવાથી નિષેધ છે' એવું 'જે અધ્યવસાન થયો છે તે પુગલો પરમાં તથ્ય થતું નહિ હોવાથી નિષેધ છે.'
5. નીર્દિષ્ટની વાણી આત્માનીને એનો ધર્મ માને છે.
6. ધર્મતીર્થની જગતને જોઈએ તેને ધર્મોપદેશ કાનનો એ આખુંય નિષેધ છે- એમ મોક્ષમાર્ગપ્રકાશ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.
7. નીર્દિષ્ટની વાણી પણ નિષેધ જગતે વાસ્તવમાં પરિણામ વિકલ્પ શક્તિ નહિ.
8. પરધર્મ માટે વાદવિવાદ કરીને જૈનધર્મની પ્રભાવના કરવી એ.
9. 'પરમાણુનો પરમાં વ્યાપાર નહિ હોવાને લીધે' એવું એ દ્રવ્ય ગુણ દ્રવ્યમાં નિષેધ કરવા કરી શકતું નહિ.
10. અધ્યવસાન પોતાની અર્થક્રિયા કરતું નહિ વિકલ્પ કે પરમાણુનો પરમાં વ્યાપાર થઈ શકતો નહિ.
11. દ્રવ્ય પોતાની પર્યાયનો કર્તા છે એમ અહીં ઉપચારથી કહ્યું છે.
12. હું પંચ રાગ રાખું છું, પંચ વાણી રાખું છું એ વાતને હું અભિલાષા કરતો એવું છું માટે સરખાપણ જ શાસ્ત્ર વિકલ્પ તે બધેમાં પ્રત્યક્ષ વિરોધ છે.
13. જો મારા અભિપ્રાય પુગલો તથ્ય થાય તો મારો અભિપ્રાય નિરર્થક થઈ જાય.
14. જેનો વિષય નહિ તે નિરર્થક છે- એમ અહીં ગાથામાં કહ્યું છે.
15. અધ્યવસાનનો અર્થ "બુદ્ધિ" એવો થાય નહિ.

ઉત્થાનિકા:- હવે પૂછે છે કે અધ્યવસાન પોતાની અર્થક્રિયા કરનારું થઈને કેમ? તેનો ઉત્તર કહે છે:-

ગાથા:- જો જાય અધ્યવસાનવડે કરીને ગંધાય અને
જે મોક્ષમાર્ગે સ્થિત જીવો મુનિ, તું શું કહે જીવા? ૨૬૭.

ગાથાર્થ:- હે ભાઈ! જો ખરેખર અધ્યવસાનના નિમિત્તે જીવો વડે ગંધાય છે અને મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિત [જીવો] મુનિ છે, તો તું શું કહે છે? (તારો તો ગંધવા-છોડવાનો સિદ્ધાંત રહેતો નથી.)

ટીકાર્થ: (ગાથા) "હું ગંધાયું છું, મુનિ છું" એવું જે અધ્યવસાન છે તેની પોતાની અર્થક્રિયા જીવોને ગંધવા, મુકવા (- મુક્ત કરવા, છોડવા) તે છે.'

(પા.નં.૩૨૭)

- સ્વભાવરૂપે સ્થિત પદાર્થ દ્વારા કાર્ય થાય છે. જુઓ ભિલ્લો તો કોઈ જુવાનિયાને ઝાડ પર ચઢીને ફળ તોડતાં જોયા. જુવાનિયાના છ પુત્ર છે ને? દેવદત્ત, ઉત્તરદત્ત, હરિદત્ત. [વગેરે]. હરિદત્તના જુવાનિયાને બાણ તીર મારે ખભેડામાં અને રાજાને મારી તે નસે ગયા. એમ તીર દ્વારા રાજા મરે છે.
- અર્થક્રિયા કોરતે? કે અધ્યવસાન છે તેનું ઉદાહરણ જાડું કે પાતળું પરિણામન થયું. પરને ગંધાયું, મુક્યું-એ એના અધ્યવસાનની અર્થક્રિયા છે.
- 'પરંતુ જીવ તો, એ અધ્યવસાનનો સદ્ભાવ હોવા છતાં પણ, પોતાના સારા-નરસા પરિણામના કારણે જ ગંધાતો, જ મુકાતો;-':
- તારો અધ્યવસાય છે કે એને ગંધાયું અને એને મુક્યું. એના અધ્યવસાનનો સદ્ભાવ હોવા છતાં [પણ જીવ] એના સારા પરિણામને ગંધાતો અને નરસા પરિણામને મુક્ત થતો. એ તીર તારા પરિણામને સારા કે નરસા કરતો, એમ જીવ
- 'અને પોતાના સારા-નરસા પરિણામના સદ્ભાવથી, તે અધ્યવસાનનો સદ્ભાવ હોવા છતાં પણ, ગંધાય છે, મુકાય છે.':
- તારો અધ્યવસાય એકલો જ હોય છતાં એ જીવ પોતાના સારાના સારાપણે ગંધાતો અને નરસાપણે મુક્ત થતો. તારો અધ્યવસાય જ હોય તોપણ એ સારાપણે ગંધાતો અને નરસાપણે મુક્ત થતો. તારા અધ્યવસાયની તીર સાથેની વાત જુદી
- 'માટે ખરેખર, કાર્યસિદ્ધિ હોવાથી (એટલે તીર તરફ ફેંકી શકાતું હોવાથી) એ અધ્યવસાન પોતાની અર્થક્રિયા કરનારું નથી; કારણ કે તે નિર્જીવ જ છે.-એવાં વાક્ય (અધ્યવસાન)
- એ હોય કારણ ઊલટો થાય છે એનો એવાના અર્થક્રિયાકારી છે, તીર તરફ શક્તિવાળો છે.'
- અર્થક્રિયાકારી એટલે તીર તરફ શક્તિ ધરાવે છે.
- દિશા ઠર્યે દિશા ઠરે. પરની દિશા નરક તરફ છે એ દિશા કહેવે ઠરતા નથી, તો ત્યારે દિશા ઠરે.
- એટલે દૂધની પાસેથી બીજું દૂધ રિસિયન્ટ તરીકે શક્તિ ધરે, જરી પણ સદ્ભાવ કરે જરૂર તે, એમ છે ધરે.

(પા.નં.૩૨૮) (ભાવાર્થ:) 'જે હેતુ તીર પણ ન તે તે અર્થક્રિયાકારી હોય છે': પહેલો સિદ્ધાંત તે છે. 'એ ગંધવા-છોડવાનું અધ્યવસાન પણ પરમાં તીર તરફ નથી; તારણ તે તે અધ્યવસાન જ હોય તોપણ જીવ પોતાના સારા-નરસા પરિણામને ગંધ-મુક્તિને પામે છે': [તીર] જીવને [જીવ] અધ્યવસાય તરફ તે જીવને ગંધ તરફ, પરંતુ એવાના

પરિણામમાં [એટલે જ્ઞાન તે] રાગનો અભાવ થતે એટલે બંધન થતું નથી એમ કહેલા થયાં છે અને વીતરાગના પરિણામ થતે એટલે મોક્ષના પરિણામ (થતે), એમ કહેલા થયાં છે.

- 'એટલે તે અધ્યવસાન હોય તોપણ જ્ઞાનના રાગના- વીતરાગના પરિણામને બંધ-મોક્ષને નહિ પામતો.'!
- જ્ઞાનનો અધ્યવસાય હોય ત્યાં એટલે બંધાયું, જ્યાં [તોપણ એટલે કે] રાગનો ભાવ ન હોય તો બંધને પામતો નથી એટલે વીતરાગનો ભાવ ન હોય તો તે મોક્ષને પામતો નથી.
- 'આ રીતે અધ્યવસાન પરમાં અકિંચિત્કર હોવાથી શેય-અરૂપિણી થવાથી એટલે તેને નિષેધ છે.'!
- અહીં તો આ સિદ્ધ થયું છે. પરદ્રવ્યની તેરે પણ ક્રિયા થવામાં આ અધ્યવસાય અકિંચિત્કર છે, તેરે થતી રોકવું નથી.
- વીતરાગ પરિણામ એટલે શુદ્ધ ઉપયોગ. ખરેખર તો રાગનો અભાવ તે જ શુદ્ધ-ઉપયોગ, તે જ આત્માનું ધ્યેય થતે છે. શુભભાવનો અભાવ પર ઉપર છે. અને જ્યાં રાગ હોય પરંતુ અંદર પરિણામ જે શેય તરફના ધ્યેયમાં ગયા એટલે રાગરહિત પરિણામ છે. એને શુદ્ધ ઉપયોગ કહેવાય.
- જ્ઞાન એ જ્ઞાયક છે. એટલે જ્યાં જ્ઞાનિતા નિશ્ચિત્તપણે છે. તો નિશ્ચિત્ત છે એટલે શુદ્ધ-ઉપયોગ જ છે - હું શુદ્ધ છું, બુદ્ધ છું એટલે ચિત્તપણે પણ જ્ઞાનમાત્ર છે.
- દૃષ્ટાંતરૂપમાં છે- જિન તે રાગરહિત છે, જિનવર તે તીર્થંકર છે. એટલે જિનવરનો અર્થ ગણધર પણ થાય છે. ગાથા ૩૧ માં [પણ કહ્યું છે ને] ખરેખર તો સાક્ષાત જિનેન્દ્રદેવ શરૂ થાય છે, એટલે ત્યાંથી જિન કહેવાય છે એટલે અનુક્રમે [નહિ] નિશ્ચયથી જાણું તેરાને તે જિન છે

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. આગામની ગાથા ૨૬૭ માં અધ્યવસાન પોતાની અર્થક્રિયા કરનારું થઈ શકે એ સમજાવ્યું છે.
2. એ ગાથા ૨૬૭ માં અધ્યવસાન પોતાની અર્થક્રિયા કરનારું નહિ તેથી મિથ્યા છે એમ બતાવ્યું છે.
3. 'હું મારું ઘર બનાવું' એ મારો અધ્યવસાન છે અને પરદ્રવ્યો ઘર બાંધે એ મારા અધ્યવસાનની અર્થક્રિયા છે.
4. 'હું મંદિર બંધાવું' એ મારો અધ્યવસાન છે અને મંદિરનું બંધાવું એ તેનો વિષય છે.
5. જો ગુરુના પરિણામને તારાં શિષ્યના પરિણામ ન સુધરતા હોય તો શિષ્યના ગુરુને નિરર્થક થશે.
6. 'અકિંચિત્કર' એટલે ક્રિયાન-ક્રિયા નહીં કરનાર.
7. જે હેતુ સિદ્ધ થતા ન હોય તેને 'અકિંચિત્કર' કહેવામાં છે.
8. સર્વજ્ઞદેવની પ્રાપ્તિમાં ગુરુની દેશના અકિંચિત્કર છે.
9. ઉપસંહારના આ શબ્દો વાંચવામાં ક્રમાંક અકિંચિત્કર નહિ તારણ + ક્રમાંક ચાર શબ્દો વાંચી શકાતા નથી.
10. મારો અધ્યવસાન મારી પર્યાયમાં થાય છે, તે પરદ્રવ્યની પર્યાયમાં ફેરફાર કરવા માટે સમર્થ છે.
11. મારો બંધ કે મોક્ષ મારા સ્વના કે પરના પરિણામથી થાય પરંતુ બીજાના અધ્યવસાનને તારણે નહિ.
12. નિમિત્ત દ્વારામાં જ નયાતિક્રાંત હોવાય છે.
13. સોળે ગુણસ્થાને સમકિતીને જેવા વિકલ્પ અને અનુભાગબંધ થાય છે તેવાં તેને પણ વિજ્ઞ હોવાય છે.

ગાથા-૧૧૧

ઉત્થાનિકા :- 'હવે આ અર્થના સમર્થનને અને આગળના કથનની સૂચનાને રજૂ કરે છે:-

ગાથા :- (હરિગીત) પ્રાચીન આચાર્યોએ આ આત્મા નિશ્ચિત થતાં,
આ ગાથાના અર્થ દ્વારાને તે સ્થાને જાણવો. ગા.૧૧૧.

સંસ્કૃતછાયા :- આ નિશ્ચય (નિશ્ચિત) આચાર્યોએ નિશ્ચિત થતો થકો આત્મા પોતાને સ્વરૂપે કરે છે,- જેવું તેનું પણ તથા જે-રૂપ પોતાને ન કરતો હોય.

ટીકાનો :- [પ્રકાશિત]. 'આ નિશ્ચય (નિશ્ચિત) આચાર્યોએ નિશ્ચિત થતો થકો આત્મા...'

(પા.નં.૩૨૮). પરને હું જીવાડું, મારું, દુઃખી કરું, સુખી કરું, આવાગમન કાર્યું, આવાગમન કાર્યું, બંધ કરાવ્યો છું, મોક્ષ કરાવ્યો છું એવો નિશ્ચય અજ્ઞાનીએ નિશ્ચિત થતો છે.

- 'પોતાને સ્વરૂપે કરે છે- જેવું તેનું પણ તથા જે-રૂપ પોતાને ન કરતો હોય!

- જ્ઞાનની ઉદય અવસ્થાને, જ્ઞેય અવસ્થાને પોતાની કરી તો આખા દુનિયાની અવસ્થાને પોતાની કરે. શ્રુતજ્ઞાને દૃષ્ટાંત આપ્યો છે. એ પડોશ દીકરાઓ ઊભા હોય એમાં એ મારું કાર્ય? શેરીમાં પડોશ ઘર હોય. તેને પડોશે ઘર ખરેખર તો જાળવવાં રાખે છે, એમાં એ ઘર મારું કાર્ય?

- તું છે, જ્ઞાન અને પોતાનું કરે તો પરને [પોતાના] કરે. સિદ્ધાંત! કારણ જ્ઞાન એ કરી શકે તો બધે પરંતુ એનો અભિપ્રાય તો આખા દુનિયાને બાળે કરી શકે (એવો છે).

- (ભાવાર્થ:) 'આ આત્મા નિશ્ચય અભિપ્રાયથી જોઈએ તો શ્રુતજ્ઞાન-સંસારમાં જેટલા અધ્યવસાન છે, જેટલા પદાર્થો છે તે સ્વરૂપે પોતાને થયેલો માને છે; પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને નહિ ઓળખતો.'!

- જો (બાળ કરી). જેટલા અધ્યવસાન છે અને જેટલા પદાર્થ છે તે સ્વરૂપે પોતાને થયેલો માને છે. જ્ઞાયક શુદ્ધ છે, જ્ઞાન-દર્શન-જ્ઞાન-દ્રષ્ટા એનો સ્વભાવ છે-એમાં એ જાણતો નથી.

પ્રશ્ન-૧૧૧: ધારણાઓ

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

૧. અધ્યયનમાં નિરર્થક એ કારણ કે નિષ્ફળ છે.

૨. જ્યારે મારા જાણ ઘર પ્રત્યે જાગ્યા એ તેનો અર્થ એમ નહીં કે મારે દુનિયાના બધા ઘરો પ્રત્યે મોહ છે.

૩. પરંપરા તો દુનિયાની બધી વસ્તુઓ મારા માનવું થયે છે, પરંતુ મેં તેને મારા અભિપ્રાયમાં મારી માની છે તેથી અનાદિથી હું સંસારમાં રખડી રહ્યો છું.

૪. આ કારણ આગમની સાથે રહેવા ના અર્થરૂપે તેમજ તેણે પહેલાની સાથે રહેવા, રહેવાની સૂચના રૂપે નિખાયો છે.

વિસ્તારિત:- હવે આ અર્થને સ્પષ્ટ રીતે ગાથામાં કહે છે:-

ગાથા:- • તિર્યંચ, નારક, દેવ, માનવ, પુણ્ય-પાપ વિધિ જે,
તે સ્વરૂપ નિજનું જ છે જીવ અધ્યવસાનક. ૨૬૮.

• વળી કોક ધર્મ-અધર્મ, જીવ-અજીવ, ગતિ-આગતિ જે,
તે સ્વરૂપ નિજનું જ છે જીવ અધ્યવસાનક. ૨૬૯.

ગાથાર્થ: • જીવ અધ્યવસાનક તિર્યંચ, નારક, દેવ અને મનુષ્ય એ સ્વભાવવાળો નથી અને પુણ્ય અને પાપ-એ બધારૂપ પોતાને કરે છે.
• વળી તેવા રીતે જીવ અધ્યવસાનક ધર્મ-અધર્મ, જીવ-અજીવ અને ગતિ-આગતિ - એ બધારૂપ પોતાને કરે છે.

ટીકાર્થ:- (ટીકા:) • 'જેવા રીતે આ આત્મા પ્રકૃતિ પુણ્ય રૂપ ક્રિયા જોતો ગર્ભ છે - વિદેહ આદિના
(પા.નં.૩૨૮) અધ્યવસાનો રાગદ્વેષના ઉદયમય એવા દ્વારા આદિની ક્રિયાઓને કરતો છે, અને તે ક્રિયાઓ માટે આત્માનું તન્મયપણું દેખાતું માન્યતારૂપ છે'!
• પરની હિંસા કરી શકતો નથી, પરંતુ [પોતાને] હિંસાનો કરનારો (માને છે) એવાને હિંસક હિંસાનો કરનારો થાય છે- એમ કહેવાયો છે! ફું 'પરને મારી શકું એમ પોતાને હિંસક કરે છે.
• '(અવિરતના અધ્યવસાનક પોતાને અવિરત કરે છે)..': પરની દયા પાળી શકું છું એમ કરીને પોતે અવિરત [એવો] રાગ (કરે છે), [આમ તે] આત્માને રાગની ક્રિયાવાળો કરે છે
• પોતે યથાસ્વરૂપ જાણતા, એ બીજાનું કંઈ ન કરે, એવું નહિવાળા એ કરવા પણ ન કરે એવો એનો ખ્યાલ છે.
• 'એને અન્ય અધ્યવસાનોથી પોતાને અન્ય કરે છે'
• 'લોક જ રીતે હિંસામાં કારણ નારકના અધ્યવસાનક પોતાને નારક (-નારકી) કરે છે,..': એ તો યોગ્ય છે પરંતુ નારકીની ગતિ મળતાં હું નારકી છું (એમ માને છે) એવો અધ્યવસાય કરે છે. '(તિર્યંચના અધ્યવસાનક પોતાને તિર્યંચ કરે છે': પોતે યોગ્ય છે એનું જ્ઞાન નહિ કે [પશુ ગાય, ભેંસ, ઘોડા] એને તિર્યંચ દોષને એમ (માને છે). એવો પણ [હું] તિર્યંચ છું એમાં ખબર ન હોય.
• '(હિંસામાં કારણ મનુષ્યના અધ્યવસાનક પોતાને મનુષ્ય કરે છે': મનુષ્ય શરીરનાદિ છે! મનુષ્યની ગતિ, અંદરમાં જ્ઞાનમયના નિમિત્તક ગતિ તો હિંસક પોતાની પર્યાયમાં પોતામાં છે. અહા! મનુષ્યગતિ મારી છે, એમ અધ્યવસાનક પોતાને મનુષ્ય કરે છે.
• '(હિંસામાં કારણ દેવના અધ્યવસાનક પોતાને દેવ કરે છે.': દેવનો અધ્યવસાય થાય એ આવું દેવ છું. એમ '(હિંસામાં કારણ પુરુષ આદિ પુરુષના અધ્યવસાનક પોતાને પુરુષરૂપ કરે છે..': પુરુષના દેહને સ્પર્શતા નથી, મારા માત-પિતા આદિ એ પુરુષના અધ્યવસાનક પોતાને પુરુષરૂપ કરે- હું પુરુષવાળો છું, એમાં પુરુષવાળી છોકરી કરે! પુત્ર! પણ તું જ્ઞાનસ્વરૂપ છો ને! પુરુષવાળા ક્યાંથી કાઢ્યો?
• ભાઈએ-દૃષ્ટાંતમાં એ લખ્યું છે ને ? પોતે કાઢે નહિ છે પુરુષને સ્પર્શે પરંતુ એ રાગ છે એ તો પાપ છે- પરિગ્રહ છે.
• 'એને (હિંસામાં કારણ દુઃખ આદિ પાપના અધ્યવસાનક પોતાને પાપરૂપ કરે છે;..':
• એવાપણાના દોષ એને પ્રતિકૂળ સંયોગ તો એને પાપી છોકરો એમ માને છે. એ પ્રતિકૂળ

બંધ અધિકાર

ગાથા ૨૩૯ થી ૨૮૭

આરંભ તથા ઉપસંહાર

Savadin BlueThumb Drive; SP BandhAdhikar_1

ગાથા- ૧૪૩ પુણ્ય રોગાતર તે ખે ત્તે ગંધ પુરોગા તે ખે.' [ગંધ-૭]

ઉત્થાનિકા:- ત્યાં પુણ્ય જ, સર્વ તત્ત્વોને વિષયે જાગ્રતાવસ્થા જે સમ્યગ્દર્શન છે તે ગંધને દૂર કરનું પ્રગટ થાય છે એવા અર્થનું સંગાથરૂપ કહે છે:-

ગાથા:- (હરિગીત)

અતિ રાગરૂપ નહીં પુણ્ય તણી જાગતા જાણને
રસ લાગતો ગુણ શૂન્ય ક્રિયા ગંધનો વધ જે કરે;
દીર્ઘ છે, વિદીર્ઘ અને અનાકુલ, પરમાર્થતા જે ના કરે,
આનંદ-અમૃતને ભજતાં ઉદય પામે જ્ઞાન તે. ગા. ૧૪૩.

ટીકાર્થ:- જે (બંધ) રાગના ઉદયરૂપ મહા રસ (દારૂ) વડે સમસ્ત જ્ઞાનને પુણ્ય (-મલવાનું, ગાંડપણ) કરીને, રસના લોભને (અર્થાત્ રાગરૂપ દોષભાવને) કરતો મોટા શૂન્ય વડે ખોલ (નાશ) કરતો છે એવો બંધને ઉડાડી દેનું-દૂર કરનું, જ્ઞાન ઉદય પામે છે. શું છે જ્ઞાન? આનંદરૂપ અમૃતનું નિત્ય ભોજન કરનારું છે, પોતાની જાગ્રત ક્રિયારૂપ સહજ સ્વભાવને પ્રગટ કરવાને પ્રગટ રહ્યું છે, દીર્ઘ છે, વિદીર્ઘ (અર્થાત્ મોટા વિસ્તારવાળું, વિશાળ) છે, અનાકુલ (અર્થાત્ જેમાં કંઈ આકુલતાનું કારણ નથી એવું) છે, નિરુપધિ (અર્થાત્ પરિગ્રહ રહિત, જેમાં પરદ્રવ્ય સંબંધ ગ્રહણ-ત્યાગ નથી એવું) છે.

સારાંશ:- રાગાદિક તણો, બંધ જાણી મુનિરાય,
(પ્ર.નં.૩૧૩) તજે તે સમ્યગ્દર્શન, જ્યું સદા તણું પાય.

- શુભ અશુભ રાગ અને રાગનો ઉપયોગ- રાગ મારો છે એવો જે મિથ્યાભાવ તે મિબંધનું કારણ છે. તેને જ્ઞાનરૂપી અંકુશના કોઈપણ ઘાવથી જ્ઞાનના જાગરણે

[મુનિરાય] તજે છે. અજ્ઞાની જ્યાં બાહ્ય ક્રિયા અને બાહ્ય નિમિત્તોને સાધવાનો ઉપાય રાખે છે. અજ્ઞાનપણાને અને પરપણાને પોતાના માનવા-એને છોડવાને મારી પર્યાયિકમાં ઉપાય કોમ નથી માને છે. પરંતુ એની પર્યાયમાં જે રાગ-દ્વેષ અને મિથ્યાત્વ છે તે સમ્યગ્દર્શન રહે છે. ધ્રુવ સ્વરૂપ તો નિત્ય છે એને આશ્રયે સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરીને જેણે રાગાદિકનો ત્યાગ કર્યો તે મુનિરાયને હું વંદન કરું છું.

- પુણ્ય રોગાતર તે ખે ત્તે ગંધ પુરોગા તે છે. જેમ સૂર્યના અજવાળામાં અંધારા પુરોગા તે તેમ રંગાનુભવમાં બંધભાવનો અંધારા પુરોગા તે છે.' અહીં બંધ કોરાને કહ્યો નથી, [પરંતુ] વિપરીત પરિણામ રાગ-દ્વેષનો ભાવબંધ છે તે અંધારે છે. જ્ઞાનનો એ અંધારા છે, જડ કર્મ એ તો બંધનો અંધારા નથી.

- ત્યાં પુણ્ય જ, સર્વ તત્ત્વોને વિષયે જાગ્રતાવસ્થા જે સમ્યગ્દર્શન છે તે બંધને દૂર કરનું પ્રગટ થાય છે: શુભ-અશુભ રાગ તે મારો એવું માનવું એ રૂપરૂપ નથી. રાગ તે પુણ્ય છે, રાગ છે તે વિકારભાવ છે, એકાંત છે તે પર છે એમ [તે રાગ] જાણનારું છે. તે બંધને દૂર કરનું -પરને દૂર કરનું નહીં- એમ પ્રગટ થાય છે. પૂર્વકર્મોદયની તેવાનો કોઈપણ ઉદયને ક્ષણિક વિભાવનો [તે] ત્યાગ કરે છે.

- પ્રશ્ન: નિર્જરા પહેલી બંધ કેમ કહ્યો? ઉત્તર: નિર્જરા થઈ છે એ તો નિર્જરા કરી? કે બંધની. એ તત્ત્વ સમજાવે છે. તેથી કોઈને પહેલો બંધ અને પછી નિર્જરા પણ કહે છે, પરંતુ અહીં નિર્જરા પહેલી બંધનું વાસ્તવિક તત્ત્વ અને જ્ઞાન છે. બંધ

છે તે રાગદ્વેષનો ગંધ છે અને આત્માના આશ્રયે જ્યારે રાખ્યો છે, નિર્જરા પ્રગટ થઈ છે ત્યારે એને ગંધનું જ્ઞાન યથાર્થ થાય છે.

- 'એનો અર્થનું સંગાયરૂપ થઈ જાય છે!' સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ સંગાયિત પ્રવૃત્તિ થઈ છે (એને) ગંધના સ્વાંગને જાણી લે છે.

(દાદૂ)

- (દોહો:) 'જે (ગંધ) રાગના વિષયરૂપ મહા રસ પાસે સમસ્ત જ્ઞાનને પ્રમત્ત (-બાવાયું, ગાફેલ) કરે,...: ગંધની વ્યાખ્યા કરી. સાવધાન કરે! વિચારી પરિણામ જે શુભ-અશુભ રાગ એનો જોડે દાદૂ કહે છે. રાગ એને પુણ્ય-પાપના ભાવ જે પોતાના પવિત્રતાના પિંડમાં નથી એને પોતાના માનીને ગાફેલ, ગાંડો-પાગલ થઈ જાય છે. પરને પોતાનું માનીને કોણ ક્યાં નહિ ઠગ્યું.

- 'રસના ભાવથી (એટલે રાગરૂપ ઘોલનાથી) ભરેલા મોટા મૂલ્ય વડે ખોટા (ભાવ) રહ્યો છે એવા ગંધને ઉડાડી દેતું-દૂર કરતું જ્ઞાન વિદ્યમાન છે':

- રસ નામ રાગમાં આસ્વાદ થઈ ગયો છે, વિચારીભાવથી ભાવી રહ્યો છે. આ સ્વાવલંબની વાત છે કે જે એની પર્યાયમાં છે. અને આવરણવાળા દોષને, અને પુણ્યશાળી દોષને એનો રાગનો રોગ વળગ્યો છે. જેની પર્યાયમાં શરીર જીવની પર્યાયમાં શરીરનો રોગ ક્યાંથી આવે? એને રાગનો પ્રેમ છે, તેની અંતર્બુદ્ધિ છે એ દોષદ્વારા છે.

- આત્મામાં રાગ-ઉદ્ગાર ભરાઈ જતું તેની સામે જ્યારે જ્ઞાન સમુન્મજ્જતિ - જ્ઞાન વિદ્યમાન થઈ ગયું. ઈ ચૈતન્યમૂર્તિ જ્ઞાયકભાવના આનંદનો નાથ છું એમ જ્યાં અંતરમાં દૃષ્ટિ થઈને જ્ઞાન-સમ્યગ્જ્ઞાન-નિત્ય જ્ઞાન પર્યાયમાં પ્રગટ થયું.

- 'આનંદ-અમૃત-નિત્ય-ભોજિ આનંદરૂપ અમૃતનું નિત્ય ભોજન કરનારું છે':

- ત્રિકાળીમાં આનંદ-અમૃતનો એક અખૂટ ભંડાર છે. સમ્યગ્જ્ઞાન થતાં પૂર્વે જે 'હું પ્રાપ્ત થઈ ગયો એમાં આનંદની તાકાત પ્રગટ થઈ છે.

- રાગને દૂર કર્યો એનો ભાવ ક્યાં પરંતુ કિસની હું થયું તબ? અખૂટ ભંડાર. અહાહા! સંગાયિત થયું છે! અનાદિના વિકલ્પના - રાગ વિકાર સોનાનો જે અનુભવ તો એને અનંતો શુદ્ધ જ્ઞાનસોનાનું વેદન આવ્યું.

- સૂર્યનો ઉદય થયો ત્યાં અંધકારનો નાશ કરી નાખ્યો, જ્ઞાનનો જ્યાં ઉદય થયો(તો) રાગના બંધનો જોડો નાશ કરી નાખ્યો.

- દૃષ્ટિસંગી મિથ્યાદૃષ્ટિ અન્ય દેવને માને નહિ. હિંસા, વિષયોમાં પ્રવર્તતા નહિ. ક્રોધાદિ કરતા નહિ તો પણ તેને મિથ્યાત્વાદિ ચારે કષાય દોષ છે તેમ કે રાગની અંતર્બુદ્ધિ અને રાગનો રસ ચડ્યો છે. રસ એટલે આસ્વાદ થયું. પરંતુ જેને રાગના રસને તોડનાર જ્ઞાયક આત્માનો જ્ઞાનરસ ચડ્યો છે કે આનંદામૃતનો નિત્ય ભોજન છે. જે જ્ઞાન ઉદય પામ્યું છે તે આનંદામૃતનું નિત્ય ભોજન કરનારું છે.

- 'પોતાની જ્ઞાનક્રિયારૂપ સહજ અવસ્થાને પ્રગટ કરવાવાળું છે,...:

- આ તો સહજ અવસ્થા ત્રિકાળી પણ છે, તેમ એનાથી જ્ઞાનક્રિયા, આનંદક્રિયારૂપ સહજ અવસ્થાને[એ]પ્રગટ પરિણમવા રહ્યો છે, કરવાવાળો રહ્યો છે.

- દાર છે, ઉદાર (અધિક મોટા વિસ્તારવાળું, વિશાળ) છે, અનાકુલ (અધિક

જેમાં કોઈ કાર્યનાનું ફરજ નહિ આવું) છે, નિરુપધિ (ઉપધિ પરિગ્રહ રહિત, જેમાં કોઈ પરદ્રવ્ય સંબંધિ ગ્રહણ ત્યાગ નહિ આવું) છે.'

- ઉદાયી! એ જ્ઞાન સારું છે, કાર્યનાના સિદ્ધાનું છે. એ જ્ઞાનની ધારા પ્રચારી એનો ત્યાગ કોઈ ત્યાગ કોઈને બાધાની સિદ્ધાંતનાથી કરેલું છે- એને સુજ્ઞાન છે.
- સાર છે- શાંત છે, શાશ્વત છે. 'આત્મા પાતકીનો કાળ છે- એ પ્રચલિ પ્રચારી ને ઉદ્દેશ, આનંદ છે. આનાથી જે પ્રચલિ પ્રચારી ને તેને પછી પડવાની નથી. આનંદ છે -મર્યાદા સિદ્ધાની છે. ઉદાર છે- ગમે તેવું કષ્ટ હોય તો અંદરથી ઉઠી શકાય [એવા છે.]
- એકાંતુક: જ્ઞાન સ્પષ્ટ થયું ત્યાં તેને કાર્યનાના કિલ?
- નિરુપધિ: પરિગ્રહ - પાપ સિદ્ધાનું છે જે જ્ઞાનમાં પરનો ગ્રહણત્યાગ છે જ નહિ. ઉપધિ સિદ્ધાનું કારણ કાયું અસ્તિ છે અને પરની ઉપાધિનો અભાવ છે. (આચાર:) 'જ્યારે જ્ઞાનમાં પ્રવેશ થયો છે, તેને ઉદાસ દશાને જે જ્ઞાનપોતે પ્રચાર દશાને જુદા રહ્યો તે જ્ઞાનનો મહિમા એ કાળમાં પ્રચાર થયો છે. એવા આવા જ્ઞાનસ્વરૂપ જે આત્મા તે તેઓ પ્રચાર રહે.'
- ઉદાયી! એ સંગીત થયું!

ગાથા ૧૧૩ - વિવેચન

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉદાહરણ :-

1. અભ્યાસકાળનું પાત્ર રંગભૂમિ માંથી બહાર નીકળી ગયા પછી અહીં તેને બંધનકાળનું પાત્ર રંગભૂમિમાં પ્રવેશ કરે છે.
2. સર્વ તત્ત્વને યથાર્થ જાણનાર સમ્યગ્જ્ઞાનની મહિમા કેવા કારણમાં કરવામાં આવ્યો છે.
3. અહીં દૃષ્ટાંતના પ્રવેશની વાત કરવામાં આવી છે.
4. 'સમ્યગ્જ્ઞાન ઉદાર છે' અર્થાત્ અનાદિથી જ્ઞાનના જ્ઞાને મિથ્યાત્વરૂપ દારૂ વડે મત્તપણાનો ઉત્પાદનાર બંધને તે નાશ કરીને, તેનો પૂરેપૂરો નાશ કરતું નથી.
5. સમ્યગ્જ્ઞાન કેવાં અનાદિની વિચારણાના અનુભવને બદલે છે મિથ્યાદર્શનનાનો અનુભવ શરૂ થાય છે.
6. સમ્યગ્જ્ઞાન નિરુપધિ છે - અહીં 'નિરુપધિ' શબ્દનો અર્થ 'ઉપાધિ રહિત' થાય છે.
7. નાથાશીતાકર પં. જયચંદજી છાબડાએ તેમના જ્ઞાનાચરણમાં સમ્યગ્જ્ઞાન-ધારી મુનિરાજને વંદન કર્યાં છે.
8. અહીં જય અને અજય બન્ને માનીને બંધરૂપે આભાસમાં પ્રવેશ કરે છે.
9. પૂર્વ અસ્તિત્વની સત્તાનો આશ્રય તેનાં સહિત અસ્તિત્વની સત્તાનો ત્યાગ થાય છે.
10. નિર્જરા પ્રકાર કેવાં બંધના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે - એ હેતુથી આ ગ્રંથમાં નિર્જરા અધિકાર પૂર્ણ થયા પછી બંધ અધિકાર પ્રવચનમાં આવ્યો છે.
11. પરને પોતાના માનીને જ્ઞાનના જાણે પાગલ થયા છે એમ કેવા કારણમાં કહ્યું છે - એમ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ કેવા પ્રવચનમાં સમજાવ્યું છે.
12. રાગ અને પુણ્ય-પાપના ભાવને પોતાના માનીને જાણે પાગલ થયા છે - એમ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ સમજાવ્યું છે.
13. અમે પુરુષાર્થી છીએ, આકરુ વાળા છીએ-એમ માનનાર રાગમાં અંતર પણે નાશ રહ્યો છે.
14. સમ્યગ્જ્ઞાન કેવાં અનાદિની અજ્ઞાનવિધિ પ્રકારે છે એમ વિચારીને કહ્યું છે.
15. 'સમ્યગ્જ્ઞાન નિરુપધિ છે' અર્થાત્ તે પરિગ્રહ રહિત છે, તેમાં પરદ્રવ્ય સંબંધ ગ્રહણ-ત્યાગ નથી.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) કહો :-

1- દૃષ્ટાંતની મુનિ કુંદકુંદાચાર્ય-કુંદકુંદને માને છે.
2- દૃષ્ટાંતની મુનિ સમય-વ્યાખ્યામાં પ્રવર્તે છે.
3- પંચમહાવ્રતધારી નિરતિચાર પાલનાને કારણે અત્યંત સંક્લેશવાળી એવા દૃષ્ટાંતની મુનિને ઓશ્રાવના ત્રણ કારણો- અતિરતિ, પ્રમાદ, કષાયનો અભાવ હોય છે.
4- નિર્વાણની સિદ્ધિમાનાને કારણે ઉપરોક્ત દૃષ્ટાંતની મુનિને ઓશ્રાવના ઉપાય કારણોનો સદ્ભાવ હોય છે.
5- નાયકુન શાસ્ત્ર ત્રણ કારણ ત્રણ ભાવ બાબાની વિવક્ષાના હોય છે.

ઉત્થાનિકા:- હવે ગંધનયનું સ્વરૂપ વિચારે છે; તેમાં પ્રથમ, ગંધના વિરાગને અંતર રીતે કહે છે:-

ગાથા:- જેવા રીતે તે પુરુષ પોતે તેનું મર્દન કરી,
વ્યાયામ કરતો શક્તિ વડે રજમયી શોભને રહી; ૨૩૭.

વળી નાક, મુખ, વાંસ આદિ ઇન્દ્રિયોને તે અને
ઉપઘાત કરે સચિત તેમ અચિત દ્રવ્ય નાશ તે. ૨૩૮.

વડે કાળના વિરાગ વડે ઉપઘાત કરતા તેહને,
નિશ્ચય થતી શ્રેષ્ઠ વિરાગ તણો; રજગંધ શાંત થું તણો? ૨૩૯.

એમ જાણવું નિશ્ચય થતી-અવિરાગી જે તે નર વિષે
રજગંધ વિરાગ તે જ છે, નહિ વિચારો શ્રેષ્ઠ જે. ૨૪૦.

શોષ્ય વિધિમાં વર્તતો એ રીત નિશ્ચાદિક જે,
ઉપયોગમાં શરીરાદિ તણો રજ થતી નિષાધ તે. ૨૪૧.

ગાથાર્થ:- જેવા રીતે-તિલ પુરુષ (પોતાના પર અથવા પોતાના શરીર પર) તેલ આદિ સ્નેહ પદાર્થ લગાવીને અને ગુહ્ય રજવાળી (ધૂળવાળી) જગ્યામાં રહીને શરીર વડે વ્યાયામ કરે છે, અને નાક, નયન, મુખ, પાંસ, ઓષ્ઠ વગેરે ઇન્દ્રિયોને છેદે છે, ભેદે છે, સચિત તથા અચિત દ્રવ્યોનો ઉપઘાત (નાશ) કરે છે; એ રીતે કાળ યત્નના વિરાગ વડે ઉપઘાત કરતા પુરુષને રજનો ગંધ (ધૂળનું ખોખું) ખરેખર વિરાગ કરતા શાંત છે તે નિશ્ચયથી વિચારો. તે પુરુષમાં તેલ આદિનો સ્નેહાભાવ છે તેથી તેને રજનો ગંધ શાંત છે એમ નિશ્ચયથી જાણવું, શોષ કરવા યોગ્ય યોગ્ય નહિ થતો. કેવા રીતે- ગુહ્ય યત્નની યોગ્યતાઓમાં વર્તતો નિશ્ચાદિક (પોતાના) ઉપયોગમાં શરીરાદિ કાળને વિરાગ થતો વસ્તુ રજથી નિષાધ છે-ગંધાય છે.

સારાંશ:- (ટીકા:) જેવા રીતે- આ જગતમાં ખરેખર તિલ પુરુષ સ્નેહના (તેલ આદિ સ્નેહના
(પ.નં.૩૧૪) પદાર્થના) મર્દનયુક્ત થયેલો, સ્વાભાવિક જ જે ગુહ્ય રજથી મલિન છે (અર્થાત્ ગુહ્ય રજવાળો છે) એવા જગતમાં રહેતો, શરીરના વ્યાયામરૂપ કર (અર્થાત્ શરીરના સામર્થ્યરૂપ ક્રિયા) વડે, અનેક પ્રયત્નના વિરાગ વડે સચિત તથા અચિત વસ્તુઓનો ઘાત કરતો, (તે જગતમાં) રજથી ગંધાય છે-નિષાધ છે, (ત્યાં વિચારો તો) તેનાથી તે પુરુષને ગંધનું વિરાગ થયું છે?

- [a] પ્રથમ, સ્વાભાવિક જ જે ગુહ્ય રજથી મલિન છે એવા જગતમાં રજગંધનું વિરાગ નહિ; વિરાગ તો જો કોઈ દોષનો જેનાથી તેલ આદિનું મર્દન નહિ થયું એવા પુરુષો તો જે તે જગતમાં રહેતા દોષ તેમને પણ રજગંધનો પ્રસંગ આવે.
- [b] શરીરના વ્યાયામરૂપ કર પણ રજગંધનું વિરાગ નહિ; વિરાગ તો જો કોઈ દોષ તોજેનાથી તેલ આદિનું મર્દન નહિ થયું તેમને પણ શક્યાભાવરૂપ ક્રિયા વિરાગ રજગંધનો પ્રસંગ આવે.
- [c] અનેક પ્રયત્નના વિરાગ પણ રજગંધનું વિરાગ નહિ; વિરાગ તો જો કોઈ દોષનો જેનાથી તેલ આદિનું મર્દન નહિ થયું તેમને પણ અનેક પ્રયત્નના વિરાગથી રજગંધનો પ્રસંગ આવે. આવે.
- [d] સચિત અથવા અચિત વસ્તુઓનો ઘાત પણ રજગંધનું વિરાગ નહિ; વિરાગ તો જો કોઈ દોષનો જેનાથી તેલ આદિનું મર્દન નહિ થયું તેમને પણ સચિત તથા અચિત વસ્તુઓનો

ધ્યાન દરમ્યાન રજોગુણનો પ્રયોગ કરાય.

- જારે ન્યાયના ગ્રંથોમાં જ એમ કહેલ થયું (-સિદ્ધ થયું) છે, જે તે પુરુષમાં સંનિકર્ષોત્પન્ન (અર્થાત્ તે પુરુષમાં જે તેમ આદિનું જ્ઞાન થયું), તે બંધનું કારણ છે.'
- તેવી શાસ્ત્ર કારિકા છે સંચિત, અસંચિત ધ્યાન કારિકા, ઇન્દ્રિયો [દરમ્યાન] કારિકા બંધનું કારણ નથી કારણ છે આત્માની પ્રવૃત્તિમાં એ શરીર, વાણી, ઇન્દ્રિયો એ નહિ, એ તો સિદ્ધી એ સિદ્ધીની ક્રિયા દ્વારાએ આત્માની પ્રવૃત્તિમાં બંધ થાય તેમ એ નહિ. બાકીય એવા તમે નિર્ણય તો પરંતુ એ બંધનું કારણ નહિ.
- 'તેમ જ તો - નિષ્ક્રિયાદિક પોતામાં રાગાદિ (રાગાદિ ભાવો) દરમ્યાન, સ્વભાવથી જ જે બધુ દ્રવ્યોય પુદ્ગલોને ગ્રહણ એ એવા કાર્યમાં ત્રિ-વચન-મનનું દ્વારા (અર્થાત્ ત્રિ-વચન-મનની ક્રિયા) દરમ્યાન, અનેક પ્રકારના દરમ્યાન તે સંચિત નથી અસંચિત વસ્તુઓનો ધ્યાન દરમ્યાન, દ્વારાદ્વારા રજોગુણ બંધાય છે. (અર્થ વિચારો) કેમકે તે પુરુષને બંધનું કારણ થયું છે?
- [a] પ્રથમ, સ્વભાવથી જ જે બધુ દ્રવ્યોય પુદ્ગલોને ગ્રહણ એ એવા કાર્ય બંધનું કારણ નથી; કારણ છે જો એમ હોય તો સિદ્ધો છે જેઓ કાર્યમાં રહેલા એ તેમને પણ બંધનો પ્રયોગ કરાય.
- [b] ત્રિ-વચન-મનનું દ્વારા (અર્થાત્ ત્રિ-વચન-મનની ક્રિયારૂપ યોગ) પણ બંધનું કારણ નથી; કારણ છે જો એમ હોય તો દરમ્યાન કેવળીઓને પણ (ત્રિ-વચન-મનની ક્રિયા હોવાથી) બંધનો પ્રયોગ કરાય.
- [c] અનેક પ્રકારના દરમ્યાન પણ બંધનું કારણ નથી; કારણ છે જો એમ હોય તો વિષય-ધ્યાનીઓને પણ (જે દરમ્યાનો) બંધનો પ્રયોગ કરાય.
- [d] સંચિત નથી અસંચિત વસ્તુઓનો ધ્યાન પણ બંધનું કારણ નથી; કારણ છે જો એમ હોય તો સમિતિમાં તત્પર એ તેમને (અર્થાત્ એવો યત્નપૂર્વક પ્રવર્તે એ એવા સાધુઓને) પણ (સંચિત નથી અસંચિત વસ્તુઓના ધ્યાનથી) બંધનો પ્રયોગ કરાય
- જારે ન્યાયગ્રંથોમાં જ એમ કહેલ થયું છે, જે ક્રિયાયોગમાં રાગાદિકરણ (અર્થાત્ ક્રિયાયોગમાં જે રાગાદિકનું કરવું), તે બંધનું કારણ છે.'
- જ્ઞાનવાનનો એવો સંદેશ છે છે જ્ઞાનની ક્રિયા-પ્રવૃત્તિ એ આત્માની પ્રવૃત્તિમાં નથી તો એ બંધનું કારણ નથી. દ્રવ્ય-ગુણ બંધનું કારણ નથી એ તો અબંધસ્વરૂપ છે.
- સિદ્ધ ભગવાન એ ત્યાં કરવા શાંત પડ્યા છે. ત્યાં નિગોદના જીવ પણ એવા ઘરમાં છે. એવાના કાર્યમાં નિગોદના જીવ ભર્યા છે!
- પરમાત્મા પરમધ્યાન સાધિત્રને પામ્યા છે. પણ - જેનું સ્વરૂપ એ એવા જેને આત્મજ્ઞાનિ પ્રકાર પ્રગટ થયો છે. કેમકે મન-વચન-કાયા એ બધા બંધનું કારણ નથી.
- કષાયવાળી કોણ પણ ઇન્દ્રિયો તો છે. આત્માની પ્રવૃત્તિમાં શરીર નથી તો ઇન્દ્રિયો પણ નથી.
- સંચિત-અસંચિત વસ્તુઓનો ધ્યાન પણ બંધનું કારણ નથી. એવી મુનિની મુખ્યતા કહેલ છે. ગૌણપણે તો સંયમધારીને-જ્ઞાનીને પણ રાગની કોણ નથી પરંતુ અસંક્લિષ્ટ-ચારિત્ર દોષ છે એટલે એને એવી મુખ્યતા ન કહી.
- સૂક્ષ્મ જીવો ઊડે ઊડતાં બધુ સૂક્ષ્મ હોય. પરંતુ ઊડે હોય એ નહી જાય, પરંતુ

ઉપયોગમાં સંમિલિત પુદ્ગલો છે તેથી ગંધનું કારણ નથી

- [ચંત્રમાં દેખાતા પાણીને સુગંધી નૈસર્ગિક મુંગાઈ રહેલા પુષ્પકેસુને-] ભાઈ! મુંગાય નહિ. કે મારી ચીજ નથી એમ મહેલો નિર્ણય કરજો; પછી કોઈ ઘણે રાગ પણ મારોને, પહેલું કોણ કરવાનું છે, મુંગાવાનું નહિ. દેખવામાં શું ખોટ નહિ? કોણ ખરેખે કરું કેવો રાગ કરું, કે મારું છે, કે [સાધના] જ મારો ધ્યાન થાઓ. ખરેખ દયા પાળી શકું છું કે જ્ઞાનવિદ્યાભાવ તે જ કોઈનો ધ્યાન છે.
- દેહના ગુણસ્થાન મુજબ ગંધ છે. દેહના ગુણસ્થાને કોઈ નામનો કોણ છે કે? દેહને ઘર ગંધાય છે, ઓલે-પાંચમાંનો સાત-કાઈ ઘર ગંધાય છે.
- શરીરને તો ત્યા [પર્ષ] આવે છે. મહા સિદ્ધિમાંથી કોણ ધોકો કે! સંસારની ચિંતા તો અનાદિ કેવળ છે.
- [ઉપયોગમાં રાગાદિના કોઈપણ સંબંધ ઉદ્ગારો-]
- જેની દૃષ્ટિમાં રાગ કેવળ [જેનો] ઉપયોગ પર્યાયદૃષ્ટિમાં છે તે પોતાના ઉપયોગમાં રાગની કોઈના ઠરે છે કે ક્રિયાદૃષ્ટિ ગંધનું કારણ છે.
- જે જ્ઞાન-દર્શનનો ઉપયોગ છે તેમાં રાગ અને દ્વેષ સિવાયની પરિણામને પોતાના ઠરવા, નિર્વિકલ્પના બાધમાં મસ્તિ પર્યાયને પોતાની ઠરવા (તે ગંધનું કારણ છે).
- ઉપયોગમાં ઉપયોગ છે. શુદ્ધ નિર્મળ પરિણતિના આધારે જ્ઞાનાનંદ પૂર્ણાનંદનો નાથ જણાય છે. કે પૂર્ણાનંદની પરિણતિ નહિ રહીને રાગાદિની પરિણતિ ઠરે છે તો તેમાં કોઈના સાક્ષી નહિ, કોઈના ધ્યાનમાં કોઈનો નહિ.
- પર્યાયમાં સ્વીકારીને પોતાનો ઠરવો કોઈકે (તે ઠરવો નહિ). જેની પર્યાય છે તેને પોતાનો ઠરવો કોઈકે. કે છોડીને, ઉપયોગમાં રાગને પોતાનો ઠરે છે કે ક્રિયાદૃષ્ટિ છે. કે બહારમાંથી જે કંઈ ઉત્પન્ન ઠરે છે તે ગંધનું કારણ છે.
- જેનું સ્વરૂપ કોઈનું સ્વીકાર છે, કોઈ સ્વયં સ્વરૂપની દૃષ્ટિ ન ઠરવાં રાગ કેવળ પુણ્ય-પાપ કોઈપણ, ઠરવા રહેવાથી ચીજ નહિ, કે તો પિતૃ છે, કે પિતૃ કોઈપણને પોતાની પર્યાયમાં 'મારી છે' એમ ઠરે છે.
- કોઈને ગુણનું જ્ઞાન જ્ઞાનાનંદ કોની દૃષ્ટિ ન ઠરી, કોણ સત્ય સ્વરૂપ છે કોને સ્વીકાર ન ઠર્યો કોને પર્યાયમાં રાગ કેવળ વિકાર દુઃખરૂપ દેખાય છે (તેનો સ્વીકાર ઠર્યો). કે રાગને કોઈપણ ઠરવું એનું નામ કોણ મિથ્યાત્વ અને ગંધનું કારણ ઠરવું છે.
- ઉપયોગમાં રાગનું ઠરવું કોઈને કોણ કાઢી ? પર્યાયબુદ્ધિ છે.
- સ્વીકારી ઉપયોગ જ્ઞાનાનંદ છે કોને ઉપયોગમાં ન લેવાં, ઉપયોગમાં રાગને લેવો કે ગંધનું કારણ છે. પામરને પ્રભુની સાથે જોડી દેવો કોને પ્રભુની સાથે જોડ તોડી નાખવા (તે ગંધનું કારણ છે).
- સ્ત્રી, કુટુંબ-પરિવાર, લક્ષ્મી, મોટાઈ આદિ મારી ચીજ નથી. કે મારી નહિ. કે મમતા છોડ અને પછી જે આકુળતાનો રાગ થાય છે તેને પણ ઉપેક્ષાબુદ્ધિએ જાણ, ઉપાદેય તો જ્ઞાનાનંદ છે.
- પોતાના ઉપયોગમાં જ્ઞાનાનંદની પ્રતિષ્ઠા નહિ ઠરવાં રાગને પોતાનો માનીને પ્રતિષ્ઠા ઠરે છે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ સંસારને વધારે છે.

(પૃ.નં-૩૧૫) (સાધારણ:) 'અહો' નિશ્ચયનય પ્રધાન ઠરીને ઠરવા છે. અહો નિર્બાધ હેતુકા સિદ્ધ

થાય તે જ નિશ્ચય છે. બંધનું કારણ વિકારના નિર્વિકલ્પ એ જ સિદ્ધ થયું કે - નિર્વિકારી પુરુષ જે રાગાદિક મોહ ભાવોને પોતાના ઉપયોગમાં કરે છે તે રાગાદિક જ બંધનું કારણ છે.

- નિશ્ચય નય યથાર્થ દૃષ્ટિથી એ કથન છે.
- પરંતુ એકાદિની છે (એને) પર્યાયબુદ્ધિ પણ એકાદિની છે. પર્યાયમાં-વર્તમાન અવસ્થામાં જેની દૃષ્ટિ છે તેને પાંચ ઇન્દ્રિયોને જડ પર જાણવામાં આવે છે. મનને એ તિરસ્કાર રાખો. અંદરમાં પર્યાયબુદ્ધિથી એકાગ્રબુદ્ધિ છે તો તેનું લક્ષ જાય છે તો રાગ ઉપર જાય છે. એ રાગનું અસ્તિત્વ કરવું, પોતાની પર્યાયમાં-ઉપયોગમાં [રાગ સાથે] એકત્વબુદ્ધિ કરવા તે જ મિથ્યાત્વ સંસારને જન્મ-મરણનું મૂળ છે.
- દૃષ્ટિ વર્તમાન પર્યાય-અવસ્થા, એક જે છે તેના પર તેની એકાગ્રતા રમતું છે. પર્યાયબુદ્ધિ છે તો પર્યાય ઉપર નજર જાય છે તો રાગ થઈ જાય છે. એ ક્ષણ-ક્ષણ રાગ પોતાની પર્યાય તરીકે ઉપયોગમાં કરવો એ જ મિથ્યાત્વ એને સંસાર છે.
- જેમાં તિર્યંચ પણ અભાવ ન આવે, (અસત્) નિર્વિકલ્પ યુક્તિથી વસ્તુની સિદ્ધિ થાય તે જ નિશ્ચય છે. જેમાં તિર્યંચ અભાવ નહિ, તિર્યંચ ગાઢા નહિ, તિર્યંચ વિરોધ નહિ, તિર્યંચ અન્યાય નહિ. સત્ય પરંતુ જેટલું છે તેમ કહ્યું, બતાવ્યું તે નિશ્ચય નય છે
- પ્રવચનસારના ચરણ અધિકારમાં આવે છે- પર્યાય દૃષ્ટિ પરસમય ! [કહ્યું]
- એકાંતે રાગ કહીં નહિ બાંધે. એ ઉપયોગમાં રાગાદિનું કરવું તે બંધનું કારણ છે.
- તે સિવાય બીજું - જડ કરણોચ્ચ પુદ્ગલાદિક કર્મો ગતિ, મન-વચન-કાયાના યોગ, અલ્પ કરણો નથી બંધન-અબંધનનો ઘાત- બંધના કારણ નહિ; એ તેમનાથી બંધ થતો નિર્દોષને, યથાખ્યાત ચારિત્રવાળાઓને, વિકલત્રયીઓને એને સમકિતરૂપે પ્રવર્તનારા મુનિઓને બંધનો પ્રસંગ આવે છે. પરંતુ તેમને તો બંધ થતો નથી. તેથી એ હેતુઓમાં (કારણોમાં) વ્યભિચાર આવ્યો. માટે બંધનું કારણ રાગાદિક જ છે એ નિશ્ચય છે
- 'વ્યભિચાર આવે છે' [કહ્યું] એ કથન થઈ જાય છે.
- 'અહીં સમકિતરૂપે પ્રવર્તનારા મુનિઓનું નામ લઈ એને અવિરત, દેશવિરતનું નામ ન લઈ તેનું કારણ એ છે કે- અવિરત તથા દેશવિરતને ગૌણરૂપે પ્રવૃત્તિ એ તેને ચારિત્રમોહ સંબંધી રાગથી [કિંચિત્] બંધ થાય છે; માટે સર્વથા બંધના અભાવની અપેક્ષામાં તેનું નામ ન લઈ બાકી અંતરંગની અપેક્ષાએ તો તેઓ પણ નિર્બંધ જ કહેવાય.
- એટલે ગુણસ્થાને જેવા પ્રકારનો રાગ છે એને પોતામાં એ પ્રકારનો રાગ છે તો તેટલું બંધનું કારણ તેને છે. એ રાગ ચારિત્રમોહ સંબંધી છે, મિથ્યાત્વ સંબંધી નહિ.
- અહીં હિંસાની બહાર એકાંત નિર્દય છે તેવા એકાંતવાદના ભાવે સમકિતી પોતાના ગુણસ્થાનવાળા છે એવું પાલન કરે છે. પણ તે સંયોગ છે
- સંસારિજીવમાં પ્રયોગ એવી રીતે છે કે સંસારવાળો સત્ય છે તે સંસારપણાનું છે.
- એક ગુણનો દોષ બીજા ગુણમાં ભાગે તો સમકિત રહેતું નથી, [તથા] ચારિત્રનો દોષ સમકિતમાં ભાગે તો સમકિત રહેતું નથી- એમ નહિ.
- [સમકિતીને] ચારિત્રનો દોષ છે તેટલો બંધ છે પરંતુ અંતરદૃષ્ટિમાં દૃષ્ટિના વિષયની અપેક્ષાએ જ્ઞાનીને ભાવ નિર્જરાનો હેતુ છે એમ કહ્યું છે

ગાથા - 238 થી 239 : ટીકાર્થ

(1) જોડી જોડો :-

કૉલમ	કૉલમ
(1.) સ્વભાવથી ગંધ રહિત જેમાં મૂકિત	(A) ત્રિગુણ ગંધ
(2.) શરીરના પ્રયોગમૂલ્ય તત્ત્વ	(B.) રાગાદિ ભાવો સહિત નિષ્ક્રિય પુદ્ગલ
(3.) અનંત પ્રકારના ત્રિકો	(C.) અનંત પ્રકારની ઇન્દ્રિયો
(4.) સચિત્ત-અચિત્ત વસ્તુઓનો ઘાત	(D.) સચિત્ત-અચિત્ત વસ્તુઓનો ઘાત
(5.) શરીર પર તેલમર્દન કરનાર પુરુષ	(E.) ત્રિગુંધનું નિશ્ચય કરવા નિષ્ક્રિયના ઉપયોગમાં રાગાદિની ઝંખના
(6.) રજગંધ	(F.) ગંધ ત્રિકોણ પુદ્ગલોથી ભરેલો ગોળ
(7.) રજગંધનું નિશ્ચય કરવા પુરુષના તેલ આદિનો સમભાગ	(G.) મન-વચન-કાયાની ક્રિયારૂપ યોગ

(2) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. આ ગાથાઓ ગંધના સ્વરૂપ સમજવા માટે લખવામાં આવી છે.
2. આ ગાથાઓ ગંધના વિષયને સ્પષ્ટ કરવા માટે લખવામાં આવી છે.
3. શરીર, વાણી, ઇન્દ્રિયોની ક્રિયા આત્માની પર્યાયમાં થતા ગંધનું નિશ્ચય કરવા છે.
4. શરીર આદિ આત્માની પર્યાયમાં છે તેથી, તેલ કે ગાત્ર ચાળની ક્રિયાથી આત્માની પર્યાયમાં ત્રિગુણ ગંધ નિશ્ચયથી થતો નથી.
5. શરીર આદિની ક્રિયા આત્માની પર્યાયમાં થતા ત્રિગુંધનું નિમિત્ત કારણ છે.
6. દ્રવ્ય-ગુણ અગંધ સ્વરૂપ છે, તેમનાથી ગંધ થતો નથી.
7. સિદ્ધાંતના સિવાય બધાં ગોળ નિગોદના જથ્થા જેવો છે.
8. ~~સૂક્ષ્મ~~ ઈંડા માંથી પંચેન્દ્રિય જીવની ઉત્પત્તિ થતી નથી.
9. ત્રિગુણ ગંધ અભિપ્રાયમાં ગુણાસ્થાન સુધી થાય છે.
10. પર્યાયમૂઢ પરસમયા: | પર્યાયદૃષ્ટિ જીવ પોતાના ઉપયોગમાં રાગ જોડે ઝંખના કરે છે, જે ગંધનું કારણ છે.
11. 'ઉપયોગમાં ઉપયોગ છે' [સમયસાર ગાથા ૧૮૧] એટલે કે ત્રિકાળી જ્ઞાનસ્વભાવમાં જ્ઞાનની પર્યાય છે.
12. 'ઉપયોગમાં ઉપયોગ છે' [સમયસાર ગાથા ૧૮૧] એથિર શુદ્ધ નિમિત્ત પરિણતિના આધારે જ્ઞાનગુણનો નાશ અભાવ છે.

13. પરામર્શમાં પ્રત્યક્ષને બોધનો વિષય કહે રાગને બોધનો માધ્યમ ને મહાત્મા છે અને ગંધનું તારણ છે.
14. વસ્તુ અનાદિની છે, તેમ પરાર્થબુદ્ધિ પણ અનાદિની છે.
15. નિશ્ચયકાળના વિષયમાં વિધિ વાર અપવાદ-exception- હોઈ શકે છે.

(3) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. જેમાં વિધિ પણ અપવાદ ન આવે એવા નિર્બાધ યુક્તિએ વસ્તુની સિદ્ધિ થાય તે જ નિશ્ચય છે.
2. અહીં રાગને ગંધનું તારણ કહ્યું છે.
3. અહીં ઉપચારમાં રાગાદિને ક્રિયા તેમ ગંધનું તારણ કહ્યું છે.
4. 'હેતુમાં પરામર્શ આવે છે' અહીં 'હેતુ અસત્ય થઈ જાય છે.'
5. અહીં ઉપમાની વ્યાપાર અર્થાત નિર્ણય છે, તેના સંબંધમાં માત્ર પંચમ ગુણસ્થાનવર્તી સમકિતી જાણે છે.
6. અહીં ઉપમાની વ્યાપાર અસંબંધ નિર્ણય છે, તેના અસંબંધમાં માત્ર પંચમ ગુણસ્થાનવર્તી સમકિતી જાણે છે.
7. ચારિત્રનો દોષ સમકિતમાં આવે તો સમકિત રહેતું નથી.
8. અને ગુણનો દોષ બધા ગુણમાં આવતો નથી.

ટીકા:- હવે આ અર્થનું નિરૂપણ કરે છે:-

ગાથા:- (હરિગીત) જો તમને જડ પરિણામોને ગંધનું કારણ નહિ,
તે શોક મન પરમ કારણ પણ ગંધનાં કારણ નહિ;
ફરણો નહિ કારણ અને જાય-અજાય વિકલ્પ પણ નહિ,
કારણ ખરું છે અંતર વિકારોની રાગાદિક. ૧૬૮

ભાવાર્થ:- ત્રિગુણ ફરણું કારણ, નહિ જડ ત્રિગુણ પુદ્ગલોને વિકલ્પો હોત, નહિ સામાન્યરૂપ ત્રિ (એટલે ત્રિ-ગુણ-મયની ક્રિયારૂપ હોય), નહિ કોઈ પ્રકારનાં ફરણો તે નહિ શોભન-અશોભનનો ધ્યાન. 'વિકારોનું' એટલે કાલના રાગાદિક ભાવે જે અંતર પામે છે તે જ અંત (-માત્ર રાગાદિક ભાવે અંતરનું પામવું તે જ-) ખરેખર પુરુષોને ગંધનું કારણ છે.

ટીકાર્થ:- (વિકારમાં) 'ત્રિગુણ ફરણું કારણ, નહિ જડ-ત્રિગુણ પુદ્ગલોને વિકલ્પો હોત, નહિ સામાન્યરૂપ ત્રિ (એટલે ત્રિ-ગુણ-મયની ક્રિયારૂપ હોય), નહિ કોઈ પ્રકારનાં ફરણો તે નહિ શોભન-અશોભનનો ધ્યાન.' (પ.ગ.૩૫૫): • વિકલ્પ એટલે ત્રણેય પ્રકારે હોય, કોનાં કારણને શું?

• 'વિકારોનું' એટલે કાલના રાગાદિક ભાવે જે અંતર પામે છે તે જ અંત (-માત્ર રાગાદિક ભાવે અંતરનું પામવું તે જ-) ખરેખર પુરુષોને ગંધનું કારણ છે.' :

• તેની તો ત્રિગુણ કાર્યરૂપે શુદ્ધ ચૈતન્ય સાનિધ્યમાં સ્થિતિ છે. જે વિકારોસ્થિતિમાં પરિણામ રાગનું અંતર થયું તે ગંધનું કારણ છે (તેની માટે) અંતર થયું તે જે નાશી જાય છે, એવો મને નિશ્ચય છે- જે નિશ્ચયપણે ગંધનું કારણ છે.

• જુઓના જે અંતર ભાવ કિયા તેનાથી કોઈપણ કાલના ભાવ થયા, કોના કરતાં કોઈપણ કાલના ભાવ થયા. આજે દિવા, દાન, વ્રત પુણ્ય થયું તેથી તારો લાભ છે? જે કોઈપણ કાલના (ભાવ) ભાવના થયા, તેનાથી કાલનાનું કાલના... નિરાકરણ ભાવ થયા- એમ પરમાત્માના નિશ્ચયનાં, વીતરાગની વાણીમાં છે. જે કોઈ રાગની અંતરબુદ્ધિના નિશ્ચયપણે કારણ (થયા). એ અંત જ ગંધનું કારણ છે, બીજું નહિ, બીજું નહિ. 'ચિત્ત એ: બંધનું' છે ને?

• દૃષ્ટાંતરૂપે એ નિશ્ચયનો નાશ થયો. હું પૂર્વાભિનો નહિ હું એમ પરિણામ કાલનાં રહી ગયા. જે પરિણામ રાગમાં રહતી હતી, જે પરિણામ-વર્તમાન દશા રાગમાં અંતર થતી હતી તે પરિણામ ત્યાં રહી, પહેલી પરિણામ જે આવ્યા તે પરિણામ દૂર ઊભા રહી ગયા. એ અંત સ્વભાવદશાને અંતરનું કારણ છે, એ બંધનું કારણ નહિ.

• દૃષ્ટાંત ગુણાકારમાં પણ ક્રમ અવયવમાં ગણતરી રાગ છે. ગણતરી છે એટલે રાગનો ભાગ છે. દૃષ્ટિવાળાએ 'ગણતરી' શબ્દ વાપર્યો છે. જૈનનો ભાષા પદ્ધતિ ધ્યાન છે ગણતરી એક ઘોડો પછી બીજાક જાય ગુણાકારને ઊભી બાજુ છે- વીતરાગ ધર્મ બાજુ છે.

• 'વિકારોનું' શબ્દ વાપર્યો છે. પરિણામરૂપ કોણ છે તે? જ્ઞાયક સ્વભાવ છે પરંતુ કોણ પરિણામરૂપ (છે). આત્માનો દ્રવ્ય દ્રવ્યાદિનો શુદ્ધ સ્થિતિ છે, એ સ્થિતિ માટે વિકારોમાં અંતર તે છે એ જ નિશ્ચયપણે ગંધનું કારણ છે અને એ સ્થિતિની અંતર તોડીને સ્વભાવની અંતર તે છે એ સ્વભાવદશાને અંતરનું કારણ છે.

• શુભરાગ મને લાભદાયક છે એવા એવું કાલાની માટે અંતર છે એવા બુદ્ધિ[તે]

નિયમ છે.

- એને મુંગાર માત્ર પદાર્થ અને રાગની સાથે એકતા તે એ સંસાર, બંધ, મિથ્યાત્વ છે અને એ પદાર્થ સ્વભાવની સાથે એકતા તે ન સંસારથી રહિત થવાનો મુક્તિનો ઉપાય છે.

(પ્ર.નં.૩૧૬) • (આચાર્ય:) 'અહીં નિશ્ચયનયથી એક રાગાદિને જ બંધનું કારણ કહ્યું છે.'

- તેથી બાહ્ય વસ્તુ બંધનું કારણ નથી. એનો ઉપયોગ શુદ્ધ હોવો જોઈએ. એ શુદ્ધ ઉપયોગને બદલે શુભ અને અશુભ રાગ-એની એકતાબુદ્ધિ - એ મિથ્યાત્વભાવ છે, એ સંસારમાં પરિભ્રમણનું કારણ છે.
- દ્રવ્યમાં તો ક્યાંય [રાગાદિ ભાવોનું] અસ્તિત્વ થતું નથી, [પરંતુ] પર્યાયમાં - ઉપયોગ ભૂમિકામાં [અસ્તિત્વ થાય છે]. આત્માનો દયા, દાન, વ્રતના પરિણામ તો પરંતુ એ પરિણામનો પોતાના ઉપયોગ પરિણામમાં અસ્તિત્વ કરવું એ બંધનું કારણ છે.

ચિત્ર-૧૫૪ : દાનશાસ્ત્ર

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) બનાવો :-

1. ગાથા ૨૩૭ ના સમયમાં હિંસા બાબતે દૃઢ રહવા માટે કોઈ રીતે ઉપયોગમાં લેવાયો છે.
2. ગુરુ શિષ્યને પુત્રવાળો સમક્ષ ગમે તે નિર્ણયનું વિષય રાખવા છે, રાખવા કે ન રાખવા પોતાના નિર્ણય પોતે લે.
3. રાગ-દ્વેષ-મમતા રૂપ ચોર નિર્ણયનું વિષય રાખવા છે, રાખવા કે ન રાખવા પોતાના નિર્ણય પોતે લે.
4. સ્વભાવ પ્રમાણે રહવો (દ્રષ્ટા) નિર્ણયનું વિષય રાખવા છે, રાખવા કે ન રાખવા પોતાના નિર્ણય પોતે લે.
5. સંગત-અસંગતનો ધ્યાન નિર્ણયનું વિષય રાખવા છે, રાખવા કે ન રાખવા પોતાના નિર્ણય પોતે લે.
6. ઉપરોક્ત બાર વિષયો સિવાય બધાં રાગાદિ ભાવ-સંકલ્પ આદિ નહીંને સંકલ્પના વિષય રાખવા છે.
7. આત્માનું ખોટાની પર્યાયમાં રાગાદિ સાથેનું સંબંધપણું જ નિર્ણયનું સંબંધ વિષય રાખવા છે (નિત્ય સ્વ: કેવળ) રાખવા કે ન રાખવા પોતાના નિર્ણય પોતે લે.
8. 'ઉપયોગ જ' અધિક વિભાવી ઉપયોગ બનાવ્યા.
9. 'ઉપયોગ જ' અધિક આત્માનું જાણપણાનો પરિણામ.
10. રાગ ખોટી ચીજ છે, તે બંધ કારણ છે, રાગ દુઃખદાયક છે એવા નિર્ણય બનાવના તે પર્યાયમાં ઉપયોગનું રાગાદિ સાથેનું સંબંધપણું છે.
11. આગાદિ વિષયો સંબંધ ઉદય બાધા બધે જીવોના સંયોગ સંયોગ અને વસ્ત્ર, આભૂષણ તથા નિર્ણયના ઉપાયના સંબંધવિષયમાં થઈ રહ્યો એમ માનવું ગેરસમજ ગણાય છે.
12. આગાદિ વિષયો સંબંધ ઉદય કે બધે અભાવના ભાવ જીવોના, નિમિત્ત આધીન ગુણના અભાવ ભાવ વસ્તુના, નિમિત્ત આધીન ગુણના અભાવ ભાવ સંયોગના અને નિમિત્ત આધીન ગુણના અભાવ ભાવ નિર્ણયના થઈ છે- એ સંયોગ વિષય છે.
13. દ્રવ્યદૃષ્ટિ વડે નિર્ણયનો નાશ થાય છે.
14. જે પર્યાય રાગ વસ્તુરૂપે રાગમાં સંબંધ થઈ ગઈ, તે ગુણવાર માત્રે દૃષ્ટિ પર રહી જાય સમ્યગ્દર્શન થાય છે કે જે આનંદનું કારણ છે
15. પહેલાં રાગ રહે છે, પછી દૃષ્ટિ બાધ છે.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) બનાવો :-

1. જ્ઞાન એ દૃષ્ટિનો સંબંધ ધર્મ છે.
2. દરેક ગુણાવસ્થાને જ્ઞાનનો રાગ વિભાવથી ભેદ છે.
3. જ્ઞાનનો નાશ બારમે ગુણસ્થાને થતાં બધ પૂર્ણ નિવારણ થાય છે.
4. 'ઉપયોગ જ' અધિક પર્યાય નહિ.
5. દ્રવ્યમાં તો ક્યારે પણ રાગાદિ ભાવોનું સંબંધ થતું નથી.

ઉત્થાનિકા:- સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉપયોગમાં રાગાદિ કરતો નથી, ઉપયોગનો અને રાગાદિનો ભેદ જાણી રાગાદિનો ત્યાગ થાય છે, તેથી તેને પૂર્વોક્ત બંધનો અભાવ થાય છે - એમ હવે કહે છે:-

ગાથા:- જેણ ણીદો બંધો ણ ચ ણરો તે ણેવ સંગદૂરે ઠિદા,
વવહારેણ દુણાણી કદુ રજ્જદિ કમ્મરજમજ્ઝે ઠિદી; ૨૪૨.

બંધી ણાદુ, ઠિદી, બંધણં કારણં વિણિદ્દિટ્ઠં તે અણે
ઉવઓગે ણેવ કરિદા ણેવ વિદા કેણ વા કદા તે. ૨૪૩.

જદુ જાણગો દુવિહો ઉવઓગો દુવિહા ણેદણે,
ણિક્કંખો ચેદી ણિચ્ચં દુવિહં ણાણં મુણેદવ્વો. ૨૪૪.

કેણ વિણાણેણ ણિચ્ચં ચેદી- ઝંઝત્તાઇ જો ણ કુણદિ ણેવ
રજ્જંતો દુવિહેણ ણ ચેદી, ણવિ ઉવઓગો ચેદણા જો. ૨૪૫.

ચાગો ણિયમેણં વદણં ચ ણેવ સમ્મત્તણાણ જો,
રાગાદિ ઉવઓગો ણ કરણં રજ્જદિ ણ ણેણાય ણં. ૨૪૬.

સારાંશ:- ઉત્થાનિકા:- હવે કહેશે [પૂર્વોક્ત ગાથાનો] સ્પષ્ટાર્થ કહે છે. 'સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉપયોગમાં રાગાદિ
(પૃ.નં.૩૧૬) કરતો નથી?:- રાગની ઉત્પત્તિ તોડીને ઉત્પાદની ઉત્પત્તિ કહે છે તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે.
ત્રિતાલીમાં તો તેણે રાગાદિ કરી શકે જ નહિ; પરંતુ કેમી જે પર્યાય-પરિણામ પરિણામન છે,
જ્ઞાનના દોષના ઉપયોગની પર્યાય છે તેમાં તે પુણ્ય-પાપના રાગના ભાવને ઉત્પન્ન કરતા
અને સ્વભાવને છોડી દિધો તે મિથ્યાત્વ છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ પોતાના ઉપયોગમાં રાગને પોતાનો
કરતો નથી. રાગાદિ શબ્દે દયા, દાન, વ્રત, તપ, રાગ-દ્વેષના પરિણામ [આવ્યા].

- જ્યારે રાગની દૃષ્ટિ-પર્યાયદૃષ્ટિ હતી ત્યારે તે રાગને પોતાનો કરતો હતો, પરંતુ પર્યાયદૃષ્ટિ છૂટીને જ્યારે સ્વભાવદૃષ્ટિ થઇ તો રાગને પોતાના પરિણામમાં ઉત્પન્ન કરતો નથી. હું
આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ હું એવી દૃષ્ટિ જ્યારે થાય છે તો પ્રભુતાની પર્યાયમાં રાગની ઉત્પત્તિ
થતી નથી.

- જે કોના સ્વભાવમાં નથી, કોના શાસ્ત્ર-ગુણમાં નથી એવા રાગની ઉત્પત્તિ પોતાની પર્યાયમાં
કરતા તે જ મિથ્યાત્વ છે કેમકે તે રાગની ઉત્પત્તિ ન કરતા તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે. કોનો કોણ
શું કરે? જ્ઞાનાનંદ પ્રભુ જ્યારે દૃષ્ટિમાં તેનો આશ્રય લીધો ત્યારે સમ્યગ્દર્શન
થયું, ત્યારે રાગની ઉત્પત્તિ છૂટી ગઇ.

- શંકાકાર: આમાં તો પરિણામ નહિ કરતો એમ લખ્યું છે, ઉત્પન્ન નહિ કરતો એમ ક્યાં
લખ્યું છે? પૂ.ગુરુદેવશ્રી: [સમ્યગ્દૃષ્ટિ] ઉપયોગનો ઉત્પાદ કરે છે. પોતાનું
ચૈતન્યસ્વરૂપ શુદ્ધ ચૈતન્યનો ઉપયોગ અને રાગને પોતાના પરિણામમાં ભિન્ન કરે છે.
[મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉપયોગ અને રાગની ભિન્નતા કરતો નથી અને દૃષ્ટિદૃષ્ટિ ન હોવાને કારણે
પર્યાયદૃષ્ટિને જ પોતાને રાગી હોવી માને છે, રાગાદિનો ઉત્પાદક માને છે, તેથી તેને
રાગાદિની ઉત્પત્તિ થાય છે]

- પહેલાં શાસ્ત્રનું થોડું વાંચન લીધ પછી કોઇ વાંચનમાંથી પ્રશ્ન કરે તો તો કોનો પ્રશ્ન પ્રસાર
કરવાનો. વાંચન, પૂછવું, પર્યટન - એને વારંવાર યાદ રાખવું, કોનો સંસ્કાર (યાદ રાખવો),
અનુપ્રેક્ષા-વિચારણા કોનો વિચાર કરવો. ધર્મકથા-ઉપદેશ તો ઉપેક્ષા કાળે.

- પહેલાં કાલ્પનિક રૂપે, ફળના રૂપે, મનન રૂપે, ધારણ રૂપે, પૂરક્ષના રૂપે, યથાર્થ જ્ઞાન જાગવા માટે પર્યટન રૂપે-વારંવાર ગુરુમાં ધારણા રૂપે, પછી કેવળમાં ઉતારે.
- પૂર્ણાનંદના બાધનો જ્યાં સ્વીકાર થયો તેને રાગની ઉત્પત્તિ તોડી નાખ્યું. કેવી? મૌન રૂપે તો કહીએ તોડી નાખ્યું. કેવી? તોડી તો કહીએ તોડી નાખ્યું. છોડવાનો રૂપે રૂપે? એમ જ્યાં રાગની ઉત્પત્તિ રૂપે તેને સ્વભાવની રૂપે રૂપે નાખ્યા કહે જ્યાં પર્યાયમાં સ્વભાવની ઉત્પત્તિ રૂપે તેને રાગની રૂપે રૂપે નાખ્યા કહે રાગ માટે તર્ક એ કેવળ દૃષ્ટિ સમકિત-દૃષ્ટિને હોતી નથી.
- 'ક્રિયાઓ અને રાગાદિનો તેને જ્ઞાન રાગાદિનો સ્વામી થતો નથી, તેથી તેને પૂર્વોક્ત બંધરૂપ બંધ થતો નથી - એમ તેઓ કહે છે.' : • જ્ઞાનમાં દેખાયું કેવળ જ્ઞાનદર્શન ક્રિયાઓ અને મલિન રાગ એ બંનેને તેને જ્ઞાનને, રાગાદિ એ મારી ચીજ નથી, એ રાંતો રાગ મારો નથી, હું તો પરમાનંદનો નાથ પ્રભુ છું - એમ તે રાગાદિનો સ્વામી થતો નથી.
- એ આદિનો દૃષ્ટિની ક્રિયા છે, સચિત્ત-અચિત્તનો જ્ઞાન થાય, પરંતુ રાગની ઉત્પત્તિ રહી ગઈ એ અજ્ઞાનીએ સમ્યગ્દૃષ્ટિને તે પ્રકારનો બંધ થતો નથી.
- (ટીકા:) 'જેવા રીતે તે જ પુરુષ, તેમજ સ્નેહને (અર્થાત્ સર્વ પ્રકારને-તેલ આદિને) દૂર કરવામાં કારણ, તે જ સ્વભાવથી જ ઉદ્ધત રજથી ભરેલા ભૂમિમાં (અર્થાત્ સ્વભાવથી જ ઉદ્ધત રજથી ભરેલા તે જ ભૂમિમાં) તે જ શસ્ત્ર વ્યાયામ રૂપ કર્મ (ક્રિયા) કરતો, તે જ શરીર પ્રકારનો વડે તે જ સચિત્ત-અચિત્ત વસ્તુઓનો ઘાત કરતો, રજથી બંધાતો-લેપાતો નથી, કારણ કે તેને રજબંધનું કારણ જે તેમ આદિનું નહીં તેનો અભાવ છે;...'
- એ દૃષ્ટાંત છે.
- 'તેવા રીતે સમ્યગ્દૃષ્ટિ, પોતામાં રાગાદિને નહિ કરતો હોતો,...' :
- પહેલાં તો એ કરવાનું છે-[કેમ] કે છે. બાકી બધું થોથાં છે. સમ્યગ્દર્શન પ્રગટવું હોય તો પહેલાં એનું કામ છે. પૂર્ણાનંદ સ્વરૂપ પ્રભુ, તેનો પક્ષ કેવળમાં દૃષ્ટિમાં સ્વીકાર થયો તો તેની પર્યાયમાં જે રાગાદિ છે તેની સાથે એકતા કરતો નથી. વીતરાગસ્વરૂપ પરમાત્માના તેરા થયા તો રાંતિને કેમ સાથે રાખે?
- દૃષ્ટિમાં નિર્ધાર કર્યો, દેહ એ ખાનામાં એકત્વ થયું, ત્યાં ખૂલી ગયા. રાગની એકતા ટળી તો નાખું બંધ થયું. રાગને તોડીને (સ્વભાવમાં) એકતા થઈ તો નાખું ખૂલી ગયું, ખાનાં ખૂલી ગયાં [એ કામ] એકત્વમાં રહ્યા કરતા છે, એકત્વને તોડતું છે.
- [સમ્યગ્દૃષ્ટિ] દૃષ્ટિ-એકાંતરમાં જે રાગદ્વેષ થતા હતા, એ રાગદ્વેષ પોતામાં નહિ કરતો હોતો, ભિન્ન રાખતો હોતો ['સમ્યગ્દૃષ્ટિ પોતામાં રાગાદિને નહિ કરતો હોતો']
- 'તે જ સ્વભાવથી જ ઉદ્ધત કરવાયક પુદ્ગલોથી ભરેલા ગોમાં તે જ શસ્ત્ર-વ્યાયામ-મનનું કર્મ (અર્થાત્ શસ્ત્ર-વ્યાયામ-મનની ક્રિયા) કરતો, તે જ શરીર પ્રકારના કરવાં વડે તે જ સચિત્ત-અચિત્ત વસ્તુઓનો ઘાત કરતો, કરણરૂપ રજથી બંધાતો નથી,...' :

+13 • પોતાના સ્વરૂપમાં શુદ્ધ ક્રિયાઓ પ્રગટ કરતો તે નિરવાર બંધાવરણ છે-શુભ અશુભ ક્રિયાઓ છોડીને. કામ ઘણા વાર સાધારણ વસ્તુઓ કરવી કરે પણ એ બંધનને તો કોણ! માણસો ક્રિયાપરાયણ! પણ ધર્મ નથી, નિર્માણ છે-મારામાં તીવ્ર ત્રુટિ છે તો બનાવજો.

- 'ત્રિગુણ I તેને બંધનું કારણ જે રાગનો યોગ (-રાગમાં જોડાણ) તેનો અભાવ છે.' :
- અભાવ હોય તો મુક્તિ બંધાય, અભાવ ન હોય તો મુક્તિ બંધાય નહિ. કોઈ રાગની અપેક્ષા હોય તો બંધન થાય, રાગની અપેક્ષા નહિ તો બંધન નહિ.
- ટું' તો અબંધસ્વરૂપ જ્ઞાનાનંદમય છું એવા જેને દૃષ્ટિ સમ્યક્ થઈ છે તે રાગની ક્રિયાને રાગના પરિણામને પોતામાં ફરતો નથી. રાગ છે તે મારી ચીજ નથી, એ બંધનું કારણ છે, ટું નહિ.
- 'જિન સોહી હૈં આતમા, અન્ય સોહી હૈં ફર્મ' – રાગાદિ ફર્મ છે તે આત્મા નહિ, 'યહી પરમ હૈ સમઝ કો, જિન પ્રવચન કા મર્મ' – આ બોધ તથા જીવ વીતરાગની વાણીનો મર્મ એ છે, એ સિવાય બધું થોથાં છે.
- જેમ જિંદગીની ફ્રિ જોઈન થાય તો કામ આવે, પરંતુ ફ્રિ જોઈન ગઈ છે; તેમ સમ્યગ્દૃષ્ટિને શુભ અશુભ રાગની એકત્વબુદ્ધિ છૂટી ગઈ છે, તેનો રાગ ઉંગડી રહી ગયો છે.
- [રાગનો યોગ અપેક્ષિત] રાગનું જોડાણ – રાગનો સંબંધ. સંબંધ : સમ્યક્ પ્રગટે બંધ (રાગનો) કે સંબંધ સમકિતીએ તોડી નાખ્યો છે. એ રાગના જોડાણનો અભાવ છે.
- (સાલાટ્ટ) 'સમ્યગ્દૃષ્ટિને પૂર્વોક્ત સત્તાસંબંધો હોવા છતાં પણ રાગના સંબંધનો અભાવ હોવાથી ત્રિગુણ થતો નથી. એવા સમ્યક્ત્વમાં પૂર્વે તફાવત ગણ્યું છે.' :
- રાજપાટ, કુટુંબ, શરીર આદિ છે; સચિત્ત-અચિત્તનો ઢગલો પડ્યો હોય છતાં એકત્વમાં રાગના સંબંધનો અભાવ હોવાથી સમ્યગ્દૃષ્ટિના પ્રભાવે નિશ્ચયથી જે બંધ થતો હતો તે બંધન થતું નથી.

ગાથા. ૨૭૨ થી ૨૭૬ : ઘટસ્ફોટ

(૧) આસ્રવ ત્રિભંગી (T IF) બનાવો :-

1. પૂર્વોક્ત ગાથા 239 થી 247 માં સિદ્ધાન્તકારે ધર્મના ઉદયના ફળની અસર દર્શાવી, આ પાંચ ગાથાઓમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિને બંધ થવા માટે ધર્મનો તેના ફળની અસર દ્વારમાં કારણ છે.
2. મને દુઃખદૃષ્ટિ નો પ્રચાર થઈ છે, પરંતુ પદવિમાં શુભરાગ હવાનાયત છે એમ પણ હું માનું છું.
3. 'સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉપયોગમાં રાગાદિ હતો નથી' અર્થાત્ સમ્યગ્દૃષ્ટિને પદવિદૃષ્ટિ ન હોવાથી તે રાગ મારો છે એમ માનતો નથી.
4. ઈચ્છા, દાનાદિ શુભ ભાવો ઉપાદેયત છે અને તેથી હવાનાયત છે એ માન્યતા સમ્યગ્દૃષ્ટિને હોતી નથી.
5. આ ગાથાઓમાં રાગાદિ નહિ હવાનો આદેશ આપણને કારણરૂપે આપ્યો છે.
6. આ ગાથાઓમાં રાગમાં અસ્તિત્વ | પતિ | ઉપાદેયપણું નહિ હવાનો ઉપદેશ આચાર્યશ્રીએ આપણને આપ્યો છે.
7. વંદન | સ્તવન, પૂજન, પઠન (- એનો અર્થ વારંવાર યાદ કરવો, તેને હૃદયમાં ધારણ કરવો આદિ), અનુક્રિયા (વિચારણા કરીને અંતરમાં ઉતારવું) અને ધર્મક્રિયા (ઉપદેશ) - આ ક્રમે સ્વાધ્યાય કરવો જોઈએ.
8. રાગની ક્રિયા કરવાથી સ્વભાવ સાધે એવો થાય છે.
9. સ્વભાવની સાધના કરવાથી રાગની ક્રિયા થાય છે અર્થાત્ રાગની સાધના તૂટે છે.
10. 'રાગનો યોગ' અર્થાત્ રાગમાં જોડાવા, રાગ સાથે સાધના.
11. જેમ સાક્ષાત્ હોય તો ધૂળને ઉંદરાય, તેમ જો રાગ હોય તો અનંત સંસારનું બંધન થાય.
12. જેમ સાક્ષાત્ હોય તો ધૂળને ઉંદરાય, તેમ જો રાગની સાથે સાધના હોય તો અનંત સંસારનું બંધન થાય.
13. મને સમ્યગ્દર્શન થયું નથી, પરંતુ મારો રાગ ઉગડો થઈ ગયો છે.
14. 'સમ્યગ્દૃષ્ટિ પોતાનામાં રાગાદિને નહિ હતો થતો' અર્થાત્ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉપયોગ અને રાગાદિનું ક્ષેત્રાન્તર રૂપે રાગનો સ્વામી થતો નથી.

ગીતા - ૧૬૫

ઉત્થાપન:- હવે આ અર્થનું ગીતારૂપ શું છે:-

ગીતા:- (હરિગીત) જડ ચેતન જગ પ્રાણિયા હો, યોગ્ય હો ગીતાદિનો,
ફરજો તણો ઉપાસક હો વા ધ્યાન જપ-આજ્ઞાનો;
પણ રાગ આદિને નહીં ઉપાસક સાધે જોડતો,
કુકૃત્ય તે નિશ્ચયપણે નહિ ગીતને પાત્ર કહો! ૧૧૬૫.

સ્પષ્ટીકરણ:- મારે તે (પુરુષોત્તમ) જડ ચેતન (ચરાચર પુરુષોને) જોઈતો નથી કે તમે હો, તે જપ-ધ્યાન-ગીતાના અનુષ્ઠાનરૂપ ધર્મ (અહિંસા યોગ) છે તે પણ તમે હો, તે (પુરુષોત્તમ) ફરજો પણ તેને તમે હો અને તે ચેતન-અચેતનનો ધ્યાન પણ તમે હો, પરંતુ કહો! આ સમ્યગ્દૃષ્ટિ કાલના, રાગાદિને ઉપાસક જીવોમાં નહિ ગણવાનો હેતુ, ફળ (ગતિ) જાનકૂળે ધર્મ-પરિણામનો હતો, તેથી પણ ગીતાકે ગીતને યોગ્ય નહિ જ જાણવો.
[કહો! કેમ! આ સમ્યગ્દર્શનનો અદ્ભુત મહિમા છે.]

ઉપાંશુ:- (સ્પષ્ટીકરણ:-) 'મારે તે (પુરુષોત્તમ) જડ ચેતન (ચરાચર પુરુષોને) જોઈતો નથી
(પૃ.નં.૩૬૬) તે તમે હો...' આનાથી શું? તમને ખબર છે. 'તે જપ-ધ્યાન-ગીતાના અનુષ્ઠાનરૂપ ધર્મ (અહિંસા યોગ) છે તે પણ તમે હો, તે (પુરુષોત્તમ) ફરજો પણ તેને તમે હો, અને તે ચેતન-અચેતનનો ધ્યાન પણ તમે હો...' તમે હો, માટે શું? આ મુદ્દો છે. પંચ મહાવ્રતધારી દિગંબર સંત છે કે ધ્યાન તમે હો. 'હો' નો અર્થ [તેનું] જ્ઞાન ફરજો છે, પરંતુ રાગની ઉપાસના નહિ તો નિકાલ તેથી ગતિ થતો નથી, એમ છે.

- 'પરંતુ કહો! આ સમ્યગ્દૃષ્ટિ કાલના, રાગાદિને ઉપાસક જીવોમાં નહિ ગણવાનો હેતુ...
- ઉપાસક જીવ - પરિણામ હો! ત્યારે તો ધ્રુવ છે ત્યાં તો ગાવું-ઠાવું થઈ છે તેથી. [સમ્યગ્દૃષ્ટિ] પોતાના જે પરિણામ - ઉપાસક છે તેમાં રાગદ્વેષને ગણતા નથી, એને એવાની ઉપાસનામાં રાગ-દ્વેષ ગણતા નથી.
- 'ફળ (ગતિ) જાનકૂળે ધર્મ-પરિણામનો હતો, તેથી પણ ગીતાકે ગીતને યોગ્ય નહિ જ જાણવો. (કહો! કેમ! આ સમ્યગ્દર્શનનો અદ્ભુત મહિમા છે.)':
- પહેલા રાગદ્વેષ પરિણામનો હતો, હવે [સમ્યગ્દૃષ્ટિ] જાનકૂળે પરિણામનો થયો. હું એનો જાણનાર-દેખનાર હું. એકલા જાણનારૂપ છે તો પરમાં જાનકૂળ પરિણામિત થયો.

(પૃ.નં.૩૭૭) (સમાધાન:). 'અહીં સમ્યગ્દૃષ્ટિનું અદ્ભુત માહાત્મ્ય કહ્યું છે અને ગતિ, યોગ, ફળ, ઔદાર્ય-અઔદાર્યનો ધ્યાન - એ ગીતના વિષય નહિ એમ કહ્યું છે.':

HB
- આને સમાજવાદ અને અપરિગ્રહવાદની વ્યાખ્યા રૂપીને સમજવું છે. મારે ઉદાહરણ! પૂર્વના પુરુષને મહાન પૈસા મળે છે એ તેથી પાપને લઈને મળતા નથી, પણ એ વસ્તુ છે એ પાપ છે અને તેને ભોગવવાનો ભાવ કરે તો એ પાપ છે. શુભભાવમાં બાધરે તો એ પુણ્ય છે. સમાજવાદ અને અપરિગ્રહવાદ એ જુદી ચીજ છે. અપરિગ્રહ-સ્વરૂપ સમાધાન પરમાત્માજીએ અંતર દૃષ્ટિ થઈ છે તેને નિશ્ચયનયનો પરિગ્રહ છૂટી ગયો છે. પાપનો ઉદય છે માટે પાપ છે એમ નહિ. પૂર્વના પુણ્યનો ઉદય છે માટે પૈસા મળે માટે પુણ્યવાન છે?-એમ નહિ. એ વર્તમાનમાં શુભ ભાવ કરે તો પુણ્યબંધ છે અને વર્તમાનમાં રાગનો, કષાયનો ત્યાગ કરીને જ્ઞાનનો પૂરો ત્યાગ કરે તો પૂર્ણ અપરિગ્રહી ધર્મરૂપ છે. માટે એકલો સિદ્ધાંત ફીટ છે - ધ્યાનો!

- 'આજે એમ જ માન્યું કે પરજનની હિંસાથી ગુંદ થઈશું નહિ
  મારે સ્વરક્ષણ થઈ હિંસા કરવી. અહીં તો એમ આશય છે કે
  અબુદ્ધિપૂર્વક કદાચિત્ પરજનનો ઘાત પણ થઈ જાય તો તેનાથી ગુંદ થાઉં નહિ;
  પરંતુ જ્યાં બુદ્ધિપૂર્વક જન[ને] મારવાના ભાવ હશે ત્યાં તો પોતાના હૃદયોમાં
  રાગાદિકનો સદ્ભાવ કાયમ રહે અને તેથી ત્યાં હિંસાથી ગુંદ થશે જ.' :
- પરની હિંસા કું' કરી શકું છું? એ તો મિથ્યાત્વ છે અને [કું] હિંસા કરું એ ભાવ પાપ છે
  અહીં તો સમ્યગ્દૃષ્ટિની ભૂમિકા બતાવતે જેની દૃષ્ટિમાં પરમાત્મા વસે છે અને જાદયના
  રંગોરંગે ગુંદ થાય એમ નહિ, એવું કહ્યું.
- બુદ્ધિપૂર્વક જનોને મારવાના ભાવ થાય [ત્યાં તો] હૃદયોમાં રાગની હયાતિ છે, તે તો
  મિથ્યાત્વ છે. સ્વરક્ષણનો હિંસા કરે તો રાગાદિનું અસ્તિત્વ છે માટે હિંસાથી ગુંદ પણ થશે.
- 'જ્યાં જગતે જનાવરોનો અભિપ્રાય હોય ત્યાં પણ અધિક તે અભિપ્રાયને પણ નિશ્ચય-
  નયમાં મિથ્યાત્વ કહ્યું છે તો મારવાનો અભિપ્રાય મિથ્યાત્વ કેમ ન હોય? હોય જ.'
  એકાંતમાં ભાવ સહિત છે અને અબુદ્ધિપૂર્વક કોઈ હિંસાદિ થઈ જાય તો ગુંદ નહિ,
  પણ જ્યાં બુદ્ધિપૂર્વક કું હિંસા કરું એવો ભાવ છે, એટલે.. સમિતિને પણ હિંસાનો
  જેટલો ભાવ થાય છે તેટલું મિથ્યાત્વ તરત તેને પણ લાગે છે, [માટે] મિથ્યાત્વ[તેને]નહિ.
- પરને જાણવાનો ઇચ્છા તો ભાવ-જાણવી શકું એટલા માત્રથી તો મિથ્યાત્વ છે, કેમકે
  તો એના આયુષ્યના તરણો જાય છે, તો શું તેને તેને જાણશો? અને મરે છે તો એનું
  આયુષ્ય પૂરું થયું તો મરી જાશે, તેં એનું આયુષ્ય લેવી લીધું?
- કું કેવી-કુટુંબ-પરિવારને બનાવું છું- એ મિથ્યાત્વ છે. તે તો તેના તરણો બને છે અને
  એને અનુકૂળતા માને એ તેની શાતાવેદનીયને તરણો બને છે અને પ્રતિકૂળતા માને તે
  તેની અશાતાવેદનીયને તરણો બને છે. કું એને ક્યાં અનુકૂળતા કોણ થાય છે?
- પરને દુઃખ ન દેવું કે જણાવવાનો ભાવ (ઇચ્છા) એ ભાવ રાગ છે, પરંતુ કું' જણાવી શકું
  છું એ ભાવ મિથ્યાત્વ છે. પરને મારી પણ શકતો નથી અને પરને જણાવી પણ શકતો નથી.
  પરને મારવાનો ભાવ કોણ કરે? પરંતુ પરને મારી શકું છું (એવો અભિપ્રાય) એ તો એ ભાવ
  પાપ છે, મિથ્યાત્વ નહિ.
- સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ્ઞાન પરિગ્રહનું જેટલું પરિણામ-ભાવ કરે તો જેટલું ઘરાડે તેટલું પુણ્ય છે, અંતરમાં
  જેટલો અપરિગ્રહભાવ પ્રગટ્યો હોય તો ધર્મ છે.
- સમ્યગ્દૃષ્ટિ રાજકાજ કરે છે તો કું કરું છું એવો બુદ્ધિ નથી, કેવળ રાગ થાય છે તે કોઈકનો
  રાગ થાય છે તેટલો ચારિત્રનો દોષ છે.
- 'મારે ક્ષિતને બચાવવાથી પરિણામ પ્રસન્ન કરું-એવો ભાવ માન્યું તો તો મિથ્યાત્વ
  છે.': જે ભાઈઓ લડવા. ઝઘડવા અને મરવા. પરંતુ એ રાગનો દોષ છે. ચારિત્ર દોષ છે,
  મિથ્યાત્વનો નહિ. કોઈની પરને જણાવી શકું છું એમ માનતો હોય તો તેને મિથ્યાત્વનો
  પરિગ્રહ પકડ્યો છે [માટે] એટલો પરિગ્રહ છોડવો નથી. એને અહીં ઉપાડવું રાજ હોય
  તોપણ અંતરમાં એ મારી રાજ નહિ એટલો મિથ્યાત્વનો પરિગ્રહ [સમ્યગ્દૃષ્ટિએ] છોડી
  દીધો છે.

ગાથા-૧૬૫ : ધર્મધ્યાન

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. હવે પછીની ગાથાની સૂચનાથી આ કથન બનાવ્યો છે.
2. આ કથનમાં સમ્યગ્દર્શનનો અદ્ભુત મહિમા બતાવ્યો છે.
3. 'ચેતન-અચેતનનો ધ્યાન નાશ કરે છે'-કથનનું આ 'નાશ કરે છે' કથન બતાવે છે કે પરજ્ઞેયોની બુદ્ધિપૂર્વકની હિંસાથી પણ બંધ થતો નથી, તારણ કે એનો પોતાના આત્માની પ્રયત્નમાં નથી.
4. ઉપરોક્ત કથનમાં 'હો' શબ્દ તેનું જ્ઞાન કરાવે છે.
5. અહીં 'ઉપયોગ ભૂમિ'નો અર્થ ત્રિકાળી ધ્રુવ ધ્રુવ ભૂમિ એમ થાય છે.
6. અહીં 'ઉપયોગ ભૂમિ'નો અર્થ 'પર્યાય ભૂમિ' એમ થાય છે.
7. જ્ઞાનીને [અનંતાનુબંધી રાગને] બંધ થતો જ નથી એ સમ્યગ્દર્શનનો અદ્ભુત મહિમા છે.
8. મને વિકારનો રોગ થયો છે એ બતાવે છે કે હું પાપ છું.
9. મને ધન સંપત્તિ આવતાં, બહુ મળ્યું છે માટે હું પુણ્યશાળી છું.
10. જેને પાપનો ઉદય આવે છે તે જીવ પાપ કરે છે.
11. જેને પુણ્યનો ઉદય આવે છે તે જીવ પુણ્યશાળી કરે છે.
12. પૂર્વોપાર્જિત પાપ કર્મનો જેને ઉદય હોય તેને પાપ ન કહેવાય.
13. પૂર્વોપાર્જિત પુણ્ય કર્મનો જેને ઉદય હોય તેને પુણ્યશાળી ન કહેવાય.
14. પૂર્વના પુણ્યને કારણે પૈસા મળે છે.
15. પૈસાને સંયોગવાળો જીવ તે પાપ છે.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. નિશ્ચયથી એ કંઈ પરિગ્રહ નથી.
2. સમાજવાદ અને જૈનોનો અપરિગ્રહવાદ બન્ને સંગતા સરખા જ છે.
3. ખોટું. હું પરની હિંસા કરું એવો વિકલ્પ તે મોટું પાપ છે અને હું પરની હિંસા કરી શકું છું એવી માન્યતા એ તાજું પાપ છે.
4. ઈર્યાસમિતિપૂર્વક ચાલતા મુનિરાજના પગ નીચે અનાયાસે આવી જતા જીવોનો ઘાત બુદ્ધિપૂર્વક થતો હોવાથી બંધનું કારણ નથી.
5. 'હું પરને મારી શકું છું' એવો અભિપ્રાય જેને નથી તેને હું પરને મારું એવો બુદ્ધિપૂર્વકનો ભાવ આવતો નથી.
6. હું પરિવારને ભગાવું છું- એ નિશ્ચયનો પરિગ્રહ છે.
7. સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવ પરિગ્રહનું જેટલું પરિમાણ-માપ કરે છે જેનો પરિગ્રહ ઘટાડે તેટલું પુણ્ય છે અને અંતરમાં જે અપરિગ્રહભાવ પ્રગટયો હોય તે ધર્મ છે.

ગાથા-૧૪૬

ઉત્થાનિકા:- હવે ઉપરના જ્ઞાનાદિકમાં તત્પર કારણ પ્રકારાન્તરને, તથા તે જ્ઞાનીને:-

ગાથા:- (વસંતતિલકા) જ્ઞાનના નિરાસ્રવ વર્તવું નહિ જોગ્ય જે એ જ્ઞાનીને,
તારણ નિરાસ્રવ વર્તવું તે બંધનું સ્થાન બને;
જ્ઞાની તરે બાંધ્યા વિના તજી જ તે બંધાય છે,
જે જ્ઞાનમાં, તરવા તણી ના- એ રુચિરૂપ નહીં ખરે? ૧૪૬.

ટીકાર્થ:- તથાપિ (અવિરત સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવ તત્ત્વજ્ઞાની હોય તો પણ અને રાગાદિકનો જ બંધ થતો હોય છે તોપણ) જ્ઞાનીજીને નિરાસ્રવ (આસ્રવરહિત, સંવરસહિત) પ્રવર્તવું યોગ્ય નહીં તથા, તારણ તે તે નિરાસ્રવ પ્રવર્તન પરંપરા બંધનું જ કારણ છે. જ્ઞાનીજીને બાંધ્યા વિના ફક્ત (માત્ર) હોય છે તે બંધનું તારણ થતું નથી, તેમ તે જ્ઞાને પણ છે એને (તેને) તરવે પણ છે - એ બન્ને ક્રિયા શું વિરોધરૂપ નથી? (થવું એને જાણવું નિશ્ચયથી વિરોધરૂપ જ છે.)

ભાવાર્થ:- (પ્રશ્નોત્તર.) 'તથાપિ (અવિરત સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવ તત્ત્વજ્ઞાની નથી એને રાગાદિકનો જ બંધ (પુ.ને.૩૧૭) થતો હોય છે તોપણ) જ્ઞાનીજીને નિરાસ્રવ (આસ્રવરહિત, સંવરસહિત) પ્રવર્તવું યોગ્ય નથી તથા:- વિષયસુખમાં એને બુદ્ધિ નથી પરંતુ વિષયસુખ તે સુખ છે એવી બુદ્ધિ જ્ઞાનીની નથી. વિષયની વાસના નથી એને તેમાંની વિષય ખરા લાગે છે, પરંતુ એ ક્રિયા કું તું કું એમ નથી તેમ વિષયની વાસનામાં સુખ છે એવી બુદ્ધિ જ્ઞાનીની હોતી નથી એને એમાં સુખબુદ્ધિ થઈ જાય તો મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.

- સમ્યક્દૃષ્ટિને ઘરની ચિંતા ઘર તે ઘરને ઉપાધિ એવું સ્વરૂપ નથી. એ તો ખેદ કાય છે, એ રાગને જાણે છે. અસંયમસાર્થક્ષેત્રની ચિંતામાં તો એવું જણાય છે તે સમ્યક્દૃષ્ટિ જ્યાં ઘરને સામગ્રી કાઢે છે તો જાણે છે તે કું તો નિમિત્તમાત્ર કું. એ તો એના તારણ સામગ્રીનાં છે.
- 'તારણ તે તે નિરાસ્રવ પ્રવર્તન પરંપરા બંધનું જ કારણ છે': કું ઘરની ચિંતા તજું, ઘરને જાણું, ઘરને અનુકૂળના કાર્ય શાનું એમ સ્વરૂપની જાણના નિશ્ચયાત્મક છે. એ નિશ્ચયાત્મક બંધનું તારણ છે. તેમાંનીને વિષયવાસના ખરા ખોટા છે. એ જાણે છે તે એ ખરા ખોટા છે. એ દુઃખ છે, કું તેહન થી શાંતા નથી તો કું વિષયવાસનાનો ઉપાય તજું કું. એ રોગનો જેમ ઉપાય તરે તેમ ઉપાય માને છે, [પરંતુ] એમાં સુખબુદ્ધિ નથી.
- એ અંદરમાં વિકાર ઘટાડી બુદ્ધિ છે એને રાગના ત્યાગની બુદ્ધિ છે તો પણ છૂટી જાય છે. પરંતુ તારણ પણ છૂટી જાય છે, એ તો પરમાર્થ છે. ઘરને ઘાણું તે મૂકું એ એમાંનાં છે જ નહિ.
- 'જ્ઞાનીજીને બાંધ્યા વિના ફક્ત (માત્ર) હોય છે તો બંધનું તારણ થતું નથી, તેમ તે જ્ઞાને પણ છે એને (તેને) તરવે પણ છે - એ બન્ને ક્રિયા શું વિરોધરૂપ નથી? (થવું એને જાણવું નિશ્ચયથી વિરોધરૂપ જ છે.)':
- કું જાણું છું એને તજું છું - એ બે એક સાથે રહી શકતા નથી.
- [દાષ્ટાંતે] એક કું ચારણ રાખું, એને કિરાણાના કું તરી રાખું, દળા કાળકામ તો એમાં થાય [એ બધા] એની તજવીજમાં એ જાણનારો રહેતો નથી. એને જાણનારો તરી ઘણો નથી.
- એક જ્યાંનાં બે તલવાર નથી રહી શકતી. જાણનાર રહેવું એને તરી ઘણું - એ બે

આપે ન રહી શકે. હું તારી શક્તિ છું (કોઈ માને તો) એ બાબાઓ રહી શકતા નથી એને હું બાબાઓ છું તો તારી શક્તિ છું એવા માન્યતા નહિ રહેશે.

- (સાવધી) 'પહેલા તબક્કામાં ગોત્ર કારણે ગંધના તરંગ ન હતા ત્યાં એમને સમજાયું કે ગાત્રયાવતારપ્રવૃત્તિને ગંધના તરંગોમાં સંબંધ જ નિષેધ છે; ગાત્રયાવતારપ્રવૃત્તિ રાગાદિ પરિણામને - ગંધના તરંગને - નિમિત્તભૂત છે, તે નિમિત્તપણાનો કર્તા નિષેધ ન સમજાય. જ્ઞાની કોને અબુદ્ધિપૂર્વક-વાંછા વિના-પ્રવૃત્તિ થાય છે તેને ગંધ હતો નથી..'
- સ્થાવરદંડી થઈને ગમે તે રીતે ચાલો એને ગમે તે ક્રિયા થાવો એમ કરવાનું હતું નહિ. એ તે ક્રિયા થાય છે તેનો બાબાઓ રહે એવા સમકિતીને ગંધનું તરંગ હતું નહિ. સમ્યગ્દૃષ્ટિને ગમે ત્યાં સ્થાવરદંડ થઈ જાય - ગમે તેમ હરીફરે, ગમે તેમ હરીફરે એમ ન હોય.
- 'તરંગ ન જાગ્યા રહિત (ઉત્પન્ન વિના) પ્રવર્તવું તે તો ગંધનું જ કારણ છે, બાબાઓ અને તરંગો તો પરસ્પર સંબંધ છે; જ્ઞાની રહેશે તો ગંધ નહિ થાય, તો થશે તો અવશ્ય ગંધ થશે.':
- પરક્રિયા થાય છે એવો બાબાઓ રહેવું-એ ખોટા ભાવ છે એને થાય છે તેને હું તું છું-એ ખોટા ભાવ છે. એવા માન્યતામાં ફેર છે. હું તો જ્ઞાન એને પરને બાબાઓ-ઉત્પન્ન હું એવા સ્થાવરદશામાં જ્ઞાની રહેશે તો ગંધ નહિ થાય.
- નિશ્ચય તરંગ એ રાગ છે એને હું તારી શક્તિ છું એ નિશ્ચયાભાસ છે.

પ્રકરણ-૧૫૬ : દિનચર્યા

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) લખો :-

1. આજકાલની વાર્તાઓમાં કોઈ વ્યક્તિ ખરેખર કોઈને ઈન્ટરવ્યૂ કરવાનો નહીં પોતાના-અવાજનાં ઘાનનો ઉપયોગ કરીને વધારાનો સમય બચાવવા નવી વિધિ કરવામાં આવ્યો હતો.
2. આ કિસ્સામાં ઉપરોક્ત કરવાનો નિમિત્તરૂપ કરવાં નવી રજાકાર કરવામાં આવ્યો છે.
3. રાનીને પણ મિસ્ટરસુખની વાંદા વિના વિસ્મયની વાતના આવતા શરૂ નહિ.
4. મિસ્ટરસુખ ને રૂપમ બે એકનો અભિપ્રાય રાનીને ઉપયોગી નહિ.
5. રાનીઆરે 'હું ઘરની રિંગ કરું ? ઘરને બોલાવું !' એ નિરવધિ-સ્વરૂપની પ્રવૃત્તિની, મર્યાદારહિત પ્રવૃત્તિ છે અને તેને કોઈ બોલવું વરાળ છે.
6. દરરોજ ૧૦,૦૦૦ પગલાં આખાને હું મારા શરીરને સાચવું છું તથા મારા શરીરનો રાજા રહું છું.
7. બાબાકાર રહેવું અને ત્યાં રહેવું – એવા પ્રવૃત્તિરૂપ જે બાબાકારો આકાશરૂપ અને સ્થાનમાં રહી શકતી નહિ.
8. પોતાના-અવાજનાં ઘાન આવે બોલવાવાળાર પ્રવૃત્તિને બોલવા વરાળનું નિમિત્તમાત્રનું મળ નહિ.
9. ત્યારબાદ બોલ, રાજાનાથી આવે.
10. ત્રિપૂટ કરું એ નિશ્ચાર છે, ત્રિપૂટ કરી શકું એ રજા છે.

ટીકાનિતા:- "જે જાણે છે તે દ્રષ્ટા નહિ અને જે દ્રષ્ટિ છે તે જાણતા નહિ; દ્રશ્ય તે તો દ્રષ્ટા રાગ છે, રાગ છે તે અજ્ઞાન છે અને અજ્ઞાન છે તે બંધનું કારણ છે." આગળ શું થશે તે કહે છે:-

ગાથા:- (હરિગીત) દ્રષ્ટાર નહિ જાણે અને જે જાણતા તે જ દ્રષ્ટા,
દ્રશ્ય તેહ પણ નિશ્ચે તો રાગ દૃષ્ટિ નથી જાણે!
અજ્ઞાનમય એ રાગ અધ્યવસાય આવ થયો જેને,
તે હોય મિથ્યાદૃષ્ટિને જે બંધનું કારણ બને. ગા.૧૫૭.

ટીકાર્થ:- જે જાણે છે તે દ્રષ્ટા નહિ અને જે દ્રષ્ટા છે તે જાણતા નહિ. જે દ્રશ્ય [છે] તે તો પરમાર્થ દ્રષ્ટા છે અને રાગને (પુણ્યપાપને) અજ્ઞાનમય અધ્યવસાય થયો છે; તે (અજ્ઞાનમય અધ્યવસાય) નિશ્ચયથી મિથ્યાદૃષ્ટિને હોય છે અને તે બંધનું કારણ છે.

ભાવાર્થ:- (ટીકાર્થ:) 'જે જાણે છે તે દ્રષ્ટા નહિ': જાણવામાં તો જે જાણે છે રાગનો પણ તાર (પુ.ભે.૩૧૭) નહિ. પરની ક્રિયા પણ મારાથી થાય નહિ. મેં મંદિર બંધાવ્યું અને હું જાણનારો રહ્યો એમ છે નહિ. મંદિર તો મંદિરને કારણે બંધાય છે, મારાથી બંધાયું નહિ.

- 'પ્રવચનસાર'માં કહ્યું છે કે જ્યાં જેટલે અંશે પરમાણુની અવસ્થા છે તે જ્ઞાનક્રિયા-તેની જ્ઞાનની ક્રિયાની છે. તે જ્ઞાનને તે પર્યાય થઈ છે. બીજાની ક્રિયાથી કે રાગથી આત્માએ શું મળ્યું છે એમ નહિ.

(પુ.ભે.૩૧૮) જે જાણે છે તે તારી દશા નહિ, કેમ કે [તેની] દૃષ્ટિ રાગ પર છે. એની દૃષ્ટિ હું જ્ઞાન સિદ્ધાંતે હું એમ છે તો તે રાગનો જાણનારો રહે છે. એ જાણવું-દેખવું તે ઉપર છે.

- તેથી ગુણ કે શક્તિ એકલા નહિ કે રાગ રૂપ થાય.
રાજમલજી: વિભાવરૂપ ગુણ છે કે? પૂ.ગુરુદેવશ્રી: તેથી વિભાવરૂપે પરિણામવું એમ તેનો અર્થ નહિ. વિભાવ નામ જીવના દ્રવ્યમાં તેવી શક્તિ નહિ એવી એક વિભાવરૂપ શક્તિ છે તેનું નામ ગુણ છે, પરંતુ વિભાવભાવે પરિણમે એવો વિભાવરૂપ શક્તિનો સ્વભાવ નહિ.

- ઉપર એવો જ્ઞાનવાન જ્ઞાયકસ્વરૂપ પ્રભુ તેની જેને દૃષ્ટિ થઈ, દૃષ્ટિમાં પરમ સત્યનું જ્ઞાન થઈ ગયું તે જાણનાર રહે છે.

- 'અને જે દ્રષ્ટા છે તે જાણતા નહિ': - જ્ઞાનની દૃષ્ટિ જ્ઞાયક દૃષ્ટિ છે તે દ્રષ્ટા જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા રહે છે અને રાગનો તારી થતો નહિ અને પર્યાયબુદ્ધિવાળો રાગનો તારી થાય છે. તે અજ્ઞાની છે. કે રાગ મારા કાબુમાં છે તેની રચના હું કરું છું, કે રાગ મારું કાર્ય છે એમ માનનાર મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, કે જાણનારો રહી શકે નહિ.

- પોતાની સત્તા જ્ઞાયકભાવમાં પરિપૂર્ણ છે તે સત્તાનો સ્વીકાર નહિ, ત્યાં અજ્ઞાની રાગની સત્તાનો સ્વીકાર કરીને રાગનો તારી થાય છે. સ્વભાવ દૃષ્ટિ નહિ તો રાગ દૃષ્ટિ તેની દૃષ્ટિ છે. એ પર્યાયબુદ્ધિની વાત છે. પર્યાયબુદ્ધિમાં રાગબુદ્ધિ છે તો રાગનો તારી થાય છે.

- 'દ્રષ્ટા [છે] તે તો પરમાર્થ રાગ છે': જીવને જાણે. રાગનો તારી તે તો દ્રષ્ટા રાગ છે, રાગદૃષ્ટિ જ્ઞાનનો ઉપયોગ છે. પોતાના સ્વભાવની રુચિ કે પ્રેમ નહિ.

- ~~[illegible]~~

- 'અને રાગને (પુણ્યપાપને) અજ્ઞાનમય અધ્યવસાય થયો છે': સ્વભાવની અજ્ઞાનબુદ્ધિ નહિ અને રાગની અજ્ઞાનબુદ્ધિ છે, એ રાગની અજ્ઞાનબુદ્ધિને

અધ્યવસાન અધ્યવસાયરૂપ હોય છે.

- અનંત ગુણોથી ભરેલી મારી આત્મા છે, એ આત્માનો મને સ્વીકાર નહિ, એ સ્વભાવની પ્રતીતિ નહિ તો મારી દૃષ્ટિ રાગ ઉપર છે. પર્યાય ઉપર છે તો ? રાગ ઉપર છે તો. પર્યાયબુદ્ધિવાળાની બુદ્ધિ રાગ ઉપર જાય છે તો રાગનો ત્યાગ થાય છે તેની સત્તાનો સ્વીકાર નહિ તેને ત્યાં ? પણ પોતાપણું માનવું પડશે તો રાગ ઉપર અભાવદૃષ્ટિ છે તેથી રાગનો ત્યાગ થાય છે, એ અધ્યવસાન છે.
- 'તે (અધ્યવસાન અધ્યવસાય) નિશ્ચયથી મિથ્યાદૃષ્ટિને હોય છે અને તે બંધનું કારણ છે': અભેદસ્વરૂપ જ્ઞાયક આત્માનો જેને અંદર સ્વીકાર નહિ ત્યાં દૃષ્ટિ રાગ ઉપર છે તો રાગનો ત્યાગ થઈને બંધનો ત્યાગ થાય છે. અધ્યવસાનનો અર્થ બંધ જ છે.

ક્રિયા-૧૬૭: દિગ્દર્શન

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. જે જંગલ ઉંધાયેલું અને કું તેનો આકાર રહસ્ય કોન જાણી શકે છે.
2. જંગલ જંગલને ફરતે તેના દેહે પરમાણુની જાણકારી મુજબ ઉંધાય છે, તેને વિશ્વ ઉંધાયેલું કહે.
3. આત્માના અનંત ગુણોમાં વિભાવિત જ્ઞાનનો એક ગુણ છે જેને ફરતો આત્મા વિભાવરૂપે પરિણમે છે.
4. વિભાવમાં પરિણામવું એ વિભાવિત શક્તિનો સ્વભાવ નહિ. વિભાવનો અર્થ વિશેષ ભાવ થાય છે.
5. જેની દૃષ્ટિ રાગ ઉપર છે તે રાગનો આકાર રહે છે.
6. જેની દૃષ્ટિ સ્વભાવ ઉપર છે તે રાગનો આકાર રહે છે.
7. જેની દૃષ્ટિ સ્વભાવ ઉપર નહિ તેની દૃષ્ટિ પર્યાય ઉપર છે, રાગ ઉપર છે.
8. પરસ્વદૃષ્ટિવાળો જીવ જેને રાગ+ભાવની સત્તાનો સ્વીકાર નહિ, તે રાગની સત્તાનો સ્વીકાર કરીને રાગનો કર્તા થાય છે.
9. 'જે કરવું [છે] તે તો ઘરેઘર ફરતો રાગ છે' એવો કે તેને સ્વભાવની રુચિ કે પ્રેમ નહિ.
10. રાગને (મુનિભાવને) સ્વભાવમાં અધ્યવસાય કર્યો છે એવિરુદ્ધ રાગની અંતર્બુદ્ધિને [રાગના કર્તાપણાને] સ્વભાવમાં અધ્યવસાય કર્યો છે.
11. જ્ઞાન પરસ્વબુદ્ધિ તો છૂટી જાય છે, પરંતુ રાગનું કર્તાપણું હજુ છૂટ્યું નહિ.

ઉત્થાનિકા:- હવે નિષ્ક્રિયાદૃષ્ટિના કારણને ગાથામાં સ્પષ્ટ રીતે કહે છે:-

ગાથા:-

જે માનતો - હું મારું જે પર જન મારે મુજને,
તે મૂઢ છે, અજ્ઞાની છે, વિપરીત એહ જાની છે. ૨૭૭.

ગાથાર્થ:- જે જીવ માને છે કે 'હું પરજનોને મારું છું (-દુઃખી કરું છું) અને પરજનો મને મારે છે' તે મૂઢ (-મોહી) છે, અજ્ઞાની છે અને આવાં વિપરીત (વિપરીત કાર્ય કરે માનતો) તે જાની છે.

ટીકાર્થ:- (ટીકા:). "પરજનોને હું દુઃખી છું અને પરજનો મને દુઃખી છે'-એવો અધ્યવસાય દુઃખપણે (-નિશ્ચયનયથી, નિયમથી) ઉત્પન્ન છે. તે અધ્યવસાય જેને છે તે અજ્ઞાનીપણાને લીધે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે;" : હું પરને મારી શકતો નથી, પર તને મારી શકતું નથી; કેમકે પરદ્રવ્યને કોઈ કોઈનું જીવન કરી શકતું નથી. આ માન્યતામાં હું પરને મારું છું એવો માન્યતા રહેલી છે.

(પ્ર.નં.૩૧૮)

- [અહીંયાનાં બાકી ઘણું દુઃખાય તે વિષે ગાથા જુઓ કાર્યનું માર્ગદર્શન:]
એ બાત છે. પરપદાર્થને હું મારું છું એ મમતા છોડી દે અને અંદર રાગ થાય છે તેમાં ખોટાપણું માને છે એ છોડી દે.
- અધ્યવસાય [અભિપ્રાય] મિથ્યા અભિપ્રાય.
- પ્રભુ! [પર જન] તને કેમ શીને મારે? તું ચૈતન્યસ્વરૂપી છો, તને [કોણ] મારી શકે છે? [તેમ] તેના ચૈતન્યને [તું] બાધા કરી શકતો નથી. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યમાં તો કાંઈ કરતાં જ નથી. કાંઈ કરતાંમાં તારે આવ કરવો છે કે હું તેને મારું? એ મિથ્યા ભાવ છે.
- "અને જેને તે અધ્યવસાય નથી તે જ્ઞાનીપણાને લીધે નિર્મિથ્યાદૃષ્ટિ છે." : બીજાના ચેતનામાં જેને એકત્વબુદ્ધિ થઈ છે તેને હું પરને મારી શકું છું એવી એકત્વબુદ્ધિ થતી નથી.
- જ્યાંસુધીઓ શાસ્ત્રમાં આવે છે ધર્મી જીવ એમ માને છે કે હું તો નિમિત્તમાત્ર છું, એમ મરવાની સ્થિતિ છે તો [તે] મરે છે. હું તો નિમિત્ત છું એમ જ્ઞાન કરે છે. નિમિત્તમાત્રનો અર્થ એટલે હું કરી શકું.
- એક પદાર્થ છે એ એક [પદાર્થ] એકપણે રહે છે. [તેથી] આવો બીજાના જ્ઞાન-ચેતનામાં રહે છે તો એક એકમાં રહે, [તેથી] પરનો કરી શકું નહીં. એ એક પદાર્થ બીજાપણાને કરીને રહ્યો છે.
- રાગને મારો માનવો, પરને મારા માનવા - એમ ઘણા પ્રકારના મિથ્યાત્વ છે. એમ કે [હું] પરને મારું એ [બધા] એટલે પ્રકારનો મિથ્યાત્વનો એટલો ભાગ છે, આખું મિથ્યાદૃષ્ટિપણું નથી. બધું મિથ્યાદૃષ્ટિપણું એમાં નથી આવતું.
- [મિથ્યાત્વનો] એટલો એક છૂટે તો બધું [મિથ્યાત્વ] છૂટી જાય, પરંતુ બધું છૂટે ક્યારે? તે એટલો ચારિત્રભાવ હું એક દૃષ્ટિ થતાં પર [સંબંધી]ના મિથ્યાત્વના બધા પ્રકારો છૂટી જાય. એ કહીશું - આગળ આવશે.
- જેને પરને મારવાની બુદ્ધિ છે તેને બીજાના ચારિત્ર પર બુદ્ધિ છે [તેથી] તે જ્ઞાની છે. (તેને) બધા મિથ્યાત્વ નથી. જેટલા મિથ્યાત્વના પ્રકાર છે (તેમાંથી) તેટલે મિથ્યાત્વ તેને નથી.

(ભાવાર્થ:-) "પરજીવોને હું મારું છું અને પર જીવ મારે છે" એવો અભિપ્રાય અજ્ઞાન છે તેથી જેને એવો અભિપ્રાય છે તે અજ્ઞાની છે - મિથ્યાદૃષ્ટિ છે અને જેને એવો અભિપ્રાય નથી તે જ્ઞાની છે - સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે.'

જયસેનાચાર્યદેવની ટીકામાં કહ્યું છે કે જીવ ભાવ પદાર્થ જાણે તો સર્વ ભાવ પદાર્થ જાણે. જીવ ભાવ પદાર્થ બરાબર પદાર્થ જાણે તો બધા ભાવને પદાર્થ જાણવાની ભાવના તેમાં કારણ થાય છે.

પરની દયા હું કરી શકું છું, હું તે પરજીવોને બચાવી શકું છું - એવો જીવ પદાર્થ જાણે તો સર્વ ભાવ પદાર્થ જાણે એમ કહેવાનો શું હેતુ રહી શકે? વિચાર કરો તો મિથ્યાત્વનો જીવ ભાવ છે.

'નિશ્ચયનયે તત્ત્વનું સ્વરૂપ એ છે કે - બધે સ્વાધીનપણે જે ભાવ રૂપે પરિણામે તે ભાવનો બધે તત્ત્વ હોય છે. મારે પરમાર્થે તેઓ તેઓનું મરણ કરી શકતું નથી. જે પરજીવ પરનું મરણ માને છે, તે અજ્ઞાની છે. નિશ્ચયનયાભિપ્રાયથી તત્ત્વ હોવે તે વ્યવહાર નયનું વચન છે; તેને પદાર્થ રીતે (સાચો સ્વભાવે) માન્યું તે મિથ્યાજ્ઞાન છે.':

સ્વાતંત્ર્યપણે તે તત્ત્વ - એ તત્ત્વની વ્યાખ્યા. સ્વાતંત્ર્ય શબ્દ ન બોલવા સ્વાધીન કહ્યું છે. એ વિવક્ષિત સિદ્ધાંત [છે].

હું પરનો તત્ત્વ નથી એને નિશ્ચયથી તો રાગનો પણ તત્ત્વ નથી, પરંતુ જેવું રાગનું પરિણામન છે તેનો તત્ત્વ હું, એમ જ્ઞાન બાકી છે. એટલે દૃષ્ટિની પ્રધાનતાથી કથન છે ને? પરંતુ દૃષ્ટિની સાથે જે જ્ઞાન થયું તે જ્ઞાન બાકી છે તે પરનો તત્ત્વ તો હું નથી પરંતુ રાગનું પરિણામન મારામાં છે માટે હું તત્ત્વ છું.

જ્ઞાન તો સ્વપર પ્રકાશની બાબતનો સ્વભાવ તરે છે તો જ્ઞાનીને પણ જેવું રાગનું પરિણામન છે તેવું તત્ત્વ એને તેવું મૌતૃત્વ પણ છે એને એ રાગનો કર્તૃત્વ અને એ મૌતૃત્વ પણ છે; પરંતુ દૃષ્ટાંતમાં છે એટલે બુદ્ધિ ત્યાં નથી, બુદ્ધિ અલગ ઊભર છે. તત્ત્વ નથી એ તો શું કહેવાય? તે એ મારું તત્ત્વ છે એટલે બુદ્ધિ નથી.

જેવું પરિણામન છે એટલો રાગનો તત્ત્વ છે, [પરંતુ] પરના તત્ત્વમાં હું નિમિત્તમાત્ર છું. નિમિત્ત એને કહીએ તો જે પરમાં તેઓ તત્ત્વ ન કરે.

'મારે પરમાર્થે તેઓ તેઓનું મરણ કરું છું' - એટલે પરની કર્તૃત્વબુદ્ધિનો ભાવ છે. તેઓ પરનું મરણ કરતા નથી.

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. ગુણવાન પુરુષ નિર્ગુણ પુરુષને દાન કરે છે, પરંતુ નિર્ગુણ પુરુષ ગુણવાન પુરુષને દાન કરતા નથી.
2. ગુણવાન પુરુષ સાધના નિર્ગુણ પુરુષ ઉપર કોઈ જગાએ દાન કરતા નથી, તિરણ કે તેઓનો કોઈ જગામાં અભાવ છે.
3. હું પરજનોને દેખું છું, પરજનો મને દેખે છે – એ માન્યતાને જ્ઞાની અધિકરણરૂપ કહ્યો છે.
4. તિરણાનામાં પાણી ઉત્તુ દેખાય છે એવો રાગ છોડી દેવાની સલાહ પૂ.ગુરુદેવશ્રીએ યુવાનને આપી હતી.
5. તિરણાનામાં પાણી ઉત્તુ દેખાય છે એવા રાગમાં મોતાબહેનું છોડી દેવાની સલાહ પૂ.ગુરુદેવશ્રીએ યુવાનને આપી હતી.
6. અધિકરણ કારણ નિયત અભિપ્રાય એમ જ્ઞાની કહ્યું છે.
7. હું પરને મારી શકું છું એવી અંતર્બુદ્ધિ તોડવાનો ઉપાય સ્વભાવની અંતર્બુદ્ધિ કરવા એ છે.
8. પરજનો દેખાય છે તેમાં હું નિમિત્તમાત્ર છું અર્થાત્ તેનો હું નિમિત્તકર્તા છું એમાં કે indirect એવિડન્સ પરાધીન કર્યું.
9. જગતના અજ્ઞાન જીવો કોઈ જગાનો ઉપકાર કરવા દેતા અજ્ઞાનમાં રહે છે.
10. પરને મારવા માનવા એ મિથ્યાત્વ છે.
11. રાગને મારવો માનવો એ મિથ્યાત્વ છે.
12. હું પરને મારું એ ખાલી આખું મિથ્યાદૃષ્ટિપણું છે.
13. હું પરને મારું એ કોઈ પુત્રનો મિથ્યાત્વનો કોઈ ભાગ છે, આખું મિથ્યાદૃષ્ટિપણું નહિ. ઘણું મિથ્યાદૃષ્ટિપણું એમાં આવતું નથી.
14. જેને કોઈ પુત્રનું મિથ્યાત્વ છૂટે તેને બધા પુત્રના મિથ્યાત્વ છૂટી જાય.
15. જેને સાક્ષાત્ હું છું એવો દૃઢ થાય તેને પરસંબંધીના મિથ્યાત્વના બધા અભિપ્રાય છૂટી જાય.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1- જે કોઈ ભાવ પદાર્થ કાળે કે સર્વ ભાવ પદાર્થ કાળે એમ પં.ટોડરમલજીએ કહ્યું છે.
2- પોતે સ્વાધીનપણે જ્ઞાનની મદદ લઈને જે ભાવરૂપે પરિણમે તે ભાવનો કર્તા કહેવાય છે.
3- તિર્યંચ સ્વાધીનપણે પરિણમવામાં જ્ઞાનાવરણની મદદની અપેક્ષા હોતી નથી.
4- જ્ઞાનની અપેક્ષાએ બધા રાગનો કર્તા, પરંતુ વર્તમાનમાં જેવું રાગનું પરિણમન છે તેને તિરણે દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ બધા રાગનો કર્તા છે.
5. સાધક જ્ઞાનીને રાગનું કર્તૃત્વ નહિ સાંયોગિક પરિણમનની અપેક્ષાએ હોય છે.
6. સાધક જ્ઞાનીને રાગનું અકર્તૃત્વ નહિ અસાંયોગિક રાગ કરવાવાળાને એવી બુદ્ધિના અભાવને તિરણે હોય છે.
7. સાધક જ્ઞાનીને રાગનું કર્તૃત્વ, સાંયોગિક, અકર્તૃત્વ, અસાંયોગિક બધું એક સાથે હોય છે.

ઉત્થાનિકા:- હવે પૂર્વે જે કર્મ કર્મફળરૂપ અજ્ઞાન થઈ રીતે છે? તેના ઉત્તરરૂપે ગાથા કહે છે:-

ગાથા:- જે આયુકર્મના મરણ જાણવું કોણ જિનદેવે કહ્યું,
તું આયુ તો હરતો નથી, તે મરણ થાય તેનું થયું? ૨૪૮

જે આયુકર્મના મરણ જાણવું કોણ જિનદેવે કહ્યું,
તે આયુ તુજ હરતા નથી, તો મરણ થાય તારું થયું? ૨૪૯

ગાથાર્થ:- (હે ભાઈ! 'તું પરજીવોને મારું છું' એમ જે તું માને છે, તે તારું અજ્ઞાન છે.) જીવોનું મરણ આયુષ્યના ક્ષયને કારણે થાય છે એમ જિનદેવોએ કહ્યું છે; તું પરજીવોનું આયુષ્ય તો હરતો નથી, તો તે તેનું મરણ કઈ રીતે થયું?

- (હે ભાઈ! 'પરજીવો મને મારે છે' એમ જે તું માને છે, તે તારું અજ્ઞાન છે.) જીવોનું મરણ આયુષ્યના ક્ષયને કારણે થાય છે એમ જિનદેવોએ કહ્યું છે; પરજીવો તારું આયુષ્ય તો હરતા નથી, તો તેમણે તારું મરણ કઈ રીતે કર્યું?

ટીકાર્થ:- • [અહીં] ક્ષણિક ક્ષણ છે, જીવિત તો કોઈના પોતાની યોગ્યતાએ ત્યાં રહેલો છે, પરંતુ
(પૃ.નં.૩૧૮) આયુષ્યની પ્રધાનતાએ ક્ષણ થયું છે. દેહમાં જેટલો કાળ આત્મા રહે તેટલો કાળ પોતાની યોગ્યતાએ રહ્યો છે, આયુષ્યને ટકાવે જીવિત. આયુષ્ય તો પર છે, ક્ષય છે; પરંતુ અહીં આયુષ્યની સ્થિતિ નાશ છે, મરે છે એમ કહે છે ને? એ એકદેશે બાધ્ય છે, જેમ ઝેર ઉપકરણ [પરંતુ એમ કહેવાય જાણ] કોઈ યોગ્યતા તો રહી નહીં. એમ ઉપકરણ જીવિત.

(ટીકા:) 'પ્રથમ તો, જીવોને મરણ ખરેખર સ્વ-આયુષ્યના (પોતાના આયુષ્યના) ક્ષયથી જ થાય છે, ઉપરાંત સ્વ-આયુષ્યના ક્ષયના કારણમાં (કારણ પોતાના આયુષ્યનો ક્ષય ન હોય તો) મરણ ઉપાયું (-થયું) કારણ છે;'

- જીવિતનું આયુષ્ય જેટલું બાંધ્યું હોય તેટલું રહે પરંતુ ખરેખર તો ત્યાં રહેવાની પોતાની યોગ્યતાએ ત્યાં રહે છે. કારણ બાહ્ય પાન ન હતા, ઈંધી હતી છે.
- 'વળી સ્વ-આયુષ્ય બીજાને બીજાનું હરી શકાતું નથી, ઉપરાંત તે (પોતાનું આયુષ્ય) પોતાના ક્ષણોથી જ ક્ષય પામે છે; માટે તેઓ મરણ રૂપે બીજાને બીજાનું મરણ હરી શકે નહિ. તેથી "તું પરજીવોને મારું છું અને પરજીવો મને મારે છે" એવો એકાંતરૂપ ધ્રુવ પક્ષ (-નિશ્ચયનય) અજ્ઞાન છે.':
- સંસારમાં ઘણું ચુકાય પડે કે કોઈકને [અહીં] નિમિત્ત થયું છે, પરની કોઈકને જીવિત. આત્મા પોતાની યોગ્યતાએ રહ્યો છે તેનો નાશ કેવી રીતે કરે?- એમ સંસારમાં મુશ્કેલી પડે [તેથી ત્યાંથી નિમિત્ત થયું છે].
- જે તો પોતાની નૈમિત્તિક પર્યાયથી ત્યાં રહ્યો છે, પરંતુ કોઈ નિમિત્તે રહ્યો [એમ થયું છે]. નિમિત્ત ન હોય [તો] બાકી કાર્ય છે, તો [તું] તેનું નિમિત્ત કઈ રીતે? [તું તેને] આયુષ્ય કઈ રીતે છે? [તો] જાય? એને આયુષ્યનું હરી લીધે? તે મરે? એને તારું આયુષ્ય કેવી હરી લે છે?
- 'એ આયુષ્ય પોતાના ક્ષણોથી ક્ષય પામે છે'- અંતર નિમિત્તે સમજવું છે.

(પૃ.નં.૩૧૯) (ભાવાર્થ:) 'જગતની જે માન્યતા હોય તે માન્યતા પ્રમાણે જ્ઞાનમાં ઉત્પન્ન ન

તો તે માન્યતા અજ્ઞાન છે.' એ સિદ્ધાંત થયો.

- પોતાથી પરનું મરણ થઈ શકતું નથી અને પરથી પોતાનું મરણ થઈ શકતું નથી. છતાં આ પ્રાણી બુદ્ધિ એવું માને છે તે અજ્ઞાન છે. એ જીવ વિપરીતબુદ્ધિ છે.' : પરને હું મારી શકું છું અને પર મને મારી શકે છે-એ માન્યતા આત્માના આશ્રય સિવાય [સિવાય] પરના આશ્રયવાળી હોવાથી મિથ્યાત્વ છે. પરનું આયુષ્ય હશે તો રહેશે, નહીંતર [પર] મરે છે-એમ જે. વિપરીતબુદ્ધિનો એ યથાર્થ સિદ્ધાંત છે.
- 'વ્યવહાર એ પ્રમાણે છે- પરસ્પર નિમિત્ત નૈમિત્તિકભાવથી પદાર્થના ઉત્પાદ-વ્યય થાય છે અને જન્મ-મરણ હોવામાં એકાંત છે; ત્યાં જેના નિમિત્તથી મરણ (-પદાર્થનો વ્યય) થાય તેના પ્રત્યે એમ હોવામાં આવે છે કે "આણે આને માર્યો", તે વ્યવહાર છે'!
- આણે આને માર્યો એ તો વ્યવહારનું કથન છે, નિમિત્ત નૈમિત્તિકનું કથન છે, પારમાર્થિક સ્વરૂપ એમ છે નહિ. વ્યવહાર જૂઠો [છે] પરંતુ નીતિમાં વ્યવહારથી કામ ચલાવવામાં આવે છે, (પરંતુ) એમ છે નહિ. જેનું આયુષ્ય પૂર્ણ ન થયું હોય તો તેને કોણ મારી શકે? અને જેનું આયુષ્ય પૂર્ણ થઈ ગયું હોય તેને પણ કોણ મારી શકે? એનો એનું આયુષ્ય પૂરું થયું તો ઠીક છે.
- 'આણે આને ન મારવું કે મારવું એ વ્યવહારનો સર્વથા નિષેધ છે.': નિમિત્તનું કથન છે એ તો ઠીક ખરું નથી, નિમિત્તથી હોવામાં આવે છે. 'જેઓ નિશ્ચયને નહિ જાણતા, તેનું અજ્ઞાન મટાડવા આણે કથન કર્યું છે, તે જાણ્યા પછી બધે જ્યાંને અભિપ્રાયપૂર્વક ભલી પ્રયોજનાર્થ નહીં માનવા.'!
- પરને મારતો નથી, પરંતુ નિમિત્તથી કથન કર્યું છે એમ જાણવું - એમ બધે જ્યાં જ્યાં યથાર્થ જ્ઞાન કર્યું.
- જગતિહાસમાં શિખંદર યુગ સિવાયે છે. પાંચમા ચક્રવર્તીનો ઇતિહાસ છે. ત્રીસ પૂર્વનું આયુષ્ય છે. એક પૂર્વમાં તો સત્તર લાખ છપ્પન હજાર ત્રીસ વર્ષ [૭૦,૫૬,૦૦૦ ત્રીસ વર્ષ] આવે.

(૧) સાચું I ખોટું (T / F) બતાવો :-

1. ગાથા ૨૪ માં કહેલો અધ્યવસાય સમ્યક્ રીતે છે તો આ ગાથાઓ સમજવામાં આવ્યું છે.
2. કુંદકુંદાચાર્યે પોતાની વાતનું સમર્થન Gold આચાર્યની સાક્ષી આપીને કર્યું છે.
3. આ ગાથાઓમાં જીવના દોષો અને દોષોના નિષેધનું નિશ્ચય કરવા બતાવ્યું છે.
4. આ ગાથાઓમાં આયુષ્યની મુખ્યતાએ નિર્ણયનું કથન કરવામાં આવ્યું છે.
5. આત્મા દેહમાં જેટલો રહે છે તે પોતાની યોગ્યતાને કારણે રહે છે, આયુષ્યને કારણે નહિ.
6. સામાન્ય જીવને સુખનાશ અને સમયને લીધે દૂઃખમાં આવી આયુષ્યના નિમિત્ત વડે વાતને સમજવામાં આવતા છે.
7. મારા આયુષ્યની સ્થિતિ તું મારા કરતા, દયાકો આદિ પુરુષાર્થ વડે વધારી રહ્યો છું.
8. આ દેહમાં રહેવાની મારા આત્માની તાકાતેજીક યોગ્યતાને તું મારા પુરુષાર્થ વડે વધારી શકું છું.
9. આયુષ્ય પોતાના ઉપભોગથી જ ક્ષય પામે છે - એ નિશ્ચયનું કથન છે.
10. 'પોતાથી પરનું મરણ કરી શકાતું નથી અને પરથી પોતાનું મરણ કરી શકાતું નથી' - આ કથન પરાશ્રિત દૃષ્ટિથી વ્યવહારનયનું છે.
11. 'પોતાથી પરનું મરણ કરી શકાતું નથી અને પરથી પોતાનું મરણ કરી શકાતું નથી' - આ કથન સ્વાશ્રિત છે માટે નિશ્ચયનયનું છે.
12. વ્યવહારનયનું કથન સર્વથા નિષેધાયોગ્ય છે એમ આ ગાથામાં કહ્યું છે.
13. Gold નયને અવિરોધપણે જાણીને ઉપાદેય નહીં માનવા - એમ આ ગાથામાં કહ્યું છે.
14. સિદ્ધક્ષેત્ર સ્થાનનું આયુષ્ય અંત રહિત હોવું છે. અંત હોવામાં સીત્તેરલાખ છપ્પન હજાર [70,56,000] વર્ષ જાય છે.
15. જીવનો જેવો આશય હોય તે આશય પ્રમાણે જીવતા કરી બતાવી ન શકે તો તે આશય અજ્ઞાન છે.

ઉત્થાનિકા:- કોઈ પૂછે છે કે-"(મારાનો અધ્યવસાય અજ્ઞાન છે કેમ કહ્યું તે જાણ્યું; તો) મારાના અધ્યવસાયનો પ્રતિપક્ષી જે જીવનો અધ્યવસાય તેની શી રીત છે?" તેનો ઉત્તર કહે છે:-

ગાથા:- જે માનો- હું જિવાડું છું પર જીવ જિવાડે મુજને,
તે મૂઢ છે, અજ્ઞાની છે, વિપરીત એહ જ્ઞાની છે. ૨૫૦.

ગાથાર્થ:- જે જીવ એમ માને છે કે હું પરજીવોને જિવાડું છું અને પરજીવો મને જિવાડે છે, તે મૂઢ (-મોહી) છે, અજ્ઞાની છે, અને આવાં વિપરીત (અહિત જે કાંઈ નથી માનતો, આવાં વિપરીત માને છે) તે જ્ઞાની છે.

ટીકાર્થ:- (ટીકા:) 'પરજીવોને હું જિવાડું છું અને પરજીવો મને જિવાડે છે" એવો અધ્યવસાય
(પૃ.નં.૩૧૮) દુર્ધર્ષ (-અત્યંત મોટો) અજ્ઞાન છે.' : તે પુરુષની માન્યતા- અભિપ્રાય એ અજ્ઞાનીનો મિથ્યાત્વ છે. અને એ તો શી રીતે, અને ક્યાંને જિવાડીએ છીએ, અમારા વડનું ઉ જાય તેવાર (મારાનો) બને છે 'તે અધ્યવસાય જેને છે તે જીવ અજ્ઞાનીપણાને લઈ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.' હું તરું, હું તરું એ જ અજ્ઞાન છે. પરનું હું તરી શકું અને પરનું મરણ તરી શકું એ મિથ્યાત્વભાવ છે, જૂઠી દૃષ્ટિ છે.

- 'દયા તે મુખની ખોડી...' - એ દયા પરની નહિ. જીવાત્મા તે છે કે હું પરની દયા પાળી શકતો નહિ. સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ સિદ્ધ સમાન તારો આત્મા બોધ્યો છે તેનો આશ્રય લઈને સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરવું તે પોતાના જીવની દયા છે.
- 'અને જેને તે અધ્યવસાય નહિ તે જીવ જ્ઞાનીપણાને લઈને સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે.':
- જેને પરમાણુનો અધ્યવસાય થયો - શુભ્ર સૌત્યધાન અધ્યવસાય- કર્તાબુદ્ધિ થઈ તે સમ્યગ્દૃષ્ટિને હું પરનું કરી શકું છું એવી બુદ્ધિ થતી નથી. હું પરનું કરી શકું છું એવો અધ્યવસાય જેને પોતાના પરમાણુનો અધ્યવસાય-કર્તાબુદ્ધિ નથી તેને થાય છે.
- એટલે ઉપાદાનદૃષ્ટિ છે ? જેની દૃષ્ટિ [માં] મિથ્યાત્વ છે તે (એમ માને છે કે) હું પરને જિવાડું છું એને મને પર જિવાડે છે; પરંતુ જેની દૃષ્ટિ આત્માના અધ્યવસાયમાં - કર્તાબુદ્ધિમાં છે, જેને આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તેનો અધ્યવસાય - કર્તાબુદ્ધિ છે તે હું પરને જિવાડું છું, હું પરને જીવાડું છું - એમ માનતો નથી.
- જ્ઞાની (એમ માનતો નથી) મારા અધ્યવસાયથી હું જીવું છું - જિવાડવાવાળા, જિવાડવાવાળા [આવેની કર્તાબુદ્ધિથી જીવું છું].
- દુનિયા પરણે અને છોકરીઓને એ ઉંમર લાયક દુનિયા આવ્યા તો મારું કાર્યક્ષેત્ર બગડ્યું એમ અજ્ઞાનીની માન્યતા નથી. નિરાબાધ એ સંસારી દોષ તો તે એમ જ માનતો કે મારાથી દુનિયા ચાલે છે.
- (ટીકાર્થ:) "પરજીવો મને જિવાડે છે અને હું પરને જિવાડું છું" એમ માન્યું તે અજ્ઞાન છે. જેને એ અજ્ઞાન છે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે; જેને એ અજ્ઞાન નથી તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે.'
- ત્યારમાં કાલ છે કે 'વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ જે પર પીડા (જાણે રે).' રામજીભાઈ: પર પીડા જાણે છે, એમ લખ્યું છે.
પૂ. ગુરુદેવશ્રી: [પરંતુ ત્યાં] પર પીડાને ટાળે એમ એનું કહ્યું છે. તેવા રાગે?

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. આગાની ગાથા ૨૪૮માં જયન વિજેના અધ્યવસાય વિશે વાત કરી હતી; આ ગાથામાં મરણ વિજેના અધ્યવસાયની વાત કરી છે.
2. કોઈક દૂરના અને પ્રાચીન દિવસોને વિશે કોઈ ઘટના તોડિનો જયનનિર્વાહ થાય છે.
3. પરજાઓની દયા પાળીને અર્જુના જાણે મોક્ષ ગયા છે.
4. જેણે સમાજ પોતાના આત્માનો આશ્રય લઈને વ્યવહારિક પ્રચાર કર્યું તે જ પોતાના જયની દયા છે. આ દયા જ સુખની ચોકડી છે.
5. અહીં 'અધ્યવસાયનો અર્થ 'અંતિમ અભિપ્રાય' તરીકે કરાયો છે.
6. હું જ્ઞાનાંતરચક્ષુ આત્મા છું એવો અધ્યવસાય તો મને થયો છે, તેમજ આ પ્રકારનાં સ્વપ્નાના તર્કનો ત્યાં હું એમ પણ હું માનું છું.
7. જ્યાં સુધી છે ત્યાં હું મારા ચિત્તમ જયન માટેની અંતરાબુદ્ધિરૂપ અધ્યવસાયથી જાણું છું, પરંતુ હું પરને જાણતું છું અથવા હું પરથી જાણું છું એમ માનતા નથી.
8. 'ચોક્કસપણે તો તેને રે તીર્યે, જે ખડ પરાધ જાણે રે' - નરસિંહ મહેતાના આ જાણમાં 'ખડ પરાધ જાણે રે' શબ્દો ખરેખર તો 'ખડ પરાધ રાખે રે' - એવા અર્થમાં વપરાયા છે, જે મિથ્યા અધ્યવસાય છે.

ગાથા-૨૫૧, ૨૫૨

ઉત્થાનિકા:- હવે પૂછે છે કે આ (જ્ઞાનના) અધ્યવસાય કેવાં હોય છે? તેનો ઉત્તર કહે છે:-

ગાથા:-

હે આયુ-હિત જ્ઞાન જાણું એમ સંકલ્પ કર્યું,
તું આયુ તો દેતો નથી, તે જ્ઞાન કયું તારું થયું? ૨૫૧.

હે આયુ-હિત જ્ઞાન જાણું એમ સંકલ્પ કર્યું,
તે આયુ તુજ દેતા નથી, તો જ્ઞાન કયું મારું થયું? ૨૫૨.

ગાથાર્થ:- • જ્ઞાન આયુષ્યના હિતરૂપ જાણે એમ સંકલ્પ કર્યો છે; તું પરજ્ઞાને આયુષ્ય તો દેતો નથી તો (હે ભાઈ!) તે તારું જ્ઞાન (જ્ઞાનત્વ) કેવું રીતે થયું?

• જ્ઞાન આયુષ્યના હિતરૂપ જાણે એમ સંકલ્પ કર્યો છે; પરજ્ઞાને તને આયુષ્ય તો દેતા નથી તો (હે ભાઈ!) તેમાંથી મારું જ્ઞાન કેવું રીતે થયું?

ટીકાર્થ:- (ટીકા:) 'પ્રથમ તો, જ્ઞાનને જ્ઞાન પરસ્પર પોતાના આયુષ્યના હિતરૂપ જ છે, તારા
(પુ.નં.૩૧૮) કે પોતાના આયુષ્યના હિતના સંબંધમાં જ્ઞાન કરાયું (-થયું) અશક્ય છે;'

• એ જ જણાવે છે કે પોતાના આયુષ્યને તારા (જ્ઞાન છે), - નિમિત્તરૂપ હોય છે. જ્ઞાની તો આત્માની શરીરમાં રહેવાની જરૂરત યોગ્યતા છે તે પોતાથી છે, આયુષ્ય નિમિત્ત છે. પરંતુ અહીં આયુષ્યથી નથી છે કે જે તો નિમિત્ત છે, ઉપાદાન તો પોતાનું છે. અહીં નિમિત્તરૂપ હોય કે જેનું જેટલું આયુષ્ય હશે તો પ્રમાણે ત્યાં રહેશે. આયુષ્ય ન હોય અને જ્ઞાન રહે એમ બને નહિ.

• 'વળી પોતાનું આયુષ્ય જ્ઞાનથી જાણે દઈ શકાતું નથી, તારા કે તે (પોતાનું આયુષ્ય) પોતાના પરિણામથી જ ઉપાર્જિત થાય છે (-નક્કી થાય છે); માટે તેઓના કોઈ જ્ઞાને કોઈનું જ્ઞાન કરી શકે નહિ.'!

• ઈતિહાસમાં આવે છે. બાબર અને હુમાયુ- હુમાયુને થોડું આયુષ્ય આપ્યું. તેના આયુષ્ય આગળ? રામજ્યોતિષ: ઈતિહાસનો ઉલ્લેખ ખોટો?

પૂ.ગુરુદેવશ્રી: ઉદા. ગામ ગયાં છે. જેટલું આયુષ્ય છે તે, જે ગામે, જે દિશે, જે પ્રકારે દેહ છૂટવાનો છે ત્યાં છૂટશે. ગામ ઉપાય કરો તોપણ ઉલ્ટું તિ થાય નહિ.

• અહીંનું જે આયુષ્ય પૂર્વે બંધાયું હતું તે પોતાના પરિણામથી બંધાયું હતું. જે પરિણામથી આયુષ્ય બંધાયું તે આયુષ્ય પ્રમાણે ત્યાં જવાશે. દવા મળે કાંઈ કરે કાંઈ કરે મારું જ્ઞાન પધારી દે (એમ) બને તેમાં નહિ.

• અને જાણે જે પોતાના પરિણામ થયા હતા તે તો પોતાના પરિણામ(થી) અને જે આયુષ્ય બંધાયું તે તો પરમાણુની પર્યાય-એ આયુષ્યની સ્થિતિ નક્કી થયાની હતી માટે બંધાયા છે, પરંતુ અહીં નિમિત્ત નિમિત્ત સંબંધથી વાત કરી છે.

• આયુષ્ય કર એ તો જડ-પર છે. તેની આયુષ્યની સ્થિતિ-નુકસાન તું કરી શકતો નથી, તું તો તારા પરિણામ કરી શકે છે. અહીં તો [તેં] પરિણામ કર્યા અને [જડ] આયુષ્ય [કર્મ] બંધાયું તેને નિમિત્ત કરીને એ આયુષ્ય પોતાના પરિણામથી બંધાયું એમ કહેવામાં આવ્યું છે. પરિણામ તો નિમિત્તમાત્ર છે, [પરંતુ ખરેખર] પરિણામ આયુષ્યને બંધાતું નથી.

• રામજ્યોતિષ: નિમિત્તનો આશ્રય લેવો પડે.

પૂ.ગુરુદેવશ્રી: નિયતિનો આશ્રય કરી, એને દૃષ્ટિમાં લેવાયું છે. એ તાકા તાકા વાત છે કે મારા પરિણામ હતા તે પુગલો કેવા શરીરમાં જવાની મારી સ્થિતિ છે, આયુષ્ય તો નિયત છે- એવાત તાકા તાકા વાત જ થતા. રૂઢિ થઈ છે. બહિરંગ તો એમ છે કે પૂર્વે જે પોતાના આયુષ્યના પરિણામ હતા એ પરિણામ પુગલો એવી દેહમાં રહેવાની યોગ્યતા પોતાની પોતાથી છે, સ્થિતિ કરી.

- પોતાના ઉપાદાનથી સ્થિતિ કરી થાય છે. એમાં કોઈ બાધા થઈ શકે એમ છે નહિ.
- પોતાના પરિણામ તો નિયતમાત્ર છે. નિયત તેનું થઈ ગયું. પરંતુ એવી દૃષ્ટિમાં નિર્ણયમાં (એમ થયું કે) પોતાના પરિણામને સ્વ ઉપાર્જિત થયું; [એને] એ ઉપાર્જિત થયું તે પુગલો આયુષ્ય એવી દેહમાં રહેવાનું છે.
- એ ઉપાદાન થાય છે એ અંતરમાં નક્કી એ આયુષ્યની તેવાની સ્થિતિ ત્યાં પછી ધ્યાન દેવા માટે દેહ છૂટી જાય.
- 'તેથી "હું પરને જીવાડું હું પરને મારું" એવો અભિપ્રાય દુઃખનો (-નિગોદનો) કારણ છે.': નિશ્ચયથી કારણ છે, મારી દૃષ્ટિ રહેવા છે, વિપરીત પાખંડ છે.
- (આ બાબતે) 'પૂર્વે ભરતના અભિપ્રાય પ્રમાણે થયું તેવું તો પુગલો એવી પણ બનાવું' ચુમકુમની વાત પ્રયોગ થશે.

ગાથા-૨૫૧,૨૫૨ : વિચારણા

(૧) આપું તે ખોટું (T / F) બતાવો :-

1. ગાથા ૨૫૦માં દર્શાવેલ જગત સિવાયનો અધ્યવસાય અજ્ઞાન તરીકે છે તે એ ગાથાઓમાં સમજાવ્યું છે.
2. આયુષ્ય જ્યારે તીવ્ર બળવાન હશે ત્યારે તીવ્ર જીવન હશે એમ બનતું નથી.
3. આયુષ્ય જ્યારે તીવ્ર બળવાન હશે એમ બનતું નથી, તીવ્ર જીવન આયુષ્યના દીર્ઘકાળ સાથે છે એ નિશ્ચયનું વચન છે.
4. જગતના જીવનનું નિર્માણ તારાના આકાશની દિશામાં ત્યાં સુધી રહેવાની સંભાવના છે.
5. ગોશાલક બાબતે તેના પુત્ર કુમારપુત્રે પોતાનું આયુષ્ય આગળ જતાં હતું તે કારણ બતાવી સંતોષિત કરતા છે.
6. મારું આ બધું આયુષ્ય મારા પૂર્વ જીવના પરિણામને તરાજુ બંધાયું હતું- એ નિશ્ચય વચન છે.
7. જે ગામે, જે ક્ષેત્રે, જે પ્રદેશે જે દિશા ફરવી; દેવા અને કોટરને તરાજુ તીવ્ર ઝડપ કરે ખરું.
8. પરંપરા જગતના પરિણામ આયુષ્યને બાંધતા નથી, એક બે વરસે નિયત-નિશ્ચિત રાખે છે.
9. તમારા કારણ માત્ર તેના વિકાસાર્થ થાય છે, બીજા તીર્થક તેનો કારણ થી શકતા નથી; એક Accident થાય તે એ સિદ્ધાંતમાં અપવાદ-exception છે.

ગાથા-૨૪૩

ઉત્થાનિકા:- દુઃખ-સુખ કરવાના અધ્યવસાયની પણ એ જ રીતે છે એમ હવે કહે છે:-

ગાથા:- જે માનતો-મુજને દુઃખાસુખા હું કરું પરજનને,
તે મૂઢ છે, અજ્ઞાની છે, વિપરીત એહિ જ્ઞાની છે. ૨૪૩.

ગાથાર્થ:- જે એમ માને છે કે મારા પોતાથી હું (પર) જનોને દુઃખી-સુખી કરું છું, તે મૂઢ (-મૂર્ખ) છે, અજ્ઞાની છે અને આવાજ વિપરીત તે જ્ઞાની છે.

સારાંશ:- અહીં તો સુખ-દુઃખની વાત કરે છે. હું પરને સુખ-દુઃખ આપ શકું છું (પૃ.નં. 320) અને પરથી મારામાં સુખ-દુઃખ થાય છે, એ પણ મિથ્યા અભિપ્રાય છે, મિથ્યાબુદ્ધિ છે.

- (ટીકા:) "પરજનોને હું દુઃખી તથા સુખી કરું છું અને પર જનો મને દુઃખી તથા સુખી કરે છે" એવો અધ્યવસાય દુર્બુદ્ધિનો અજ્ઞાન છે. તે અધ્યવસાય જેને છે તે જીવ અજ્ઞાનીઓને જાણે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે;...':
- પરજનોને હું સુખાવતો આપ શકું છું અને પરજનોને હું દુઃખાવતો આપ શકું છું; પરજન મને પ્રતિકૂળ વર્તનો આપે છે અને અનુકૂળતા આપે છે, એ અધ્યવસાય મિથ્યાદૃષ્ટિનો છે. રામજીભાઈ! એવું જીવ તો છે.
- પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી: જીવ છે ક્યાં? એ તો નિમિત્તમાત્ર કહ્યું. વ્યવહારનયે પણ કહાય કરે છે. ભાઈ ગાંઠિયા, પરંતુ તેઓ અંતરમાં માને છે કે હું તો નિમિત્તમાત્ર છું. એ જડની ક્રિયાનો થાય છે તે તેના કારણે-પુદ્ગલને કારણે થાય છે. અરે! મારા અભાવ સ્વભાવ-સ્વભાવમાં હું રહી શકતો નથી તો એ રાગ આવે, તે દુઃખ છે. એ રાગના તે ખ્યાલ ઘણા નહીં; તેમ પરને હું દુઃખી-સુખી કરું છું એમ માનતા નથી.
- એ શું કરી શકે? અધ્યવસાયમાં અંતર્બુદ્ધિ કરે - હું પરને કરું કે સુખી-દુઃખી કરું; પરંતુ પરને સુખી-દુઃખી કરી તો શકતો નથી.
- હું નિમિત્તમાત્ર છું એટલે પરને કંઈ કરતો નથી. જે અંદર અભાવ છે. મારામાં જરી ક્રોધ આવ્યો તેને કારણે અંદર (અભાવમાં) નિમિત્ત થયો. અનાદિકાળ મહાપદાર્થમાં હું સ્થિર ન રહી શક્યો તો એટલો રાગ આવ્યો કે પર ઉપર અંદર આવ્યું.

રામજીભાઈ: રાગના તો ખ્યાલ છે.

પૂ. ગુરુદેવશ્રી: ભલે ભલે. એ રાગના ખ્યાલ નથી. રાગ, મારામાં મારી પર્યાયની બેભાનદશા કરી બેઠો એમ છે, કરવાનો એ એ એકડીયાં ભરે. ધર્મી એમ માને છે કે મારી બેભાનદશાને કારણે ~~[illegible]~~ રાગ આવ્યો છે અને તેથી રાગ ઘૂસતો નથી (નથી) તો જગતના દરિયામાં ભંડાય છે, પરંતુ એ ક્રિયા હું કરી શકું છું, એમ માનતા નથી. રામજીભાઈ: અંદર આવ્યું તેનો?

- પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી: ભાઈ. જડની ક્રિયાવતીશક્તિ છે તેનાથી અંદર આવે છે.

રામજીભાઈ: અંદર પોતે પોતાને આવ્યું?

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી: પોતે પોતાથી આવ્યું. અંદર શું પરમાણુ જ પ્રવેશ આવ્યો કાય છે? કિંચિત્ તો ત્યાં રાજુ કાય છે કેમકે નીચેથી ઉપર સુધી રાજુ કાય. પરંતુ તો ખ્યાલ રહ્યા: છે.

- અધ્યાત્મના ઉદયથી તેને પ્રતિકૂળતા થાય છે અને શાસ્ત્રના ઉદયથી અનુકૂળ જાણતા?

જાણે છે. તેને તું સાચા શાંતિ છે? અને નિશ્ચિત થશે છે.

- 'અને જેને તે અધ્યવસાય નહિ તે બધા જ્ઞાનીઓને માટે સમયસૂચિ છે.'
- પરંતુ કંઈ દઈ શકું કે લઈ શકું એવો અધ્યવસાય સમયસૂચિ નહિ. જે ક્રિયા થાય છે તેમાં તે જાગ્રત-સુષુપ્ત છે. નિશ્ચિત કું તેનો કર્તા કે કું કાર્યકાર-ક્રિયાકાર (જ્ઞાતાદ્રષ્ટા) "કું પરભાવોને સુખ-દુઃખ રૂપ કું અને પરભાવો મને સુખ-દુઃખ રૂપ છે" એમ માનું તે અજ્ઞાન છે. જેને એ અજ્ઞાન છે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે; જેને એ અજ્ઞાન નહિ તે જ્ઞાની છે- સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે.'
- ગાડરિયા પ્રવાહ દ્વારા તે બધા અજ્ઞાનીઓ ઉદયને વશમાં કાળો યોગ કાળો, રંગયોગ કાળો; પરંતુ જેઓને કાળો એમ તે માનતા નથી. જેઓનો અંતરંગ જ્ઞાની ક્રિયાનો જ્ઞાતા હતો પરંતુ એ ક્રિયાને વશમાં એટલે મારું મારું થયા કાળું એમ તે માનતા નથી.
- સમ્યગ્દૃષ્ટિના અભિપ્રાય તો આવા પ્રકારના છે. મિથ્યા અભિપ્રાયના (પ્રકાર) પણ ઘણા છે. [તેમાંથી એક એક બાબતો (અભિપ્રાય) વિશે.

(9) સાચું કે ખોટું (T / F) ઉદાહરણો :-

1. અહીં બધા ગાથામાં પદને લગતા કુલ્લ શબ્દોનો નિષેધ પદ પછી બોલે લગતા કુલ્લ શબ્દો વિધિ થઈ છે; જ્યારે શ્રીમાં ક્રિયા પદને લગતા કુલ્લ ક્રિયાઓ જ નિષેધ ક્રિયામાં બોલાયો છે.
2. આગળના દરરોજના અનુભવમાં આવે છે તેમ આ જ્ઞાનમાં અંત જાવજીવ જાપને પરમેશ્વર અનુકૂલ કે પ્રતિકૂલ સંયોગો આપ શકે છે.
3. મારા આત્માની અંતરંગમાં બાળપણ કે ગાડરિયા પ્રવાહ કે એ સત્ય સ્વીકાર રહ્યો છું.
4. મારા આત્માની અંતરમાં મેળવણા દ્વારા કે હું મારા અનાદિના સ્વભાવમાં રહી શકીશ તરત જ તે સત્ય સ્વભાવનો વિકાસ કરીશ પરંતુ જે રાગનો હું સ્વામી બનું.
5. સત્ય મારે અલગાવું નહીંતું, સત્ જ્ઞાની પોતાની ક્રિયાની શક્તિએ આવ્યું છું.
6. અંત પરમાણુને એક સમયે ગતિના બીજા છેડાએ ૧૪ રાજુ દૂર આવેલા સ્થિતિમાં જતાં અંત સમય લાગે છે, માટે જ જઘન્ય પરમાણુને એક સમયે મધ્યમાંથી ૭ રાજુ દૂર આવેલા સ્થિતિમાં જતાં બાકીનો સમય લાગવો જોઈએ.
7. સમય નિરંતર (સંખ્યા વગરનો) છે, તેથી જેમ ૧૪ રાજુ સુધી ગતિ કરતાં પરમાણુને અંત સમય લાગે છે તેમ ૭ રાજુ સુધી ગતિ કરતાં પણ અંત સમય લાગે છે.
8. પદને કે તેવું દ્રવ્ય શું એવિયા પદથી કે તેવું તત્ત્વ શું એવો અધિકાર તો મને નથી, પરંતુ જે પણ ક્રિયા થાય છે તેનો જ્ઞાતા દ્રષ્ટા કે રહી શકાય છે.
9. સમ્યગ્દર્શનના તેમજ મિથ્યાદર્શનના અસ્તિત્વ. અનંત પ્રકારના છે, કેમકે અંત પ્રકારનો અસ્તિત્વાય અનંત થયો છે.